

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XL

2005

Číslo 2

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVOV A
REGISTRATÚR

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov a registratúr

Redakčná rada

Peter Draškaba, Ján Lukačka, Richard Marsina, Marta Melníková,
Štefánia Mertanová, Veronika Nováková, Jozef Novák,
Milena Ostrolucká, Jana Pražáková, Juraj Roháč, Jana Schullerová,
František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA HAUTOVÁ

Technická redaktorka
VIERA PAULÍKOVÁ

Redakcia a administrácia: Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov a registratúr
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívov a registratúr, Bratislava 2005

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

SLOVENSKÉ ARCHIVNICTVÍ V LETECH 1919–1939 Z POHLEDU MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY V PRAZE

VÁCSLAV BABIČKA

Babička, V.: Slovak Archives in Years 1919–1939 from the Point of View of the Ministry of Education and National Culture in Prague. *Slovenská archivistika*. Vol XL, No 2, 2005, p. 3–38.

After the origin of Czechoslovakia in 1918 there existed county and mine archives in Slovakia as the state and municipal archives, archives of nobility, churches, and archives of cultural institutions. The Ministry of Education and National Culture in Prague appointed the state inspector for archives and libraries in Slovakia prof. dr. Václav Chaloupecký who suggested the new organization of state archives. There was brought off just one point of his proposal – the origin of Land Archives in Bratislava in 1927. That is why there was not realized archival separation with Hungary. The state also took archives of country estates taken into possession at the land reform.

Slovak archives. Organization. History.

PhDr. Václav Babička, odbor archivnej správy Ministerstva vnútra Českej republiky, Milady Horákovéj 133, 160 00 Praha 6

V roce 1986 jsem publikoval ve *Slovenské archivistice* článek *Archiv Ministerstva vnitra a archivy na Slovensku 1918–1938*,¹ v němž jsem na základě pramenů z archivních fondů Ministerstva vnitra a Archivní registratura, uložených v Národním archivu v Praze, vylíčil, jaký zájem či nezájem projevovalo prvo-republikové Ministerstvo vnitra a jeho archiv o slovenské archivnictví. Dotkl jsem se tehdy i kompetenčních sporů, které o řízení archivnictví vedlo Ministerstvo vnitra s Ministerstvem školství a národní osvěty a které podrobně popsal Zdeněk Šamberger.² Z výkladu bylo zřejmé, že relevantní dokumenty ilustrující stav a vývoj slovenského archivnictví musí být uloženy i v archivním fondu Ministerstva školství a národní osvěty (název ministerstva se zkracoval MŠANO, jeho archivní fond má značku MŠ). Již tehdy jsem měl v úmyslu napsat pendant k článku ve *Slovenské archivistice* a vylíčit, jak se na poměry ve slovenském archivnictví dívalo MŠANO, avšak pro řadu jiných úkolů i zájmů

¹ *Slovenská archivistika* 21, 1986, 1, s. 54–72.

² Šamberger, Zdeněk: Československé archivnictví po roce 1918. Stav a organizační vývoj. *SAP* 18, 1968, s. 3–85.

jsem se k tématu dlouho nedostal. Až když jsme si v roce 2004 připomínali 50 let od přijetí prvního vládního nařízení o archivnictví a 30 let od schválení prvního českého archivního zákona, uznal jsem svůj starý vnitřní dluh a vrátil jsem se k tomuto historickému tématu, které se ukázalo být podloženo ještě bohatší pramennou základnou než vztahy Ministerstva vnitra ke slovenskému archivnictví. Předkládám zde výsledky svého bádání formou článku a dokumentární přílohy, přičemž jsem si vědom, že nepodávám svým slovenským kolegům vyčerpávající informaci o pramenech k dějinám slovenského archivnictví ve fondu MŠ, nýbrž že řada detailů, zejména pro dějiny některých archivů a archivních fondů, teprve čeká na využití specialisty, kteří jsou schopni hodnotu těchto pramenů lépe posoudit a využít.

Po vzniku Československé republiky vznikl při MŠANO poradní archivní sbor,³ který se zabýval řízením a organizací archivnictví v novém státě a nutnými opatřeními k ochraně a záchraně archivů. Na první schůzi 25. ledna 1919 nebylo slovenské archivnictví nijak zastoupeno, pouze byl přítomen dr. Albert Pražák za slovenské oddělení MŠANO. Slovenskou problematiku však na jednání vnesl prof. Kamil Krofta, který se zmínil o potřebách slovenského archivnictví, zejména o nutnosti sestavit přehled slovenských archivů a o potřebě vyslat na Slovensko nějakého archivního odborníka. Jan Bedřich Novák navrhl, aby byl na Slovensko vyslán dr. Václav Chaloupecký, ale návrh stáhl zpět, když se sbor usnesl, že bude o věci jednat teprve, až bude mít k dispozici více informací. Na druhé schůzi 21. února 1919 již bylo konstatováno, že byl zpracován seznam župních a městských archivů na Slovensku. Zároveň bylo usneseno, aby do funkce archivního inspektora na Slovensku byl doporučen dr. Chaloupecký. Dr. Chaloupecký projevil zájem o toto místo v dopise Jaroslavu Vlčkovi, který měl na MŠANO na starosti záležitosti slovenské kultury, a jeho ambice mu pomáhal prosadit i jeho přítel Josef Borovička, zaměstnaný v archivním referátu MŠANO. Svou roli při rozhodování možná hrála i skutečnost, že manželka dr. Chaloupeckého byla Slovenka. Na třetí schůzi dne 8. března 1919 již prof. Krofta sdělil, že ministr Vavro Šrobár vyslovil se zřízením a obsazením archivního inspektorátu na Slovensku zásadní souhlas a požádal o zaslání písemného návrhu. Náklady na zřízení archivního inspektorátu a jeho potřeby již byly začleněny do státního rozpočtu. Na čtvrté schůzi 11. dubna 1919 (pravděpodobně poslední) referoval prof. Krofta o slovenském archivním inspektorátu a přečetl dopis ministerského ředitele Antonína Štefánka, který v zastoupení ministra Šrobára oznamoval, že dr. Chaloupecký bude jmenován archivním inspektorem pro Slovensko nejspíše od 1. června 1919. Dekret MŠANO o jmenování státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku dr. Václava Chaloupeckého byl skutečně vydán 12. května 1919 pod č. j. 14704/19⁴ a dr. Chaloupecký byl přímo přidělen ministrowi pro správu Slovenska. Dr. Chaloupecký nejprve úřadoval v Bratislavě na adrese Konventná 1 (též Františkánské náměstí 1 – františkánský

³ Protokoly schůzí poradního archivního sboru při MŠANO jsou uloženy v NA, MŠ, sign. 30 Archivy, č.j. 3527/19, kart. 3229.

⁴ Jmenování dr. Chaloupeckého bylo zveřejněno v Úradných novinách ze dne 1. ledna 1920 na str. 6.

klášter), později měl archivní inspektorát kancelář v Törökově 2. Dr. Chaloupecký tak měl dvojí podřízenost a odborné úkoly mu ukládala dvě ministerstva.

Informace, o něž se opíral poradní archivní sbor MŠANO, pocházely asi z pera dr. Josefa Borovičky. Alespoň na to ukazuje rozbor rukopisu nepodepsaného pamětního spisu o archivnictví na Slovensku ze dne 29. ledna 1919, který byl určen jako podklad prof. dr. Jaroslavu Vlčkovi, šéfovi slovenského oddělení při MŠANO, před jeho cestou na Slovensko v doprovodu ministra Habrmana. Pamětní spis není důležitý z hlediska faktografického, neboť neobsahuje žádná osobní zjištění učiněná na místě, ale je zrcadlem vědomostí, jaké měli členové poradního archivního sboru v Praze o slovenském archivnictví při vzniku nové republiky. Z přehledu župních archivů je patrné, že se očekávalo stanovení státní hranice s Maďarskem více na jih, než jak byla později určena mírovou smlouvou. V tomto pamětním spisu se také poprvé objevuje návrh na zřízení ústředního slovenského archivu v Bratislavě.⁵

Ve spisu není uložena cestovní zpráva prof. Vlčka, proto není známo, zda navštívil nějaké slovenské archivy a v jakém stavu je shledal. Spíše je pravděpodobné, že návštěva archivů nebyla v programu jeho cesty a že se archivní problematiky dotklo pouze jednání s ministrem Šrobárem a příslušnými referenty jeho ministerstva. Aktuální zprávy o stavu slovenských archivů dostalo MŠANO až od dr. Chaloupeckého, který po jmenování státním inspektorem archivů a knihoven pro Slovensko podnikl hned v červenci 1919 inspekční cestu do archivu města Trenčína, do stoličního archivu v Trenčíně, do městského archivu ve Zvolenu, do městského archivu v Košicích, do kapitulního archivu v Nitře, do stoličního archivu v Nitře, do stoličního archivu v Košicích, do archivu města Kremnice a do archivu města Nitry. Dr. Chaloupecký tuto cestu jistě podnikl proto, aby se osobně seznámil se stavem slovenského archivnictví, ale zároveň tím naznačil, jak bude vykonávat svou funkci státního inspektora archivů a knihoven. I v příštích letech podnikal z vlastní iniciativy cesty do slovenských archivů a knihoven a vedle toho je navštěvoval na pokyn MŠANO, ministra s plnou mocí pro správu Slovenska, Ministerstva zemědělství nebo jiných ústředních úřadů nebo v případech, kdy se v tisku objevily kritické zprávy o slovenských archivech, a také na požádání archivů samotných. Důkladná znalost slovenských archivů mu umožňovala nejen řešit jejich konkrétní požadavky a problémy, ale zasvěceně připravovat návrhy na organizaci slovenského archivnictví a na jeho odborný růst.

Již koncem roku 1919 předložil dr. Václav Chaloupecký první návrh na novou organizaci slovenského archivnictví. Dr. Chaloupecký vysoce oceňoval slovenské archivní bohatství uchované v archivech župních, městských, církevních a šlechtických. Zároveň si byl vědom řady nedostatků v uložení župních archivů, jejich zpracování a personálním obsazení, přičemž župní archivy bylo třeba považovat za páteř slovenského státního archivnictví. Dr. Chaloupecký si současně uvědomoval, že náprava současného stavu nebude rychlá, snadná ani laciná. Proto viděl schůdné řešení v opuštění dosavadní organizace župních archivů a v je-

⁵ NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, č. j. 581/19, kart. 3230.

jich centralizaci. V návrhu reorganizace župních archivů ze dne 5. prosince 1919 počítal na Slovensku s vytvořením třech státních archivů se sídly v Bratislavě, Turčianském Sv. Martině a Košicích. Volba Bratislavy byla logická – Bratislava byla hlavní město Slovenska, sídlo univerzity a mnoha státních úřadů. Volba Turčianského Sv. Martina a Košic však nebyla v návrhu odůvodněna. Státní archiv v Bratislavě měl mít vyšší postavení jako jakýsi archiv zemský, ale působnost státních archivů ani jejich organizační a řídicí vazby nemohly být detailně promyšleny, neboť dosud nebyla známa přesná podoba zemského a župního zřízení.

Návrh dr. Chaloupeckého zaslal ministr s plnou mocí pro správu Slovenska dr. Šrobár Ministerstvu vnitra a dr. Chaloupecký sdělil svůj návrh MŠANO, které jej postoupilo Ministerstvu pro sjednocení zákonodárství a organizace správy a Ministerstvu vnitra a žádalo, aby při provádění zákonů o župním zřízení se přihlíželo i k reorganizaci župních archivů. Pravděpodobně pro liknavost Ministerstva vnitra se s tímto návrhem dlouho nic nedělo. Dne 13. listopadu 1920 zaslal dr. Chaloupecký svůj mírně pozměněný návrh poslanci dr. Milanu Hodžovi s prosbou, aby jej předložil jako rezoluci v rozpočtovém výboru Poslanecké sněmovny. Ve srovnání s dřívějším návrhem změnil názor na umístění státních archivů na středním a východním Slovensku, které měly mít sídlo podle nového návrhu v Banské Bystrici a v Prešově. Dr. Chaloupecký si byl vědom, že pro současné zřízení třech státních archivů nebude dost finančních prostředků, a proto požadoval, aby pro začátek byl zřízen alespoň Státní archiv v Bratislavě.⁷

Ucelený pohled na stav a dosavadní vývoj slovenského archivnictví podal dr. Chaloupecký referentu školství a národní osvěty v úřadu ministra s plnou mocí pro správu Slovenska Antonu Štefánkovi dne 15. července 1920 a potom 16. listopadu 1920 zaslal tuto zprávu o činnosti státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku MŠANO (příloha). Tato zpráva se stala spolu s návrhy na reorganizaci slovenského archivnictví podkladem pro sérii článků dr. Chaloupeckého ve Slovenském denníku, v níž seznámil slovenskou veřejnost se stavem slovenských archivů a s návrhy na jejich novou organizaci.⁸

⁶ NA, MŠ, sign. 30 Archivy. Slovensko, čj. 48319/19, kart. 3230.

⁷ Návrh na reorganizaci župních archivů na Slovensku předložil dr. Chaloupecký dne 5. prosince 1919 ministrové s plnou mocí pro správu Slovenska a dne 6. prosince 1919 jej zaslal MŠANO. První spis má č. j. 64242/19 a druhý spis č. j. 62025/19, přičemž první spis měl původně č. j. 62025/19, byl přidělen dr. Borovičkovi a po uložení do spisovny byl zapsán pod novým č. j. 64242/19. Ke druhému spisu byla omylem připojena pozdější příloha o rok mladší, která patří k č. j. 76376/20, jak na spis poznamenal dr. Morávek. Návrh z roku 1920 se v některých bodech liší od návrhu z roku 1919 a jeho špatným založením by mohl vzniknout dojem, že dr. Chaloupecký předložil ve stejnou dobu dva odlišné návrhy na reorganizaci slovenského archivnictví. Ve skutečnosti je druhý návrh pozdějšího data. NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, č. j. 62025/19 a 64242/19, kart. 3230. Další spisy týkající se organizace slovenského archivnictví mají čj. 13989/20 a 76376/20 a jsou uloženy rovněž v kart. 3230. O těchto jednáních jsem se již zmínil i v práci cit. v pozn. 1 na s. 57–59.

⁸ Chaloupecký, Václav: Archivy na Slovensku a ich reorganizácia. Kultúra príloha Slovenského denníka 17. 3. 1921, 31. 3. 1921, 14. 4. 1921 a 21. 4. 1921. Chaloupeckého zpráva je uložena v NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, čj. 76376/20, kart. 3230.

Novým podnětem k prosazování jeho záměrů se slovenským archivnictvím se dr. Chaloupeckému stal článek Ľudevíta Kühna Archívy na východnom Slovensku ve Slovenském Denníku ze dne 1. ledna 1921. Autor článku na základě své zkušenosti s pátráním po dopisech J. A. Komenského v prešovských archivech seznámil slovenskou veřejnost s neutěšeným stavem východoslovenských archivů pokud šlo o jejich uložení, uspořádání a personální obsazení a ohradil se proti zamýšlené centralizaci archivů, kterou chápal jako svoz župních, městských a obecních archivů na jedno místo. Přimlouval se za obsazení míst ve správě archivů odborníky, kterých však byl na Slovensku nedostatek, a proto připouštěl i obsazení těchto míst Čechy. V. Chaloupecký označil Kühnův přístup za diletantský, ale použil jej jako podpůrný argument pro prosazení svých návrhů. Obával se, že za současného stavu může ve slovenských archivech dojít k ještě větším škodám, neboť při neodborném zacházení mohou být archivy ještě více zpřeházeny a jednotlivé archiválie zašantročeny, a proto zopakoval svůj starší návrh, na nějž ministr s plnou mocí pro správu Slovenska nereagoval, aby až do vyřešení organizace a personálního obsazení byl zakázán přístup do veřejných archivů s výjimkou studia pro úřední potřeby. MŠANO tento návrh dr. Chaloupeckého podpořilo a požádalo ministra s plnou mocí pro správu Slovenska, aby tomuto návrhu vyhověl a případně aby pověřil státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku rozhodováním o tom, komu bude přístup do veřejných archivů umožněn.⁹ Výsledek této intervence není znám.

Od ledna roku 1921 připravovalo MŠANO konkrétní návrh na zřízení státního archivu v Bratislavě. Podle podkladů V. Chaloupeckého byl autorem návrhu pravděpodobně Jan Morávek a formulačně jej osobně upravil ministr J. Šusta.¹⁰ Naléhavost zřízení státního archivu v Bratislavě vyplývala z chystaného převzetí archiválií z Maďarska v rámci archivní rozluky, potřeby řešit správu župních archivů na Slovensku a vytvořit v Bratislavě v návaznosti na Univerzitu Komenského badatelské centrum pro výzkum slovenských dějin. Celkový organizační rámec slovenského archivnictví počítal ještě se zřízením státních archivů v Prešově a Banské Bystrici, ale poněvadž bylo zřejmé, že z finančních důvodů nebude možno provést celkovou reorganizaci slovenského archivnictví naráz, navrhovalo MŠANO, jež se ke zřízení státních archivů na Slovensku samo hlásilo, začít prozatím alespoň se zřízením státního archivu v Bratislavě. Ministr Šusta navrhoval jeho název Státní historický archiv pro Slovensko a jeho úkolem mělo být převzetí archivních fondů z archivní rozluky podle mírových smluv, převzetí archivních fondů župních archivů v Bratislavě, Trenčíně, Nitře, Zlatých Moravcích, Komárně a Ipolských Šáhách do konce Bachovy éry, pomoc správním úřadům, výzkum dějin Slovenska a dohled nad župními a ostatními archivy na Slovensku. V referentském votu se předvíдалa námitka, že MŠANO tříští archivní organizaci v ČSR, když si všechny veřejné archivy na Slovensku podřizuje, zatímco obdobné archivy v českých zemích jsou podřizeny Ministerstvu vnitra či jiným ministerstvům. Referent to obhajoval tím, že i jiné ústavy, v českých

⁹ NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, čj. 6715/21, kart. 3230.

¹⁰ NA, MŠ, sign. 30 Bratislava. Archiv státní, čj. 9819/21, 35997/21 a 37488/21, kart. 3231.

zemích podřízené různým ministerstvům, jsou na Slovensku podřízeny výlučně MŠANO a že podřízení státního archivu v Bratislavě MŠANO je opodstatněno jeho primárním vědeckým účelem.

Dříve než MŠANO stihlo zaslat svůj návrh presidiu ministerské rady a ministru s plnou mocí pro správu Slovenska, jednala dne 1. února 1921 o organizaci archivnictví v ČSR vláda podle podkladu zpracovaného presidiem ministerské rady z návrhů jednotlivých ministerstev. Ministr Šusta v té chvíli ještě neměl v ruce referentský návrh obsahující požadavek na zřízení státních archivů v Bratislavě, Prešově a Banské Bystrici a při jednání vlády navrhl zřízení historických archivů v Bratislavě a Košicích. Zjevně ani nebyl domluven s ministrem s plnou mocí pro správu Slovenska Martinem Mičurou, který nepodpořil Šustův návrh ani neobhajoval stanoviska vypracovaná V. Chaloupeckým, ale přiklonil se k postoji ministra vnitra a v rozporu se skutečností tvrdil, že v župních a městských archivech na Slovensku je o zabezpečení archiválií dobře postaráno a že tyto archivy jsou obsazeny kvalifikovanými archiváři. Vláda však na tomto zasedání nic nerozhodla a uložila Ministerstvu vnitra, aby svolalo meziministerskou poradu, na níž by byly posouzeny sporné kompetenční nároky a vztahy.¹¹

Bez ohledu na výsledek jednání vlády dne 1. února 1921 se MŠANO zprvu snažilo prosazovat svůj návrh na zřízení státního archivu v Bratislavě. Materiál určený ministerské radě zaslalo MŠANO v březnu 1921 (koncept aproboval ministr Šusta 11. března, dopis byl vypraven 15. března) nejprve k vyjádření ministru s plnou mocí pro správu Slovenska, a když odpověď dlouho nepřicházela, rozhodlo se ji v dubnu urgovat. Ještě před vypravením urgency však došlo stanovisko ministra Mičury, formulované v záznamu dr. Chaloupeckého. Podle tohoto záznamu ministr Mičura „v principu“ souhlasil s návrhem ministra Šusty, ale zároveň formuloval řadu odlišných představ, které návrh MŠANO dost podstatně modifikovaly. Předně nepovažoval za potřebné zřizování regionálních archivů a zastával vizi jediného státního archivu pro celé Slovensko se sídlem v Bratislavě. Zatímco návrh MŠANO řešil především správu župních archivů, ministr Mičura kladl důraz na převzetí a soustředění archivů věrohodných míst a postupné přebírání patrimoniálních archivů a archivů vyvlastněných velkostatků. Za této situace se MŠANO rozhodlo odložit návrh na zřízení státního archivu v Bratislavě ad acta a vyčkat na výsledky meziministerské porady o archivnictví.

Státnímu inspektorovi archivů a knihoven na Slovensku dalo nový podnět pro řešení otázky celoslovenského archivu ministerstvo pro sjednocení zákonů a organizace správy, které se dotázalo, kde by měl být uložen leták z roku 1848 obsahující zatykač na J. M. Hurbana, L. Štúra a M. M. Hodžu. Dr. Chaloupecký se rozepsal, že takový historický dokument by měl být uložen v archivu zřízeném pro dějiny Slovenska, ale že přes všechno úsilí se dosud nepodařilo takový archiv ustavit. Jelikož byl asi zklamán dosavadním postupem MŠANO a ministra s plnou mocí pro správu Slovenska, navrhl ministerstvu pro sjednocení záko-

¹¹ Babička, V.: cit. d., s. 60.

nů a organizaci správy, aby se samo vložilo do příprav na zřízení státního archivu v Bratislavě.¹²

Ani ministerstvo pro sjednocení zákonů a organizace správy se dále v této věci nijak zvlášť neangažovalo a všichni čekali na meziministerskou poradou o archivnictví, kterou svolalo ministerstvo vnitra na 23. ledna 1922. Účastníci porady se zabývali především vymezením resortních kompetencí při řízení archivnictví a problémy slovenského archivnictví zde hrály jen podružnou úlohu. Stanovisko MŠANO bylo obsaženo v návrhu archivního zákona, který předpokládal řízení archivnictví z úrovně předsednictva ministerské rady a nově zřízené Státní archivní rady. Organizace archivnictví se měla uskutečnit spíše na resortním principu, přičemž výkonnými archivními orgány v resortu vnitra měly být Čs. ústřední státní archiv v Praze, plníci též úkoly státního archivu pro království České, Čs. státní archiv pro Moravu a Slezsko v Brně, Čs. státní archiv pro Slovensko v Bratislavě, mající současně působnost státního archivu župy Bratislavské, a župní archivy. Státní archiv pro Slovensko a archiv župy Bratislavské měl spravovat archiválie těch slovenských žup, které neměly vlastní archiv, archiválie soudní a finanční správy z celého Slovenska a archiválie ze spisové a archivní rozluky s Maďarskem.¹³ K těmto podrobnostem se však účastníci porady nevyjadřovali, a to ani poté, co k otázce slovenského archivnictví přednesl své dobrozdání dr. Chaloupecký.¹⁴ Je třeba vidět, že i dr. Chaloupecký na meziministerské poradě hovořil spíše jako advokát MŠANO než jako reprezentant slovenského archivnictví. I když problémy slovenského archivnictví vyžadovaly okamžité a urychlené řešení, ministerští úředníci v Praze jim nevěnovali téměř žádnou pozornost a pravděpodobně se spoléhali na to, že po vyřešení kompetenčních sporů mezi ministerstvy provede reorganizaci slovenského archivnictví to ministerstvo, které bude mít slovenské veřejné archivy ve své působnosti.

Skutečnost byla taková, že v následujícím období se reorganizaci slovenského archivnictví nikdo nevěnoval. Až počátkem roku 1924 se MŠANO dozvědělo, že na poradě župních úředníků v Košicích byla přijata rezoluce obsahující 22 bodů, požadující mj. nápravu ve vedení matrik a reorganizaci župních archivů. MŠANO se písemně dotázalo dne 20. února 1924 dr. Chaloupeckého, jak na tuto rezoluci reagoval. Celý rok však čekalo marně na stanovisko státního inspektora archivů a knihoven pro Slovensko, neboť jak sdělil dr. Chaloupecký při osobní návštěvě v Praze dne 20. února 1925, nedostal podrobnou informaci z příslušného oddělení úřadu ministra s plnou mocí pro správu Slovenska. V. Chaloupecký si proto objednal na MŠANO urgenci vyřízení dotazu z roku 1924, aby mohl důrazněji jednat s úředníky v Bratislavě, ale ani to nevedlo ke kýženému výsledku. MŠANO se košické rezoluce ani stanoviska inspektora archivů k ní nedočkalo.¹⁵

¹² NA, MŠ, 30 Bratislava. Archiv státní, čj. 37488/21, kart. 3231.

¹³ NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, čj. 119920/21, kart. 3230.

¹⁴ NA, MŠ, sign. 30 Archivy, čj. 1277/22 pres., kart. 490. NA, MŠ, sign. 30 Archivy, čj. 102771/23, kart. 3229. Průběh meziministerské porady ze slovenského hlediska jsem rovněž zachytil v cit.d., s. 61–63.

¹⁵ NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, čj. 20610/24 a 26393/25, kart. 3230.

Naděje na řešení otázky slovenských archivů svitla dr. Chaloupeckému na podzim roku 1925, kdy se setkal s ministerským radou dr. Dvořáčkem z ministerstva pro správu Slovenska. Dr. Dvořáček byl zkušený státní úředník s praxí z Vídně a s dr. Chaloupeckým jednal o přípravě spisové rozluky s Maďarskem. Dr. Chaloupecký přiznal, že by Maďaři přivedli čs. stranu do velkých rozpaků, kdyby okamžitě vyhověli našim požadavkům, neboť archiválie převzaté z Pešti by nebylo kam uložit. Tím se dostali i ke stavu domácích župních archivů a dr. Chaloupecký přednesl dr. Dvořáčkovi obsah svých dřívějších návrhů na reorganizaci slovenského archivnictví. Shodli se na potřebě koncentrace archivů a jako vhodný objekt pro umístění archivu si vyhlédli Bratislavský hrad, odkud by se musela vystěhovat malá vojenská jednotka. Dr. Dvořáček slíbil podporovat tento plán na ministerstvu pro správu Slovenska a dr. Chaloupecký se pokusil získat podporu ministra školství. Svůj návrh odeslal 29. srpna 1925 a na MŠANO dorazil 3. září, ale nezbudil tu žádnou pozornost. O způsobu úřadování na MŠANO svědčí fakt, že až 21. října 1926, tedy o více než rok později, vzal Chaloupeckého přepis na vědomí příslušný referent a nechal jej odložit ad acta.¹⁶

Když se dr. Chaloupeckému nedařilo prosadit reorganizaci slovenských archivů, pokusil se alespoň uvést do života velkoryse pojatý projekt výzkumu slovenských archivů a jejich inventarizace s cílem zabezpečit tyto archivy před nepořádkem a poskytnout materiál pro slovenský registář do r. 1490. Při nedostatku odborných kapacit na Slovensku měl výzkum zabezpečovat Státní ústav historický prostřednictvím stipendistů vysílaných na Slovensko. I když se akci nepodařilo uskutečnit v požadovaném rozsahu, začalo se s její realizací a první stipendistkou se stala dr. Marie Opočenská, která podnikla výzkum v archivu města Košic.¹⁷

Počátkem roku 1927 dr. Chaloupecký vycítil, že některé z jeho představ o organizaci slovenského archivnictví by se mohly uskutečnit v souvislosti s celkovou správní reformou podle zákona o organizaci politické správy. Navrhl zřízení zemského archivu pro Slovensko, v němž by se soustředily i archivy bývalých uherských stoličních úřadů. Vzpomněl si také na nevyřízený spis o rezoluci košických župních úředníků z roku 1924 a pokusil se znovu opatřit informace o tomto kroku, ale ministerstvo pro správu Slovenska již předalo svou agendu oddělení ministerstva vnitra v Bratislavě, které odpovědělo, že organizace administrativních archivů bude vyřešena po uvedení do života zákona o správní reformě. MŠANO vzalo tyto informace na vědomí a 10. srpna 1928 vyslovil referent archivního oddělení optimistický předpoklad, že „celostátně organisace archivní

¹⁶ NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, čj. 104017/25, kart. 3230.

¹⁷ NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, čj. 57799/26, kart. 3230. Čs. státní historický ústav v Praze předložil 15. září 1926 zprávu stipendistky dr. M. Opočenské o výzkumných a inventarizačních pracích v archivu města Košic za období 22. června – 21. srpna 1926. Během svého pobytu uspořádala dr. Opočenská veřejný archiv, sepsala 944 listin a aktů a potřebovala ještě asi 4 měsíce času na uspořádání tajného archivu. Tuto práci vykonala v červnu – srpnu 1927 a podala o tom zprávu 1. srpna 1927. Celkovou zprávu o městské archivu v Košicích předložila 10. ledna 1928 – viz NA, MŠ, sign. 30 Košice. Archiv, kart. 3234.

bude po uskutečnění správní reformy řešena zvláštním zákonem“.¹⁸ Výsledkem správní reformy ve slovenském archivnictví nakonec bylo jen to, že při Krajin-
ském úřadu v Bratislavě byl založen krajinový archiv, což však za panujících po-
měrů byl velký pokrok.

Při neexistující archivní organizaci na Slovensku muselo MŠANO a státní inspektor archivů a knihoven pro Slovensko řešit operativně řadu konkrétních případů, kdy byly archivy na Slovensku ohroženy. Při vpádu ozbrojených jednotek Maďarské republiky rad byly na Slovensko vyslány čs. vojenské jednotky, které vetřelce vypudily ze slovenského území. Přitom se však rozšířila zpráva, že příslušníci čs. vojska si ponechávají jako památku na toto tažení různé staré spisy, archiválie, knihy a rukopisy, které jim padly do rukou. MŠANO vyzvalo ministerstvo národní obrany, aby vyrozumělo vojenské jednotky dislokované na Slovensku, že je třeba tyto památky vrátit na původní místo a do budoucna se takového jednání vystríhat. Tento přípis obdržel na vědomí i dr. Chaloupecký, který musel brzy řešit jeden takový případ. Moravský zemský archivář dr. Václav Hrubý upozornil v roce 1919 MŠANO, že zámecký archiv v Michalovicích byl nejprve 28. plukem při vybití zámku rozházen a později si údajně někteří legionáři odtud odnesli věci na památku. Dr. Chaloupecký byl pověřen vyšetřit tento případ. Podle jeho zprávy z 11. srpna 1920 byly tyto pověsti neopodstatněné, zámecký archiv v Michalovicích neutrpěl žádné škody a byl ve stejném stavu jako před válkou.¹⁹

Nové úkoly pro archivní orgány přinášela i pozemková reforma. Zákon o převzetí a náhradě za zabraný majetek ze dne 8. dubna 1920 č. 329 Sb. z. a n. stanovil v § 33, že při převzetí statků přecházejí do majetku státu také archivy a registry patrimoniální a hospodářské správy, kdežto rodinné písemnosti zůstanou v držení dosavadních majitelů, podrobí-li se podmínkám stanoveným Pozemkovým úřadem v dohodě s MŠANO. Hlavní roli v péči o tyto archivy sice hrály Pozemkový úřad a Čs. státní archiv zemědělský, ale MŠANO požádalo dr. Chaloupeckého, aby této věci také věnoval pozornost, neboť se obávalo, že Pozemkový úřad, soustředěný na jiné problémy, nebude včas reagovat na všechna rizika hrozící patrimoniálním a hospodářským archivům.

V. Chaloupecký oznámil dne 8. října 1920, že převzatým archivům se věnuje náležitá pozornost, a spíše řešil otázku jejich uložení, neboť předání do župních archivů nepřicházelo v úvahu. Měl na mysli založení nového ústavu, např. v nějakém zámku, ale uvědomoval si, že by zde archivní fondy byly obtížně přístupné. Východiskem se mu jevílo založení Státního archivu pro Slovensko v Bratislavě, pro něž mu důsledky pozemkové reformy dávaly další argument.²⁰

První setkání s realitou ukázalo, že archivní orgány nemají situaci v pevných rukou. MŠANO upozornilo dr. Chaloupeckého, že jedním z prvních převzatých velkostatků na Slovensku je Podhrad' a že by se tu měl zjistit stav archivu velko-

¹⁸ NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, čj. 138757/26, 10781/27, 14027/27 a 45736/27, kart. 3230.

¹⁹ NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, čj. 46261/19, kart. 3230; sign. 30 Michalovce Velké. Archiv zámecký, kart. 3236.

²⁰ NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, čj. 60438/20 a 65202/20, kart. 3230.

statku. Výsledek byl tristní. Dne 16. října 1920 V. Chaloupecký oznámil, že statek Podhradí byl úplně vyrabovaný, takže archiv ani jiný listinný materiál se nedochovaly.²¹ Ještě dříve se dr. Chaloupecký začal zabývat archivem na zámku v Uhrovci, který patřil rodině hrabat Zayů. V roce 1919 považoval tento archiv za ohrožený a dal podnět k jeho zapečetění. V roce 1920 se situace kolem archivu zklidnila a dr. Chaloupecký dal župnímu úřadu v Trenčíně pokyn k odpečetění archivu. V letech 1925–1927 pak řešil záchranu zámecké knihovny, která čítala na 19 000 svazků od 15. století do současnosti. Státnímu pozemkovému úřadu bylo navrženo, aby část pozemků statku propustil ze záboru a výnos z jejich prodeje aby věnoval na zabezpečení knihovny. Státní pozemkový úřad slíbil, že na záchranu Zayova archivu a knihovny vezme zřetel. Nová hrozba rodovému archivu vyvstala v roce 1936, kdy rodině Zayově hrozila exekuce. Tehdy se dr. Chaloupecký obrátil s prosbou o pomoc na okresní úřad v Bánovcích nad Bebravou.²² To stav zámeckého archivu v Bytči působil spíše dojmem bezprizornosti. V roce 1925 ho navštívil PhC. Stanislav Biross z Bratislavy a odvezl odtud čtyři listiny ze 17. století, které odevzdal archiváři Národního muzea v Praze dr. Karlu Stloukalovi, a přitom ho upozornil, že zámecký archiv je uložen na půdě zámecké věže neodpovídajícím způsobem. MŠANO pověřilo dr. Chaloupeckého, aby případ vyšetřil a zjednal nápravu.²³

V roce 1921 byla uveřejněna v Českém časopise historickém zpráva o Čs. státním archivu zemědělském, kterou si bylo možno vyložit i tak, že archivy velkostatků ze Slovenska budou odvezeny do tohoto ústředního archivu. Proti tomu se ohradil dr. Chaloupecký a poukázal na nařízení ministra s plnou mocí pro správu Slovenska ze dne 10. listopadu 1919, podle něhož nebylo dovoleno odvázet umělecké a historické památky z území Slovenska. Dr. Chaloupecký chtěl ponechat archivy velkostatků na svém místě, a pokud by to nebylo možné, pak by se měly uložit do zamýšleného státního archivu pro Slovensko. Knihovny ze zabraných velkostatků se také měly dát k dispozici tomuto archivu nebo Univerzitě Komenského v Bratislavě.²⁴

Úspěšně se podařilo v roce 1928 vyřešit osud rodinného archivu Apponyiů. Advokát JUDr. Zdenko Uhlíř upozornil dne 1. února 1928 Státní památkový úřad v Praze, že hrabě Apponyi prodal velkostatek Jablonica panu Cyrilu Zbořilovi z Prahy, přičemž podle sdělení bývalého majitele zůstalo na půdě zámku pět beden s rodinným archivem. Věc prošetřoval dr. Chaloupecký a dne 6. prosince 1928 sdělil MŠANO, že hrabě Apponyi na vydání a odvoz archivu nereflekoval, a proto nový majitel velkostatku dr. Zbořil dává archiv k dispozici Státnímu referátu na ochranu památek na Slovensku. Archiv byl zajištěn a měl být odvezen do Krajinského archivu v Bratislavě.²⁵

Složitější jednání se vedla o coburském rodinném archivu. V roce 1928 požádal princ Josiáš Coburg při převzetí velkostatku Jelšava státem, aby mu byl po-

²¹ NA, MŠ, sign. 30 Podhradí na Slovensku. Archiv, kart. 3237.

²² NA, MŠ, sign. 30 Uhrovec. Archiv zámku a 30 Zay – Uhrovec. Archiv, kart. 3241.

²³ NA, MŠ, sign. 30 Bytča Velká. Archiv zámecký, kart. 3232.

²⁴ NA, MŠ, sign. 30 Archivy, čj. 28063/21, kart. 3229.

²⁵ NA, MŠ, sign. 30 Jablonica. Archiv, kart. 3234.

nechán rodinný archiv Kohary-Coburský. K posouzení žádosti z odborného hlediska byl vyslán na místo dr. Jan Morávek z MŠANO, který sestavil podrobný popis archivu. Konstatoval, že rodinného rázu je několik kusů ze skupiny „listiny a dokumenty“ a větší část korespondence. Archiv ocenil jako mimořádně důležitý pro dějiny Slovenska. Proto bylo vyvinuto úsilí, aby archiv zůstal na území Slovenska. Dne 24. září 1934 byla uzavřena dohoda o rozluce archivu a jeho inventarizaci a referent MŠANO vyjádřil mínění, že „z odborně archivního stanoviska se doporučuje, aby archiv nebyl vůbec dělen. Pro případ, že Jeho Výsost by ponechal celý archiv na půdě československé, zaručili by zástupci československé jeho vlastnické právo a postarali by se, aby archiv byl deponován v některém veřejném archivu československém, nejlépe v krajinském archivu v Bratislavě“. Princ Coburg až tak vstřícný nebyl a dohoda uzavřená dne 21. listopadu 1935 mezi Státním pozemkovým úřadem a princem Filipem Josiasem von Sachsen-Coburg-Gotha sice zaručovala, že archiv zůstane v ČSR, v majetku prince Coburga, ale ve správě jeho archiváře na nově vybraném místě. Dohoda byla naplněna, když v roce 1936 byl archiv přestěhován do Bratislavy do domu v Kozí 25 a byl svěřen do správy Jozefa Csakose, úředníka městského muzea v. v.²⁶

Zabezpečení archivů velkostatků a šlechtických rodů stále nebylo ideální. Národní Politika ze dne 28. ledna 1930 přinesla zprávu o tom, jak v minulém roce na prázdninovém táboře, pravděpodobně organizace YWCA, byly účastnice ubytovány na jednom zámku v Pováží, kde našly na půdě archiv, který si rozebraly a odvezly domů. List zaznamenal i podezření, že na Slovensku a Podkarpatské Rusi se systematicky sbírají archiválie za účelem vývozu do Maďarska. Dr. Chaloupecký pak upozornil v roce 1933, že stále dochází k ničení starých hospodářských registratur, a to i vinou nedbalosti státních úřadů. Proto z jeho podnětu požádalo MŠANO Státní archiv zemědělský v Praze, aby prohlídky archivů velkostatků, které pořádal v českých zemích, rozšířil i na Slovensko. Čs. státní archiv zemědělský tomuto požadavku vyhověl a v roce 1934 vykonal soustavné prohlídky 77 archivů velkostatků na Slovensku a v roce 1935 prohlídky 89 archivů. Zprávy o prohlídkách, které obsahují údaje o uložení archivu, jeho obsahu, využití a případných depozitech, byly zaslány MŠANO a jsou uloženy v jeho archivním fondu.²⁷

Zkázu archivu v Pohorelé zaznamenal v roce 1933 V. Chaloupecký. Dne 13. března 1933 oznámil MŠANO, že místní lesní správa Státního pozemkového úřadu vyhodila registraturu panství Pohorelá na půdu včetně registratury koburských železáren. Úředníci si pak z půdy brali písemnosti na zatápění. Státní referát na ochranu památek na Slovensku, jakmile se to dozvěděl, zakročil a nařídil, aby zbylé spisy byly uloženy do beden.²⁸

Lépe snad dopadla registratura panství Javorina v roce 1937. Státní referát na ochranu památek na Slovensku upozornil MŠANO dne 24. března 1937, že při udělení vývozního povolení na mobiliář knížete Hohenlohe v Javorině se zjistilo,

²⁶ NA, MŠ, sign. 30 Antol Svatý. Archiv zámecký, kart. 3231.

²⁷ NA, MŠ, sign. 30 Archivy, čj. 14373, kart. 3229; sign. 30 Slovensko. Archivy, čj. 31921/33, kart. 3230; sign. 30 Archivy, čj. 1714/35, kart. 3229.

²⁸ NA, MŠ, sign. 30 Pohorelá. Archiv panství, kart. 3237.

že v zámku je zachovaná registratura panství do roku 1872, a vyzval MŠANO, aby upozornilo Ministerstvo zemědělství, že je třeba se o tento archiv postarat.²⁹ Neznámý je výsledek pokusu dr. Chaloupeckého zabránit vývozu archivu rodiny Jesenských z Čachtic, který se připravoval v roce 1937. Dr. Chaloupecký podnikal kroky proti vývozu archivu, ale do mnichovské krize nebyl případ dořešen a pak je na spise poznámka, že po 30. 11. 1938 se stal bezpředmětným.³⁰

V roce 1928 MŠANO podnítilo celorepublikový soupis archivů podle jednotných formulářů, obsahujících 15 údajů: název a adresa archivu; založení, rozšíření nebo reorganizace archivu; umístění archivu, počet místností, pojištění; majitel archivu; úřad, kterému archiv podléhá; výše věcných a osobních nákladů v letech 1927 a 1928; subvence; přístupnost archivu; obsah archivu členěný na archivní fondy, archivní sbírky a příruční knihovnu; interní instrukce; publikace vydané archivem; literatura o archivu; uspořádání archivu; personál; ostatní údaje. Dr. Chaloupeckému uložilo, aby nechal formuláře přeložit do slovenštiny, vytisknout a rozeslat veřejným, církevním a soukromým archivům na Slovensku. Uvedlo 49 slovenských archivů, kterým minimálně měly být dotazníky rozeslány. Vyplněné dotazníky měly být vráceny do 20. března 1928. Dr. Chaloupecký zajistil formuláře a rozeslal je daleko většímu počtu archivů, než předpokládalo MŠANO. To se ale negativně projevilo tím, že termín pro odevzdání dotazníků nebyl dodržen, a proto po roce dne 23. ledna 1929 urgovalo zaslání vyplněných dotazníků alespoň do konce února 1929. Potíže na Slovensku asi byly vážnějšího rázu a ani nový termín nebyl dodržen, jak vyplývá z další urgencye, která následovala až 16. února 1935. Jelikož vyplněné dotazníky ve spise uloženy nejsou, nepodařilo se asi tuto soupisovou akci na Slovensku dokončit.³¹

MŠANO mělo možnost poskytovat ze svého rozpočtu subvence na splnění některých odborných a vědeckých úkolů v městských muzeích a archivech. Slovenské instituce této možnosti téměř nevyužívaly (je otázkou, nakolik o ní byly informovány), pouze archiv Slovenského národního muzea v Turčianském Svatém Martině žádal o tyto subvence v letech 1931–1936 a Liptovské muzeum v Ružomberku v roce 1931. Liptovské muzeum požádalo o subvenci 5 000 Kč na uspořádání archivu a obdrželo 2 500 Kč.³² V letech 1932–1936 obdrželo subvence vždy 16–26 městských archivů v Čechách a na Moravě a muzejní archiv v Turčianském Svatém Martině. V důsledku rozpočtových restrikcí se každoročně částka určená na subvence snižovala a úměrně tomu se snižovaly jednotlivé subvence. Archiv Slovenského národního muzea obdržel postupně v r. 1932 3 000 Kč, v r. 1933 4 000 Kč, v r. 1934 1 500 Kč, v r. 1935 1 200 Kč a stejnou částku i v r. 1936.³³

Již dříve jsem se zmínil o tom, že v roce 1926 inicioval dr. Chaloupecký široce založenou inventarizaci slovenských archivů a přípravu slovenského registáře

²⁹ NA, MŠ, sign. 30 Javorina. Archiv zámecký, kart. 3234.

³⁰ NA, MŠ, sign. 30 Čachtice, Archiv, kart. 3232.

³¹ NA, MŠ, sign. 30 Archivy, čj. 17961/28, 36249/28, 8081/29, 19685/35, kart. 3229–3230.

³² NA, MŠ, sign. 30 Ružomberk. Archiv musejní, kart. 3239.

³³ NA, MŠ, sign. 30 Archivy B 1, čj. 154675/32, 120511/33, 125320/34, 158676/35, 132225/36, kart. 3230.

do r. 1490 s pomocí stipendistů Čs. státního ústavu historického v Praze. Možná pozdním ohlasem této iniciativy byla akce zahájena v roce 1938, kdy se začaly pořizovat fotokopie dokumentů ze slovenských archivů pro Čs. státní ústav historický v Praze. Na Slovensku tuto akci organizovali doc. Rudolf Holinka a doc. Alexander Húščava. Změny státoprávních poměrů po Mnichovu vedly k tomu, že tato akce musela být modifikována, a v lednu 1939 probíhala jednání o uložení fotokopií na Komenského univerzitě v Bratislavě. Konečný výsledek již není ve spisech MŠANO zachycen. V posledních letech předválečné ČSR se MŠANO také ještě zabývalo povolováním studia maďarských archivářů ve slovenských archivech, což vzhledem k nebezpečí iredentismu bylo vždy choulostivou otázkou ve vzájemných vztazích.³⁴

Vedle obecných otázek archivnictví celoslovenského významu se MŠANO a státní inspektor archivů a knihoven pro Slovensko zabývali mnohdy jednotlivými případy jednotlivých typů archivů. O postavení a stavu župních a soudních archivů již bylo mnohé řečeno. Vedle zásadních problémů nalézáme ve spisech MŠANO i několik případů pozornosti dílčím a detailním problémům. Např. v roce 1922 bylo MŠANO upozorněno na urbář městečka Bojná ze 4. prosince 1709, který byl uložen v archivu sedrie v Nitře.³⁵ V roce 1926 se řešil velkou oklikou stav archivu župy abauj-turňanské. Upozornil na něj župní archivář z Prešova Ignác Bartošik, který se obrátil na dr. Vojtíška jakožto státního archivního inspektora pro Čechy, aby zakročil u Ministerstva vnitra, aby provedlo prohlídku tohoto archivu v Košicích. Dr. Vojtíšek postup zkrátil tím, že se obrátil přímo na MŠANO, které pověřilo dr. Chaloupeckého prohlídkou archivu. Dr. Chaloupecký pak podal zprávu o prohlídce archivu a provedené instruktáži personálu, ale opakoval své staré známé stesky, že zásadní náprava stavu není možná bez reorganizace archivní správy na Slovensku a bez výchovy kvalifikovaných slovenských archivářů.³⁶

Několikrát se MŠANO muselo zabývat župním archivem v Levoči. Zajímavý případ, který měl obecnější dopad, se stal v roce 1929, kdy o místo župního archiváře v Levoči požádal prof. Viliam Šebor. Vznikl totiž kompetenční spor, zda o obsazení místa rozhoduje státní inspektor archivů a knihoven pro Slovensko nebo Krajský úřad v Bratislavě. Interpretace vládního nařízení č. 103/1927 Sb. z. a n. nebyla jednoznačná a spor se vyřešil až vydáním vládního nařízení č. 132/1931 Sb. z. a n. V roce 1930 vypukl rozruch, když Národní politika přinesla zprávu, že největší slovenský archiv – archiv spišské župy v Levoči – má být přestěhován do Universitní knihovny v Bratislavě. Dr. Chaloupecký byl požádán o vysvětlení a nepochybně se jednalo o konfúzní zprávu. Delší dobu trvalo šetření v letech 1932–1939, zda je pravdivé podezření okresního úřadu v Levoči, že v roce 1906 byly ze župního archivu odvezeny tzv. zemanské spisy do Budapešti. Výsledek šetření byl uspokojivý; v roce 1906 byl pouze pořízen soupis

³⁴ NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, kart. 3230.

³⁵ NA, MŠ, sign. 30 Nitra. Archiv sedrie, kart. 3236.

³⁶ NA, MŠ, sign. 30 Prešov. Archiv župní, kart. 3239.

těchto spisů, aby v případě potřeby mohly být zaslány do Budapešti, ale k tomu nikdy nedošlo.³⁷

V letech 1932–1934 zasáhlo MŠANO i do komplikovaného sporu o uložení liptovského župního archivu. Část archivu byla v Liptovském Svatém Mikuláši, část v Levoči a část v Liptovském muzeu v Ružomberku. Tato třetí část archivu byla údajně uložena do muzea z obavy před odvečením, neboť správce Krajinského archivu Daniel Rapant ho chtěl získat pro Krajinský archiv. Porada na Krajinském úřadu v Bratislavě dne 21. prosince 1932 rozhodla, že muzeum musí archiv vrátit, a všechny zúčastněné státní orgány podpořily zásadu, že archiválie státních úřadů musí být ukládány ve státních archivech.³⁸

Pochybnosti o pořádku v některých slovenských župních archivech vyvolala žádost o vydání šlechtického nobilitačního diplomu rodiny Gombárovy, adresovaná župnímu archivu v Trenčíně v roce 1937. Po dlouhém marném hledání byl nakonec diplom nalezen v roce 1938 v Krajinském archivu v Bratislavě.³⁹

Pokladem slovenského archivnictví jsou báňské archivy. Také MŠANO jim věnovalo mimořádnou pozornost. V roce 1923 byl dán podnět k prozkoumání archivu báňského ředitelství v Banské Štiavnici a v roce 1924 předložil dr. Chaloupecký zprávu o své inspekční cestě. Konstatoval, že Ministerstvo veřejných prací, pod něž tehdy spadaly záležitosti hornictví, zamýšlí zřídit generální báňský archiv pro Slovensko a při něm muzeum a mineralogický kabinet. Ministerstvo veřejných prací pak upřesnilo, že chce zřídit v Banské Štiavnici Státní báňské muzeum (muzeum Diviše Štúra) s oddělením mineralogicko-petrografickým a kulturně-historickým. Vytkl dr. Chaloupeckému, že zavádí nové pojmy (generální báňský archiv), které se v projektu muzea nevyskytují. V roce 1928 vyslalo MŠANO přímo svého referenta dr. Jana Morávka na prohlídku archivu báňského ředitelství v Banské Štiavnici a báňského a městského archivu v Kremnici. V podrobné třináctistránkové zprávě ze dne 21. října 1928 dr. Morávek zevrubně zachytil obsah a uložení báňského archivu. V roce 1933 pak dr. Morávek předložil návrh na zabezpečení archivu. MŠANO řešilo i otázky přístupnosti archivu. V roce 1933 si podala žádost o přístup do archivu dr. Marie Opočenská, provdaná Jeršová. Nespokojeni byli rakouští badatelé. V roce 1931 předložili žádost o zapůjčení protokolů horního soudu z let 1575–1593, které však nebyly v archivu nalezeny. V roce 1938 si dokonce prof. A. Loehr z Vídně stěžoval na čs. vyslanectví ve Vídni na nevhodný stav báňského archivu v Banské Štiavnici. Tento případ poskytl záminku Ministerstvu vnitra, aby si nárokovalo svěření báňského archivu do jeho péče, neboť dozor nad státními archivy vykonával Archiv Ministerstva vnitra jako ústřední archiv státu.⁴⁰

Při své cestě na střední Slovensko v roce 1928 navštívil dr. Jan Morávek kromě Banské Štiavnice i Kremnicu a v ní archiv báňského ředitelství a archiv mincovny. Ve zprávě o archivu báňského ředitelství zaznamenal, že původní archiv shořel při požáru v roce 1777, takže současný archiv obsahoval akta a knihy

³⁷ NA, MŠ, sign. 30 Levoča. Archiv župní, kart. 3235.

³⁸ Srv. Babička, V., cit.d., s. 65. – NA, MŠ, 30 Ružomberk. Archiv župní, kart. 3239.

³⁹ NA, MŠ, sign. 30 Trenčín. Archiv, kart. 3240.

⁴⁰ NA, MŠ, sign. 30 Štávnice Báňská. Archiv báňského ředitelství, kart. 3240.

z období 1778–1918, právní listiny a zhruba 2 000 map a plánů. Archiv mincovny požár v roce 1777 nezničil, takže se tu dochovaly mincovní knihy z období 1630–1709 v počtu 68 kusů, účetní knihy z období 1731–1774 v počtu 28 kusů, diversa z let 1720–1775 v podobě 5 svazků, inventáře mincovny od roku 1797/8 a asi 500 fasciklů akt od roku 1710. Konstatoval, že už před ním provedl inspekci v archivu mincovny dne 10. července 1925 dr. Chaloupecký.⁴¹

Stav městských archivů byl různý a kromě první inspekční cesty v roce 1919, kterou dr. Chaloupecký podnikl také do městských archivů v Košicích, Kremnici, Nitře, Trenčíně a Zvolenu⁴², řešil státní inspektor archivů a knihoven pro Slovensko a MŠANO problémy městských archivů na vyžádání nebo na upozornění. První takový případ nastal v roce 1923, kdy byl dr. Chaloupecký upozorněn, že z městského archivu v Žilině se ztratil rukopis magdeburského práva z roku 1378. O vysvětlení byl požádán bývalý žilinský městský archivář Mikuláš Radvanyi, který se mezitím stal župním archivářem v Užhorodě. Ten se však cítil dotazem dotčen a odmítl podat dr. Chaloupeckému vysvětlení. Až na zákrok MŠANO objasnil, že ztráta rukopisu je staršího data a že k ní došlo ještě před jeho nástupem do žilinského městského archivu. V roce 1934 bylo MŠANO informováno o ustanovení dr. Stránského, profesora na gymnasiu, novým žilinským městským archivářem.⁴³

V roce 1925 provedl V. Chaloupecký inspekci v městském archivu v Nové Bani, neboť město prodalo svůj archiv v roce 1923 kupcům. Místní veřejnost tím byla pohoršena a rozezlena a po zákroku ministerstva pro správu Slovenska město prodej archivu zrušilo a podle nařízení ministerstva přistoupilo k rekonstrukci archivu.⁴⁴

Dokonce mezinárodní aspekty měla restituce městského archivu v Bardějově. Večerník Národních Listů informoval dne 24. srpna 1925, že v roce 1914 bylo před příchodem ruské fronty odvezeno z Bardejova asi 5 000 dokumentů do Pešti, které se nikdy nevrátily zpátky. V. Chaloupecký proto provedl inspekci v Bardějově a oznámil MŠANO, že informace o bardejovských dokumentech v Pešti byla nejdříve otištěna ve Slovenském Denníku ze dne 23. srpna 1925 a odtud ji převzaly české noviny. Dr. Chaloupecký zjistil, že informace se zakládá na pravdě, že bardejovský městský archiv je ve velkém nepořádku a že městská správa nevěnovala žádnou pozornost navrácení archiválií z Pešti. Městská správa slíbila nápravu, ale hájila se, že na uspořádání archivu a na vymáhání jeho části z Pešti nemá peníze. Proto požádala 7. ledna 1926 o subvenci, která byla 3. září 1926 schválena ve výši 20 000 Kč. Současně město zahájilo jednání se Státním archivem v Pešti o vydání bardejovských archiválií. Ředitel archivu dr. Desider Csánki nebyl proti restituci, kladl si jen určité procedurální podmínky a v roce 1927 byl bardejovský archiv převezen z Pešti zpátky do Bardejova.⁴⁵

⁴¹ NA, MŠ, sign. 30 Kremnice. Archiv báňského ředitelství a sign. 30 Kremnice. Archiv mincovny, kart. 3234.

⁴² Srv. pozn. 6. Též NA, MŠ, sign. 30 Zvolen. Archiv městský, kart. 3241.

⁴³ NA, MŠ, sign. 30 Žilina. Archiv městský, kart. 3241.

⁴⁴ NA, MŠ, sign. 30 Baňa Nová. Archiv městský, kart. 3231.

⁴⁵ NA, MŠ, sign. 30 Bardejov. Archiv městský, kart. 3231.

O bratislavském městském archivu proběhly v tisku v letech 1925 a 1933 znepokojivé zprávy, že část archivu z let 1824–1904 byla zašantročena. V. Chaloupecký požádal o vysvětlení, které městský archiv podal dne 15. března 1933. Pověsti o ztrátách nevyvrátil, ale konstatoval, že důležitá akta a zápisy městské rady a zastupitelského sboru, jakož i vojenské, daňové a hospodářské záležitosti zůstaly zachovány. Doklady o skartacích písemnostech nebyly nalezeny.⁴⁶

Po první návštěvě v roce 1919 navštívil V. Chaloupecký městský archiv v Kremnici znovu v roce 1925. Se stavem archivu byl spokojen, neboť ho shledal uspořádaný, úplný a zachovalý. Na základě tohoto příjemného zjištění asi vznikla myšlenka, že by se do městského archivu mělo přenést z farního archivu 26 rukopisů ze 14. a 15. století české provenience. Město však asi nemělo dostatek finančních prostředků na správu archivu, neboť v roce 1927 žádalo MŠANO o subvenci a v roce 1934, když se rok předtím uprázdnilo místo městského archiváře, se dotazovalo MŠANO, zda mu může poskytnout subvenci na plat archiváře.⁴⁷

Městský archiv v Ružomberku se mihne mezi spisy MŠANO v podobě popisu archivu ze dne 15. listopadu 1927. Dále se tu setkáme s mladým studentem filozofické fakulty University Komenského Alexandrem Húščavou, který v roce 1928 žádal o stipendium k uspořádání městského archivu v Ružomberku a bylo mu poskytnuto ve výši 1 000 Kč.⁴⁸

Již několikrát jsme se v dosavadním výkladu setkali s tím, že se v některých archivech nedaly nalézt archiválie, které tam měly být uloženy. Marné hledání nastalo i v městském archivu v Levoči, když bylo potřeba nalézt nobilitační patent Ferdinanda II. pro Jana Františka Almássyho. Neúspěšné pátrání skončilo konstatováním, že patent je snad uložen v župním archivu.⁴⁹

Problémy s vyhledáváním archiválií ve slovenských archivech nebyly způsobeny jen neuspořádaností archivů, ale někdy též neodborným uspořádáním. Na takový problém upozornil dr. Chaloupecký v letech 1933–1934 MŠANO, když v městském archivu v Prešově přistoupil ke zcela živelnému pořádání zaměstnaneckého archivu Josef Magyar.⁵⁰

Ve srovnání se státními a městskými archivy se MŠANO a státní inspektor archivů a knihoven pro Slovensko věnovali církevním archivům jen okrajově. V roce 1924 vypukl požár v biskupské rezidenci v Nitře a podle novinářských zpráv byl zničen biskupský archiv a knihovna. Dr. Chaloupecký se vypravil na místo, aby se osobně přesvědčil o rozsahu škod, a zjištění bylo příjemné, neboť zjistil, že archiv neutrpěl žádnou újmu, nýbrž že shořel pouze sklad skartu z nové registratury.⁵¹

O farním archivu v Kremnici jsme již slyšeli v souvislosti s městským archívem, neboť v roce 1925 se uvažovalo o přemístění 26 středověkých rukopisů

⁴⁶ NA, MŠ, sign. 30 Bratislava. Archiv městský, kart. 3231.

⁴⁷ NA, MŠ, sign. 30 Kremnice. Archiv městský, kart. 3234.

⁴⁸ NA, MŠ, sign. 30 Ružomberk. Archiv městský, kart. 3239.

⁴⁹ NA, MŠ, sign. 30 Levoča. Archiv městský, kart. 3235.

⁵⁰ NA, MŠ, sign. 30 Prešov. Archiv městský, kart. 3239.

⁵¹ NA, MŠ, sign. 30 Nitra. Archiv biskupský, kart. 3236.

z farního archivu do archivu městského. V letech 1926–1927 se vedla o této otázce korespondence mezi MŠANO, dr. Chaloupeckým a banskobystrickým biskupem Blahou, jež vedla k bezpečnému uložení rukopisů ve farním archivu.⁵²

Zcela výjimečně se ve spisech MŠANO objevuje problematika archivů nekatolických církví. Na Slovensku byl takovým případem seniorátní archiv evangelické církve augsburského vyznání v Liptovském Mikuláši, na jehož uspořádání věnoval Krajinický výbor v Bratislavě v roce 1937 subvenci ve výši 3 000 Kč. Dr. Chaloupecký měl podat zprávu o uspořádání tohoto archivu, ale ve spise není založena.⁵³

Přiměřenou pozornost věnovalo MŠANO a státní inspektor archivů a knihoven pro Slovensko archivům kulturních institucí, spolků apod. Dne 22. března 1920 byli zastoupeni na jednání o zřízení Zemského památkového úřadu pro Slovensko a Hudebního archivu v Bratislavě. Další zprávy o tomto archivu ve spisech MŠANO nejsou.⁵⁴ V roce 1921 MŠANO konzultovalo s dr. Chaloupeckým uložení gruntovních knih na Slovensku. MŠANO navrhovalo odevzdat je muzeím, ale dr. Chaloupecký ve svém stanovisku vysvětlil, že gruntovní knihy jako v Čechách od 16. století na Slovensku nejsou. V Uhrách vznikly gruntovní knihy až v 19. století, jsou uloženy na notářských úřadech nebo u soudů a prakticky se stále používají, proto je nelze předávat muzeím. Podobné městské knihy (protokoly) byly uloženy v městských archivech a bylo o ně poměrně dobře postaráno.⁵⁵

Na vzácnosti, které se mohou vyskytovat ve spolkových archivech, upozornil Ústav pro zvelebování živností v Turčianském Svatém Martině, který zjistil, že v majetku spolku výrobců houní (gubášsky spolok) v Jelšavě jsou staré dokumenty, mj. listina krále Matyáše II. Dokumenty měl prověřit dr. Chaloupecký, ale zpráva o tom založena není.⁵⁶

O archivu Slovenského národního muzea v Turčianském Svatém Martině jsme již slyšeli v souvislosti s poskytováním státních subvencí na pořádání archivů. Kromě institucionálních subvencí žádal tento archiv v letech 1929–1937 i o subvence pro dr. Marii Opočenskou, která měla tento archiv pořádat. Stav archivu před započítím pořádacích prací popsala dr. Opočenská v obšírně zprávě.⁵⁷

Archivní referát MŠANO se také zčásti zabýval pozůstalostí ministra generála Milana Rastislava Štefánika, i když jeho pozůstalost měla jen z menší části archivní povahu a celý problém se řešil až na úrovni vlády. M. R. Štefánik zemřel jako francouzský občan, proto otázku dědictví projednával soud v Paříži. Štefánik nezanechal poslední vůli a soud přiřkl dědictví Štefánikově matce Albertině Štefánikové. Movité předměty převzala Čs. legace v Paříži a zařídila jejich převoz do Prahy, kde byly uloženy v zámku v Tróji, který sloužil jako

⁵² NA, MŠ, sign. 30 Kremnice. Archiv farní, kart. 3234.

⁵³ NA, MŠ, sign. 30 Porubka. Archiv, kart. 3237.

⁵⁴ NA, MŠ, sign. 30 Bratislava. Archiv hudební, kart. 3231.

⁵⁵ NA, MŠ, sign. 30 Archivy, čj. 121191/21, kart. 3229.

⁵⁶ NA, MŠ, sign. 30 Jelšava. Archiv, kart. 3234.

⁵⁷ NA, MŠ, sign. 30 Martin Turčanský Svatý. Archiv, kart. 3235.

prozatímní muzeum československých legií. Pozůstalost obsahovala vojenské, národopisné, astronomické, mineralogické a umělecké sbírky. Dědičkou Štefánikovy pozůstalosti tedy byla jeho matka, ale pozůstalost byla ve správě státu.

Dne 2. března 1921 nabídla Albertina Štefániková, aby synovu pozůstalost od ní odkoupil stát. Dva dny poté se vláda usnesla na návrh ministra s plnou mocí pro správu Slovenska, aby se koupí Štefánikovy pozůstalosti zabývalo MŠANO nebo Ministerstvo národní obrany. Ministerstva se mezi sebou dohodla, že věci se ujme MŠANO. Rodina Štefánikova požadovala za prodej pozůstalosti státu 3 miliony Kč, s čímž Ministerstvo národní obrany nesouhlasilo. Vláda proto nechala provést komisionální inventarizaci a ocenění pozůstalosti, přičemž komisi tvořili županský rada dr. Štefánik z Levoče jako zástupce pozůstalých, kpt. Konecký jako správce legionářského muzea, expert pro národopis prof. dr. Karel Chotek z Univerzity Komenského v Bratislavě, expert pro astronomii prof. dr. František Nušl z Českého vysokého učení technického v Praze, expert pro mineralogii univ. prof. dr. František Slavík a expert pro zoologii dr. František Vávra z Národního muzea. Hodnota pozůstalosti byla odhadnuta na 244 064 Kč a po zahrnutí tzv. japonské sbírky zaokrouhlena na 300 000 Kč. Komise ponechala vládě na vůli, jakou přírážku stanoví k ceně s ohledem na osobnost zůstavitele. MŠANO navrhlo 18. února 1922 předsednictvu ministerské rady, aby Ministerstvo národní obrany zakoupilo legionářskou část pozůstalosti pro Památník odboje a MŠANO projevilo zájem o koupi národopisné a umělecké části pozůstalosti pro Obrazárnu Společnosti vlasteneckých přátel umění a pro Náprstkovu muzeum.

Od podání nabídky ke koupi Štefánikovy pozůstalosti uplynul téměř rok a rodina zůstavitele dosud neobdržela žádné rozhodnutí. Proto 21. února 1922 napsala Albertina Štefániková dopis ministru Šrobárovi, v němž mu oznámila svůj záměr převzít zpět synovu pozůstalost. Obvinila ministerského předsedu E. Beneše a MŠANO, že způsobili průtahy při zakoupení pozůstalosti, a Ministerstvo národní obrany, že pozůstalost uloženou v Tróji částečně zneužilo a že není úplná. Dne 10. března 1922 pak napsala přímo ministerskému předsedovi Benešovi své mínění, že nechce-li vláda pozůstalost koupit, má ji vrátit. Odmítla také zasahování veřejnosti do celého případu, zvláště Slovenského Denníku, a prosila o urychlené ukončení celé záležitosti, která se stávala trapnou. O vydání pozůstalosti žádala i 27. března 1922 ministra s plnou mocí pro správu Slovenska Mičuru a přiložila účet rodiny Štefánikovy na 3 080 191 Kč. Ministr Mičura poté s vědomím předsedy vlády Beneše a ministra Šrobára dohodl koupi pozůstalosti za 3 miliony Kč.

Proto MŠANO požádalo 12. května 1922 Ministerstvo obchodu, aby dalo souhlas k výplatě 3 milionů Kč z přebytků Úřadu pro zahraniční obchod. Ministerstvo obchodu však sdělilo 30. května 1922, že přebytky Úřadu pro zahraniční obchod lze použít pouze v souladu se zákonem pro zvelebení zahraničního obchodu, ale ne na koupi pozůstalosti. K tomu se vyjádřilo i Ministerstvo financí dne 21. června 1922, které zapochybovalo, zda koupě pozůstalosti je vůbec nutná a zda částka 3 miliony Kč je přiměřená. Paní Štefániková mezitím dvakrát telegraficky urgovala vyřízení věci u ministerského předsedy Beneše a Beneš

dne 17. června urgoval stanovisko MŠANO s ohledem na poměry rodiny Štefánikovy a na politické poměry na Slovensku. MŠANO se dohodlo s premiérem, že stanovisko Ministerstva obchodu, které transakci zablokovalo, bude předloženo na schůzi vlády. Vláda jednala o Štefánikově pozůstalosti 7. srpna 1922 a usnesla se zvýšit pensi paní Štefánikové na 50 000 Kč ročně, což v daném kontextu mohlo působit i netaktně a urážlivě. Pro jednání o koupi pozůstalosti stanovila směrnice pro další jednání, které dostal na starost ministr financí. Prostřednictvím finanční prokuratury měl jednat s dědici o koupi pozůstalosti, přičemž limit byl stanoven na 1 milion Kč. Pokud by se podařilo dospět k dohodě, mělo ji provést MŠANO a Ministerstvo národní obrany. Ministerstvo financí pověřilo dne 19. září 1922 dalším jednáním Generální finanční ředitelství v Bratislavě, oddělení pro právní zastupování státu. Pokud by se cena pozůstalosti nedala zaplatit z přebytků na účtu Úřadu pro zahraniční obchod, bylo otázkou, kde by se potřebné prostředky vzaly. MŠANO oznámilo, že má na koupi pozůstalosti rezervu pouze 100 000 Kč.

Jednání se nedařilo dovést k dohodě, a tak 5. prosince 1922 vláda rozhodla vrátit pozůstalost dědicům. Paní A. Štefániková učinila ještě pokus o dohodu a začátkem roku 1923 se obrátila písemně na ministra s plnou mocí pro správu Slovenska. Byla ochotna akceptovat cenu 1 milion Kč, pokud stát uhradí i pasiva 250 000 Kč váznoucí na pozůstalosti. Jako znalec byl o vyjádření k navrhované ceně požádán dr. Zdeněk Wirth, který však odpověděl vyhýbavě, že kupní cenu 1 250 000 Kč nelze objektivně posoudit a ani přírážku k ceně nelze stanovit s ohledem na pretium affectionis, tj. hodnotu danou osobností zůstavitele. Přesto vláda schválila dne 19. ledna 1923 koupi Štefánikovy pozůstalosti za 1 1/4 milionu Kč a kupní smlouva se měla upravit tak, že výhrada autorských práv pro rodinu se nebudou vztahovat na památky již uložené ve státních archivech nebo jsoucí již ve vlastnictví státu. Ministerstvo národní obrany také požadovalo, aby Památníku odboje byly vráceny předměty, které byly dne 24. března 1921 vydány rodině, neboť je Památník potřebuje pro doplnění svých sbírek. Uzavřením kupní smlouvy bylo pověřeno Generální finanční ředitelství v Bratislavě. Nejvyšší účetní kontrolní úřad ještě projevil nesouhlas se zaplacením kupní ceny z prostředků Úřadu pro zahraniční obchod, ale vláda znovu potvrdila 26. ledna 1923, že na svém rozhodnutí trvá. Kolem vyplacení kupní ceny asi ještě trvaly nějaké dohady, protože se k tomuto problému vláda ještě jednou vrátila a dne 8. března 1923 potvrdila, že její intencí bylo vyplatit dědicům čistou cenu 1 250 000 Kč bez srážek. Tím spis MŠANO končí, takže lze předpokládat, že dohody a vyrovnání bylo skutečně dosaženo.⁵⁸

Přehled pramenů k dějinám slovenského archivnictví ve fondu Ministerstvo školství v Národním archivu v Praze ukazuje, že na jejich základě nelze sestavit úplný přehled o vývoji slovenského archivnictví v předmnichovské republice. Dokumenty z tohoto archivního fondu však mohou osvětlit různé detaily, které nejsou doloženy v archivních fondech a archivních registraturách slovenských archivů. Komplexní zpracování dějin slovenského archivnictví tak bude možné

⁵⁸ NA, MŠ, sign. 30 Štefánik. Sbirka, kart. 490.

jen na základě studia pramenů ve slovenských i v českých archivech (zde především ve fondech Ministerstvo školství, Ministerstvo vnitra, Archivní registratura Archivu Ministerstva vnitra a Archivní registratura Ústředního zemědělsko-lesnického archivu).

Pohled do archivního fondu Ministerstvo školství v Národním archivu v Praze ukázal, že MŠANO se zajímalo o slovenské archivnictví v širší míře než Ministerstvo vnitra, s nímž soupeřilo o vliv v československém archivnictví. Bylo to především dáno tím, že na Slovensku přímo působil státní inspektor archivů a knihoven pro Slovensko, jmenovaný ministrem školství a národní osvěty, který MŠANO podrobně informoval o archivním dění na Slovensku a plnil zde úkoly, kterými ho MŠANO pověřovalo. Ministerstvo vnitra takový orgán přímo na Slovensku nemělo. Ani MŠANO se však nepodařilo mnoho prosadit pro zlepšení stavu slovenských archivů. Krajský archiv v Bratislavě se podařilo ustavit až v rámci správní reformy koncem 20. let 20. století a situaci župních archivů, na jejichž řízení si později činilo nárok Ministerstvo vnitra, se většinou po celou dobu předmnichovské republiky nepodařilo vyřešit. Tato neutěšená situace blokovala i jednání s Maďarskem o provedení archivní rozluky. Zděděný stav slovenských archivů z dob uherského státu byl právem kritizován, ale je třeba uznat, že ani ústředním orgánům čs. státu se nepodařilo stav slovenského archivnictví výrazně zlepšit. Bylo dosaženo pouze dílčích úspěchů, na nichž mohly začít stavět až další generace slovenských archivářů.

Příloha

1920, 15. červenec, Bratislava

Zpráva dr. Chaloupeckého o činnosti státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku, předložená referentu školství a národní osvěty v úřadu ministra s plnou mocí pro správu Slovenska Antonu Štefánkovi.

Dekretem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 12. května 1919 čj. 14704 byl po dohodě s p. ministrem s plnou mocí pro správu Slovenska jmenován státním inspektorem archivů a knihoven na Slovensku Dr. Ph. Václav Chaloupecký a přidělen přímo p. ministrovi pro správu Slovenska (srv. Úřední Noviny ze dne 1. ledna 1920 str. 6).

O funkci státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku praví se v zmíněném dekretu následující:

„Úkolem státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku přesvědčit se osobně o stavu veřejných archivů a knihoven na Slovensku, postarat se o jejich zabezpečení a připravovat takovou organizaci těchto ústavů, která by vyhovovala potřebám vědeckým i správním“. Státní inspektor archivů a knihoven na Slovensku podá vládě zprávu o stavu těchto ústavů, jakož i o vědecké a odborné kvalifikaci úředníků a sil až dosud správou těchto ústavů pověřených a předloží svým časem vládě návrhy co do nové organizace těchto ústavů a jich správy.

Pravidelním úředním sídlem státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku je Bratislava (Konventní ul. č.1).

Narižením p. ministra s plnou mocí pro správu Slovenska ze dne 10. listopadu 1919 (č. 4432/2 pres., Úradné Noviny ze dne 18. listopadu 1919 str. 9), jež obsahuje ochranná opatření proti vývozu památek uměleckých a historických, dáno státnímu inspektorovi archivů a knihoven na Slovensku právo „přehlížet sbírky veřejné i soukromé, památky cechovní, zařízení budov veřejných i církevních, též nazírat do inventářů ... i v obchodech a jiných místnostech, kde se předměty v § 1 tohoto narižení uvedené (totiž archivy, knihovny atd. z první polovice 19. století neb starší ve smyslu zákona ze dne 10. prosince 1918 Sb. zák. a nař. č. 4) se nalézají a žádat doklady o jejich původu“.

Ve smyslu těchto narižení měla činnost státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku hlavně dvojí úkol:

1. ochranu a zabezpečení písemných památek historických (vědeckých fondů archivních a knihovních) jak veřejných, tak soukromých na území Slovenska,
2. organizaci správy těchto památek na Slovensku, zejména pokud jsou majetkem státním nebo veřejným.

Z jednoho i druhého hlavního úkolu výše zmíněné činnosti pak jaksí vyplývá příprava organizace vědecké i badatelské práce historické vůbec na území Slovenska.

Státní inspektor archivů a knihoven na Slovensku obmyšlen byl ministerstvem školství a národní osvěty asi podobným posláním, jaké měl Generální inspektorát muzeí a knihoven (Muzeumok és könyvtarak főfelügyelősege) v bývalých Uhrách, přeci však nebylo úmyslem ministerstva zřídit pro Slovensko podobný úřad trvalý, nýbrž pouze dočasný, organizační úřad, jehož funkce by svým časem přešly na ústavu jím zřízené, totiž na státní archiv pro Slovensko v Bratislavě, po příp. i na správu jiných státních archivů na Slovensku, jakož i na státní universitní knihovnu v Bratislavě a ústavu s podobným posláním. Proto také nezřízen tu vlastně zvláštní úřad, nýbrž pouze úředník ministerstva školství a národní osvěty pověřen zvláštním posláním.

Především jednalo se o zařízení samotného úřadu a vypravení téhož nejnutnějšími pomůckami.

Bylo patrné, že úřad tento nemůže vyhovět svému poslání, nebude-li jeho činnost v stálém kontaktu s dosud vykonanou prací vědeckou v tomto oboru, jejíž výsledky nahromaděny jsou v příslušné odborné literatuře. Z nových pak úřadů bylo tedy opatřit si příruční knihovnu, jež by obsahovala nejdůležitější publikace historické, vydané jak v Čechách a na Moravě, tak na Slovensku a v bývalých Uhrách vůbec.

Získání podobné knihovny bylo by potřebou tím naléhavější, protože ani dosti značná na počet zdejší knihovna universitní dostatečně nevyhovovala.

Ministerstvo školství a národní osvěty uznalo také tuto potřebu a povolilo, když se byl státní inspektor archivů a knihoven na Slovensku dohodl s vládním komisariátem na ochranu památek z položky v státním rozpočtu na rok 1919 (2 tit. 8 § 2) k tomuto cíli obnos K 20 000. Vedle toho požádány přední naše vědecké ústavy a korporace, aby darovaly úřadu svoje publikace. Žádostem

těmto bylo vyhověno. Česká Akademie, Královská česká společnost nauk v Praze, Zemský archiv království Českého v Praze, Zemský archiv markrabství Moravského v Brně, rada hlavního města Prahy darovaly úřadu veškeré svoje publikace, pokud ještě byly v zásobě, a slíbily i na příště svými publikacemi na zdejší úřad pamatovati. Rada publikací získána byla koupí, zejména různé edice pramenů apod. Knihovna tato i příště bude systematicky doplňována a má být základem příruční odborné knihovny Státního archivu pro Slovensko v Bratislavě.

Pro vybavení běžné kancelářské agendy přidělen byl státnímu inspektorovi archivů a knihoven na Slovensku jeden písář jakož i psací stroj.

Zabezpečení písemných památek historických na Slovensku vyžadovalo činnost dvojím směrem. Jednak bylo se třeba postarati o to, aby památky historické (archivy a knihovny), pokud zachovaly se na území Slovenska, byly tu ve stavu pokud možno neporušeném zachovány, jednak aby získány byly takové památky historické, které jsou sice integrující částí fondů slovenských, avšak na ten čas jsou ještě mimo území Slovenska, zejména v Maďarsku a v Rakousku.

Pokud se prvního týče, bylo úkolu tomu vyhověno různými inspekcemi v archivech a knihovnách na Slovensku vykonanými. Celkem možno říci, že velké politické události z r. 1918 a 1919 (převrat a bolševický vpád) neměly pro tyto části kulturního a národního majetku zhoubných následků. Sem tam bylo sice něco ztraceno neb poškozeno (i domácím vojskem), v celku zůstaly však archivy a knihovny bez pohromy. Ovšem věc nedá se jak náleží zjistiti. Celá řada těchto kulturních ústavů revolučním převratem pozbyla svých dosavadních správ, a poněvadž jenom nemnohé z institucí těchto, jak níže bude vyloženo, byly řádně spravovány a opatřeny odbornými inventáři, nelze s jistotou souditi na ztrátu ani v tom případě, když se jednotlivé kusy inventáře nenajdou. Snad jsou pouze někde založeny a snad se svým časem zase objeví.

Něco z knižních fondů slovenských odvezeno bylo do českých zemí, zejména ze soukromého majetku. Snad nestalo se tak obyčejně v zlém úmyslu. Čeští vojáci neb i čeští úředníci, kteří setkali se na Slovensku se starými českými tisky, domnívali se, že poslouží věci národa, když odevzdají tyto památky v Čechách neb na Moravě. Avšak tato snaha svědčí o jistém neporozumění. Česká kniha na Slovensku, ať již více nebo méně vzácná, je vždy kulturním dokumentem a důkazem kulturní sounáležitosti národa. A každým přenesením české knihy do Čech neb na Moravu ztrácí se dokument této duševní a kulturní sounáležitosti. Proto bylo zejména zemské vojenské velitelství na Slovensku požádáno, aby čeští vojáci na Slovensku byli v tomto smyslu poučeni.

Vývozu historických památek přes hranice československého státu bylo čele- no opatřeními prohibitivními, a to jak zákonem ze dne 10. prosince 1918 (Sb. z. a n. č. 4), tak zejména nařízením ministra plnomocníka pro správu Slovenska ze dne 10. listopadu 1919 (Úředné Noviny ze dne 18. listopadu 1919 č. 34–35). Nařízením tím zakázán ze Slovenska vývoz písemnictví (archiválií, knih) z doby před r. 1850. Zde bylo by se možno dotknouti i opatření, pokud se týče zasílání tak řečených povinných výtisků. Nařízením ministra plnomocníka pro správu Slovenska ze dne 12. listopadu 1919 č. 8106 adm., vydaným na podnět správy universitní knihovny v Bratislavě, stanoveno, že majitelé tiskáren ony povinné

výtisky, které ve smyslu platných zákonů byli povinni zasílati Uherskému Národnímu Museu, Uherské Akademii věd a Uherskému statistickému úřadu, mají nyní zasílati Universitní knihovně v Bratislavě (Úradné Noviny ze dne 18. listopadu 1919 č. 34–35).

Vrácení památek historických z Maďarska a Rakous

Rozkazem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 12. července 1919 čj. 30490/3240 n.o. uloženo státnímu inspektorovi archivů a knihoven na Slovensku podati návrhy stran vrácení památek historických a uměleckých pro mírovou smlouvu s Maďarskem. Po předchozím studiu vypracován návrh článků mírové smlouvy, pokud se týče památek historických a uměleckých (pokud se těchto týče v dohodě s komisariátem na ochranu památek na Slovensku), jakož i odůvodnění k těmto článkům, a zaslán dne 19. srpna 1919 prostřednictvím ministerstva školství a národní osvěty mírové delegaci v Paříži.

V návrhu tomto žádáno: aby byly vráceny všechny písemné památky historické (archiválie, knihy, mapy atd.)

1. z doby před r. 1526 pokud se týkají slovenského území,
2. archivní fondy z doby habsburské (1525–1740) vůbec, neboť v této době území Slovenska na větším díle kryje se s územím bývalých habsburských Uher,
3. všechny dokumenty bez ohledu na provenienci a stáří, které by mohly býti oporou právní držby, politické, soudní, ústavní, vojenské atd. administrativy a tvoří odlučitelné celky,
4. všechny dokumenty, listiny, rukopisy, knihovny atd., které bývaly kdysi na území Slovenska a byly odtud na rozkaz vlády, zvláště však za vlády dynastie habsbursko-lotrinské (1740–1918) odvezeny a nevráceny.
5. Aby se Maďarsko zavázalo, že bude vyjednávat s vládou čsl. státu, kdykoli bude o to požádáno, o přátelskou dohodu, na jejímž základě byly by vydány všechny památky historické a umělecké, na něž nevztahují se výše zmíněné články a tvoří část duševního patrimonie čsl. státu, aby památky ty byly řádně chovány, nezciženy a vědeckým badatelům čsl. až do konečné dohody bez výhrady přístupny.

Mírová delegace v Paříži použila těchto elaborátů při svých jednáních o mír s Maďarskem. Ačkoli pak nebylo v celém rozsahu mírovou konferencí vyhověno těmto požadavkům, lze přeci jen ony články mírové smlouvy, které týkají se vrácení archiválií a knihoven, pokládati celkem za uspokojivé. Na místo konkrétních požadavků v návrhu mírové smlouvy, pokud se týče archivů a knihoven, byly do mírové smlouvy s Maďarskem pojaty články rázu všeobecnějšího, jež však ve větším díle požadavky naše v sobě obsahují. Kulturních požadavků slovenských týkají se §§ 77, 175, 176, 177, 178, 179. Tu se v krátkosti čsl. státu zaručuje:

1. že Maďarsko vydá nám bez odkladu „archivy, knihy, plány, právní listiny a vůbec doklady jakéhokoliv rázu, jež týkají se správy občanské, vojen-

- ské, finanční, soudní“ a zaručuje nám přístup k podobným fondům, pokud by v Maďarsku byly ponechány,
2. že Maďarsko vydá nám „všechny listiny, starožitnosti a všechny pomůcky vědecké i knižní“ odcizené z našeho území, ať patří komukoliv,
 3. že Maďarsko vydá nám „všechny spisy, listiny a paměti historické, které se přímo týkají dějin postoupeného území (Slovenska) a byly odtud odvezeny po r. 1868,
 4. že Maďarsko uzavře přátelskou dohodu s námi o vydání předmětů a sbírek, které tvoří část duševních a kulturních statků postoupených území (Slovenska), a že do uzavření této dohody neb aspoň do 20 let nic nezciží, nedá propadnouti zkáze, jakož že po tuto dobu budou všechny tyto fondy i s inventáři přístupny našim badatelům.

Pokud se týče provedení těchto článků mírové smlouvy, konány a konají se studia a přípravy. Podobně pamatováno na provedení analogických článků v míru s Rakouskem a pečováno o to, aby historické památky (archiválie, knihovny), na něž má Čsl. republika po smyslu § 93, 191, 192, 193, 194, 195 a 196 míru St. Germainského nárok, týkající se Slovenska, a jež nalézají se ve Vídni, byly Slovensku vydány. Ministerstvu školství a národní osvěty oznámeny konkrétní slovenské požadavky.

Archivy na Slovensku

Je málo krajin, které by se mohly vykázat podobným bohatstvím archivního materiálu, jako Slovensko. U přirovnání – např. s českými zeměmi – odmyslíme-li si ovšem centrum českého státu Prahu – má Slovensko archivní fondy zajiště bohatější, ucelenější a zachovalejší. Proud velikých světových událostí, jako bylo hnutí husitské, reformace, protireformace, nezasáhla kraje pod Tatrami v svém počátečním vášnivém rozhoření, a tak často zůstalo tu ušetřeno, co jinde podlelo zkáze ve válkách náboženských a politických. Ba ani turecké vojny, které zmítaly bývalým královstvím uherským téměř po dvě stě let, nezasáhly území Slovenska v své ničivé hrůze a dotkly se pouze krajin pohraničních.

A přece jen historické bádání nevytěžilo z těchto bohatých zřidel ani z daleka tolik, kolik by se dalo očekávat. Příčin, proč se tak stalo, je více. Jedna z hlavních příčin je však v památkách těchto samých a jejich neorganickém uložení. Archivní památky jsou roztříštěny po celé zemi a uloženy v ústavech, které nemohou vyhověti nejprimitivnějším požadavkům historického bádání, ať už se jedná o správní či vědecké otázky. A kdyby pak zejména ani po této stránce nemělo dojít k náležité reformě, nedá se vůbec čekat, že bohaté archivy Slovenska mohly by se státi náležitým zdrojem historického poznání.

Důležitost historického bádání a jeho vliv na naši národní kulturu nelze přece podceňovati. Naše národní obrození dalo se přece na základě historickém. A jistou zaostalost Slovenska v tomto smyslu lze – vedle jiných příčin – vysvětlovati také tím, že se mu této dějinné opory nedostávalo. Jak v smyslu politickém, tak jazykovém, literárním atd. slovenský jazyk, slovenská politika, slovenská kultu-

ra byly by zajisté nabyly zcela jiné tvářnosti, jiného smyslu a jiné tendence, kdyby se byly mohly vždy opřít o vědecké poznatky své minulosti.

Archivy na Slovensku lze celkem rozdělit na dvě velké skupiny: archivy veřejné, t.j. takové, které vytvořeny byly více méně veřejnosprávními ústavy a korporacemi, a na archivy soukromé, jež vznikly přičiněním jednotlivců neb úřadů a institucí takových soukromosprávných osob.

K archivům veřejným patří především archivy stoliční či komitátní, dále archivy věrohodných míst při některých ústavách církevních, archivy městské a konečně archivy církevní ve vlastním slova smyslu, zejména církve katolické, kde uloženy jsou památky týkající se církevní správy, jako např. bohatý archiv arcibiskupství ostrihomského, archiv biskupské a farní.

Neboť i v starých Uhrách bylo v jistých dobách katolické náboženství náboženstvím státním a působnost církve a jmenovitě jejích centrálních orgánů pouze jedním odvětvím zasahování státní správy do veřejného života. V archivech farních (katolických i evangelických) uloženy jsou pak mimo jiné staré matriky, tudíž dokumenty, jež týkají se přímo veřejnosprávních zařízení, proto je pochopitelný zájem státní správy, aby tyto památky byly náležitě zabezpečeny a řádně spravovány.

Archivy veřejné svěřeny jsou ve smyslu výše citovaného dekretu ministerstva školství a národní osvěty, jakož i ministra plnomocníka pro správu Slovenska dozoru a péči státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku, jemuž přísluší i starost o jejich náležitou, popř. novou organizaci a odbornou správu.

A archivy soukromé jsou v první řadě archivy rodinné, tudíž především archivy různých magnátských a zemanských rodin na Slovensku, dále archivy různých soukromých společností (sem patří i část archivů církevních náboženských společností a řádů), ovšem pokud se týkají ryze soukromých záležitostí, majetku těchto osob či společnosti apod. Dosud jaksi neřešenou otázkou zůstává, zda za soukromé archivy lze považovati i tak řečené archivy patrimoniální. V době feudální jaksi nejnižší jednotkou politické správy bylo panství s gruntovním pánem v čele. Úřady vrchnostenské v době feudální nebyly pouze zařízením soukromoprávním, nezabývaly se také jen hospodářskými záležitostmi, nýbrž obstarávaly v první instanci takřka všechny funkce správy státní, zeměpanské neb autonomní. V registraturách a archivech patrimoniálních, jež zůstaly v soukromém držení dotyčných majitelů panství, jsou uložena stará priora nynějších služnovských úřadů, okresních soudů, úřadů finančních, vojenských atd. Proto jsou celkem odůvodněné hlasy žádající, aby archivy patrimoniální byly počítány k archivům veřejným a aby státní správa i těmto věnovala svoji péči.

Archivy soukromé podléhají státnímu inspektoru archivů a knihoven na Slovensku jen ve smyslu výše zmíněného zákona a nařízení ministra plnomocníka pro správu Slovenska stran ochrany historických památek. Jinak na jejich správu a organizaci státní inspektor archivů a knihoven na Slovensku vlivu nemá.

Na ten čas jaksi nejdůležitější je otázka organizace archivů župních. Zákonem ze dne 29. února 1920 o zřízení župních a okresních úřadů v Republice československé byly staré uherské komitáty postaveny na nový základ a jest tudíž potřeb-

né ujasniti si, co má se státi s integrující součástíou starých stolic, s jejich archivy.

Stanovením hranic Československé republiky a mírem s Maďarskem dostalo se čsl. státu 17 archivů stoličních neb aspoň jich části. Jsou to: stoliční archiv

1. v Bratislavě,
2. v Nitře,
3. v Zlatých Moravcích,
4. v Komárně,
5. v Šahách,
6. v Rimavské Sobotě,
7. v Balašských Ďarmotech (část),
8. v Trenčíně,
9. v Turčanském Svatém Martině,
10. v Dolním Kubíně,
11. v Liptovském Svatém Mikuláši,
12. v Banské Bystrici,
13. v Levoči,
14. v Prešově,
15. v Košicích (část),
16. v Novém Městě pod Šiatorem,
17. v Užhorodě.

Archivy tyto na větším díle nalézají se na území čsl. státu – některé (archiv v Balašských Ďarmotech a v Novém Městě pod Šiatorem) na ten čas jsou sice na území maďarském, ale po smyslu mírové smlouvy budou bez odkladu Maďarskem čsl. státu vydány.

Zákonem ze dne 29. února 1920 (Sb. z. a n. 126) o novém župním zřízení „dosavadní ... župy na Slovensku a všechny orgány těchto korporací ... se zrušují a zastavují svoji činnost“ jako právnické osoby a jich „jmění, fondy ... přecházejí ... do vlastnictví státu a do správy státní, kterou provádí příslušné ministerstvo“ (cit. zákon § 9). V příloze A k tomuto zákonu stanoven rozsah a hranice nových žup a sice tak, že nejen celý (sic!), ale po výtce části dosavadních stolic budou tvořiti nová župní území. Ale archivy župní jmenovitě v starší době, t. j. až do r. 1870, tvoří nedělitelné celky. Mechanicky, t. j. tak, aby archivy na území nových žup byly sdruženy při nových župních úřadech, staré stoličné archivy také nelze seskupiti, neboť pak byly by na území župy bratislavské pouze 2, v župě nitranské 3, ve zvolenské 4, v podtatranské 2 a v košické 4 archivy. Mimo to by takovýto způsob organisace župních archivů neodpovídal ani požadavkům správním a dokonce již ne vědeckým. Jest tudíž třeba pomýšletí na vybudování archivů župních na zcela jiném základě, který by odstranil závady dosavadní a odpovídal požadavkům vědeckým i správním na podobné instituce klade-

Jaký byl celkový ráz dosavadních archivů župních?

Archivy župní patří beze všech pochyb k nejvýznamnějším památkám naší minulosti a co do jednotnosti a sourodého materiálu nemají např. v českých zemích analogie. Kdy byly založeny, nedá se s bezpečností zjistit. Materiál župních archivů pochází většinou z počátku éry habsburské někdy z první polovice století šestnáctého. Ale jsou i věci starší. Od této doby zachoval se zpravidla souvislý materiál historický, v němž výrazně obráží se minulost celého kraje a její různotvárné proměny. Jaksi osou archivů župních jsou protokoly se zápisy o jednání župních kongregací. Jsou to kodexy, do nichž zapisovala se veškerá důležitější jednání, která byla vyřízena župním úřadem. V době starší byly to věci týkající se jak administrativy, tak soudnictví, v době novější, po oddělení soudnictví od administrativy (r. 1870) pouze věci politické. Protokoly tyto jsou psány v starší době po latinsky, v době novější asi od let třicátých století 19. pak maďarsky.

Vedle protokolů zachovala se však už zpravidla od počátku XVI. století bohatá akta, která kdysi byla předmětem řízení na župním úřadě. Z doby starší, kdy archiv župní chován byl obyčejně v sídle županově, zachovaly se zpravidla jen věci významnější (mandáty královské apod.). Ze století 17. je materiál zpravidla již bohatší a od doby tereziánské, kdy organizováno županství jako stálý úřad, skoro úplný.

Akta župních archivů jsou dle celkového rázu stolice buď v úřední latině, zhusta však i po německu, po maďarsku, v některých pak stolicích i dosti zhusta československy.

Tu pak jsou tyto památky nejen důležitým pramenem historickým, ale i neocenitelným a dosud skoro neznámým pramenem k poznání jazyka a jeho vývoje na Slovensku. Neboť v písemnostech archivních uchovaly se nám nejen formy jazyka literárního, knižního, ale takového, který se v té které době v tom kterém kraji skutečně mluvil.

Mimo akta obsahují některé župní archivy i jiný materiál historický, který sice úřadem župním nebyl vytvořen a pak jako registratura uschován, ale který různým způsobem se do archivu dostal a tu byl uložen. Tu najdou se i kolekce listin velmi značné stáří z XIII., z XIV. a z XV. století i z dob pozdějších. Tuto třetí skupinu možno označiti jako *deposita*.

Uherský stát pečoval o archivy župní dosti ledabyly. V době Bachově byly archivy župní dle jednotného schematu (a nikoli nevhodného) uspořádány. Ale všude tato práce provedena nebyla a také později mnohé snad pokaženo, co již bylo v pořádku. V poslední době snažila se sice uherská vláda o nápravu, ale ovoce snaha tato přinesla jen v míře zcela skrovné. Správu archivu vedl či spíše měl vésti župní archivář.

Ale k úřadu tomu nebyli vždy vybíráni lidé dostatečně kvalifikovaní. Archivář byl úředníkem župním, jmenovaný županem. V poslední době starala se sice vláda o to, aby místa ta obsazena byla úředníky s akademickým vzděláním (filosofie, odbor historický) a s odbornými znalostmi (tak řečenými archivními zkouškami pro státní archiv v Pešti). Vedle nich byli však v některých archivech i úředníci, kteří vědecké ani odborné kvalifikace neměli. Ale i tam, kde archivář

měl potřebnou kvalifikaci a snad i lásku ku svému povolání, byl podle nařízení ministerstva vnitra z r. 1902 (Kivonat a varmegyai ügyviteli szabályzatból 125000/1902 B. M. rendolezhez), kterým posledně upraveny povinnosti župního archiváře a jeho působnost, zaměstnán různými pracemi v obor administrativy župní spadajícími a teprve v druhé řadě mohl se věnovat uspořádání a popsání archivu a jeho historickému probádání.

Podle zmíněného nařízení vedl archivář duplikát matrik, knihy vodní a lesní, optaroval a doplňoval volební seznamy, byl povinen různým stranám pořizovati opisy (ponejvíce genealogie se týkající) neb obstarávati překlady, zhotovovati indexy k zápisům atd. Tím se stalo, že archiváři obmezovali se zpravidla na tuto činnost, že byli pouze administrativními úředníky a o archiv sám a jeho správu se valně nestarali.

Jinou vážnou závadou práce v některých archivech byly nevhodné místnosti, studené a vlhké, kde bylo možno jen v letní době pracovati a kde archiválie nebyly a nejsou dostatečně zajištěny ani proti postupné vnitřní zkáze, ani zabezpečeny proti eventuelním pohromám z venku.

Také vypravení archivů samých a jejich pracoven neodpovídá ani minimálním požadavkům na vědecké ústavy kladeným. Najdou se sice při některých archivech jakési kolekce knih, tyto však nejsou ani z daleka tím, čím má a musí býti řádnému archivu účelně sestavena a historicky dosti bohatá příruční knihovna.

Archivy župní žily namnoze z milosti županů, nemajíce vůbec žádného rozpočtu a tudíž možnosti opatřiti si nezbytné pomůcky technické, nutné jak pro uchování a konservování archiválií, tak pro studium úřední a bádání historické. Konečně jednou z největších závad bylo a je, že archivů župních bylo příliš mnoho, pro správu pak každého pouze jeden úředník. Tato závada byla příčinou všech výše zmíněných. Neboť sedmnáct archivů na Slovensku (a v býv. král. Uhrách přes 70) nebylo možno ani náležitě umístiti, ani vypraviti dostatečně velkými příručními knihovnamí a jinými pomůckami, ani opatřiti pro ně dostatek odborně kvalifikovaných úředníků. Nevhodnost tohoto zařízení je patrna pak už i z toho, že archivář, který po leta sám v archivu působil, i kdyby byl archiv mu svěřený náležitě ovládl, neměl příležitost ani možnosti sděliti a předati svoje životní zkušenosti svému nástupci. Tím se stalo, že v úřadech těch nevytvořila se žádná tradice a že každý archivář byl nucen začíti vždy znovu. Závady tyto neušly ovšem pozornosti ani bývalé uherské vlády a tato pomýšlela již na zřízení archivů župních na jiném základě tak totiž, že vždy několik archivů župních sdruženo bylo v jeden celek, či spíše opatřeno jednotnou správou. Význam archivů župních jakožto nejbohatších a nejdůležitějších studnic, z nichž možno čerpati zprávy o minulosti slovenského území, slovenského lidu, jakož vůbec i celého národa, ukládá našemu státu mravní povinnost zříditi a vybudovati archivy na Slovensku způsobem co možná nejdokonalejším a nejúčelnějším, který by nejen odstranil dosavadní závady, ale učinil z ústavů těch kulturní střediska dějepisného bádání na Slovensku a mocnou oporu veřejné správy.

Proto už 5. prosince 1919^{a)} a 14. února 1920 podána byla panu ministrovi s plnou mocí pro správu Slovenska, jakož i ministerstvu školství a národní osvěty státním inspektorem archivů a knihoven na Slovensku zpráva o stavu župních archivů a zároveň připojen návrh jich nové organisace.

Památky historické neukládají se v archivech jedině proto, aby se uchovaly, nýbrž a především, aby mohly býti předmětem vědeckého studia a tudíž oporou jak státní správy, tak národní kultury. K tomu je třeba, aby byly uloženy nejen bezpečně, ale aby byly i náležitě spravovány a zejména aby byly přístupny a dostupny. Tomu však nyní na Slovensku není. Na Slovensku není dosud ústavu, který by náležitě umožňoval historické bádání, je tudíž třeba takové ústavy založiti. Archivy slovenské jsou příliš rozptýleny, tedy v první řadě je nutno provésti jistou centralisaci archivů župních na Slovensku. V úvahu mohla by přijíti dvě až tři města. Především ovšem Bratislava. Vedle této Košice, popř. i snad Turčianský Svatý Martin. Šlo by ovšem pouze o centralisaci co do místa i co do správy. Jinak zůstaly by archivy župní z dosavadních sídel stoličných úřadů do Bratislavy neb jinak převezené dále více méně samostatnými a vnitřně uzavřenými celky. Tím odstraněna by byla první závada, pokud se týče jejich dostupnosti. Druhá závada týče se dosavadní správy. Správcům župních archivů přikázána ve smyslu výše zmíněného nařízení bývalého uherského ministra vnitra i jistá část agendy správní (vedení matrik, vodních a lesních práv atd.). Tato agenda má povahu více právníkou a se správou archivu nikterak věcně nesouvisí. Ba nejednou snad byla příčinou, že vlastní správa archivů župních byla zanedbávána. Tomu dalo by se odpomoci tím, kdyby starší fondy (asi do r. 1850, popř. 1870) dosavadních župních archivů byly odevzdány do správy nově zřízeným dvěma neb třema státním archivům. Byla by tím provedena vlastně jen účelná dělba práce. Část úředníků z dosavadních 17 župních archivů se vzděláním filosoficko-historickým byla by převzata do nově zřízených dvou neb tří státních archivů, druhá část se vzděláním a praxí právní mohla by dále vésti agendu administrativní ve smyslu výše zmíněného nařízení z r. 1902 při nových šesti župních úřadech na Slovensku a při tom míti dozor na župní registraturu, která by po odloučení starších fondů zůstala. Byla by to ona část registratury (fondy od r. 1870), do níž má snad administrativa potřebu nahlédnouti a z ní některá priora si vyžádati.

V tomto smyslu podán byl státním inspektorem archivů a knihoven na Slovensku 14. února 1920 příslušným ministrům, zejména pak panu ministrovi s plnou mocí pro správu Slovenska a ministerstvu školství a národní osvěty v Praze návrh nové organisace archivů župních, který obsahoval asi následující:

Po sestátnění župní správy a župního majetku (zákon ze dne 29. února 1920 § 9) budou starší fondy archivů župních, tj. písemnosti starší než z r. 1850 (až do éry Bachovy), popř. fondy starší než z r. 1870 (nová administrativa v Uhrách), eventuelně i takové, jichž pro běžnou potřebu administrativní není zapotřebí, odevzdány do správy ministerstva školství a národní osvěty jakožto ministerstva, jemuž přísluší péče o archivy a archivnictví v čsl. státě.

^{a)} Viz pozn. 7.

Ministerstvo školství a národní osvěty zřídí dva (event. tři) státní archivy na Slovensku s tím úkolem, aby v těchto ústavech ukládány a odborně řádně spravovány byly historické písemné památky, jež vznikly při úřadech veřejné správy na Slovensku. A sice:

1. Státní archiv pro Slovensko v Bratislavě,
2. Státní archiv v Košicích, popř. i třetí státní archiv v Turčanském Svatém Martině.

Státní archiv pro Slovensko v Bratislavě. Jeho úkolem bude:

- a) přejmouti do své správy ony archivy, které po smyslu mírových smluv St. Germainských a smlouvy z Neuilly a jež týkají se slovenského území a jeho minulosti (sic!),
- b) přejmouti do své správy starší fondy (z doby před r. 1850, po případě 1870) dosavadních župních archivů v Bratislavě, v Nitře, v Zlatých Moravcích, v Šahách, v Komárně, z Ostrihomě (onu část, jež čs. státu bude vydána), v Bal. Darmotech (podobně), v Rimavské Sobotě, v Trenčíně, v Báňské Bystrici, v Dolním Kubíně, v Turčanském Svatém Martině, jsou to archivy, jež se nalézají na území nové župy XV, XVI, XVII a XVIII po smyslu zákona ze dne 29. února 1920 o zřízení župních a okresních úřadů v Republice čs.,
- c) přejmouti svým časem registraturu pana ministra – plnomocníka pro správu Slovenska,
- d) přejmout svým časem starší ročníky žup XV, XVI, XVII a XVIII, jakož i jiných správních úřadů těchto žup (úřadů služnovských),
- e) přejmouti svým časem starší ročníky registratury soudní tabule v Bratislavě,
- f) přejmouti svým časem do své správy starší ročníky registratur soudních na území soudní tabule bratislavské,
- g) přejmouti do své správy takové fondy archivní, Slovenska se týkající, které nepatří do programu a k úkolům archivů jiných,
- h) přejmouti do své správy takové fondy archivní, které mu budou ministerstvem školství a národní osvěty přikázány.

Má býti ústředím pro systematické bádání o dějinách Slovenska.

Státní archiv v Košicích

Jeho úkolem bude:

- a) přejmouti do své správy dosavadní župní archivy v Košicích, v Prešově, v Užhorodě, v Novém Městě pod Šátorem (až bude vydán), v Liptovském Svatém Mikuláši a v Levoči, župní archivy na území župy XIX a XX,
- b) přejmouti svým časem starší ročníky žup XIX a XX, jakož i jiných správních úřadů na území těchto žup,
- c) přejmouti svým časem starší ročníky soudní tabule košické,
- d) přejmouti svým časem starší ročníky registratur soudů na území soudní tabule košické,

e) přejmouti do své správy ony fondy archivní, které mu budou ministerstvem školství a národní osvěty přikázány.

(Asi na podobném základě a s podobným programem zřízen by byl eventuelně i státní archiv v Turčanském Svatém Martině).

Každý z těchto archivů bude vhodně umístěn – dle možnosti v samostatné účelně zařízené budově – a vypraven příslušnými vědeckými pomůckami. Ministerstvo školství a národní osvěty užije k tomu cíli položky z rozpočtu 1920 (zřízení nových státních ústavů) potřebného obnosu a bude i v příštích rozpočtech na zřízení obou státních archivů na Slovensku pamatovati.

O počtu úředníků v jednom každém archivu, jejich vědecké a odborné kvalifikaci, jakož i jiného personálu rozhodne ministerstvo školství a národní osvěty.

Toto je ovšem program, jehož provedení by vyžadovalo jistě několik let. Ale právě proto je třeba začít co nejdříve. Nelze čekat aspoň se založením Státního archivu pro Slovensko v Bratislavě, až mírová smlouva s Maďarskem bude provedena, nýbrž třeba již dnes pomýšlet na to, kde by mohly býti archivní fondy mírovou smlouvou čs. státu přičtené definitivně uloženy. A také pokud se týče archivů župních, třeba otázku rozřešiti aspoň v zásadě, aby její praktické provedení mohlo býti včas připraveno.

Převezením archivních fondů slovenských do Bratislavy z Maďarska a z Rakouska, jakož i připojením k nim archivů župních ze západního a středního Slovenska, položen by byl zajisté základ k velkolepému ústavu historickému pro Slovensko, který při živém styku s budoucí fakultou historicko-filosofickou a právnickou při Komenského universitě v Bratislavě stal by se nejdůležitějším střediskem historického bádání a tak nikoli nejmenší oporou kulturní a osvětové práce na Slovensku.

Druhou významnou skupinou veřejných archivů na Slovensku jsou archivy věrohodných míst (loca credibilia).

Některé ústavy církevní v bývalých Uhrách byly totiž nadány zvláštním právem, že – tak jako věrohodné osoby (personae credibiles, např. judices regni, jurati tabulae regni aj.) – měly právo intervenovati při různých právních řízeních a o těchto jednáních a právních pořízeních mohly vydávati listiny pod autentickou pečeti, tudíž s veřejnoprávní platností.

Instituce vyvinula se tak, že v starší době (do pol. 13. století) byli členové duchovenstva přibírání k jistým právním řízením (např. při domácích král. při směnách různých šlechtických majetků, při odúmrtí a novém propůjčení statků odumřelých a stanovení jich rozsahu a hranic, jakož i jiných podobných záležitostech), aby výsledek úředního řízení sepsali. Z tohoto fakultativního zasahování duchovenstva stala se však později (dekret Ondřeje II. z r. 1231) právní podmínka a zároveň právo některých církevních ústavů. Od konce XV. století byly věrohodnými místy pouze kapitoly katedrální a kollegiální, jakož i starší kláštery, zejména benediktinské a praemonstrátské.

Ústavům těmto příslušelo asi podobné právo, jakým v době novější byli nadáni veřejní notáři. Bylo možno tudíž na věrohodných místech odbadati a zlistiniti různá soukromoprávní jednání jako testamenty, prodeje, koupě atd. Vedle těchto

funkcí notářských měla loca credibilia i jisté funkce soudních vykonavatelů, záležející především v uvedení nového majitele a jeho držbu apod. Konečně působila tato věrohodná místa jako úřady depositní, kde soukromníci, jmenovitě šlechta, ukládali si různé právní listiny, královské donace, konsensy, listiny na šlechtictví (armales) aj. O všech těchto jednáních činěny byly zápisy a tyto vkládány byly do zvláštních protokolů, jichž souvislá řada zachovala se zpravidla od 15. století. Případal tudíž věrohodným místům nejednou podobný úkol, jaký měly v českých zemích desky zemské a jejich archivy. Jejich listinné fondy sahají zpravidla až do 13. století. Na území slovenském jsou tyto archivy věrohodných míst: v Bratislavě (tu deponován je i archiv kapituly budínské, která se do Bratislavy uchýlila v době turecké invase), v Nitře, v Báňské Bystřici (kde je archiv starého kláštera Zniovského v Turci), ve Spišském Podhradí, v Jasově a v Leleši. Dále mají pro Slovensko důležitost i archivy věrohodných míst v Ostrihomi a v Jágru.

Archivy věrohodných míst, ačkoli svým vznikem a celým rázem jsou archivy veřejnými, jsou ve správě oněch institucí církevních (kapitol a klášterů), při nichž vznikly. Kdyby i na příště ponechány byly těmto ústavům – a zatím není důvodu, proč by tak býti nemělo – byla by i tu jistě organizační soustředění na místě. Nelze upříti, že tyto z nejdůležitějších pramenů slovenských dějin jsou pro svou odlehlost a pro své rozptýlení po celém Slovensku často téměř nedostupny. I tu tedy jisté seskupení jich do vědecky významnějších míst (mj. do Bratislavy) byla by velmi žádoucí.

Konečně třetí skupinu veřejných archivů tvoří archivy městské. Je jich na Slovensku celá řada a mezi nimi takové, které vynikají jak svojí rozsáhlostí, tak stářím. K nejvýznamnějším archivům městským patří archiv města Bratislavy, městský archiv v Košicích, v Kremnici (kde uloženy jsou bohaté fondy historické sedmi báňských měst), dále městský archiv v Bardiově, v Kežmarku, v Žilíně, v Prešově, v Báňské Bystřici, v Trenčíně, v Trnavě a řada jiných.

Archivy tyto nelze odloučiti od místa jich vzniku. Třeba však pečovat o to, aby byly řádně umístěny a zpracovány. Těm městům, která by pak nemohla neb nechtěla o řádnou správu svých archivů se postarati, budiž dána možnost (po případě uložena povinnost), aby svoje písemné památky uložila v některém archivu státním.

Podobné stanovisko bylo by zaujmouti i vůči archivům církevním, pokud mají co do vzniku ráz dokumentů veřejnoprávních. Těm měla by býti dána možnost (popř. uložena povinnost) deponovati svoje písemné památky v řádně zpracovaných archivech církevních, event. státních. Jde tu zejména o menší archivy některých far, jak katolických, tak evangelických. Z velkých archivů církevních nejdůležitější pro dějiny Slovenska a pro jeho církevní práva je arcibiskupský archiv v Ostrihomi. Tak jako území arcidiecéze ostříhomské rozkládá se valnou většinou na území Slovenska, tak i písemné památky ostříhomského archivu týkají se po větce tohoto území. Bude tudíž třeba žádati tento archiv ve smyslu mírové smlouvy s Maďarskem pro Slovensko a umístiti jej v Bratislavě. Pokud se týče archivů patrimoniálních při velkostaticích, zejména těch, na něž vztahuje se zákon o vyvlastnění půdy, bude otázka řešena jednotně v celém státě.

Knihovny na Slovensku

Ministerstvem školství a národní osvěty svěřena byla státnímu inspektoru archivů a knihoven na Slovensku i péče o zabezpečení, ochranu a novou organizaci slovenských knihoven. Třeba dodatí knihoven vědeckých. Neboť péče o zařízení a organizaci knihoven vzdělavatelných přísluší referátu pro lidovychovu.

Na Slovensku je slušný počet větších knihoven veřejných i soukromých, které vynikají jak úctyhodným počtem svazků, tak stářím svých fondů. A přece tu není ani jedna jediná knihovna, která by aspoň přibližně vyhovovala vědeckým požadavkům, a tak mohla se státí oporou vědeckého bádání. A není ovšem ani knihovna Komenského university v Bratislavě, na níž požadavky vědeckého světa obracejí se nejčastěji a budou se obraceti čím dál více.

V době, kdy státní inspektor archivů a knihoven vyslán byl ministerstvem na Slovensko, byla tu ještě „královská uherská Alžbětina universitní knihovna“ jakožto neodumřelý pozůstatek bývalých Uher i se svojí správou. První starostí tudíž bylo získati našemu státu vliv na správu tohoto ústavu, než bude převzat a přetvořen ve smyslu nových poměrů. Po návrhu státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku byl 13. září 1919 ministerstvem školství a národní osvěty jmenován bibliotekář universitní knihovny v Praze Jan Emler vládním komisařem universitní knihovny v Bratislavě se speciálním úkolem „bdíti nad správou této knihovny a připravovati takové její přetvoření a vybudování po stránce osobní a věcné, aby mohla řádně plniti své poslání jako knihovna nově zřízené československé university v Bratislavě“. Tím položen byl vlastně nový základ nejvýznamnější a pro budoucnost nejdůležitější knihovny na Slovensku. Neboť – o tom nemůže být sporu – dokud universitní knihovna v Bratislavě nebude řádně vybudována, nelze vážně pomýšleti na žádnou podstatnější vědeckou činnost na Slovensku, ba nelze ani pomýšleti na uskutečnění zákona o zřízení třetí československé university, neb aspoň jejich duchovědných fakult. A universitní knihovna v Bratislavě vybudována není. Ty fondy, které zdědila po své předchůdkyni „královské uherské Alžbětině universitní knihovně“ (která dne 10. října 1919 převzata byla do vlastnictví a správy čsl. státu), nestačují ani požadavkům s maďarskou kulturní orientací – byla to universita teprve nedávno zřízená, a pokud se týče kulturní orientace československé, bylo nutno začítí zcela od základů. A přece by měla universitní knihovna v Bratislavě vyhovovati oběma směrům a býti jakýmsi místem, kde kulturní snahy tří velkých ethnografických skupin a národních kultur, československé totiž, maďarské a německé se potkávají, jakož pak zejména bohatým pramenem k vzájemnému jich poznání.

Universitní knihovna v Bratislavě musí však podnikati kulturní zápas na několika stranách. Nemá náležitých fondů, jak všeobecných, tak zejména československých a slovanských, nemá dostatečných místností, kde by se mohla rozvínouti, a nemá ani dostatek odborných sil pro její správu a vybudování bezpodmínečně žádoucích (sic!). Její vybudování ve smyslu úkolu, jakým byla ministerstvem školství a národní osvěty pověřena, bude trvati snad dlouhá léta, zejména zůstane-li i dále při jisté netečnosti oněch kruhů československé veřejnosti, jimž na řádném a rychlém vybudování tohoto z nejpřednějších kulturních ústavů na Slovensku mělo by nejvíce záležeti. Stát a jeho správa vykoná jistě vše, co jen

bude možné, avšak bez součinnosti a svépomocné akce zejména slovenské veřejnosti se universitní knihovna nebude moci obejít. Jsou tu ještě zděděné a příliš vžitě názory na poměr národa a státu, ale ty třeba překonati a vžítí se do nových poměrů.

Slovenská veřejnost měla by si uvědomiti, že čs. stát není pro ně něčím cizím, že stát a národ jedno jsou, a považovati tudíž kulturní instituci státní za své nejvlastnější kulturní instituce národní. A že podpora při vybudování universitní knihovny v Bratislavě je kulturní povinností každého, komu na Slovensku záleží na kulturním rozvoji národním.

Na Slovensku je celá řada knihoven velkých i menších, jejichž fondy mohla by se universitní knihovna v Bratislavě doplniti a rozhojniti. Jsou to zejména fondy slovenské v nejširším slova smyslu (knihy psané slovenským jazykem neb jinými jazyky, ale vydané na Slovensku neb od spisovatelů ze Slovenska pocházejících), které potřebují rozhojnění v míře co nejrozsáhlejší, neboť z dob starších je tu velmi málo. Je sice oprávněná naděje, že dosti mnoho bude získáno z knižních fondů z Pešti, na něž má čs. stát nárok ve smyslu mírové smlouvy s Maďarskem, ale třeba též pamatovati na to, že při universitě a její filosofické fakultě bude třeba založiti i řadu ústavů podružných (semináře historický, právnícký, filologický atd.) a i tyto bude třeba vybaviti náležitými knihovnami příručními.

Na Slovensku je několik velkých a cenných knihoven, které zůstávají bez použití. Třeba uvésti jen příkladem knihovnu zrušené právnické a theologické akademie v Prešově, nebo ladem ležící knihovny seniorátu malohontského v Rimavské Sobotě, knihovnu při gymnasiu v Trnavě a řadu jiných, menších na farách katolických a evangelických, jež zůstávají bez užitku a jež by pro universitní knihovnu v Bratislavě znamenaly značné obohacení.

Na podnět státního inspektora archivů a knihoven na Slovensku podniknuta byla školským referátem rozsáhlá akce dotazníková, jež týkala se knihoven při četných ústředních ústavech na Slovensku, pokud by bylo možno knižní fondy pro účely vyučovací nepotřebné získati jednak pro universitní knihovnu v Bratislavě a příbuzné ústavy, jednak pro eventuelní výměnu s Maďarskem.

Na základě této akce byla podána státním inspektorem archivů a knihoven na Slovensku ministerstvu školství a národní osvěty zpráva a návrh, aby některé z těchto knihoven připojeny byly k universitní knihovně v Bratislavě. Tak dekretem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 17. března 1919 připojeny byly k této knihovně knihovny, resp. pro školní potřeby nesloužící jich části, státního reálného gymnasia v Trnavě, v Uherské Skalici, v Nitře, v Levoči, státní reálky v Bratislavě, učitelského ústavu v Štubnianských Teplicích a obchodní akademie v Dolním Kubíně. Po zpracování těchto fondů bude v akci pokračováno.

Mimo to požádány správou universitní knihovny vládní referáty pro církevní věci katolické a evangelické, aby přimluvily se u duchovenstva za případné odevzdání postradatelných knihoven z majetku církve a duchovenstva universitní knihovně v Bratislavě. Při menších knihovnách a knihách méně vzácných mohlo by se tak státi prostě darováním, při knihovnách rozsáhlejších, jakož i vzácných kusech jako jsou rukopisy a prvotisky, popř. i tím způsobem, že by

fondy zmíněné zůstaly i nadále majetkem dosavadních držitelů, ale byly však univerzitní knihovně v Bratislavě odevzdány do správy. Podobně požádána i knihovna Slovenské Museální společnosti v Turčanském Svatém Martině a Slovenská Matica, aby věnovaly univerzitní knihovně v Bratislavě svoje dublety.

Vedle toho zůstává však řada významnějších knihoven na Slovensku, které jsou umístěny v místech poněkud odlehlých, jako např. Čaplovičova knihovna v Dolním Kubíně, knihovna evangelické obce v Kežmarku a v Levoči, biskupská v Nitře a v Košicích, knihovna právnické akademie v Košicích aj., které jsou vázány svými lokálními řády a statuty zůstanou i nadále připoutány svým odlehlým domovinám a tudíž pro vědecké potřeby po výtce bez užitku. Této odlehlosti bylo by možno aspoň částečně odpomoci tím, kdyby aspoň vzácnější jejich fondy byly jednotným a odborně dokonalým způsobem katalogisovány a katalog ten uložen v univerzitní knihovně v Bratislavě. Tím získán by byl jaksi katastr významnějších fondů knižních na Slovensku a přehled o tom, co tu je. V tom smyslu podán státním inspektorem archivů a knihoven na Slovensku ministerstvu školství a národní osvěty návrh, jenž došel také na patřičných místech souhlasu.

Strojopis, opis.

NA, MŠ, sign. 30 Slovensko. Archivy, č.j. 76376/20, kart. 3230.

SLOVAK ARCHIVES IN YEARS 1919–1939 FROM THE POINT OF VIEW
OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND NATIONAL CULTURE IN PRAGUE

Václav Babička

After the origin of Czechoslovakia in 1918 there existed county and mine archives in Slovakia as the state and municipal archives, archives of nobility, churches, and archives of cultural institutions. The Ministry of Education and National Culture in Prague appointed the state inspector for archives and libraries in Slovakia prof. dr. Václav Chaloupecký, who suggested the new organization of state archives. There was brought off just one point of his proposal – the origin of Land Archives in Bratislava in 1927. That is why there was not realized archival separation with Hungary. The state also took archives of country estates taken into possession at the land reform.

The analysis of the archival fond of the Ministry of Education and National Culture in the National Archives in Prague showed that this ministry had paid attention to Slovak archives at the wider extent than the Ministry of Interior, they vied each other in an influence in czechoslovak archives. It was first of all due to the fact, that in Slovakia worked the state inspector for archives and libraries for in Slovakia appointed by the minister of education and national culture who informed the ministry in detail about archival situation in Slovakia and fulfilled all the tasks given by the ministry. The Ministry of the Interior did not have the similar position appointed right in Slovakia.

Even the Ministry of Education and National Culture did not manage to introduce many changes to improve the status of Slovak archives.

The Land Archives in Bratislava was established after the administration reform at the end of 20-ies of the 20th century and the position and situation of county archives, the managing of which the Ministry of the Interior later claimed, had not been solved between 1918–1938 years. This situation froze the negotiations with Hungary about archival separation. The inherited state of Slovak archives from the period of Hungarian State was justly criticized but it should be admitted that even the central institutions of Czechoslovak State did not succeed in considerably better change of Slovak archives. A part of success has been reached, that enabled to build up the development by further generations of Slovak archivists.

Translated by Ema Draškabová

NAJSTARŠIE MESTSKÉ PRIVILÉGIUM BANSKEJ ŠTIAVNICE

RICHARD MARSINA

Marsina, R.: The Oldest Town Privilege of Banská Štiavnica. Slovenská archivistika, Vol XL, No 2, 2005, p. 39–49.

Banská Štiavnica was the oldest mine town in Hungarian Monarchy. The oldest evidence of intensive mining activities (silver) has been preserved at the turn of 12th and 13th centuries. The basic town privilege for Banská Štiavnica has not been preserved, because it had burnt down at the great fire of the town and the whole archives in 1442. The existence of Banská Štiavnica privileges has been proved by several credible documents since the half of 13th century. Author tries to reconstruct the contents of the lost privilege according to these, he places the origin in years 1237/38.

Slovak history. Middle Ages. Towns. Diplomats.

Dr. h. c., prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc., Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

Banská Štiavnica patrí nesporne medzi najstaršie mestá na Slovensku a je nepochybne najstarším banským mestom na Slovensku. Platí to aj v tom prípade, ak by sa neakceptoval predpoklad staršej kontinuity štiavnického baníctva, ale vychádzalo by sa len z údajov zachovaných historických prameňov a doteraz zistených reliktovej materiálnej kultúry.

Je všeobecne známe, že najstaršie výsady udelené Banskej Štiavnici sa nezachovali. A vie sa aj prečo. Pri katastrofálnom požiari Banskej Štiavnice r. 1442 zhorel takmer celý banskoštiavnický mestský archív.¹ Aj terajší stav jeho zachovania, toho, čo sa v ňom dodnes nachádza, potvrdzuje túto skutočnosť. Spred roku 1442 sa v ňom zachovalo len niekoľko písomností, o ktorých možno predpokladať, že v čase veľkého požiaru tam neboli.²

V súčasnosti sa však už historici neuspokojujú len konštatovaním známej skutočnosti, ale usilujú sa objasniť aj to, na čo sa priame písomné doklady nezachovali. Jestvujú viaceré spôsoby, ako sa možno prinajmenej čiastočne dopátrať historickej skutočnosti aj v takom prípade, keď sa nezachovali priame historické pramene. Keď ide o konkrétne mesto, tak oporou pre zistenie prameňmi priamo nedoloženej historickej skutočnosti môžu byť údaje vyskytujúce sa v písomnostiach dotýkajúcich sa svojím obsahom okolia alebo okolitých miest. Druhou oporou, keď ide o vytvorenie predstavy o nezachovanom mestskom privilégium, je predchádzajúci vývoj príslušného miesta, pričom na jeho základe treba ustáliť, či

¹ RAUSCHER, R.: Přehled vývoje horního práva na Slovensku. Právní obzor VII., 1924, s. 258–263.

² Je to okolo desať listín, sčasti v jednoduchých odpisoch, z ktorých časť sa do Banskej Štiavnice dostala iste neskôr; najstarším originálom je zlomok listiny z r. 1363.

situácia bola zrelá na udelenie mestských privilégií. Ďalšou oporou je všeobecný historický vývoj, z ktorého zvyčajne vyplýva, čo v danej etape bolo možné a dá sa predpokladať. Pri mestských privilégiách pri tom treba ešte zohľadniť špeciálny trend vydávania mestských privilégií v príslušnej etape ústrednou štátnou mocou – panovníkom. Okrem týchto špeciálne historických spôsobov neraz môžu významnú pomoc pri rekonštruovaní historickej skutočnosti poskytnúť aj iné vedné disciplíny, akými sú najmä archeológia, historická umenoveda a jazykoveda či onomastika. Všetky pomocné spôsoby a pomocné údaje treba však používať veľmi uvážene, nepreceňovať ich výpovednú hodnotu, neopierať predpoklad o predpoklad, a aj potom len pri zhodnom výsledku, dosiahnutom aplikovaním aspoň dvoch, ale spravidla ešte viacerých spôsobov, sa možno odvážať predpokladať prameňmi priamo nedoloženú historickú skutočnosť, tu, v konkrétne skúmanom prípade jestvovanie a náplň najstarších, dnes stratených mestských výsad Banskej Štiavnice.

Ak sa vychádza zo všeobecného vývoja vydávania mestských privilégií v Uhorskom kráľovstve,³ vyplynie z neho, že ich pravidelné vydávanie panovníkmi je z historického hľadiska presnejšie vročiteľné, nesúvisí priamo so vznikom centralizovaného štátu, ale došlo k nemu až po dosiahnutí istého stupňa hospodársko-sociálneho vývoja a istú úlohu pritom zohrali aj vzory z cudziny, z hospodársko-sociálne vyvinutejších oblastí Európy, kde tento vývoj prebehol o niečo skôr.⁴ Hoc aj na Slovensku, aj v celom Uhorskom kráľovstve, do ktorého štátneho rámca bolo vtedy celé Slovensko začlenené, jestvovali síce mestá ako hospodárske a obchodno-správne centrá už aj pred 13. storočím,⁵ k pravidelnému udeľovaniu mestských výsad, teda k vzniku výsadných miest, alebo k pretváraní dovtedajších hospodárskych a obchodno-správnych centier na mestá s výsadami, došlo až v 13. storočí. Konkrétne to bolo za uhorského kráľa Bela IV., ktorý panoval v rokoch 1235–1270. Všetky náznakovité doklady na jestvovanie mestských výsad pred r. 1235 sú odlišného charakteru⁶ než výsady vydávané Belom IV. a po ňom nasledujúcimi panovníkmi. A aj Belo IV. k vydávaniu výsad pre mestá vo vlastnom Uhorskom kráľovstve nepristúpil hneď po nastúpení na trón.

Prvým konkrétnym dokladom na túto jeho činnosť sú výsady udelené r. 1237 Stoličnému Belehradu (Székesfehérvár), ktoré sa však tiež nezachovali v plnom

³ Por. k tomu FÜGEDI, E.: Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest múltjából 14, 1961, s. 17–107; TENŽE: Die Entstehung des Städtewesens in Ungarn. Alba Regia. Annales Musei Stephani regis. 10. 1969, s. 101–118; MARSINA, R.: Reforma stredovekých miest v Uhorsku. Hist. čas. 31, 1983, s. 164–180.

⁴ Prehľad o tom por. ENNEN, E.: Die europäische Stadt des Mittelalters. Göttingen 1975.

⁵ MARSINA, R.: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. Hist. čas. 21, 1973, najmä s. 339–343.

⁶ Napr. najstaršia v plnom znení zachovaná mestská výsadná listina v Uhorsku (mimo Dalmácie) od Imricha I. z r. 1201 pre Blatný Potok (Sárospatak) obsahuje len právne výsady a predstavený mestskej obce sa v nej nazýva „prepositus“; ENDLICHER, S. (ed.): Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sankt Gallen 1849, s. 399–400.

znení, ale len v stručnom výťahu z čias vyše štvrt' tisícročia neskorších.⁷ Chronologicky hneď druhé, ale pri tom najstaršie v plnom znení dodnes v origináli zachované mestské výsady udelené Belom IV. mestu sú pre Trnavu z r. 1238.⁸ Vyplýva z toho, že s cieľavedomou mestotvornou politikou Bela IV. sa začíname stretávať okolo r. 1237–1238. Nesprávnou je stále ešte dosť rozšírená predstava, akoby v období včasného a vrcholného feudalizmu bola štátna politika vecou náhodnosti. Hoc aj feudálny štát po stránke svojho organizačného budovania nemožno porovnávať s moderným štátom ako ho poznáme my, predsa aj v tom čase sa isté opatrenia, najmä také, pri realizovaní ktorých bola potrebná predpríprava a súhra viacerých činiteľov, konali cieľavedome a plánovite. A do tejto kategórie patrí aj urbanizácia a udeľovanie mestských výsad.

Pomerne neďaleko od Banskej Štiavnice sú dve mestá, ktoré dostali svoje výsady od Bela IV. pred tatárskym vpádom, teda pred r. 1241. Sú to Krupina a Zvolen; ich staré výsadné listiny sa nezachovali, lebo ako je to hodnoverne doložené, boli zničené za tatárskeho vpádu. Pri týchto mestách sme ale v lepšej situácii, pretože si ich tieto mestá dali obnoviť, potvrdiť v r. 1243 a 1244 a tieto renovácie ich mestských výsad sa dodnes zachovali v plnom znení.⁹ Ak by sa vykonal pokus dopátrať sa presnejšieho dátumu, kedy pred r. 1241 dostali Zvolen a Krupina svoje mestské výsady, tak pre to, najmä pri Krupine máme konkrétnu oporu z r. 1238. Vtedy došlo k dohode medzi bzovickým opátom a obcou Sasov v Krupine o trvalom prenajatí a užívaní územia pri Krupine, patriaceho bzovickému kláštoru.¹⁰ Okolnosť, že túto dohodu potvrdil svojou listinou panovník, nasvedčuje, že v Krupine už vtedy iste jestvovala mestská obec, ktorej zemepánom bol panovník a že táto mestská obec bola už vtedy plne štatuuovaná, čiže mala mestské výsady. Na základe toho možno klásť udelenie stratených výsad Krupiny do r. 1238.¹¹ Nemožno ísť príliš pred tento rok, pretože práve asi udelenie výsad zmenilo miestnu situáciu natoľko, že bolo potrebné uzavretie dohody medzi Krupinčanmi a bzovickým kláštrom a jej potvrdenie panovníkom. Pre Zvolen nie je známa natoľko konkrétna indícia na spresnenie roku vydania pôvodných mestských výsad Zvolenu. Keď však uvážime, že Zvolen, vlastne Zvolenský starý hrad bol v tom čase sídlom veľkej (lesnej) zvolenskej veľžupy a panovník ho pravidelne navštevoval,¹² je na mieste predpoklad, že obyvatelia tohto významného správneho centra nedostali výsady neskôr ako obyvatelia Krupiny, teda tiež v r. alebo okolo r. 1238.¹³

⁷ V listine z r. 1496, ktorá je v Archíve mesta Bratislavy, Listiny, č. 2713; stručnejší výťah v listine krajinského sudcu Šimona z Rozhanoviec z r. 1411 je v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti (MOL), DL 9713.

⁸ MARSINA, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae (CDSI) II*. Bratislava 1987, s. 30, č. 44.

⁹ CDSI II, s. 93 a 113, č. 139 a 168.

¹⁰ CSSI II, s. 31, č. 45.

¹¹ CDSI II, s. 24, č. 32*; por. aj JUCK, E. (ed.): *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I.* (1238–1350). Bratislava 1984, s. 35, č. 3*.

¹² Z čias pred tatárskym vpádom (r. 1241) je pobyt Bela IV. vo Zvolene doložený v r. 1237, 1238 a 1240; CDSI II, s. 578 (register), heslo Zvolen.

¹³ CDSI II, s. 25, č. 33*; JUCK, E. (ed.): c. d., s. 36, č. 4*.

Je všeobecne známe, že často udeľovali panovníci mestám výsady vtedy, keď sa v nich zdržiavali alebo cez ne prechádzali. Prirodzene aj v takomto prípade nešlo o náhodný akt spôsobený okolnosťou, že panovník do príslušného mesta zavítal, ale pri udeľovaní základných privilégií išlo o vopred pripravený akt, ktorý bol počas osobnej návštevy panovníka dovŕšený. Ak by sme sa na vec dívali z tohto hľadiska, aj pre to jestvujú konkrétne opory. Hodnovernými listinami zo 7. a 11. júna 1238 je bezpečne doložený pobyt Bela IV. vo Zvolene.¹⁴ Je pravdepodobné, že tento letný pobyt vo Zvolene bol vtedy omnoho dlhší, než je to konkrétne doložené zachovanými hodnovernými listinami. Podobné hodnoverné údaje o panovníkovom (iste aj vtedy dlhšom) pobyte vo Zvolene sa zachovali aj k 19. a 20. novembru 1237;¹⁵ možno ich chápať aj ako doklad, že panovník alebo príslušní členovia jeho sprievodu boli dobre oboznámení alebo vtedy sa dôkladnejšie oboznámili s miestnou situáciou, s potrebami a žiadosťami tunajších obyvateľov. V Krupine zas sa mohol kráľ zastaviť pri ceste do Zvolena alebo zo Zvolena, pretože najfrekventovanejšia cesta do Zvolena viedla vtedy cez Krupinu.¹⁶

Na základe kombinácie spomínaných hodnoverných dokladov možno teda predpokladať, že k udeľovaniu mestských výsad v tejto oblasti došlo okolo r. 1238. Vtedy nepochybne najvýznamnejšou lokalitou v tejto oblasti bola Banská Štiavnica,¹⁷ ktorá v porovnaní s vtedajším Zvolenom a Krupinou prinášala kráľovskej pokladnici každoročne mnohonásobne vyššie príjmy a preto panovník musel byť veľmi dobre informovaný o tamojšej situácii. Hospodársky význam Banskej Štiavnice v tých časoch nie je dohadom ani predpokladom, ale historickou skutočnosťou overiteľnou zachovanými hodnovernými dokladmi. Ondrej II. v r. 1217, pred odchodom na krížovú výpravu do Svätej zeme, ako náhradu za odňatie hodnosti hlavného kráľovského pivničiara dal komesovi Alexandrovi, synovi Tomáša z rodu Hunt-Poznan, z kráľovských príjmov v Banskej Štiavnici 300 hrivien striebra ročne, splatných v troch termínoch.¹⁸ Ak by týchto 300 hrivien predstavovalo celú kráľovskú urburu (banskú daň) z Banskej Štiavnice ročne, celá vtedajšia produkcia striebra musela mať omnoho vyššiu hodnotu, pri maximálnom odhade osemnásobok,¹⁹ čiže okolo 2 500 hrivien ročne. Ak by sa však predpokladalo, že dobývanie rúd v B. Štiavnici sa vtedy

¹⁴ CDSI II, s. 27, č. 38 a 39.

¹⁵ CDSI II, s. 18 a 19, č. 25 a 26; pobyt Bela IV. vo Zvolene je doložený aj k 12. augustu (1240); tamže, s. 56, č. 78.

¹⁶ Renovácia stratenej výsadnej listiny pre Krupinu bola vydaná 15. decembra 1244 pri Krupine; 11. dec. 1244 bol Bela IV. vo Zvolene, takže renováciu Krupinčanom vydal asi počas cesty zo Zvolena (smerom na Šahy); CDSI II, s. 111 a 113, č. 167 a 168.

¹⁷ Súčasná maďarská historiografia predpokladá banskú ťažbu v Banskej Štiavnici už aj začiatkom 11. stor.; por. mapku v diele GYÖRFFY, Gy.: István király és műve. Budapest 1977, s. 206–207.

¹⁸ CDSI I, s. 173, č. 220.

¹⁹ Tak je to v banskobystrickom privilégiu; por. CDSI II, s. 340 a 372, č. 491 a 537; len ak išlo vtedy (aspoň sčasti) o povrchovú ťažbu, ktorá bola menej nákladná, alebo išlo o nezvyčajne bohaté rudné žily, mohlo to byť menej ako osemnásobok.

vykonávalo v rézii panovníka, tak by to bol najmenej trojnásobok,²⁰ teda okolo 1 000 hrivien striebra ročne. Treba však upozorniť, že či by sme akceptovali minimálny alebo maximálny odhad hodnoty ťažby, ani jeden z nich nepredstavuje vtedajšiu celú hodnotu. Lebo v spomínanej listine sa nehovorí o ročných 300 hrivnách kráľovského príjmu z Banskej Štiavnice, ale o 300 hrivnách striebra ročne z príjmu kráľa v Banskej Štiavnici. Skutočný ročný príjem kráľovskej pokladnice z Banskej Štiavnice mohol byť teda už r. 1217 vyšší ako 300 hrivien z produkcie, teda vyšší ako 1 000, prípadne 2 500 hrivien, šlo možno až o niekoľkonásobok uvedenej sumy. Z povedaného je zrejmé, že Banská Štiavnica v tom čase patrila v celoslovenskom a celouhorskom rámci k významným zdrojom stálych príjmov panovníka, čiže po hospodárskej stránke spĺňala všetky predpoklady na udelenie mestských výsad. A vieme, že pri udeľovaní mestských výsad významnú úlohu hrali fiškálne záujmy, teda prínos pre príjmy kráľovskej pokladnice. Za nepochybné treba pokladať aj, že na začiatku vlády Bela IV. jestvovala v Banskej Štiavnici obec – komunita, ktorá mohla byť žiadateľom o udelenie výsad.²¹

Hoc aj sa pre Banskú Štiavnicu nijaké základné výsady od Bela IV. nezachovali, ich niekdajšie jestvovanie nie je len predpokladom, ale je overenou historickou skutočnosťou, doloženou len v o niečo mladších hodnoverných listinách. Prvou z nich je základná výsadná listina pre Banskú Bystricu z r. 1255,²² ďalšími dvoma sú výsadné listiny pre Ľupču a Hybe v Liptove z r. 1263 (správnejšie asi z r. 1270)²³ a 1265.²⁴ Keďže sa v týchto listinách spomínajú len výsady Banskej Štiavnice a nie rok, v ktorom tieto výsady boli udelené, otáznym – neznámym je

²⁰ Pri dobývaní rúd vo vlastnej rézii panovníka sa iste používala aj poddanská práca a odpadol aj zisk podnikateľov, takže podiel čistého výnosu panovníka bol vyšší; v r. 1217 sa však v Banskej Štiavnici ťažilo asi prostredníctvom ťažiarov – podnikateľov.

²¹ Za predpokladu, že v Banskej Štiavnici sa už pred r. 1235 ťažilo (súkromno-) podnikateľským spôsobom, ťažiar nepochybne tvorili komunitu (obec).

²² CSDI II, s. 340, č. 491; táto výsadná listina bola obnovená už 3. septembra 1256; CDSI II, s. 372, č. 537.

²³ HUŠČAVA, A.: Ján Literát a liptovské falzá. Bratislava 1936, s. 121–130, pokladá Ľupčianske privilegium za nepochybne pravé; SZENTPÉTERY, E. (ed.): Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I. Budapestini 1923–1930, s. 410–412, č. 1344+ a II/1, 1943, s. 57–64, č. 1933, nepokladá hodnovernosť Ľupčianskeho privilegia za nepochybnú; ULICHNÝ, F.: Mestské privilegia Nemeckej Ľupče a otázka ich pravosti. Hst. štúdie V, 1959, s. 302–324, pokladá zachované znenie Ľupčianskeho privilegia, hlásiaceho sa do r. 1263 za falošné a za najstaršie hodnoverné Ľupčianske privilegium pokladá listinu Štefana V. z r. 1270 (ktorá však neskôr bola tiež na jednom mieste sfalšovaná); falšovanie sa však netýka časti, na ktorú sa v ďalšom texte odvolávame. JUCK, L. (ed.): c. d., s. 44, č. 29++ opomenul poznamenať, že ním edovaný text až na interpoláciu o oslobodení od platenia mýta v celom Uhorsku pochádza (podľa Uličného) asi z r. 1270.

²⁴ SZENTPÉTERY, E. (ed.): c. d. I (1930), s. 441–442, č. 1449+, poznal len B znenie hybskej privilegiálnej listiny z r. 1265 a pokladal ho za falošné; Szentpéteryho pochybnosti o pravosti sa netýkajú tých častí, na ktoré sa odvolávame v ďalšom texte. HUŠČAVA, A.: c. d., s. 130–144 (tamže, s. 161–163, plné znenie obidvoch variantov textu – A, B, – a faksimile pri s. 136/137) pokladá A variant hybskej privilegiálnej listiny za nepochybné pravý. JUCK, L. (ed.): c. d., s. 48, č. 33 uverejnil znenie A variantu neúplne.

rok, z ktorého pochádzajú. Nepochybné je, že Banskej Štiavnici boli udelené pred rokom 1255, teda pred vydaním privilégia pre Banskú Bystricu.

Na základe podrobného rozboru listiny pápeža Gregora IX. zo 6. marca 1240²⁵ možno dátum, pred ktorým bolo vydané základné mestské privilégium pre Banskú Štiavnicu, ešte podstatne znížiť. V listine sa spomína prvý známy banskoštiavnický farár Gerard, ktorý bol v čase vydania listiny v Ríme; spomínajú sa tam aj viacerí ďalší cirkevní hodnostári. Ich poradie sa zvyklo uvádzať podľa ich hodnosti. Gerard okrem toho, že bol banskoštiavnickým farárom, bol aj ostrihomským kanonikom a v poradí sa spomína pred ostrihomským kanonikom – lektorom. V rámci strednej cirkevnej hierarchie mal teda Gerard vyššie postavenie, ktoré nemohlo vyplývať z jeho ostrihomského kanonikátu,²⁶ ale asi súviselo so zastávaním funkcie banskoštiavnického farára, ktorá sa chápala aj ako cirkevná právomoc nad určitým územím.²⁷ S vykonávaním cirkevnej právomoci súviselo aj hmotné zabezpečenie príslušného cirkevného hodnostára, tuná konkrétne príjmy z banskoštiavnickej fary. Gerard iste pochádzal z Talianska a pravdepodobne predtým pôsobil ako úradník v sprievode niektorého pápežského legáta, vyslaného do Uhorska. Preto jeho menovanie za banskoštiavnického farára (= udelenie mu príjmov – obročia banskoštiavnickej fary) sa isto vykonalo na žiadosť pápežského legáta alebo pápeža samého,²⁸ ale určite musel dať k tomu súhlas aj ostrihomský arcibiskup. Vzhľadom na to, že išlo o významnejšieho cirkevného hodnostára,²⁹ muselo mu byť udelené obrocie (= príjmy z fary) výnosnejšie. Fara bola výnosná vtedy, ak mala väčší pozemkový majetok a väčší počet farníkov s primeranými príjmami. V Banskej Štiavnici ťažko možno predpokladať veľký farský pozemkový majetok, preto príjmy farára záviseli od hospodárskej sily jeho farníkov. Je všeobecne známe, že k najväčším cirkevným príjmom vtedy patrili cirkevný desiatok, ktorý však podľa vtedajších zvyklostí patrili diecéznemu biskupovi. Právo (= výsadu) na tzv. slobodný desiatok mali len farári niektorých výsadných miest, ktorí ako náhradu za tento desiatok zvykli diecéznemu biskupovi platiť len konkrétne určenú paušálnu náhradu. Skutočne

²⁵ CDSI II, s. 45, č. 64; v starších edíciách bola listina nesprávne datovaná do r. 1239; trinásť rok pontifikátu Gregora IX. končil až 20. (alebo 18.) marca 1240, takže správny ročný dátum je 1240.

²⁶ Ak by jeho postavenie súviselo len s ostrihomským kanonikátom, bol by ako kanonik uvedený až za kanonikom – lektorom.

²⁷ V poradí sa spomína za cirkevnými hodnostármi s územnou právomocou; sú to vacovský biskup, spišský prepoš, nitriansky archidiakon a gemerský archidiakon.

²⁸ Z týchto fár sa potom niekedy na dlhší čas stávali tzv. rezervované fary, ktoré sa obsadzovali len so súhlasom pápeža. O banskoštiavnickej fare tých čias však nejestvujú doklady, že by bola trvalejšie rezervovaná farou. Skôr možno predpokladať, že farár nasledujúci po Gerardovi bol volený členmi banskoštiavnickej mestskej komunity.

²⁹ Je otázne, či banskoštiavnický farár Gerard, spomínaný r. 1240, bol totožný s mošonským a potom rábskym archidiakonom magistrom Gerardom, spomínaným r. 1244 a 1252; CDSI II, s. 103 a 285, č. 152 a 406. Tento asi druhý Gerard bol azda totožný s ostrihomským kanonikom Gerardom z Parmy, spomínaným r. 1253 a 1254; CDSI II, s. 291 a 309, č. 418 a 446; zomrel pred r. 1264; FEJÉR, G. (ed.): Cod. dipl. Hung. (CDH), s. 232–234.

výnosným obročím však mohla byť banskoštiavnická fara len vtedy,³⁰ ak mestskému farárovi patril aj slobodný desiatok, ktorý mu mohol patriť len v tom prípade, ak už predtým mala Banská Štiavnica právo slobodnej voľby farára;³¹ táto výsada bola všeobecnejšie rozšírená³² a bývala udeľovaná v zakladacom privilegiiu. Výsadu slobodnej voľby farára mali vtedy vo svojich základných privilegiách všetky významnejšie mestá.³³ Z povedaného možno usudzovať, že základné banskoštiavnické privilegium bolo vydané nie pred r. 1255, ale pred r. 1240, keď už mala mestská komunita v Banskej Štiavnici privilegiálnou listinou udelené právo slobodnej voľby farára, ktorému patril aj slobodný desiatok z jeho farnosti.³⁴

Na základe rozboru celkovej situácie treba pokladať za takmer isté, že výsady Banskej Štiavnici boli udelené v čase, keď Belo IV. začal cieľavedome presadzovať svoju politiku udeľovania mestských výsad, k čomu, ako sme videli, došlo v rokoch 1237–1238. Silnou oporou tohto predpokladu je aj okolnosť, že práve v tom čase dostali v tomto regióne mestské výsady aj Zvolen a Krupina, ktoré boli vtedy menej významnými mestami, než bola Banská Štiavnica. Argumentáciu možno rozšíriť aj o ďalšiu okolnosť. Banská Bystrica dostala v r. 1255 podľa Banskej Štiavnice výsadu všeobecného oslobodenia od platenia mýta v celej krajine.³⁵ Takú istú výsadu dostala aj Trnava v r. 1238, ale v trnavskom privilegiiu sa hovorí, že Trnava ju dostáva podľa Stoličného Belehradu,³⁶ ktorého výsada sa pokladala v tomto smere za vzorovú. Stoličný Belehrad aj Trnava boli obchodno-remeselníckymi mestami, Banská Štiavnica a Banská Bystrica zas bankskými mestami. Je azda viac ako pravdepodobné, že Banská Bystrica nedostala túto výsadu podľa Stoličného Belehradu preto, lebo bola bankským mestom a pre bankské mestá sa za vzorové pri udeľovaní tejto výsady pokladalo to bankské mesto, ktoré ju prvé dostalo a tým – ako to vyplýva z banksko-bystrického privi-

³⁰ Približne o tri štvrté storočia neskôr, r. 1317, bol ohodnotený ročný príjem banskoštiavníckej fary na 48 hrivien (= skoro 12 kg) jemného striebra, ktoré vtedy predstavovali hodnotu 192 zlatých florénov; THEINER, A. (ed.): *Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantis I.* Romae 1859, s. 451–452, v č. 688. Vzhľadom na vtedajšiu vysokú kúpnu silu peňazí išlo najmenej o mnoho stotisíc (dnešných) korún.

³¹ Právo slobodnej voľby farára nemuselo byť nutne v rozpore s okolnosťou, že banskoštiavníckym farárom bol (po intervencii pápežského legáta atp.) Gerard, pretože mohlo dôjsť k dohode – kompromisu. Gerard sa v Banskej Štiavnici nemusel ani trvalo zdržovať, dostával len príjmy z fary a skutočnú správu viedol správca dosadený po dohode so štiavníčanmi. Napokon celá táto situácia trvala asi len niekoľko rokov.

³² Por. k tomu FÜGEDI, E.: *Középkori magyar városprivilegiumok*, c. št., s. 74–78.

³³ Por. spomínané privilegia Trnavy, Krupiny, Zvolena. Len pri Trnave konkrétne vieme, že trnavskému farárovi nepatrilo slobodné desiatok, pretože desiatok z príjmov hlavného (farského) kostola sv. Mikuláša v Trnave patril už od r. 1211 Ostrihomskej kapitule; CDS I, s. 131, č. 166.

³⁴ Napokon v pozn. 31 predpokladaný kompromis mohol priamo súvisieť aj s udelením výsady slobodného desiatku.

³⁵ „- - se gaudeant libertate super tributo, qua hospites nostri de Schebnyzbana gratulantur, nec ultra id per totum regnum nostrum ipsis aliqua molestia inferatur; CDS I, s. 341, v č. 491.

³⁶ „Super solutione vero tributi eodem iure censeantur, quo cives Albenses“; CDS I, s. 31, v č. 44.

légia, bola iste Banská Štiavnica. Aj to naznačuje, že Banská Štiavnica dostala svoje výsady v čase, keď sa začínali častejšie a pravidelnejšie udeľovať a že iste bola prvým banským mestom, čo dostalo na tie časy moderné a kompletne výsady nielen na Slovensku, ale v celom Uhorskom kráľovstve.

V tejto súvislosti je na mieste pripomenúť, že aj urbanistický rozvoj Banskej Štiavnice, podľa dodnes zachovaných architektonických pamiatok, možno položiť do tridsiatych rokov 13. storočia, keď vznikli v Banskej Štiavnici dve veľké cirkevné stavby.³⁷ Treba preto pokladať za prirodzené, že tento rast Banskej Štiavnice, ktorého základom bola vtedajšia stupňujúca sa hospodárska prosperita mesta, mal svoj odraz aj vo vyžiadaní a udelení základného mestského privilégia komunite mešťanov v Banskej Štiavnici.

Napokon treba ešte dodať, že vzhľadom na staršiu prosperitu baníčenia v Banskej Štiavnici, aj v časoch pred nastúpením Bela IV., teda pred r. 1235, nemožno vylúčiť, že iste výsady staršieho typu, čo znamená čiastkové, neúplné, boli možno komunite podnikateľov v Banskej Štiavnici udelené už aj predtým.³⁸

Napokon sa treba ešte pokúsiť určiť, čo bolo alebo mohlo byť obsahom najstaršieho banskoštiavnického základného mestského privilégia, udeleného Belom IV. v r. 1237–1238. Pre znenie niektorých jeho článkov máme konkrétnu oporu, o náplni iných možno vysloviť len predpoklady, na základe zachovaných výsadných listín z tých čias pre iné mestá. Celkom určite išlo o tri druhy výsad: právne, hospodárske a cirkevné. Pri uvažovaní o náplni možno ako opory použiť už spomínané mestské výsadné listiny pre Trnavu z r. 1238, renovácie pre Zvolen z r. 1243 a Krupinu z r. 1244 a potom aj výsadné listiny pre Banskú Bystricu z r. 1255 a pre (Nemeckú) Ľupču a Hybe v Liptove z r. 1263 (správnejšie azda z r. 1270) a 1265. Štyri články pôvodného, potom strateného banskoštiavnického privilégia netreba predpokladať, lebo ich obsah spomínajú posledne uvedené tri listiny z tretej štvrtiny 13. storočia.

Pravdepodobne prvým článkom stratenej banskoštiavnickej základnej výsadnej listiny, tak ako je to v spomínaných privilegiálnych listinách pre Zvolen, Krupinu a Banskú Bystricu, bola výsada slobodnej voľby farára. Jestvovanie tejto výsady v pôvodnom banskoštiavnickom privilégiu dosvedčuje výsadná listina Ľupče z r. 1263, kde je výslovne poznamenané, že túto výsadu dostáva Ľupča podľa Krupiny a Banskej Štiavnice.³⁹ Z hybskej výsadnej listiny z r. 1265 vie-

³⁷ MENCL, V.: Stredoveká architektúra na Slovensku I. Praha – Prešov 1937, s. 189–202, kladie vznik vtedajšieho farského kostola aj s kámerom a pôvodne dominikánskeho (dnes farského) kostola do čias pred tatárskym vpádom, t. j. do tridsiatych rokov 13. storočia.

³⁸ Mohlo to byť najneskôr v čase Ondreja II. (1205–1235), keď sa v Banskej Štiavnici zintenzívnilo dobývanie rúd drahých kovov.

³⁹ „ - - de consilio et consensu venerabilis patris domini Phylippi, archiepiscopi Strigonien-sis, concessimus, ut ecclesia eorum parochialis ab omni decimacione sit excepta, penitus et exempta, et fruatur liberis decimis secundum quod fruuntur ecclesie parochiales Carp-nensis et Banensis“; JUCK, L. (ed.): c. d., s. 45, v č. 29++. V renovácii krupinského privi-légia z 15. dec. 1244 príslušný článok znie: „quod presbiterum ipsi sibi eligant, quem voluerint, nec ad receptionem alicuius presbiteri compellantur, dum tamen in hoc nulli preiudicium generetur“; CDS I II, s. 113, v č. 168. V Ľupčianskej listine sa nachádzajúce obširnejšie znenie o slobodnom desiatku predpokladá aj slobodnú voľbu farára, čo po-

me, že v pôvodnej banskoštiavnickej výsadnej listine bolo aj vyňatie Banskej Štiavnice spod právomoci župana.⁴⁰ Z tej istej výsadnej listiny vieme, že v pôvodnej banskoštiavnickej listine bola aj výsada, že právo na pohostenie v Banskej Štiavnici mal iba panovník, nie župan a jeho úradníci.⁴¹ Štvrtý článok (výsada), o ktorom bezpečne vieme, že bol v stratenej banskoštiavnickej výsadnej listine, bolo – ako sa to už spomenulo – celokrajinské oslobodenie od platenia (kráľovského) mýta, ktoré Banská Bystrica dostala r. 1255 podľa Banskej Štiavnice.⁴²

Udelené základné výsady mestá spravidla užívali po celé stáročia, najmä vtedy, ak mesto (aj napriek dočasným regresom) hospodársky prosperovalo a dokázalo si ich uhájiť, čo bolo skutočnosťou aj v prípade Banskej Štiavnice. Preto možno na porovnanie použiť aj výsady udelené novým mestám v 14. storočí. Banská Štiavnica sa výslovne spomína v základných privilégiách udelených Ľubietovej a Breznu. V základnej výsadnej listine pre Ľubietovú z r. 1379 sa spomína len, že sa má spravovať tým istým právom a zvykmi ako mesto Banská Štiavnica,⁴³ z čoho nemožno usudzovať konkrétne znenie niektorého z článkov základného banskoštiavnického privilégia, skôr to možno vzťahovať na banskoštiavnické právo. V základnej výsadnej listine pre Brezno z r. 1380 sa po udelení výsad slobodnej voľby richtára, farára a všeobecnej súdnej autonómie hovorí, že v ostatnom majú užívať natrvalo tie isté výsady, ktoré má mesto Banská Štiavnica od svojho založenia,⁴⁴ no konkrétne sa tu nevypočítavajú.

Takmer s istotou možno tvrdiť, že v pôvodnej banskoštiavnickej výsadnej listine bolo, ako je to vo všetkých výsadných listinách z tých čias, právo slobodnej voľby richtára, ktorý mal úplnú súdnu právomoc.⁴⁵ Pravdepodobne tam bol aj článok o súbójoch.⁴⁶ Iste tam bola zdôraznená aj povinnosť vyslať istý počet vojakov do kráľovského vojska vtedy, keď panovník sám stál na čele vojenskej výpravy.⁴⁷ Z hospodárskych výsad tam iste boli články o práve na dobývanie rúd, o platení kráľovskej banskej dane – urbury, pravdepodobne osminy zo

tvrdzuje znenie príslušného článku krupinskej renovácie privilégia. Pretože slobodná voľba farára bola všeobecne rozšírenou výsadou, Ľupčania zrejme uprednostnili zdôraznenie práva na slobodný desiatok, ktorý bol iste v čase zostavovania textu tejto listiny (okolo 1270!) bežnou praxou v Krupine aj v Banskej Štiavnici.

⁴⁰ „- - nec comes de Lyptou, nec alius aliquis super eos - - iudicandi habeat potestatem, sed solum modo ad nos sive ad regiam Maiestatem pertinebunt, sicut hospites de Cropuna vel de Bana“; HÚŠČAVA, A. (ed.): c. d., s. 162.

⁴¹ „- - nec alius aliquis super eos descendendi - - habeat potestatem“; por. predchádzajúcu poznámku.

⁴² Por. pozn. 35.

⁴³ „quod eadem civitas sub iure et consuetudine civitatis Schebnicha esse debeat perpetuis temporibus manere.“ Archív mesta Ľubietová (ŠA v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica), č. 5a.

⁴⁴ „In aliis autem omnibus iisdem graciis et libertatum prerogativis perpetuis pociantur temporibus, quibus civitas nostra Sybnicia dinoscitur a tempore sue fundacionis gratulari“; Archív mesta Brezno.

⁴⁵ Je vo všetkých z 13. stor. spomínaných privilégiách.

⁴⁶ Je v banskobystričkom a trnavskom privilégiu.

⁴⁷ Je v trnavskom, krupinskom a banskobystričkom privilégiu.

striebra a desatiny zo zlata, ďalej o tom, že Štiavničania neplatia pozemkovú daň,⁴⁸ pretože ich hlavnou daňou bola – ako u iných banských miest – urbura, napokon iste tam bol aj článok, že vykonávateľom každoročnej výmeny mincí bol štiavnický richtár a nie župní úradníci.⁴⁹

Pretože všetky mestské výsadné listiny tých čias obsahovali aj vlastné, rázovité články, je pravdepodobné, že v banskoštiavnickej výsadnej listine mohli byť aj výslovné ustanovenia o tom, že svedkami pri sporoch Štiavničanov mohli byť pred súdom len Štiavničania, alebo im na roveň postavení mešťania,⁵⁰ že odvolacou inštanciou od štiavnického súdu alebo ich predvolávateľ mohol byť len pánovník alebo ním na to určená osoba;⁵¹ mohlo tam byť aj ustanovenie o mestskej rade a jej právomoci, ďalej o dedičskom práve a práve odúmrti.⁵² Nie je vylúčené, že v závere výsadnej listiny bolo konkrétnejšie určené územie, patriace mestu (podliehajúce richtárovi a rade mesta).⁵³

Jestvovanie pôvodného banskoštiavnického privilégia, hoc aj sa nám jeho znenie nezachovalo, nie je fikciou, ale historickou skutočnosťou. Časť jeho obsahu možno verne zrekonštruovať, ostatné jeho časti možno predpokladať. Vzhľadom na to, že Banská Štiavnica bola vtedy nielen najvýznamnejším mestom vo svojom regióne, ale patrila vtedy aj medzi najvýznamnejšie mestá celého Uhorska, ako aj vzhľadom na konkrétne predtým uvedené dôvody, treba pokladať za isté, že jej základná výsadná listina bola udelená pred r. 1240 a že ju nedostala neskôr ako Zvolen a Krupina, t. j. asi v r. 1238, možno už v r. 1237. Takže ak sa teraz pripomína 750. výročie vydania stratených, nezachovaných mestských výsad Banskej Štiavnice, koná sa tak oprávnene.⁵⁴

DAS ÄLTESTE STADTPRIVILEGIUM VON BANSKÁ ŠTIAVNICA (SCHEMNITZ)

Richard Marsina

Banská Štiavnica (Schemnitz) ist zweifellos die älteste Bergbaustadt nicht nur in der Slowakei, sondern im ganzen Königreich Ungarn. Der intensive Abbau von Edelmetallerzen hatte hier eine sehr alte Tradition und seine große Intensität ist schon im Jahr 1217 glaubhaft urkundlich belegt. Das Grundprivilegium für Banská Štiavnica (Schemnitz) ist nicht erhalten geblieben, ein Großbrand 1442 hatte das gesamte Stadtarchiv vernichtet.

⁴⁸ Je len v banskobystrickom privilégii.

⁴⁹ Je v trnavskom a banskobystrickom privilégii.

⁵⁰ Je len v krupinskom privilégii.

⁵¹ Je len v banskobystrickom privilégii (predvolávanie).

⁵² Je v trnavskom a krupinskom privilégii.

⁵³ Je v banskobystrickom, čiastočne krupinskom privilégii.

⁵⁴ Prednesené na sympóziu v Banskej Štiavnici v roku 1988, potom upravené na štúdiu pre zborník, ktorý nevyšiel.

Die Existenz des Privilegiums ist glaubhaft belegt durch andere Privilegialurkunden, die sich auf dieses Schemnitzer Grundprivilegium berufen, so dass kein Zweifel an seiner einstigen Existenz bestehen kann. Es berufen sich darauf die Privilegialurkunden für Banská Bystrica (Neusohl) von 1255, Nemecká Ľupča (Deutsch Liptsch) von 1263, Hybe (Gaib) von 1265 und Brezno (Bries) von 1380. Fraglich ist lediglich das Jahr, wann das Grundprivilegium von Banská Šťavnica ausgestellt wurde. Dies ist eindeutig vor 1255 gewesen. Aufgrund einer eingehenden Analyse und Interpretation der Urkunde von Papst Gregor IX. vom 6. März 1240, in welcher der hiesige Pfarrer Gerard erwähnt wird, kann man das Jahr der Ausstellung des Schemnitzer Grundprivilegiums noch vor das Jahr 1240 verschieben, als Banská Šťavnica (Schemnitz) sicher schon das Vorrecht der freien Pfarrerwahl besaß, das in einem Grundprivilegium gewöhnlich erteilt wurde. Die relativ nahe bei Banská Šťavnica (Schemnitz) liegenden (zu jener Zeit wirtschaftlich weniger bedeutenden) Städte Krupina (Karpfen) und Zvolen (Altsohl) erhielten ihre Grundprivilegien ebenfalls wahrscheinlich im Jahr 1238. Aus den Renovationen von 1243 und 1244 wissen wir, dass ihre Privilegialurkunden während des Tatareneinfalls (1241–1242) vernichtet wurden. Zur Erteilung der grundlegenden städtischen Privilegialurkunden in diesem Gebiet durch Béla IV. ist es also um das Jahr (1237) 1238 gekommen, somit dürfte auch das Grundprivilegium für Banská Šťavnica (Schemnitz) aus dieser Zeit stammen.

Aufgrund von direkten Bezugnahmen in den genannten Privilegialurkunden von 1255, 1263 und 1265 ist zu schließen, dass das Grundprivilegium von Banská Šťavnica gewiss Artikel über 1/ die freie Wahl des Pfarrers, 2/ die Herausnahme aus der Gerichtsbarkeit des Gespanns, 3/ die Bewirtungspflicht (descensus) nur für den Herrscher und 4/ die Befreiung von der Zahlung der (königlichen) Maut im ganzen Königreich Ungarn enthalten waren. Zweifellos gab es da auch einen Artikel über das Recht der freien Wahl des Richters (iudex), der die volle Gerichtsbarkeit besaß, wahrscheinlich auch ein Artikel über die Pflicht, eine bestimmte Anzahl Soldaten zum königlichen Heer zu entsenden, wenn der Herrscher selbst einen Feldzug anführte, sowie wirtschaftliche Vorrechte (Recht auf Erzabbau, Regelung der Zahlung der Bergsteuer – Urbura und Befreiung von der Zahlung der Grundsteuer – Terragium) sowie verschiedene weitere Vorrechte, die sich in den grundlegenden städtischen Privilegialurkunden aus jener Zeit befanden.

Übersetzt von Ute Kurdelová

SPÍŠSKOPODHRADSKÁ SYNODA A JEJ VÝZNAM PRE VÝVOJ EVANJELICKEJ CIRKEVNEJ SPRÁVY NA SPIŠI

BOŽENA MALOVCOVÁ

Malovcová, B.: The Synod of Spišské Podhradie and Its Importance for the Development of Evangelic Church Administration in Spiš. Slovenská archivistika. Vol XL, No 2, 2005, p. 50–62.

The article presents the problem of the development of evangelic church administration in Spiš. It deals with the situation in church before Žilina and Spišské Podhradie Synod, the course of synods, their importance for the separation of Lutheran Church from Roman Catholic Church. Both the synods deeply influenced the religions life af protestants, influenced spiritual, liturgical, economical, judicial and organization sphere of the Church.

Slovakia. History. Church administration.

Mgr. Božena Malovcová, Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, Sobotské nám. 18–20, 058 01 Poprad

Pre vývoj evanjelickej cirkevnej správy na Slovensku mala mimoriadny význam synoda konaná v Žiline v roku 1610. Touto synodou sa zavŕšil vývoj Lutherovej reformácie takmer na celom Slovensku a utvorili sa samosprávne orgány evanjelickej cirkvi.¹ Evanjelickú cirkevnú správu na Spiši sa podarilo dobudovať o štyri roky neskôr, na synode v roku 1614 v Spišskom Podhradí.

Už pred reformáciou nachádzame na Spiši usporiadaný cirkevný život. Spiš bol v stredoveku začlenený do ostrihomskej arcidiecézy. Netvoril však archidia-konát ako ostatné stolice, ale podobne ako Bratislava prepoštstvo, ktorého právomoc sa skoro rovnala právomoci biskupstva. Spišského prepošta volila kapitula a voľbu potvrdzoval ostrihomský arcibiskup. Ďalšou zvláštnosťou bolo, že fary spišského biskupstva sa združili do ôsmich fraternít (bratstiev), z ktorých Bratstvo 24 kráľovských farárov malo isté výsadné postavenie. Združovalo farárov bývalej Provincie 24 spišských miest. Títo sa každoročne schádzali, radili sa vo veciach hmotných aj duchovných, mali svoju knižnicu a snažili sa navonok vystupovať spoločne. Na svoje čelo si volili seniora.²

Je nepochybné, že o reformácii vedeli spišskí Nemci, žijúci v mestách, takmer od jej počiatkov. Mnoho spišských študentov študovalo na nemeckých a švajčiarskych univerzitách. Prichádzali sem kupci, remeselníci a napokon informácie sa šírili aj tlačou.

¹ MRVA, I.: Synoda v Žiline. In: Žilina v slovenských dejinách. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre Žilinských Slovákov. Žilina 2002, s. 63.

² CHALUPECKÝ, I.: Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In: Sborník archivních prací, roč. XIII, č. 1, s. 123. BODNÁROVA, M.: Vývoj územnej organizácie evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. In: Slovenská archivistika, roč. XXXI., č. 1, 1996, s. 26.

Medzi základné pramene o reformácii na Spiši patrí zápisnica Bratstva 24 kráľovských farárov, tzv. *Matricula Molleriana*, ktorá sa zachovala v origináli aj v odpisoch. S údajmi o reformácii sa stretávame aj v mestských knihách.³

V štyridsiatych rokoch 16. storočia sa začali cirkevné zbory, vyznávajúce reformačné názory, oddeľovať od katolíckej cirkvi a vytvárať si vlastný organizačný poriadok. Nútila ich k tomu nevyhnutnosť obrany pred predstaviteľmi katolíckej cirkvi a potreba zjednotiť sa vo vieroučných, školských a právnych otázkach. Bolo nutné doplniť aj stavy duchovných. Na pôde Pentapolitany sa vytvorilo prvé združenie evanjelických kňazov na Slovensku. Stalo sa tak v roku 1546 na synode v Prešove. Zúčastnili sa na nej vyslanci Košíc, Bardejova, Levoče, Prešova a Sabinova, farári cirkevných zborov, rektori škôl. Prešovskými synodálmi boli zástupca mestskej rady Anton Scholtz, farár Samuel Sauter, maďarský kazateľ Ján Fabricius a slovenský kazateľ Ján Ragacienus (Rajecký).

Prešovská synoda je významná aj prijatím artikúl pod názvom *Canones synodi Eperiensis de Doctrina et Ritibus*. Obsahujú 16 zákonov, ktoré vychádzajú z augsburského vyznania. Prešovské články prijali dvojstupňovú cirkevnú správu (zbor, seniorát). Seniormi sa mohli stať iba farári pevnej a pravej viery a čestného správania. Právomoc seniora (archidiacona) spočívala v dohľade nad čistým učením, vysviacke farárov, vizitácii cirkevných zborov, náprave nedostatkov. Pozornosť venovali zriaďovaniu škôl, zbory sa mali starať o žobrákov a bedárov. Články určili aj cirkevné sviatky.⁴

V roku 1548 Ferdinand I. a bratislavský snem nariadili, aby sa náboženstvo vrátilo k svojej predošlej forme a kacírstvo bolo odstránené. Majetky a dôchodky opustených kláštorov sa mali použiť na vydržiavanie katolíckych kňazov. Anabaptisti a sakramentári nachádzajúci sa v krajine mali byť vyhnaní. Na Slovensku mali presadiť tento zákon kráľovskí splnomocnenci vacovský biskup Vardala a kráľovský radca Šibrík.⁵

V dôsledku tohto protireformačného zákona vystúpili v roku 1549 zástupcovia Pentapolitany so svojim vyznaním viery *Confessio Pentapolitana*. Táto obrana vychádzala z augsburskej konfesie a v duchu Melanchtona ju zostavil rektor bardejovskej školy Leonard Stöckel. Dňa 14. augusta 1549 bola predložená kráľovským komisárom Štefanovi Bardalovi a Gregorovi Šibríkovi, ktorí skúmali život cirkevných zborov a zisťovali bludné učenie. Pentapolitanu potvrdil kráľ

³ CHALUPECKÝ, I. (zost.): Dejiny Popradu. Košice 1995, s. 84. Originál *Matriculy Molleriany* je uložený v archíve Evanjelického cirkevného zboru v Kežmarku. Je to dielo levočského farára a seniora Bratstva 24 kráľovských farárov Juraja Mollera (cca 1530–1558). Chronologicky v nej zobrazil priebeh reformácie v Levoči a na Spiši od roku 1528 do polovice 16. storočia. Mollerovu kroniku ďalej viedli jeho nástupcovia vo funkcii seniorov Bratstva 24 kráľovských farárov (J. Jantschius, Š. Xylander, J. M. Golzius a iní) až do roku 1674, do víťazstva rekatolizácie. JANKOVIČ, V.: Spišská historiografia. In: MARŠINA, R. (zost.): Spišské mestá v stredoveku. Košice 1974, s. 160.

⁴ PETRIK, B. (zost.): Evanjelická encyklopédia Slovenska. Bratislava 2001, s. 283.

⁵ BODNÁROVÁ, M.: Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí. In: ULIČNÝ, F. (zost.): Reformácia na východnom Slovensku v 16.–18. storočí. Prešov 1998, s. 29. Pozri aj: KVAČALA, J.: Dejiny reformácie na Slovensku 1517–1711. Liptovský Mikuláš 1935, s. 68.

Ferdinand I. Jej zostavovateľ Leonard Stöckel, syn bardejovského richtára, je jednou z najznámejších postáv reformácie na Slovensku.⁶

Keď v mestskej rade prevládol počet členov sympatizujúcich s novou náukou, mohli si povolať za farára kňaza, ktorý novú vieru už hlásal a praktizoval. Tak aj Levoča prešla na stranu reformácie už v roku 1544. Dôležitú úlohu pri prechode Popradu a okolitých miest na reformáciu mal Levočan Juraj Leudischer.⁷ V roku 1544 odstúpil z funkcie seniora a levočského farára Juraj Moller a v tom istom roku odstúpil, prešiel na protestantizmus a oženil sa aj spišský prepošť Ján Horvát. Zdá sa, že práve tieto roky znamenali rozhodujúci obrat aj v Bratstve 24 kráľovských farárov, pretože zasadnutie v roku 1547 sa už konalo v Mlynici u evanjelického farára Juraja Leudischera.⁸

Z iniciatívy Melanchtonovho žiaka Vavrince Serpiliusa Qendela bolo v roku 1569 zostavené Confessio Scepusiana – vierovyznanie Spišského mestského seniorátu. Jeho zostavovateľmi boli Cyriak Obsopaeus Koch a Valentín Megander-Gross. Dňa 26. októbra 1569 bolo prečítané na kongregácii fraternity a podpísané všetkými farármi Spišského mestského seniorátu. Vychádza z Confessio Pentapolitana a Confessio Heptapolitana a má 20 článkov, obsahovo zhodných s Confessio Pentapolitana. Vyznanie bolo schválené veľkoveradinským biskupom Bornemissom a ostrihomským prímasom Verančičom.⁹

V mestách bola pre šírenie reformácie priaznivá situácia, pretože boli po cirkevnej stránke nezávislé. Keďže boli patrónmi kostolov a kláštorov, pri prechode obyvateľov na novú vieru získala evanjelická cirkev kostoly s celým inventárom.

Na konci 16. storočia boli všade zorganizované senioráty a prejavili sa snahy o vyšší stupeň správy. Východoslovenské kráľovské mestá patrili do seniorátu slobodných kráľovských východoslovenských miest, ale až do žilinskej synody ešte podliehali jurisdikcii katolíckych cirkevných vrchností.¹⁰

Proti evanjelickej cirkvi boli v Uhorsku nielen kráľ Rudolf, vychovaný na katolíckom španielskom kráľovskom dvore, ale aj najvyšší cirkevní hodnostári, pochádzajúci z katolíckych zemianskych rodín. Medzi nimi vynikal František Forgáč, arcibiskup a kancelár, ktorý radil slabému kráľovi, aby radšej krajina

⁶ BODNÁROVÁ, M.: Reformácia..., c. d., s. 29; PETRÍK, B. (zost.): c. d., s. 68. Confessio Pentapolitana obsahuje 20 článkov: 1. o Bohu, 2. o stvorení sveta, 3. o dedičnom hriechu, 4. o vtelení Božieho syna, 5. o ospravednení, 6. o viere, 7. o dobrých skutkoch, 8. o cirkvi kresťanskej, 9. o krste, 10. o Večeri Pánovej, 11. o spovedi a rozhrešení, 12. o pokání, 13. o pravom užívaní sviatostí, 14. o cirkevných služobníkoch, 15. o obradoch, 16. o svetskej vrchnosti a poriadku, 17. o stave manželskom, 18. o vzkriesení mŕtvych, 19. o slobodnej vôli, 20. o vzývaní svätých.

⁷ CHALUPECKÝ, I. (zost.): Dejiny Popradu, c. d., s. 85; KOLLÁROVÁ, Z. – MALOVCOVÁ, B.: Stráže – známe, neznáme 1276–2001. Poprad – Stráže 2001, s. 77; KOLLÁROVÁ, Z. (zost.): Biografický slovník mesta Poprad. Poprad 2004, s. 131; SCHWARTZ, K.: Die Reformation in der Zips. In: Švorc, P.: Spiš v kontinuite času. Prešov – Bratislava – Viedeň 1995, s. 48–68.

⁸ CHALUPECKÝ, I. (zost.): Dejiny Popradu, c. d., s. 85.

⁹ PETRÍK, B. (zost.): c. d., s. 68.

¹⁰ BODNÁROVÁ, M.: Vývoj územnej organizácie..., c. d., s. 33–34.

zahynula, než by jeho jasnosť mala slobodné vykonávanie náboženstva povoliť kacírom.

Po dlhom boji medzi Štefanom Bočkajom a kráľom Rudolfom sa podarilo 25. júna 1608 uzavrieť mier, ktorý prijal ešte pred korunováciou aj Rudolfov nástupca kráľ Matej aj napriek protestom rímskeho pápeža Pavla V. Prvý bod zabezpečil právo slobodného vykonávania náboženstva nielen pre magnátov, zemánov a mestá, ale aj pre dediny a poddaných. Najdôležitejším bodom pre samostatné zriadenie, ďalší vývin cirkvi a zamedzenie nenávisti bolo, že každé vierovyznanie mohlo mať svojich vlastných predstavených – superintendentov. Týmto sa oslobodili evanjelici spod právomoci rímskokatolíckych biskupov a dostali právo pokračovať v organizovaní svojej cirkvi podľa vlastných náboženských zásad. Toto tvorí prvý zákonný základ samosprávy krajinskej evanjelickej cirkvi. Ďalej bolo v zákone stanovené, že kráľ mal spomedzi katolíkov a evanjelikov vymenovať po dve osoby, z ktorých sa na krajinskom sneme volil palatín. Novým palatínom sa stal protestant Štefan Ilešházi a po jeho smrti 5. mája 1609 prevzal tento vysoký štátny úrad ďalší evanjelik Juraj Turzo.¹¹ Na obranu evanjelikov sa postavil proti fanatickému arcibiskupovi Františkovi Forgáčovi, žiadal dodržiavanie ustanovení Viedenského mieru. Na jeho popud sa v roku 1609 zišli evanjelickí farári na niekoľkých zhromaždeniach – 16. januára v Považskej Bystrici, 15. júla v Žiline a 7. augusta v Sučanoch. Na týchto zhromaždeniach sa radili o vnútorných záležitostiach cirkvi, o voľbe superintendentov a zvolili si spomedzi seba zástupcov na synodu konanú v Žiline v dňoch 28.–30. marca 1610.

Pretože žilinská synoda bola významným medzníkom v dejinách evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku a na jej základe sa mohla dobudovať aj evanjelická cirkevná správa na Spiši, budeme sa ňou podrobnejšie zaoberať.¹²

¹¹ HÄNDEL, V.: Rozpomienka na slávnosť, ktorú zasvätil Ev. a. v. dištrikt preddunajský v Žiline dňa 27. a 28. aug. r. 1910. Na pamiatku r. 1610 odbývanej „Žilinskej synody“. Banská Štiavnica 1911, s. 15–16. Juraj Turzo sa narodil 2. septembra 1567 na Lietavskom hrade vo významnej magnátskej rodine. Jeho pôvod ho predurčil na politickú a vojenskú kariéru, zúčastnil sa na všetkých významných protitureckých bitkách a od roku 1598 bol radcom kráľa Rudolfa II., kapitánom preddunajských vojsk a novozámockej posádky. Významne podporoval evanjelickú cirkev, udržiaval styky so zahraničnými vzdelancami a organizoval evanjelické školstvo. Zo svojho sídla v Bytči vytvoril významné kultúrne centrum. Mal bohatú knižnicu. Pozoruhodný bol jeho vzťah k slovenčine a Slovákom. Zastával sa ich v národnostných sporoch a jeho agenda sa viedla sčasti v slovenčine. Podľa V. Händela evanjelická cirkev nemala pred ním ani po ňom významnejšiu autoritu. KOVÁČ, D. (zost.): Kronika Slovenska I. Od najstarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, s. 251.

¹² Priebeh žilinskej synody sa zachoval v mnohých prameňoch. Podrobne ju na základe starších záznamov opísal Daniel Krman v rukopisnom diele Hungaria Evangelica. Pozri aj: HÄNDEL, V. c. d., s. 14–24; KVAČALA, J.: c. d., s. 150–160; MRVA, I.: c. d., s. 63–68; VESELÝ, D.: Žilinská a spišskopodhradská synoda. In: ČAPLOVÍČ, D. (zost.): Problematika cirkevných dejín 1517–1681 na Slovensku (v Uhorsku). Bratislava 2001, s. 80–93; HAVIRA, J.: Žilinská a spišskopodhradská synoda vo svetle dejín evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku. In: CHALÚPECKÝ, I. (zost.): Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejisného spolku v Levoči. Levoča 2004, r. XII, s. 155–158.

Ešte pred stanoveným termínom sa schádzali v Žiline magnáti, zástupcovia stoličnej šľachty, vyslanci slobodných kráľovských miest, ako aj vyslanci jednotlivých evanjelických kontubernií a seniorátov, spolu 43 osôb, z toho 27 patrielo k duchovnému stavu.¹³

Podľa V. Händela bol príchod palatína grófa Juraja Turza do Žiliny veľmi slávnostný. Pred ním šlo asi 40 ozbrojencov s pikami, za nimi sám palatín so svojím sprievodom na 15 kočoch. V ústrety mu prišlo a privítalo ho 10 magnátov. Za nich povedal pozdravnú reč hlohovecký farár Ján Fabricius. Po asi hodinovom odpočinku Turzo pripomenul závery sučianskeho konventu a uviedol závažné príčiny, pre ktoré bolo treba zvolať do Žiliny verejnú synodu. Všetci prítomní vyslovili palatínovi vďaka za úsilie, s ktorým spravuje záležitosti evanjelickej cirkvi.

Na druhý deň ráno sa zhromaždili všetci vyslanci v kostole. Po evanjelickej hymne „Veni sancte spiritus“ a modlitbe Eliáša Lániho predniesol reč palatín. Hovoril o uznesení Bratislavského snemu, že každé náboženstvo má mať vlastných superintendentov, biskupov, ktorým budú ostatní podriadení, a tak sa evanjelickí kňazi zbavia pápežského jarma, ktoré ich dovtedy tlačilo. A pretože 10 preddunajských stolíc je tak rozsiahlych, že jeden človek nemôže zvládnuť všetky vizitácie a vyriešiť všetky problémy, treba zvoliť troch superintendentov podľa vzoru saských cirkví. Ďalej hovoril o ich autorite, o zákonoch a formule prísahy. Návrh zákonov pravdepodobne zostavil Eliáš Láni, bytčiansky farár,¹⁴ ktorý si svojím vzdelaním a príkladným životom získal veľkú autoritu. Na druhý deň popoludní 29. marca boli z 9 vyvolených farárov za jednotlivé stolice zvolení priamou voľbou traja superintendenti: Eliáš Láni, Samuel Melik a Izák Abrahamides. Na pravé poludnie o 12. hodine pri zvukoch všetkých žilinských zvonov sa celé zhromaždenie uberalo do kostola. Vpredu sa viezol na svojom koči palatín, za ním na druhom koči jeho manželka Alžbeta Cobarová s inými významnými ženami. Ostatní išli pešo a za nimi veľké množstvo ľudu. Superintendentov stojacich pred oltárom uviedol do úradu hlohovecký farár Ján Fabricius. Po dokončení obradu na príkaz palatína bolo od 14. do 23. hodiny odpísaných 25 exemplárov uznesení synody a rozposlaných do evanjelických zborov 10 stolíc. Gróf Turzo ako kráľovský miestodržiteľ potvrdil vynesené cirkevné zákony. Tieto dal vytlačiť v Bardejove a rozoslať po celej krajine.¹⁵

Desať stolíc bolo rozdelených pod správu troch superintendentov takto: v Lip-tove, Orave a Trenčíne bol superintendentom Eliáš Láni, v Turci, Novohrade,

¹³ MRVA, I.: c. d., s. 64.

¹⁴ Prvou hlavou bytčianskej superintendencie sa stal významný cirkevný dejateľ a básnik Eliáš Láni (1570–1618). Teológiu študoval u Gregora Stančíča v Strážkach. Pôsobil ako kňaz, kazateľ a neskôr ako trenčiansky senior. Už ako farár v Strážkach polemizoval zásadne s obrazoboreckými hnutiami a postavil sa ostro proti názorom kryptokalvinistov. Pričinil sa o zachovanie vzácnych stredovekých výtvarných pamiatok na Spiši. Na Martinskej synode v roku 1608 presadil prijatie *Formulae Concordiae* (Formula svornosti). Bol spoluautorom prekladu Lutherovho katechizmu, do ktorého prispel aj vlastnými duchovnými piesňami. KOVÁČ, D. (zost.): *Kronika Slovenska 1*, c. d., s. 251. PETRÍK, B. (zost.): c. d., s. 191.

¹⁵ HÄNDEL, V.: c. d., s. 17–21.

Zvolene a Honte Samuel Melik a v Tekove, Nitre a Bratislave Izák Abrahamides, bojnický prepošt. Hneď prvý synodálny zákon je potvrdením národnostnej tolerancie. Pretože za superintendentov boli zvolení slovenskí evanjelickí kňazi a v niektorých častiach Preddunajského dištriktu boli aj nemecké a maďarské evanjelické cirkevné zbory, synoda sa uzniesla, aby aj tieto mali svojich inšpektorov podriadených superintendentom. Za inšpektora nemeckých cirkví v stoliciach Bratislavskej, Nitrianskej a Tekovskej bol ustanovený Šimon Heuchelin z Bratislavy, za inšpektora nemeckých cirkví v banských mestách a ich okolí Pavel Lentius-Lentz z Banskej Štiavnice a pre Maďarov v stoliciach Bratislavskej, Nitrianskej a Tekovskej sa stal inšpektorom Štefan Kürti, evanjelický farár v Seredi.¹⁶ Na plat superintendentov mimo katedratického dôchodku a kostolných zbierok mali prispieť aj kontuberniá a stolice.

V krátkosti uvádzame 16 bodov cirkevných zákonov prijatých v Žiline:

1. Superintendenti, inšpektori, seniori a farári majú uznávať čisté pravoverné učenie a svojím mravným životom majú byť vzorom ostatným kňazom.
2. Superintendenti majú každoročne vykonať vizitáciu cirkví osobne alebo prostredníctvom seniorov, prípadne v januári alebo februári zvolať kňazské zhromaždenia. Tak budú môcť súdiť jednotlivé prípady, poznávať stav cirkvi a vysloviť kritiku.
3. Pri vizitáciách majú zistiť, ako vyučujú farári katechizmus, či sa starajú o farské a školské budovy, aký je vzťah medzi farárom a veriacimi, majú skúšať začínajúcich a slabších farárov.
4. Majú sa starať o majetok cirkvi – všetky dôchodky kostolov, fár, škôl, ako sú pozemky, mlyny, pastviny spolu s cirkevným rúchom a klenotmi a zabrániť ich strate.
5. Farárov a učiteľov majú voči každému bezpráviu chrániť.
6. Majú sa ustáliť a zachovávať rovnaké bohoslužobné zvyky vo všetkých spojených cirkviach (slovenskej, nemeckej a maďarskej).
7. Superintendenti majú vysvätiť inšpektorov a seniorov podľa wittenberskej cirkvi, umožnia im na požiadanie navštíviť Wittenberg alebo inú akadémiu augsburského vyznania, majú si viesť denník obsahujúci mená vysvätených, ktorí pristupujú k ordinácii.
8. Pri vyšetrovaní súdnych prípadov si majú superintendenti povolať na pomoc osoby ovládajúce právo, nie však príbuzných alebo zainteresovaných.
9. Každý nový kňaz sa má najprv predstaviť superintendentovi, inšpektorovi alebo seniorovi stolice.
10. Obžaloby proti kňazom z bludného učenia, cudzoložstva a iných hriechov väčšieho významu sa majú predostrieť superintendentovi, ktorý o nich rozhodne spolu s právnikmi, inšpektormi alebo seniormi podľa veľkosti previnenia.
11. Keď nie je žalobca alebo obžalovaný spokojný s rozsudkom seniora, postúpi svoju žalobu superintendentovi, ktorý rozsudok buď potvrdí, alebo ho vráti na nové preskúmanie.
12. Podriadených farárov súdi superintendent podľa zákonov, nie podľa nálady.
13. Keď má byť niektorý kňaz predvolaný po podaní žaloby na jeho osobu, predvolanie mu doručí senior alebo inšpektor.
14. Keď sú superintendenti, inšpektori alebo kazatelia urážaní alebo potrebujú ochranu, obrátia sa v stoliciach na politickú vrchnosť, ktorá im nemôže odoprieť pomoc.
15. Keď majú niektoré kontuberniá súkromné výsady, práva alebo slobody, ktoré sú v súlade s pravým náboženstvom, majú im

¹⁶ MRVA, I.: c. d., s. 65.

byť ponechané. 16. Všetky tieto body sa majú prísne zachovávať a v platnosti udržiavať. K tomu superintendenti na žilinskej synode zložili prísahu.¹⁷

Zásluhu na hladkom priebehu žilinskej synody mal predovšetkým palatín Juraj Turzo. Za jeho počínanie sa mu dostalo uznanie aj v zahraničí. Krátko po skončení žilinskej synody mu anglický kráľ Jakub I. poslal list, v ktorom ho chválil za horlivosť a ďakoval za starostlivosť o evanjelickú cirkev.¹⁸

Pri zriadení evanjelickej cirkevnej správy na Spiši a v Šariši zohral významnú úlohu spišskopodhradský farár Štefan Xylander.¹⁹ Už v roku 1610, keď bol Turzo v Levoči, ho navštívil spolu s levočským farárom Petrom Zablerom, aby dohodli organizáciu evanjelickej cirkvi na Spiši a v Šariši. Keď Turzu delegácia spišských kňazov pod Xylanderovým vedením opäť vyhládala v Košiciach, vydal pre nich listinu, v ktorej potvrdzoval všetky výsady Bratstva 24 kráľovských farárov a rozšíril ich aj na Bratstvo farárov 5 východoslovenských miest. Oficiálne im dal právo zvoliť si podľa ustanovení žilinskej synody superintendenta.²⁰ Xylander zvolal viacero synod a zhromaždení, ale ani na synode v Levoči v roku 1610, ani v Prešove v roku 1611 sa nedospelo k jednote napriek palatínovej snahe, aby sa vec pohla dopredu.

Veľký obrat nastal koncom roka 1612, keď sa Štefanovi Xylanderovi podarilo vrátiť do evanjelickej cirkvi brata palatína Juraja Turzu, spišského a šarišského župana Krištofa Turzu. Tento v roku 1604 na popud spišského prepošta, kaločského arcibiskupa a súčasne kráľovského miestodržiteľa Martina Petheho, ktorý si ako hlavnú úlohu stanovil zničiť reformáciu na Spiši, prestúpil do katolíckej

¹⁷ HÄNDEL, V.: Rozpomienka na slávnosť..., s. 22–24. Prísaha superintendenta: „Ja N. N. superintendent slova Božieho kazateľov v stoliciach N. bývajúcich, prisahám na živého Boha, Otca, Syna a Ducha svätého a sľubujem, že v živote svojom ani verejne ani súkromne žiadne iné učenie učiť nebudem, než to, ktoré je v písmach prorockých a apoštolských obsažené a ktoré sa v augsburskom vyznaní, skrze cisára Karola V. v meste Augsburgu 1530 vyhlásenom, ako aj vo Formule svornosti obsažené nachodí. Aby toto vyznanie aj páni seniori a páni farári mojej péči zverení vyznávali a učili, o to pilne a prísne bedliť a vynasnažovať sa budem. Farárom cirkvi a mne podriadenému celému stádu budem s pomocou milosti Ducha svätého usilovať takým predstaveným byť, ako sa to na dobrého a verného pastiera a zvestovateľa slova Božieho patrí. Zákony v jednotlivých stoliciach sa nachádzajúcich kontubernií a kňazských dištriktov, taktiež i tie, ktoré sú mi v úrade superintendentskom predpísané zachovávať budem a ich aj skrze jednotlivcov, môjmu dozoru zverených zachovávať dám a týchže zákonov pridržiavať sa budem. A ako toto všetko dľa najlepšej svojej možnosti plniť budem, nech mi tak pomáha Boh Otec, Syn a Duch svätý a moja kresťanská viera. Amen.“

¹⁸ MRVA, I.: c. d., s. 65.

¹⁹ Štefan Xylander (1572–1619) absolvoval vysokoškolské štúdiá zo štipendia levočskej mestskej rady. Študoval vo Frankfurte nad Odrou, Wittenbergu, Kráľovci, Braunsbergu. Titul magistra získal vo Wittenbergu. Bol levočským diakonom (od r. 1599), farárom v Krompachoch (od r. 1604), Sabinove (od r. 1606) a v Spišskom Podhradí (od r. 1609). V roku 1611 bol zvolený za seniora Bratstva 24 kráľovských farárov. Pričinil sa o uskutočnenie synody v Spišskom Podhradí v roku 1614 a stal sa superintendentom 24 spišských miest, Spiša a Šariša. Bol významnou osobnosťou evanjelickej cirkvi na Spiši.

²⁰ CHALUPECKÝ, I.: Dejiny Popradu, c. d., s. 104–106.

CHALUPECKÝ, I.: Významné evanjelické osobnosti Levoče. In: NOVOTNÁ, M.: Pohľady do minulosti. Zborník prednášok z histórie II. Levoča 2002, s. 105–106.

cirkvi spolu s Alexandrom Turzom.²¹ Prepoštovi asistoval na rozkaz cisára Rudolfa II. pri odoberaní kostolov evanjelikom na Spiši. Pokúsili sa prevziať aj Chrám svätého Jakuba v Levoči, ale v dôsledku masívneho odporu levočských evanjelikov, najmä žien, sa im to nepodarilo.²² Návrat Krištofa Turzu k evanjelickej viere pre nesplnenie jeho predstáv spôsobil veľkú radosť medzi evanjelikmi na Spiši. Z toho dôvodu sa konali v každom zbore slávnostné služby Božie. Štefan Xylander opísal túto udalosť veľmi obsérne a s radosťou ju oznámil palatínovi Jurajovi Turzovi. Tento splnomocnil Krištofa Turzu, aby spravoval evanjelickú cirkev na východnom Slovensku.²³

V roku 1613 Štefan Xylander zvolal poradu do Sabinova, na ktorej poukázal na potrebu reorganizácie práce v cirkvi. O chystanom novozriadení cirkvi bol upovedomený aj poľský miestodržiteľ Lubomirský, ako aj richtári 13 spišských miest, zálohovaných od roku 1412 Poľsku. Poliaci však zakázali 13 mestám zúčastniť sa na synode. Táto situácia bola vyriešená takým spôsobom, že kňazi zálohovaných miest sa nezúčastnili synody, ale museli sa podriaďiť jej ustanoveniam.²⁴

Ďalšie zasadnutie sa uskutočnilo 4. júla 1613 v Tvarožnej. Župan Krištof Turzo tam poslal svojho dvorného kňaza Jána Michalka, aby presviedčal ostatných farárov o potrebe čím skôr zvoliť superintendenta. O to sa usiloval aj Xylander. Na druhej strane P. Zabler a J. Goltz poukazovali na nebezpečenstvo, že si znepriatelia poľské úrady, čo by zasiahlo kňazov v 13 zálohovaných mestách. Navrhoval, aby titul superintendenta získal senior bratstva Pentapolitany a ostatní by mu boli podriadení. S tým Xylander nesúhlasil, pretože predpokladal, že naderadenosť jednej fraternity nad druhou by priniesla nepríjemnosti.

Onedlho zvolal Xylander kňazov do Spišskej Soboty, kde sa podarilo prijať návrh s podmienkami, ktoré odsúhlasili na zasadnutí bratstva slobodných kráľovských miest – Pentapolitany v Sabinove. Ponechajú si svoje staré vierovyznanie, spišská fraternita bude mať svojho osobitného superintendenta, zachová sa volebné právo kňaza a neporušia sa nijaké doterajšie výsady.²⁵

Nakoniec spišský a šarišský župan Krištof Turzo zvolal historickú synodu na 22. januára 1614 do Spišského Podhradia. Zúčastnili sa jej magnáti, šľachta, 5 východoslovenských miest a dva senioráty.

Dlho očakávaná synoda sa konala v mestskej radnici v Spišskom Podhradí. Zasadnutie sa začalo slávnostnými službami Božími, spevom a modlitbou bývalého Turzovho dvorného kazateľa Jána Michalka. Po ňom sa prítomným prihovorel hlavný notár Spišskej stolice Abrahám Cebáň, ktorý po latinsky predniesol úvodnú reč o úlohe a rokovaní synody. Druhý prejav mal predstaviteľ

²¹ KLEIN, F. (zost.): Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde a. b. Schwedler. História evanjelického cirkevného zboru a. v. vo Švedlári. Švedlár 2003, s. 181.

²² CHALUPECKÝ, I.: Významné evanjelické osobnosti..., c. d., s. 104.

²³ KLEIN, F. (zost.): c. d., s. 181.

²⁴ KVAČALA, J.: c. d., s. 161; BRÜCKNER, G.: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen (1520–1745). Budapešť 1922, s. 209–219.

²⁵ VESELÝ, D.: c. d., s. 96–97.

šľachty Ladislav Horvát. Proti konaniu synody protestovali dvaja spišskí kano-
nici, ale na ich mienku nikto nebral ohľad.²⁶

Na druhý deň pristúpila synoda k voľbe superintendenta. Kandidátmi boli
štyria farári: Štefan Xylander zo Spišského Podhradia, Juraj Zaar zo Spišskej
Teplice, Juraj Kurkovitius z Plavča a Matej Zarevutius z Brezovice. Za super-
intendenta Spiša a Šariša bol z nich jednohlasne zvolený Štefan Xylander zo
Spišského Podhradia. Súčasne bol zvolený superintendent pre 5 hornouhorských
slobodných kráľovských miest. Stal sa ním Peter Zabler, levočský farár. Závery
tejto synody boli dopracované podľa žilinskej synody a zhrnuté do 16 bodov.

Župan Krištof Turzo potom pozval všetkých zhromaždených na hrad a pre
superintendentov poslal koč so záprahom štyroch bielych koní. Po oboch stra-
nách koča išli v pároch svetskí a duchovní delegáti. Sprievod uzatváralo množ-
stvo vozov. V hradnej kaplnke sa uskutočnili slávnostné služby Božie, na kto-
rých prehovoril bojnícky superintendent Izák Abrahamides. Štefan Xylander
predniesol reč po nemecky. Zaznelo Te deum a fanfáry vojakov v brneniach. Po
ukončení tejto slávnosti bol nový superintendent predstavený grófovi Krištofovi
Turzovi. Dvadsaťosem delových výstrelov oznamovalo celému okoliu radostnú
udalosť. Potom nasledovala slávnostná hostina a vojaci predviedli rytierske hry.
Večer sa slávnosť skončila ohňostrojom.

Zápisnica zo synody bola vyhotovená v dvoch rovnako znejúcich exemplá-
roch. Pri jej podpisovaní niektorí zástupcovia z Košíc váhali, lebo sa obávali, že
bude ohrozená samostatnosť mestskej superintendencie. Nakoniec ju však pod-
písalo všetkých 69 účastníkov. Jednu zápisnicu dostal novozvolený superinten-
dent a druhú gróf Turzo.²⁷

Ale aj potom sa zástupcovia Pentapolitany chceli ubezpečiť, že ich samostat-
nosť budú župy rešpektovať. Preto dvakrát poslali vyslancov k palatínovi, aby
na zvlášťnej výsadnej listine zabezpečil ich cirkevné práva. Delegácia bola
úspešná v druhom prípade, keď Juraj Turzo potvrdil vo výsadnej listine práva
piatich slobodných kráľovských miest v cirkevných záležitostiach a schválil ich
voľbu superintendenta. K piatim slobodným kráľovským mestám sa pripojil aj
Veľký Šariš.²⁸

Šestnásť kánonov, prijatých na spišskopodhradskej synode, sa väčšinou zho-
duje so závermi žilinskej synody. Počas štyroch rokov, ktoré uplynuli medzi
konaním oboch synod, sa neudiali väčšie zmeny vo vnútorných alebo vonkajších
záležitostiach evanjelickej cirkvi, ktoré by si vyžadovali podstatnú zmenu vytvo-
rených kánonov. Rozdiely v kánonoch oboch synod si vyžiadala potreba prispô-
sobenia sa miestnym pomerom.

²⁶ Tamže, s. 97. HAVIRA, J.: c. d., s. 157.

²⁷ KLEIN, F. (zost.): c. d., s. 181–182. Pozri aj: VESELÝ, D.: c. d., s. 98–99; ŽIFČÁK, F.
(zost.): Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom. Spišské Podhradie 1999,
s. 28; A Lőcsei Evangelikus Egyházközség története. Levoča 1917, s. 19–20.

²⁸ VESELÝ, D.: c. d., s. 98–99. Pozri aj: BRÜCKNER, G.: c. d., s. 221. Originál listiny je
uložený v Štátnom archíve v Levoči, pobočke v Poprade. Štátny archív v Levoči, pobočka
Poprad (ďalej ŠA LE, pobočka Poprad), fond: Magistrát mesta Poprad, (ďalej MMP),
perg. 1614, bez sign.

Úplne zhodné sú kánony týkajúce sa zvyšovania úcty a autority superintendenta, cirkevných sporov, určenia rozsahu jeho kontrolnej právomoci, práva voľby farárov a takisto nariadenia zabezpečujúce práva a autoritu farárov a pravidiel vzťahujúce sa na zásady (princípy) viery.

Žilinská synoda brala do úvahy národnostné pomery veriacich a vytvorila tri inšpektoráty: jeden pre Slovákov v Bratislave, jeden pre Nemcov v Banskej Štiavnici a jeden pre Maďarov v Seredi. Spišskopodhradská synoda nerozčlenila cirkev podľa národnostného hľadiska, pretože väčšina veriacich na území oboch superintendencií mala nemecký materinský jazyk.

Žilinská synoda vytvorila z 10 stolíc 3 superintendencie a evanjelické cirkevné zbory patrili do okruhu pôsobnosti jednotlivých superintendentov. Spišskopodhradská synoda zriadila dve superintendencie: jednu tvorilo päť slobodných kráľovských miest – Pentapolitana (Košice, Levoča, Prešov, Bardejov a Sabinov) a druhú ostatné cirkevné zbory Spišskej a Šarišskej stolice. Tak na území tej istej stolice ležiace mestá si vedeli nielen vo verejnoprávnej, ale aj v cirkevnej oblasti zabezpečiť výsadné postavenie a samostatnosť. To však bolo na úkor jednoty. Kým podľa žilinskej synody v prípade smrti jedného superintendenta ďalší dvaja spolu so stolicami mali zvolať schôdzu na voľbu nového superintendenta, tak podľa spišskopodhradskej synody každý superintendent mal úplne osobitné právomoci a v žiadnom prípade iný superintendent nemohol zasahovať do jeho záležitostí a do volieb. Pri uvoľnení jeho miesta seniori dotyčnej superintendencie mali právo v spolupráci so stolicou zvolať schôdzu na voľbu superintendenta. Toto opatrenie súviselo so vzťahom medzi kráľom a slobodnými kráľovskými mestami. Zasahovanie piatich slobodných kráľovských miest do záležitostí 13 zálohovaných miest, hoci len v cirkevnej oblasti, by považovali poľské úrady za neoprávnené, a aj preto bolo vhodné úplné oddelenie.

Príjmy superintendenta stanovila reálnejšie spišskopodhradská ako žilinská synoda. Žilinská synoda totiž stanovila stoličný poplatok za príjem superintendenta a okrem toho stanovila seniorátom a župám povinnosť určitého peňažného príspevku na reprezentatívne výdavky superintendenta, ale pevnú sumu nestanovila. Spišskopodhradská synoda sa zriekla príspevku, aby nebol predmetom sporu s katolíckou cirkvou a stanovila odmenu 200 zlatých – jednu polovicu zozbiera klérus v závislosti od svojich príjmov, a druhú polovicu budú platiť veriaci vo forme portálnych daní. Tí, ktorí nemajú portu a obyvatelia Stolice 10 spišských kopijníkov budú platiť určitý poplatok v závislosti od svojich príjmov.

Formálny rozdiel medzi obidvomi synodami je ten, že 8. kánon žilinskej synody je vsunutý do 11. kánona spišskopodhradskej synody. Opatrenie žilinskej synody, že ak niekto urazí superintendenta, inšpektora alebo duchovného, ten má hľadať nápravu na miestnych, prípadne stoličných úradoch, spišskopodhradská synoda rozšírila aj na školských inšpektorov a nápravu odporúčala hľadať hlavne u podžupana.

Vplyv svetského prvku sa uplatnil vo viacerých opatreniach spišskopodhradskej synody. Napríklad, ak duchovný alebo riaditeľ školy urazil svojho patróna, v prípade menšej urážky superintendent vyslal k farárovi, ktorý sa dopustil urážky, jedného – dvoch seniorov a tiež niekoľko svetských právnikov, aby záleži-

tosť dôkladne vyšetrili. Väčšie spory riešil superintendent. Ak riaditeľ školy urazil svojho pána alebo duchovného, potom tento pán a miestny farár za účasti dvoch – troch cirkevných a takého istého počtu svetských predstaviteľov záležitosť vyšetrili a vyniesli rozsudok.

Spišskopodhradská synoda na rozdiel od žilinskej, ktorá sa hlásila k Augustanae a Formule svornosti, prijala ešte celú zbierku symbolických kníh. To sa odrazilo aj v prísaha superintendenta.²⁹

Peter Zabler, levočsky farár, mohol svoj úrad superintendenta vykonávať až do smrti, do roku 1645. Superintendencia piatich slobodných kráľovských miest pretrvala až do roku 1738.³⁰

O to viac nepríjemností a násilností zo strany poľských úradov si užil Štefan Xylander. Keď sa arcibiskup František Forgáč dozvedel o združovaní spišských evanjelikov, pokúsil sa im v tom zabrániť. Prostredníctvom ľubovnianskeho kapitána sa obrátil na poľského kráľa, aby zamedzil zosilneniu tohto hnutia. Tento nariadil poľským farárom, aby evanjelické senioráty zničili. Ľubovniansky kapitán predvolal Štefana Xylandera viackrát na Ľubovniansky hrad. Márne vystupoval u Ľubomirského v jeho prospech aj sám Turzo. Kapitán Gembiczky spolu s 300 kozákmi chceli superintendenta počas veľkonočných sviatkov násilím odvieť do Ľubovne, ale on včas ušiel do Spišského hradu. Nakoniec sa dobrovoľne objavil v Ľubovni v sprievode viacerých členov výboru a troch farárov. Pomocou listiny od spišského mestského grófa sa dostal na slobodu. Po smrti jeho veľkého zástancu Kristófa Turza 7. apríla 1614 začalo opäť prenasledovanie Xylandera. Pre svoj zlý zdravotný stav a neustále útoky zo strany poľskej vrchnosti oznámil palatínovi, že sa vzdáva svojho úradu. Palatín nakoniec jeho abdikáciu prijal. Štefan Xylander sa v Levoči pred šľachticmi oboch žúp vzdal svojej funkcie superintendenta a Stanislav Turzo ho oslobodil spod prísahy. Svoju abdikáciu oznámil aj poľskej vrchnosti.³¹

Spišsko – šarišská superintendencia sa po smrti Štefana Xylandera v roku 1619 zrušila, pripojila k mestskej a tvorila s ňou jednu superintendenciu, ktorú neskôr nazývali potiská.³²

²⁹ BRÜCKNER, G.: c. d., s. 219–223. V Štátnom archíve v Levoči, pobočke v Poprade, je uložená listina, v ktorej palatín Juraj Turzo potvrdzuje 16 kánonov spišskopodhradskej synody. ŠA LE, pobočka Poprad, fond MMP: perg., 23. marca 1614, bez. sign.

³⁰ Peter Zabler ako senior Bratstva 24 kráľovských farárov a superintendent predsedal celej rade synod. Tu uvádzal do života pravidlá a nariadenia spišskopodhradskej synody. Počas 31 rokov ordinoval 212 evanjelických farárov. Viedol vlastnú matriku ordinovaných, do ktorej novoordinovaní farári vpisovali vlastnoručne svoj životopis a opatřili ho autogramom. HAVIRA, J.: c. d., s. 158; SOBOTÍK, B.: Východoslovenské ordinace a české země 1614–1741. Ostrava 1958, s. 6, 37, 43. BODNÁROVÁ, M.: Vývoj územnej organizácie..., c. d., s. 30.

³¹ BRÜCKNER, G.: c. d., s. 222–223.

³² BODNÁROVÁ, M.: Vývoj územnej organizácie..., c. d., s.30.

Palatín Juraj Turzo v roku 1614 potvrdzuje výsady Pentapolitane

DIE SYNODE VON SPIŠSKÉ PODHRADIE (KIRCHDRAUF)
UND IHRE BEDEUTUNG FÜR DIE ENTWICKLUNG
DER EVANGELISCHEN KIRCHENVERWALTUNG IN DER ZIPS

Božena Malovcová

Die vorliegende Studie befasst sich mit der Entwicklung der evangelischen Kirchenverwaltung in der Zips (slowak. Spiš) von der Reformation bis zur Synode in Spišské Podhradie (Kirchdrauf) (1614). Im Gebiet der Zips bestand schon seit der Mitte des 13. Jahrhunderts ein geordnetes Kirchenleben. Eine Vorrangstellung besaß hier die Bruderschaft der 24 königlichen Pfarrer, die Mitte des 16. Jahrhunderts evangelisch wurde. Auf dem Boden der Pentapolitana entstand die erste Vereinigung evangelischer Geistlicher in der Slowakei (1546). Im Jahr 1569 wurde die Confessio Scepusiana – das Glaubensbekenntnis des Zipser Stadtseignors abgefasst. Ende des 16. Jahrhunderts wurden überall Seniorate organisiert, aber bis zur Synode von Žilina (Sillein) unterstanden sie der Jurisdiktion der katholischen Kirchenhierarchie.

Die Synode von Žilina (Sillein) (28.–30. März 1610) war ein wichtiger Meilenstein in der Geschichte der evangelischen Kirche des Augsburger Bekenntnisses (A.B.) in der Slowakei. Sie teilte 10 Gespanschaften unter die Verwaltung von drei Superintendenturen auf und nahm 16 Kanons an. Ein Verdienst an dem reibungslosen Verlauf der Synode hatte Palatin Juraj (Georg) Thurzo.

Da es notwendig war, die evangelische Kirchenverwaltung in der Zips (Spiš) und in Scharosch (Šariš) auszubauen, berief der Gespan von Zips und Scharosch Krištof (Christoph) Thurzo am 22. Januar 1614 die Synode nach Spišské Podhradie ein. Hier wurden zwei Superintendenturen gebildet, und zwar die Superintendentur für fünf königliche Freistädte, wozu Levoča (Leutschau), Bardejov (Bartfeld), Sabinov (Zeben), Prešov (Eperies), Košice (Kaschau) mit dem Superintendenten Peter Zabler gehörten und die Superintendentur für Zips-Scharosch (Spiš–Šariš) mit Superintendent Štefan Xylander. Da er von der polnischen Obrigkeit verfolgt wurde, legte er nach dem Tod von Krištof (Christoph) Thurzo (1614) freiwillig das Amt des Superintendenten nieder. Diese Superintendentur wurde aufgehoben, sie wurde der städtischen angeschlossen und bildete zusammen mit dieser eine Superintendentur, die später als Theißsuperintendentur bezeichnet wurde.

Übersetzt von Ute Kurdelová

ŠTÁTNE ZASTUPITEĽSTVO NA SPIŠI V ROKOCH 1850–1861

HELENA LIPTÁKOVÁ

Liptáková, H.: The State Attorney in Spiš in 1850–1861. Slovenská archivistika. Vol XL, No 2, 2005, p. 63–75.

The author presents the possibility to study the history of judicial administration aimed at the history of state attorneys in the State Archives of Levoča. The study deals with the origin and work of offices of state attorneys in Spiš during the period of Bach's judicial administration, their manipulation and contents of the documents.

Slovakia. History. State administration.

Mgr. Helena Liptáková, Štátny archív v Levoči, Nám. Majstra Pavla 60, 054 45 Levoča

Súčasťou písomností justičného charakteru z obdobia rokov 1849–1861 v našich archívoch sú aj písomnosti štátnych zastupiteľstiev. Tieto orgány verejnej obžaloby patrili do siete novej súdnej organizácie zavedenej v Rakúsko-Uhorsku po potlačení maďarskej revolúcie roku 1849. Iba na Spiši sa zachovala dokumentácia k štátnemu zastupiteľstvu ako celku pôsobiacemu na území župy, čím vzniká jedinečná možnosť pre štúdiu vzniku a formovania tejto vtedy novej inštitúcie v súdnej správe, ako aj vzťahu medzi jej jednotlivými zložkami a súdmi. Práve preto chceme obrátiť pozornosť bádateľov v oblasti dejín súdnej správy aj na túto možnosť štúdia. Poznamenávame, že tento príspevok pokračuje v snahe prezentovať súdne fondy, ako na to upozornila PhDr. Virginia Mislovičová v rozbere fondu Župný súd v Levoči.¹

Vytvorenie inštitúcie štátneho zastupiteľstva je treba vnímať na základe zmien v organizácii a kompetencii jednotlivých orgánov štátneho mechanizmu, a to verejnej správy i súdnictva, ku ktorým došlo po potlačení maďarskej revolúcie roku 1849. Tieto zmeny sa uskutočnili v dvoch etapách. Prvou etapou bolo dočasné zriadenie (provizórium) – v rokoch 1850–1852 a druhou definitívne zriadenie (definitíva) – v rokoch 1853–1860. Časové úseky trvania jednotlivých organizačných štruktúr verejnej správy a súdnictva v rámci týchto etáp sa však celkom presne nekryjú.

Základom pre organizáciu verejnej správy sa stal výnos Ministerstva vnútra z 25. októbra 1849² a pre súdnu správu nariadenie o dočasnej súdnej organizácii,

¹ MISLOVIČOVÁ, V.: Župný súd v Levoči (1850–1861). In: Slovenská archivistika, roč. 37, 2002, č. 2, s. 13 (ďalej len Mislovičová, Župný súd v Levoči).

² Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt, r. 1849, č. 434, s. 792–807 (ďalej len Rgbl.). Tiež BIDOVSÝ, E.: Poznatky o organizácii verejnej správy a súdnictva v Uhorsku v rokoch 1849–1860. In Sborník archivních prací, roč. 7, 1957, č. 2, s. 124 (ďalej len Bidovský, Poznatky...).

schválené 3. novembra 1849,³ podľa ktorého boli začiatkom roka 1850 zriadené nové súdne inštalácie, nezávislé na politickej správe. Boli to okresné súdy (Bezirksgerichte), krajinské súdy (Landesgerichte), hlavné dištriktuálne súdy (Distrikts-Obergerichte) a najvyšší súd (Oberste Gericht). Z niektorých okresných súdov boli pre závažnejšie trestné činy vytvorené okresné zborové súdy, ináč nazývané okresné súdy prvej triedy alebo okresné kolegiálne súdy (Bezirks-Kollegialgerichte).

Pri reorganizácii súdnictva v roku 1854 podľa nariadenia zo dňa 19. januára 1854⁴ dištriktuálne hlavné súdy vystriedali vrchné krajinské súdy (Oberlandesgerichte) a krajinské súdy nahradili župné súdy (Comitatsgerichte). Okresné súdy boli zrušené a ich agenda prešla sčasti na župné súdy, sčasti na slúžnovské úrady. Územná a funkčná kompetencia, rokovací poriadok a vnútorná organizácia súdov bola stanovená zákonmi a nariadeniami z rokov 1853 a 1854.⁵

Uvedená organizácia súdnictva v Uhorsku padla r. 1861. Zrušil ju panovník 2. apríla 1861 na základe judexkuriálnej konferencie.⁶ Súdne inštitúcie ako samostatné úrady prestali pôsobiť k 1. máju 1861 a boli znova včlenené do administratívy.

Existencia štátnych zastupiteľstiev bola zakotvená v § 29–30 cisárskeho rozhodnutia o základoch nového súdneho zriadenia zo 14. júna 1849 a odtiaľ prenesená do cisárskych rozhodnutí, ktoré zaviedli novú súdnu organizáciu do jednotlivých korunných krajín.⁷ V Uhorsku sa tak stalo na základe § 25 cisárskeho rozhodnutia z 28. decembra 1849 o príslušnosti trestných súdov a postupe v trestných veciach, ktorým sa pri okresných súdoch prvej triedy a prvostupňových krajinských súdoch zaviedli štátni zástupcovia.⁸ Pre organizáciu štátnych zastupiteľstiev ako inštitúcií verejnej obžaloby bolo prijaté nariadenie Ministerstva spravodlivosti zo dňa 30. júna 1850. Podľa neho pri každom dištriktuálnom hlavnom súde pôsobil generálny prokurátor (General Prokurator) so svojím zástupcom (Stellvertreter), pri každom krajinskom súde ustanovili štátneho zástupcu (Staatsanwalt) s potrebným počtom zástupcov, k okresným súdom prvej triedy

³ Landesgesetz- und Regierungsblatt für Kronland Ungarn, r. 1850, č. 1, s. 1–8 (ďalej len L. u. Rgbl.). Vývojom súdnictva v r. 1849–1861 sa podrobne zaoberá Bidovský, Poznatky..., s. 126–162. Pozri aj CHALUPECKÝ, I.: Súdne písomnosti v našich archívoch a ich význam pre historický výskum. In Historické štúdie, roč. XIII, 1968, s. 72–78 (ďalej len Chalupický, Súdne písomnosti v našich archívoch...).

⁴ L. u. Rgbl., r. 1853, č. 24, s. 104–108. Tiež Bidovský, Poznatky..., s. 141.

⁵ KOČIŠ, Š. a kol.: Štátny archív v Bytči. Sprievodca po fondoch a zbierkach I, Bratislava 1959, s. 83.

⁶ NIEDERLAND, P.: Organizácia občianskeho súdnictva v Uhorsku v rokoch 1861–1871. In: Slovenská archivistika, roč. 6, 1971, č. 2, s. 335. Tiež Bidovský, E. a kol., Štátny archív v Košiciach, Sprievodca po fondoch a zbierkach I, Bratislava 1963, s. 201 (ďalej len Sprievodca...) a Mišlovičová, Župný súd v Levoči, s. 19.

⁷ Rgbl. r. 1849, č. 278, str. 348. Tiež TUREK, A.: Státní zastupitelství v českých zemích v letech 1850–1949. In: Sborník archivních prací, roč. 9, 1959, č. 2, s. 106. (ďalej len Turek, Státní zastupitelství v českých zemích...)

⁸ L. u. Rgbl., r. 1850, č. 2, str. 20.

dy prideliili námestníkov štátnych zástupcov (Staatsanwalt-Substitut) a doterajších verejných fiškálov pre trestné veci zrušili.⁹

Podľa základnej organizačnej úpravy definitívneho zriadenia, t. j. nariadenia ministrov vnútra, justície a financií zo dňa 19. januára 1853, pre každý vrchný krajiný súd bol určený vrchný štátny zástupca (Ober-Staatsanwalt), pre každý krajiný alebo župný súd bol zase určený jeden štátny zástupca (Staatsanwalt). Kde bolo potrebné, boli určení námestníci štátnych zástupcov. Titul generálny prokurátor bol zrušený.¹⁰ Dovtedajšie úrady námestníkov štátnych zástupcov pri okresných súdoch zanikli spolu s okresnými súdmi a ich agenda prešla na štátne zastupiteľstvá pri župných súdoch.¹¹ Pôsobnosť štátnych zastupiteľstiev a ich vzťah k súdom vymedzil nový trestný poriadok z 29. 7. 1853 v §§ 29–36¹² a následne nariadenie o vnútornej organizácii a rokovacom poriadku štátnych zastupiteľstiev z 3. augusta 1854.¹³

Uvedená organizačná úprava v r. 1853 neznamenal definitívnu reformu justície a postupne boli prijímané ďalšie úpravy a doplnky, ktoré sa týkali i štátnych zastupiteľstiev.¹⁴ Pri reorganizácii verejnej správy a súdnictva v dôsledku októbrového diplomu štátne zastupiteľstvá zanikli r. 1861 spolu so súdmi, pri ktorých pôsobili.

Činnosť štátnych zástupcov spočívala jednak v priamom výkone súdnictva, a to vo veciach občianskych i trestných, a jednak v dohľade nad administratívnym vedením justície a v skvalitňovaní a správnej aplikácii justičných zákonov. V období príprav súdnej organizácie sa pre štátnych zástupcov postupne vydávali ďalšie úpravy a usmernenia.¹⁵ Jednou z týchto úprav bol výnos Ministerstva spravodlivosti z 1. októbra 1851 č. 7356, ktorý až do vydania nového občianskeho súdneho poriadku dovoľoval štátnym zástupcom viesť obhajobu manželského

⁹ L. u. Rgbl., r. 1850, č. 439, s. 712–713. Tiež Bidovský, Poznatky..., s. 132–133.

¹⁰ L. u. Rgbl., r. 1853, č. 24, s. 107.

¹¹ Sprievodca..., s. 236.

¹² L. u. Rgbl., r. 1853, č. 171, s. 671–673.

¹³ L. u. Rgbl., r. 1854, č. 208, s. 402–427.

¹⁴ Napr.: Inštrukcia o pôsobnosti a manipulácii agendy súdov v trestných záležitostiach vydaná ako Nariadenie Ministerstva spravodlivosti zo 16. júna 1854. L. u. Rgbl. 1854, č. 215, s. 437–498; Výnos Ministerstva spravodlivosti z 5. decembra 1857, č. 27659. Turek, Státní zastupitelství v českých zemích, s. 117; Smernice pre odvolanie sa štátnych zástupcov proti rozsudkom v priestupkových veciach. L. u. Rgbl., r. 1856, č. 75, s. 275–276. Cisárske nariadenie z 3. mája 1858, ktorým sa zmenili niektoré body Trestného poriadku z 29. júla 1853. Rgbl., r. 1858, č. 68, s. 303–322.

¹⁵ K realizácii zákona o štátnych zastupiteľstvách vydal 24. decembra 1850 generálny prokurátor v Prešove smernicu, v ktorej upozornil na to, aby štátni zástupcovia obhajobu obvineného zásadne prenechávali príslušným advokátom. Ďalej v tejto smernici zdôraznil, aby v úradnej korešpondencii i vo vnútornom úradnom styku sa zásadne používal nemecký jazyk, ale pripustil, aby pri verejných pojednaniach a procesoch a obžalobách sa používal jazyk bežný v mieste pôsobenia úradu. Zvlášť poukázal na dodržiavanie zásady o bezúhonnosti verejných zamestnancov a žiadal okamžité zavedenie vyšetrovania pri jej porušovaní. Generálny prokurátor vo svojej smernici vysvetlil aj zo zákona vyplývajúce práva a povinnosti štátnych zástupcov, osobitne ich úlohu v urbárskych záležitostiach. Štátny archív v Levoči, Štátny zástupca v Levoči, 341/1850 (ďalej len ŠZ).

zväzku v manželských sporoch evanjelikov.¹⁶ Ďalšou bolo rozhodnutie Ministerstva spravodlivosti z 18. mája 1852 č. 7320 o obmedzení pôsobnosti generálnych prokurátorov len pre trestnú činnosť.¹⁷ Toto obmedzenie pre štátnych zástupcov vo všeobecnosti bolo zakotvené v nariadení Ministerstva vnútra, spravodlivosti a financií z 19. januára 1853.¹⁸ Účasť na disciplinárnom pokračovaní proti sudcom, advokátom a notárom bola štátnym zástupcom aj po tomto obmedzení ich právomoci ponechaná.¹⁹ Na základe rozhodnutia Ministerstva spravodlivosti z 18. 5. 1852 v ich kompetencii naďalej zostalo zastupovanie maloletých sirôt a poručencov a dohľad nad sirotskou agendou a spolupráca s vojenskými súdmi.²⁰

Štátni zástupcovia mali v trestných záležitostiach vystupovať len ako žalobcovia. Ich povinnosťou bolo všetky oznámenia vo veciach zločinov a prečinov, ktoré pokladali za dôležité, oznámiť vyšetrojúcemu sudcovi a súčasne podať vhodné návrhy na zistenie skutkového stavu. S týmto cieľom sa mohli v prípade potreby obrátiť so žiadosťou o spoluprácu na civilné aj vojenské bezpečnostné úrady (žandárstvo a vojsko). Štátni zástupcovia boli oprávnení urobiť predbežný výsluch osôb, ktoré mohli prípad objasniť, úradnú obhliadku i domovú prehliadku. Z každého vyšetrovania štátny zástupca urobil záznam, ktorý predložil vyšetrojúcemu sudcovi, a ten v prípade potreby nariadil vyšetrenie zopakovať alebo doplniť. Po skončení vyšetrovania vrátil vyšetrojúci sudca spis štátnemu zástupcovi a ten dal potom návrh obvineného obžalovať, oslobodiť alebo hneď odovzdať súdu na výkon trestu.²¹

Úlohy a postavenie štátnych zástupcov počas definitíva v trestnom konaní zostali v podstate rovnaké ako r. 1850, ale ich pôsobnosť bola v niektorých veciach oproti predchádzajúcemu obdobiu zmenená.²²

Na Spiši v čase provizória bol zriadený Krajinský súd v Levoči, dva okresné sudy 1. triedy (v Kežmarku a Spišskej Novej Vsi) a 6 okresných súdov 2. triedy. Uvedené sudy patrili do obvodu Dištriktuálneho hlavného súdu v Prešove a pôsobiť začali na základe menovacieho zoznamu komisára Ministerstva spravodlivosti pre Prešovský dištrikt číslo 775 z 31. mája 1850 v júni 1850.²³

Členovia štátnych zastupiteľstiev patrili k orgánom justičnej správy, ale súdom vôbec nepodliehali. Štátni zástupcovia pri okresných súdoch prvej triedy a pri krajinských súdoch boli podriadení generálnemu prokurátorovi príslušného dištriktu a generálni prokurátori boli podriadení priamo ministrovi spravodli-

¹⁶ ŠZ, 598/1851.

¹⁷ ŠZ, 782/1852. Toto rozhodnutie sa odvíjalo od Kabinetného listu o základných pravidlách organického zákonodarstva z 31. decembra 1851 zverejneného v Rgbl., r. 1852, č. 4, čl. 28, s. 31.

¹⁸ L. u. Rgbl., 1853, s. 107.

¹⁹ ŠZ, 598/1851.

²⁰ ŠZ, 419/1852.

²¹ L. u. Rgbl., 1850, s. 713–714.

²² Podrobne sa pôsobnosťou štátnych zastupiteľstiev zaoberá Turek, *Státní zastupitelství v českých zemích...*, s. 114.

²³ Štátny archív v Levoči, Župný súd v Levoči, i. č.: 10, č. kn. 6, s. 1–5. Tiež Mislovičová, *Župný súd v Levoči*, s. 17.

vosti.²⁴ Keďže územie Spiša patrilo pod prešovskú generálnu prokuratúru, všetky nariadenia z Ministerstva spravodlivosti postupoval generálny prokurátor (neskôr hlavný štátny zástupca) Ján Hlaváč štátnemu zástupcovi v Levoči, a ten v čase provizória zase štátnym zástupcom v Kežmarku a Spišskej Novej Vsi. Kompetencie štátneho zástupcu v Levoči a štátnych zástupcov Kežmarku a Levoči boli určené kompetenciami súdov, pri ktorých štátne zastupiteľstvá pôsobili.²⁵

Územná pôsobnosť štátneho zástupcu v Levoči samozrejme korešpondovala s územnou pôsobnosťou súdu, pri ktorom pôsobil, t. j. išlo o územie celej Spišskej župy. Do územnej pôsobnosti štátneho zástupcu v Kežmarku patrili okresy Kežmarok, Spišská Stará Ves a Stará Ľubovňa a do územnej pôsobnosti štátneho zástupcu v Spišskej Novej Vsi patrili okresy Spišský Štvrtok (Hrabušice), Gelnica (Smolník), Spišská Nová Ves a Spišské Podhradie (Spišské Vlchy).

Vo fáze organizovania štátnych zastupiteľstiev ministerstvo spravodlivosti zriadilo 11. októbra 1849 generálnu prokuratúru v Prešove, ktorá mala pôsobiť pri tamojšom dištriktuálnom hlavnom súde. Za generálneho prokurátora bol vymenovaný na začiatku roku 1850 Ján Hlaváč.²⁶ Jemu priamo podliehal budúci štátny zástupca pri Krajinskom súde v Levoči Valentín Scholcz, ktorého náčelník komorskej správy pre Uhorsko vymenoval 21. 2. 1850 namiesto dovtedajšieho župného fiškála zatiaľ za advokáta kráľovského fisku v Spišskej župe (Advokat alebo Repräsentanten des königlichen Fiscus in Zipser Comit). Sekretár poverený vedením Dištriktuálneho hlavného komisariátu v Levoči Adam Freyseisen ho 7. marca 1850 vyzval, aby prišiel zložiť prísahu do jeho kancelárie.²⁷

Valentín Scholcz, bývalý spišský magistrátny advokát v Kežmarku, prevzal agendu od svojho predchodcu, župného advokáta Karola Glosza,²⁸ a svoju činnosť ako štátny zástupca začal 9. marca 1850.²⁹ Vo svojom úrade bol potvrdený dňa 31. mája 1850, keď ho komisár Ministerstva spravodlivosti vymenoval za dočasný štátny zástupcu v Spišskej župe (provis. Staatsanwalt in Zipser Comit) a zároveň vyzval, aby svoju prísahu zložil u predsedu Krajinského súdu v Levoči.³⁰ Scholcz prísahu zložil spolu so štátnymi zástupcami pri okresných súdoch prvej triedy 11. júna 1850.³¹ Na základe výnosu Ministerstva spravodlivosti zo 17. septembra 1851 č. 12319 ho predseda Krajinského súdu v Levoči 9. októbra 1851 požiadal, aby túto prísahu obnovil.³²

²⁴ L. u. Rgbl., r. 1850, č. 439, str. 715-716. Tiež Bidovský, Poznatky..., s. 133.

²⁵ O kompetenciách súdov pozri bližšie Chalupecký, Súdne písomnosti v našich archívoch..., s. 74.

²⁶ ŠZ, 2/1850.

²⁷ ŠZ, 1/1850.

²⁸ ŠZ, 8/1850.

²⁹ ŠZ, 1/1850.

³⁰ ŠZ, 88/1850.

³¹ ŠZ, 580/1852.

³² ŠZ, 573/1851 a 578/1851.

Valentín Scholcz mal svoje sídlo spočiatku v Kežmarku, ale v auguste 1850 ho preniesol do Levoče.³³ Dňa 11. marca 1851 mu boli pridelené priestory v župnom dome,³⁴ tie mu však nevyhovovali, pretože sa musel neskôr o ne deliť s kancelárskym personálom,³⁵ a tak dostal na určitú dobu miesto v dome Karolíny Raiszovej na Oberringu č. 589, kde mal k dispozícii dve úradné miestnosti.³⁶ Po čase sa však priestory v župnom dome zrejme uvoľnili a štátne zastupiteľstvo sa tam mohlo znova presťahovať.³⁷

Námestníkom štátneho zástupcu v Levoči sa stal Vincent Hedry.³⁸ Avšak len nakrátko, pretože v dôsledku choroby zomrel 14. 6. 1851. Začas ho zastupoval úradník krajinského súdu Fridrich Romlaky³⁹ a od 19. 10. 1851 nahradil Tomáš Taczonyi.⁴⁰ Ten však náhle zomrel 22. 8. 1853. Na výpomoc pre štátne zastupiteľstvo bol na čas potreby určený sirotský kurátor Ľudovít Novák. Tomu ale zostalo aj plnenie vlastných povinností a podľa mienky Valentína Scholcza takáto výpomoc s ohľadom na zavedenie nového trestného zákona bola pre štátne zastupiteľstvo nepostačujúca, a preto žiadal generálneho prokurátora o iné riešenie, a to o pridelenie Hermana Ellenbergera ako súdneho úradníka z praxe.⁴¹ Tejto žiadosti však generálny prokurátor nevyhovел s odôvodnením, že nový trestný poriadok začne platiť v Uhorsku až 29. júla 1854.⁴²

Pridelenie pomocného personálu pre Štátne zastupiteľstvo v Levoči nebolo jednoznačnou a jednoduchou záležitosťou. Štátny zástupca opakovane žiadal Generálnu prokuratúru v Prešove o diurnistu čoskoro po tom, ako sa ujal funkcie,⁴³ no vyhoveli mu až v decembri 1850 a k úradu mu prideliли ako kancelistu Eduarda Líptera. Ten prísahu zložil 16. 12. 1850⁴⁴ a v Levoči pracoval až do 25. januára 1854, keď bezodkladne musel nastúpiť na Generálnu prokuratúru v Prešove na miesto kancelistu Jozefa Wunscha, ktorého z disciplinárnych dôvodov preložili za kancelistu do Levoče. Wunsch nastúpil v Levoči ako nový kancelista v ten istý deň.⁴⁵

³³ Porovnaj spisy ŠZ 145/1850 z 15. augusta 1850 a 146/1850 z 20. augusta 1850. Oba spisy sú odoslané z Generálnej prokuratúry v Prešove, prvý na adresu „Reprezentant kráľovského fisku v Kežmarku, Valentín Scholcz“ a druhý na adresu „Štátny zástupca krajinského súdu, Valentín Scholcz v Levoči“.

³⁴ ŠZ, 88/1851.

³⁵ ŠZ, II 35/1853.

³⁶ ŠZ, VI 12/1854.

³⁷ ŠZ, II 23/1856. Totiž už podľa obežníka predsedu Vrchného krajinského súdu v Prešove č. 5256 zo 4. decembra 1854 štátne zastupiteľstvá mali byť umiestnené v priestoroch súdnych dvorov 1. inštancie (ŠZ, II 100/1854).

³⁸ Dátum nástupu Vincenta Hedryho sa nám nepodarilo zistiť. Zo spisu ŠZ č. 270/1850 vieme len, že 26. 11. 1850 bol už námestníkom štátneho zástupcu v Levoči.

³⁹ ŠZ, 345/1851.

⁴⁰ ŠZ, 611/1851.

⁴¹ ŠZ, VI 33/1853.

⁴² ŠZ, II 1/1854.

⁴³ ŠZ, Podací protokol 1850, podacie č. 47, 74/1850, 82/1850.

⁴⁴ ŠZ, 580/1850.

⁴⁵ ŠZ, II 26/1854.

Ešte zložitejšie bolo pre štátneho zástupcu vymôcť si pridelenie druhého kancelárskeho pracovníka. Na prepisovanie konceptov a dokladov, periodických správ a výkazov a na vedenie registratúry, ku ktorému malo pribudnúť zavedenie knihy normálií, už jeden kancelista nestačil, a preto od začiatku roku 1852 štátny zástupca žiadal o ďalšieho.⁴⁶ Keďže miesto druhého kancelistu organizácia súdництва nepripúšťala, na zabezpečenie riadneho chodu úradu požiadal o diurnistu.⁴⁷ Išlo o Ladislava Tulača. Ten bol fakticky úradu k dispozícii už od 23. marca 1852,⁴⁸ ale prísahu štátneho úradníka mohol zložiť po dlhých priet'ahoch až 14. decembra 1852. Jeho konečnému prijatiu však predchádzalo zdôvodnenie jeho potreby pre štátne zastupiteľstvo a popis úloh, na ktoré mal byť určený.⁴⁹ Na jeho miesto bol v 19. 3. 1853 prijatý Anton Ružička. Dňa 8. 6. 1854 ho preložili na Slúžnovský úrad v Levoči. Jeho miesto prevzal Kornel Puchmüller, ktorého vo funkcii diurnistu generálny prokurátor potvrdil 26. júla 1854, ale nie nadhlo, pretože podľa novej systemizácie štátne zastupiteľstvo nemalo nárok na túto funkciu, a tak bol Puchmüller 1. novembra 1854 zo štátneho zastupiteľstva uvoľnený. Jednako štátny zástupca potreboval kancelársku silu a vzápätí po prepustení Puchmüllera žiadal o pridelenie akcesistu alebo diurnistu.⁵⁰

V lete 1854, t. j. ešte v čase, keď na štátnom zastupiteľstve pracoval aj kancelista aj diurnista, domáhal sa štátny zástupca úradného sluhu. Svoju žiadosť odôvodnil tým, že umiestnením kancelárie štátneho zástupcu mimo priestorov župného súdu sa spomalilo plnenie jeho úradných povinností.⁵¹ Generálny prokurátor v spolupráci s predsedom Krajinského súdu v Levoči túto situáciu napokon riešil výpomocou zo súdu, a to tak, že každý týždeň niekto zo súdnych zamestnancov v kancelárii štátneho zástupcu slúžil denne od 7. do 12. hodiny.⁵²

Na území Spišskej župy začali súčasne s okresnými súdmi, a to 12. júna 1850, pôsobiť ešte dvaja štátni zástupcovia pri okresných súdoch 1. triedy, jeden v Kežmarku, František Szepesházy, a druhý v Spišskej Novej Vsi, Jakub Melczer.⁵³ V praxi boli obaja štátni zástupcovia nazývaní námestníkmi štátneho zástupcu. Prvú prísahu zložili 11. júna 1850 a obnovili ju 9. októbra 1851.⁵⁴ Pre Františka Szepesházyho pracoval od 22. júla 1850 ako pomocný pisár učiteľ Ján Marušinský⁵⁵ a pre Jakuba Melczera od 1. júla 1850 Pavol Maršalek.⁵⁶

⁴⁶ ŠZ, 36/1852.

⁴⁷ ŠZ, 126/1852.

⁴⁸ ŠZ, 435/1852.

⁴⁹ ŠZ, 436/1852.

⁵⁰ ŠZ, II 92/1854.

⁵¹ ŠZ, II 69/1854.

⁵² ŠZ, II 42/1854.

⁵³ ŠZ, II 70/1854. Tiež Sprievodca..., s. 237. František Szepesházy mal svoje sídlo takmer po celú dobu svojho pôsobenia v mieste svojho bydliska – v Spišskej Belej. Len krátko pred zrušením úradu sa presťahoval do Kežmarku. Štátny archív v Levoči, Námestník štátneho zástupcu v Kežmarku, 240/1853 (ďalej len NŠZ K).

⁵⁴ ŠZ, 580/1852.

⁵⁵ NŠZ K, 64/1851.

⁵⁶ Štátny archív v Levoči, Námestník štátneho zástupcu v Spišskej Novej Vsi, Normálie 194/1851 (ďalej len NŠZ SNV).

Keďže štátne zastupiteľstvá pri okresných súdoch boli pri reforme súdnictva r. 1854 zrušené, na základe výnosu Generálnej prokuratúry v Prešove č. 982 zo 14. júla 1854 námestník z Kežmarku odovzdal svoju agendu 29. júla 1854 Štátnemu zastupiteľstvu v Levoči. Dňom 5. augusta 1854 zo zdravotných dôvodov odmietol miesto v Užhorode a vystúpil zo štátnych služieb.⁵⁷ Námestník zo Spišskej Novej Vsi prestal pôsobiť 20. mája 1850 a 22. mája vyhotovil inventár agendy i kancelárskeho vybavenia. Svoj úrad odovzdal Štátnemu zastupiteľstvu pri Krajinskom súde v Levoči 28. októbra 1854, keď Okresný súd 1. triedy v Spišskej Novej Vsi definitívne zanikol.⁵⁸

Definitívne súdne zriadenie a s ním súvisiace zákony na území obvodu Vrchného krajinského súdu v Prešove, a tým aj v Spišskej župe, vstúpilo do platnosti 28. októbra 1854.⁵⁹ Organizačné zmeny priniesli so sebou aj personálne zmeny. Už 25. 10. 1854 na základe nariadenia Ministerstva spravodlivosti z 24. 9. 1854 č. 1849 Valentín Scholcz odovzdal svoju funkciu novému štátnemu zástupcovi Leopoldovi Herrmannovi podľa Inštrukcie pre odovzdanie agendy 8 dočasných štátnych zastupiteľstiev Prešovského vrchného krajinského súdu novým štátnym zastupiteľstvám,⁶⁰ a odišiel pracovať na Vrchný krajinský súd do Prešova.⁶¹ Jeho námestníkom sa stal Štefan Anthony.⁶² K najbližším personálnym zmenám vo vedení úradu došlo až 11. 9. 1857, keď úrad prevzal Ján Holmann⁶³, potom, čo Leopolda Herrmanna preložili na Župný súd v Beregove.⁶⁴ Ján Holmann síce žiadal o miesta na viacerých súdoch,⁶⁵ ale napokon zostal v úrade aj naďalej, až kým 7. januára 1861 nedostal miesto na súde v Tábore.⁶⁶

Štefan Anthony pracoval stále ako námestník, a to aj u Jána Holmanna, i keď tiež niekoľkokrát žiadal o konkurzom vyhlásené voľné miesta na župných súdoch.⁶⁷ Medzičasom si urobil sudcovské skúšky⁶⁸ a v máji 1858 nastúpil ako pomocný pracovník pri župnom súde pre občianske záležitosti.⁶⁹ Po odchode Jána Holmanna bol poverený vedením Štátneho zastupiteľstva v Levoči.⁷⁰

Kancelárske veci počas definitíva obstarávali a úlohy úradných sluhov vykonávali zamestnanci župného súdu a štátne zastupiteľstvá mohli mať pridelených vlastných diurnistov alebo sluhov, ktorí by pracovali výlučne pre ich potreby len výnimočne, keď ich potreba bola zdôvodnená.⁷¹

⁵⁷ ŠZ, II 70/1854.

⁵⁸ ŠZ, II 88/1854.

⁵⁹ L. u. Rgbl., r. 1854, č. 251, s. 604–605. Tiež Mislovičová, Župný súd v Levoči, s. 16.

⁶⁰ ŠZ, II 88/1854.

⁶¹ ŠZ, II 83/1854

⁶² ŠZ, II 2/1855

⁶³ ŠZ, II 39/1857

⁶⁴ ŠZ, II 26/1857

⁶⁵ ŠZ, II 6/1858; II 2/1859;

⁶⁶ ŠZ, II 6/1860.

⁶⁷ ŠZ, II 15, 19–21, 32/1857; II 7/1858; II 3/1859

⁶⁸ ŠZ, II 6/1858. Skúšky urobil 22. novembra 1858 v Prešove.

⁶⁹ ŠZ, II 7/1858.

⁷⁰ ŠZ, II 6/1860.

⁷¹ ŠZ, II 100/1854.

Pre štátne zastupiteľstvá v období provizória nebola uzákonená žiadna manipulačná inštrukcia. Keďže štátne zastupiteľstvá tvorili súčasť justície, vzťahovali sa zrejme na ne predpisy platné pre súdy. Podľa nariadenia o dočasnej súdnej organizácii sa mala manipulácia dočasných súdov riadiť predpismi úradnej inštrukcie pre zmenkové súdy.⁷² Bližšie pokyny vydal v auguste 1850 Dištriktuálny hlavný súd v Prešove.⁷³

Pre nariadenia sa v rokoch 1850–1854 viedla kniha normálií ako zbierka ich opisov. Na Spiši si ju viedol len štátny zástupca v Levoči. Spisy štátnych zastupiteľstiev na Spiši sa evidovali v podacích protokoloch a v období provizória sa ukladali chronologicko-numericke.

Dňom 1. júla 1853, keď na základe cisárskeho patentu z 3. mája 1853 vstúpil do platnosti nový súdny poriadok, súdna spisová agenda sa začala ukladať do vecných skupín.⁷⁴ Tento poriadok platil aj pre štátne zastupiteľstvá. Dopĺňala ho ešte inštrukcia vydaná na základe nariadenia ministerstva spravodlivosti z 3. augusta 1854⁷⁵ osobitne pre štátne zastupiteľstvá. K podacím protokolom sa podľa cisárskeho patentu od roku 1854 zostavovali jednak abecedné registre (Register über das Einreichungsprotokoll), v ktorých sa uvádzalo ako vyhľadávacie heslo meno stránky alebo kľúčové slovo, v krátkosti vec, čísla podaní v tej istej veci a meno referenta, a jednak abecedné informačné registre (Nachschlage-Register – Index), ktoré sa v zásade od predchádzajúcich líšili tým, že namiesto mena referenta uvádzali registratúrne označenie spisu.⁷⁶ Okrem týchto registratúrnych pomôcok si štátny zástupca i jeho námestník, každý osve, viedli referentské knihy (Referentenbuch), v ktorých bolo podchytené meno stránky a vec, ktorú mali vybaviť a dátum vybavenia, ďalej knihu pripomienok (Memoriale) o rekurzoch, správach a iných podaniach, ktoré sa mali vybaviť v danom termíne, aj o zasadaníach, obhliadkach, skúškach a ďalších úradných rokovaníach štátneho zastupiteľstva.

Podľa uvedenej inštrukcie⁷⁷ nový systém spisovej manipulácie pozostával z 5 vecných skupín, ktorých počet zákon umožňoval podľa potreby zväčšiť. Pisomnosti Štátneho zastupiteľstva v Levoči boli uložené v týchto oddeleniach:

- I. Normálie
- II. Služobné záležitosti
- III. Trestné záležitosti
- IV. Periodické výkazy a tabuľky
- V. Záležitosti väzňov
- VI. Rôzne.

⁷² L. u. Rgbl., 1850, č. 1, s. 7.

⁷³ NIEDERLAND, P.: Vývoj občianskeho súdnictva na Slovensku v rokoch 1849–1871. Archivní časopis 1953, č. 3, s. 181–182.

⁷⁴ L. u. Rgbl., 1853 I., č. 94, s. 429.

⁷⁵ L. u. Rgbl., 1854, č. 208, s. 409–410.

⁷⁶ U štátneho zástupcu v Levoči sa od r. 1855 od prvého typu tohoto indexu upustilo zrejme práve pre podobnosť oboch typov.

⁷⁷ NIEDERLAND, P.: Vývoj občianskeho súdnictva na Slovensku v rokoch 1849–1871. In: Archivní časopis 1953, č. 3, s. 181–182.

Skupina Záležitosti väzníc bola od roku 1856 zrušená, pretože správy o stave väzníc mali byť súčasťou periodicky predkladaných správ. Rímskou číslicou V sa začali od r. 1858 označovať písomnosti v skupine Rôzne, predtým označované VI.

V rámci týchto oddelení spisy v jednej veci sa ukladali do spisových obalov, ktoré sa označovali číslom skupiny (rímskou číslicou I–VI) lomeným poradovým číslom spisového obalu v danej skupine (arabskou číslicou) a rokom (VI/1 1854).

Pre normálie v rokoch 1855–1860 sa viedol osobitný index. Od roku 1855 si štátny zástupca zrejme z vážnych dôvodov ponechal niektoré spisy u seba a zaevidoval ich v prezidiálnom protokole.

Písomný materiál štátnych zastupiteľstiev na Spiši pri ich konstituovaní odráža záujem štátu potlačiť akýkoľvek prejav maďarskej revolúcie. Za týmto účelom sa pátralo po jej stúpencoch a zabavoval sa ich majetok, dôsledne sa preverovala politická spoľahlivosť ľudí. Tu vznikol priestor pre spoluprácu štátnych zastupiteľstiev s vojenskými súdmi. Na základe ich rozsudku o sekvestracii majetku štátny zástupca im predkladal údaje o stave majetku osôb, na ktoré sa sekvestracia vzťahovala. Tieto údaje si vyžiadal napr. od miestneho richtára a rozsudok spolu s výsledkami svojho vyšetrenia postúpil generálnemu prokurátorovi.⁷⁸ Vojenské súdy spočiatku preverovali i politickú spoľahlivosť osôb, ale keďže táto úloha nadobudla veľké rozmery, jej plnenie sa malo uľahčiť tak, že lustráciou úradníkov boli poverení ich predstavení, už sami vylustrovaní, a posudok mal vydať výbor pozostávajúci zo štátneho zástupcu alebo jeho zástupcu a okresného komisára alebo okresného burgmajstra.⁷⁹

Štátny zástupca vydával aj svedectvá o politickej spoľahlivosti uchádzačov o miesta v štátnej službe. Takéto svedectvo nebolo len všeobecným vyjadrením o politickom správaní sa počas revolúcie, ale malo sa v ňom uviesť, či uchádzač bol národným gardistom alebo honvédom (a ak áno, tak v akej hodnosti), alebo nebol. Štátny zástupca na vlastnú zodpovednosť mal zistiť pravdu a každopádne mal o morálke uchádzača informovať generálneho prokurátora. Štátny zástupca vystavil svedectvo sám, ak poznal menovaného, alebo požiadal o to príslušného slúžneho.⁸⁰

Keď v dôsledku zrušenia poddanstva vláda priznala zemepánom nárok na odškodné za zrušené feudálne dôchodky, v sídlach vojenských dištriktov boli ustanovené špeciálne komisie na preverovanie týchto nárokov na odškodné. Vydávaním svedectiev (vysvedčení) o nároku na urbárske odškodnenie na Spiši dočasný generálny prokurátor poveril štátneho zástupcu v Levoči.⁸¹ Toto svedectvo bolo dokladom, že žiadateľ o urbárske odškodnenie nebol stíhaný za účasť na revolúcii, alebo že nedovolené neopustil krajinu.⁸²

⁷⁸ ŠZ, 326/1850, 330/1850, 2/1851.

⁷⁹ L. u. Rgbl., r. 1850, č. 22, s. 54–55.

⁸⁰ ŠZ, 555/1851.

⁸¹ ŠZ, 155/1850.

⁸² L. u. Rgbl., r. 1850, č. 54, s. 101.

Zákon ukladal štátnym zástupcom povinnosť spolupracovať so súdmi pri dohláde nad župnými väznicami. V prípade nejakých nedostatkov alebo nezákonností vo vzťahu k väzniciam alebo väzňom sa mali obrátiť o pomoc na predsedu súdu a v prípade neúspechu u predsedu na hlavného štátneho zástupcu. O situácii vo väzniciach predkladali štátni zástupcovia pravidelné správy.⁸³

Podľa § 92 dočasného organického zákona o žandároch z 18. 1. 1850 patrila žandárom za zadržané a odsúdené osoby odmena, ktorá závisela od výšky trestu vymeraného odsúdeným osobám.⁸⁴ Za účelom evidencie týchto žandárskych zásahov minister spravodlivosti na žiadosť Ministerstva vnútra z 2. septembra 1850 nariadil štátnym zastupiteľstvám vyžiadať od žandárov mesačné zoznamy nimi zadržaných a odsúdených osôb vo forme zákonom predpísaných tlačív.⁸⁵

S cieľom upevniť autoritu žandárstva sledoval sa každý prípad odporu voči nemu. Aby sa získal prehľad o akomkoľvek protizákonnom konaní voči žandárom a aj presvedčenie o tom, že doterajšie trestné predpisy stačia na udržanie a upevnenie tejto inštitúcie, Ministerstvo spravodlivosti vydalo 31. 12. 1850 nariadenie č. 17118, podľa ktorého sa počnúc r. 1851 mali predkladať štvrťročné výkazy všetkých oznámených prípadov odporu voči žandárom na generálnu prokuratúru. Tieto výkazy mali obsahovať aj údaj o tom, aký bol výsledok podaného oznámenia. Súčasne s týmito výkazmi sa mali posielat' aj výkazy o excesoch žandárov.⁸⁶

Štátne zastupiteľstvá podávali generálnemu prokurátorovi mesačné výkazy o vybavených a nevybavených trestných záležitostiach. Informovali ho o stave nevybavených prípadov a o prípadoch, ktoré považovali za závažné, alebo ku ktorým potrebovali radu.⁸⁷ Na ich základe vyhotovovali ročné prehľady obžalôb zo zločinov a prečinov podaných na príslušných súdoch a ich výsledkov, ročné výkazy osobných pomerov obžalovaných a odsúdených osôb, ročné výkazy oznámení trestných činov a k nim prijatých opatrení, ako aj predbežných vyšetrovaní a ich výsledkov.⁸⁸

V kriminálnej činnosti bolo novým javom falšovanie mincí, bankoviek a zmeňiek. Dňa 15. 2. 1850 generálna prokuratúra nariadila štátnym zastupiteľstvám na podnet Ministerstva financií „pozornosť venovať“ falšovaniu bankoviek, pretože sa zistilo, že Uhorsko je jeho ohniskom. Úrady dostali popis falošných bankoviek a ich výskyt mali okamžite hlásiť generálnemu prokurátorovi.⁸⁹ S cieľom získať prehľad o falšovateľoch, štátny zástupca viedol ich evidenciu formou mesačných výkazov, ktoré predkladal generálnemu prokurátorovi.⁹⁰

⁸³ ŠZ, V 2/1854.

⁸⁴ Rgbl., 1850, č. 19, s. 230–231.

⁸⁵ ŠZ, 186/1850.

⁸⁶ ŠZ, 90/1851.

⁸⁷ L. u. Rgbl., r. 1850, s. 715.

⁸⁸ Rgbl., 1850, č. 495, s. 2075

⁸⁹ Rgbl., 4/1850. Pokyny pre konanie štátneho zástupcu v tejto záležitosti vydalo Ministerstvo spravodlivosti 21. 3. 1851 pod. č. 2419. Tieto pokyny v sporných prípadoch pripúšťali aplikáciu organického zákona o štátnych zastupiteľstvách z 10. júla 1850 (Rgbl. 1850, č. 266). ŠZ, 165/1851.

⁹⁰ ŠZ, 628/1852.

Obsah obžalôb v ostatnej kriminálnej činnosti sa odvíjal od kompetencie súdov, pri ktorých štátne zastupiteľstvá pôsobili.⁹¹

Písomnosti štátneho zastupiteľstva na Spiši sa spolu s písomnosťami Župného súdu v Levoči dostali do župného archívu r. 1861. Zachovali sa temer kompletne. Ani pri ich sprístupňovaní, s výnimkou trestných záležitostí,⁹² vyradovacie konanie ich výrazne nezasiahlo. Vďaka tomu poskytujú bádateľovi obraz o formovaní a činnosti štátneho zastupiteľstva ako novej inštitúcie v súdnej správe, o jeho vzťahu k jeho nadriadenému orgánu – generálnemu prokurátorovi a k súdom, ako aj o spôsobe fungovania úradu štátneho zastupiteľstva. Nezanedbateľnú dokumentárnu hodnotu má písomný materiál štátnych zastupiteľstiev pre štúdium politických dejín Spiša. Máme na mysli najmä množstvo vysvedčení o politickej spoľahlivosti osôb, výkazy o ich činnosti počas revolúcie 1848/49, nariadenia o konfiškácii ich majetku, zoznamy vládou zakázaných kníh a ďalšie kontrarevolučné opatrenia. Podrobné výkazy súvisiace s trestnou činnosťou sa dajú využiť pre výskum v oblasti dejín kriminalistiky.

V príspevku sme sa snažili poukázať na význam archívnych dokumentov úradov štátnych zastupiteľstiev. Keďže na Spiši sa zachovala sieť týchto inštitúcií kompaktné, domnievame sa, že môže byť serióznym zdrojom pre ďalší výskum, a že ich písomnosti rozhodne nemožno považovať ani za druhoradé ani za číre duplikáty súdnych spisov.

REPRÉSENTATION D'ETAT DANS LA RÉGION DE SPIŠ DANS LES ANNÉES 1850 – 1861

Helena Liptáková

Dans les Archives nationales de la ville de Levoča sont déposés les documents écrits du Représentant d'Etat de Levoča et de ses deux adjoints (des villes de Kežmarok et de Spišská Nová Ves) de la période de l'absolutisme de Bach (1850–1851). Ils nous offrent l'image compacte de l'existence de cette institution dans la région de Spiš et dévoilent les relations mutuelles parmi ces trois bureaux et leur organe supérieur – Représentant supérieur d'Etat, ainsi que leur rapport avec les tribunaux fonctionnant dans le comitat de Spiš. Ils nous permettent de comprendre mieux le système de l'administration judiciaire des années 50 du 19e siècle.

Le premier représentant d'Etat du tribunal régional, plus tard du comitat de la ville de Levoča, fut nommé le 21 février 1850. Il remplissait ses fonctions en coopération avec son adjoint et un ou deux de ses employés. Les représentants d'Etat auprès des tribunaux

⁹¹ Bližšie pozri Chalupecký, *Súdne písomnosti v našich archívoch...*, s. 74.

⁹² Štátny zástupca v Levoči pôsobil pri Krajinskom a neskôr Župnom súde v Levoči, a teda jeho činnosť sa prelínala s činnosťou súdu. Keďže z písomností župného súdu sa nevyraďovali žiadne záznamy, vyšetrovania v trestných záležitostiach nachádzame v origináloch v župnom súde. Preto skupina III, Trestné záležitosti od r. 1855, bola en bloc vyradená, na ilustráciu boli vo fonde ponechané len ročníky 1853 a 1854.

des districts de Kežmarok et de Spišská Nová Ves commencèrent à fonctionner en juin 1850, mais, en conséquence de la réforme de l'administration judiciaire, leurs activités furent arrêtées en 1854 et transférées au Représentant d'Etat de Levoča, représenté à l'époque par Leopold Hermann et plus tard (en 1857) par Ján Holmann. Ce bureau exista jusqu'à la nouvelle réforme de l'administration publique et de la juridiction de l'année 1861, où, sur la base du diplôme d'octobre, il fut supprimé.

Dès le début, les documents furent rangés d'une façon chronologique et numérique. Dès le 3 août 1854, ils furent manipulés dans cinq à six groupes de causes, déterminés par la loi et enregistrés dans les aide-mémoire de registre. Les documents écrits, étant résultat des activités des représentants d'Etat de la région de Spiš, reflètent l'intérêt de l'Etat de l'époque de supprimer n'importe quelle manifestation de révolution hongroise et démontrent, comment ce fut réalisé. Ils illustrent comment l'Etat a surveillé sur la façon de la réalisation de ces activités et les procédés utilisés par des représentants judiciaires inférieurs. Il est possible d'en profiter en étudiant l'histoire de la juridiction ainsi que de la criminalistique.

Traduit par Kristína Kapitáňová

OROL V HERALDIKE
(PRÍSPEVOK K TERMINOLÓGII BLAZONU)

LADISLAV VRTEL

Vrtel, L.: The Heraldic Eagle (A contribution to the Terminology of Blazon). Slovenská archivistika, Vol.XL, 2005, No 2, p. 76–98.

Being the author's already ninth study on heraldic terminology and especially on the terminology of blazon, it is now focussed on the heraldic eagle, blazoning of the parts of same and of specific situations where this charge can appear. On the other hand, it is shown how blazoning of the eagle, especially of the natural eagle, can serve as example for blazoning of other birds in general.

PhDr. Ladislav Vrtel, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Orol a jeho symbolika

Kráľovský symbol, akým orol nesporne je, nechýba v znakovom systéme žiadnej civilizácie.¹ Vždy a všade bol symbolom sily a odvahy, s akou sa vrhal na svoju korisť, symbolom spravodlivosti pre svoju symetriu a rovnaký počet pier na oboch krídlach, pričom sa tiež verilo, že ak z jedného krídla vypadne pero, vypadne aj z druhého. Lietajúci v blízkosti slnka či v oblakoch stal sa symbolom slnečného boha či boha hromovládneho a vďaka svojmu prislovečnému zraku tiež symbolom boha vševidiaceho. Stával sa spravidla symbolom vždy najvyššieho boha v danom panteóne, a v premietnutí do pozemského sveta – celkom logicky – najprirodzenejším symbolom panovníka.

V stredovekej Európe prevzal štafetu orla ako symbolu rímskych cisárov Karol Veľký. Ten ho inštaloval na svoj palác v Aachene (Aquisgranum, Aix-la-Chapelle) a odtiaľ sa v neskorších storočiach tento motív ďalej širil ako politický symbol cisárskej moci a cisárskej ochrany či vazalského vzťahu voči cisárovi. Príslušnosť do tábora prívržencov cisára, či do tábora jeho odporcov, sa prejavovala aj v pečatiach a erboch cisárskych miest, ako aj symboliky celých teritórií. Pravdaže, celkom nezanikol ani pôvodný význam tohto symbolu ako všeobecne panovníckeho znamenia, bez akejkoľvek väzby na cisárstvo, a orol plnil v mnohých prípadoch tiež funkciu politicky neutrálneho hovoriaceho heraldického znamenia.

Podľa najnovších historických heraldických štatistík sa v stredoveku motív orla vyskytoval predovšetkým v erboch v strednej Európe, pričom najvyšší počet výskytu je doložený v Nemecku, Rakúsku a severnom Taliansku. Na druhej stra-

¹ PASTOUREAU, M.: *Traité d'Héraldique*, Paris, 2003, s. 148.

ne najmenší počet symbolu orla je dokázaný v Škandinávii, Brabantsku a Španielsku.

Vcelku možno konštatovať, že v stredovekej Európe bol pomer výskytu znamenia orla v porovnaní s výskytom motívu leva taký, že na jeden erb s orlom pripadalo až šesť erbov s levom.²

V tejto súvislosti je tiež zaujímavé zistenie, že regióny bohaté na levy sú chudobné na orly a naopak. Je to produkt už spomenutej vtedajšej polarizácie politických táborov stúpcov cisára a jeho protivníkov, heraldicky vyjadrenej vyzdvihovaním či zatracovaním heraldického orla ako cisárskeho symbolu. Od 15. stor., keď bol ako symbol cisárskej autority konštituovaný dvojorol (dvojhlavý orol), štandardný jednohlavý orol tento politický význam stratil.³

Anatómia heraldického orla

Pri stvárnení, a teda aj pri blazonovaní heraldického orla, si zasluhujú pozornosť jednotlivé súčasti jeho tela. Začnime od **hlavy**, ktorá – pokiaľ sa v blazone nehlási inak – je vždy otočená heraldicky vpravo. Na hlave je viditeľné **oko**, ktoré spravidla máva tinktúru zbroja, ďalej charakteristicky zahnutý **zobák** s hornou a dolnou **čelust'ou**. Ak je zobák otvorený, vystupuje z neho **jazyk**, niekedy aj so „spätným háčikom“ na jeho hornom okraji.

Krk je primeraný, často s odstávajúcimi pierkami vpredu i vzadu pod hlavou.

Orol má v heraldike vždy len jednu hlavu. Iba v českej heraldickej tradícii jestvuje pravidlo, podľa ktorého sa jednohlavý (štandardný) orol volá **orlica** a dvojhlavý orol sa volá orol bez toho, aby sa hlásil počet jeho hláv. Je to špecifikum výlučne české. V iných heraldických terminologických systémoch je jednohlavý i dvojhlavý, prípadne trojhlavý orol buď mužského (nem., angl.) alebo ženského (fran.) rodu, no určovanie pohlavia orla podľa počtu hláv je známe iba v českej heraldickej terminológii. Pretože v slovenskej heraldickej terminológii sa prikláňame k prirodzenému pomenovaniu zvieracích figúr – teda pes, mačka, kôň a nie suka, kocúr a kobyla,⁴ robíme tak aj v prípade orla.

Navyše treba považovať za celkom nesystémové blazonovať napr. erb rodu z Paludze (Palúdzsky, Palugyay) tak, že v štíte sa jednohlavý orol blazonuje ako orlica, no krídlo v klenote toho istého erbu sa už blazonuje ako orlie, a nie orličie, pretože sa akosi predpokladá, že pochádza z dvojhlavého orla.

Vráťme sa však k anatómii orla. Zo samotného **trupu** vyrastá pár krídel, nohy a chvost. Spájať krk, krídla a nohy – to je vlastne jediná funkcia trupu, ktorý sa niekedy až miniaturizuje práve v prospech spomenutých, z neho vyrastajúcich „údiv“.

Orol

² PASTOUREAU, M.: Tamže.

³ Tamže.

⁴ Takto sa môžu blazonovať iba výnimočne v tzv. hovoriacich erboch: Sukov, Kobylky a pod.

Najcharakteristickejšou súčasťou heraldického orla sú **kridla**. Rozlišujeme na nich najmä dlhé perá – **letky** (fr.: *remiges*, angl.: *flight feathers*, nem.: *Schwungfeder*) – niekedy poprekladané úzkymi, takmer nitovými perami, alebo sa tu striedajú dlhé a kratšie perá – to všetko je však bez heraldického významu. Niekedy sa na prepracovaných kresbách heraldického orla kreslia aj vrchné perá, čiže krovky, no tie sa neblazonujú.

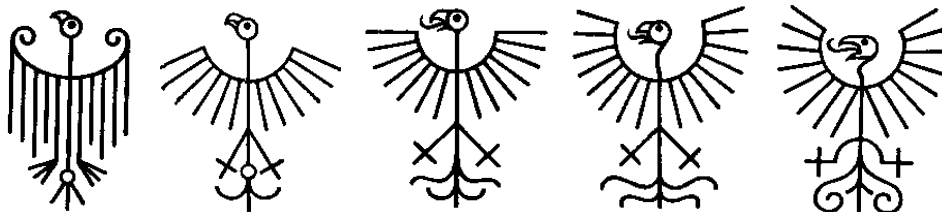
Pokiaľ ide o **nohy** orla, rozlišujeme tu najskôr operené „**stehno**“⁵ (v skutočnosti **holeň** vtáka), potom neoperený **behák** prechádzajúci do **prstov**, na konci každého je **pazúr** (fr.: *griff*, *ongle d'aigle*, angl.: *claw*, *talon of eagle*, nem.: *Adlerkralle*).

Behák s prstami a pazúrami sa označuje množným číslom, teda ako **orlie pazúry** (fr.: *griffes*, *serre d'aigle*, angl.: *claw of eagle*, nem.: *Adlerfang*) a to všetko aj s opereným stehnom ako **orlia noha** (fr.: *patte*, *membre d'aigle*, angl.: *claw*, *legg of eagle*, nem.: *Adlerbein*).

Chvost (fr.: *queue d'aigle*, angl.: *eagle's tail*, nem.: *Adler-Schwanz*) je najčastejšie jednoduchý ľaliovitý, nezriedka však, najmä od 15. stor., poskytoval umelcom možnosť jeho ornamentálneho stvárnenia.

Vývoj zobrazovania heraldického orla

Zobrazovanie všetkých heraldických figur prešlo svojím vývojom. Iná kresba, iný stupeň štylizovania, iná úroveň zjednodušenia je charakteristická vlastne pre každú heraldickú figúru v určitom storočí.⁶ Navyše, popri spomenutých dobových odlišnostiach, možno pozorovať aj určité regionálne odlišnosti zobrazovania heraldických figur. Ak ich možno skúmať pri všetkých znameniach, isto ich najzreteľnejšie možno pozorovať pri orlovi, tam je totiž materiálu na porovnanie nadostač. Všimnime si najskôr štruktúru štylizácie heraldického orla.⁷

12. – 13. stor.

13. – začiatok
14. stor.

14. – polovica
15. stor.

polovica 15. –
začiatok
16. stor.

16. – polovica
17. stor.

⁵ LEONHARD, W.: Das grosse Buch der Wappenkunst. München 1978. s. 196.

⁶ Už o tom bola reč napr. pri heraldickom levovi. VRTEL, L.: Heraldický lev (príspevok k heraldickej terminológii). Slovenská archivistika 1/2004, s. 79–108.

⁷ Vzhľadom na to, že v nemeckej heraldike je orol najpočetnejším znamením, a teda je tu najprepracovanejší, preberáme z diela LEONHARD, W.: Das grosse Buch der Wappenkunst. München 1978.

Celkovo možno konštatovať, že:

Hlava, ktorá bola spočiatku zdvihnutá, sa napokon dostala do vodorovnej polohy. Zobák má čoraz väčšiu hornú čeľusť a má tendenciu otvárať sa, čo je v 15. stor. už celkom bežné. Vtedy už štandardne vidno aj jeho jazyk. Oko je spočiatku malé a okrúhle, na začiatku 15. stor. už veľké, s viditeľnou zrenicou. Krk, spočiatku rovný, sa prehne, od 14. stor. máva vpredu i vzadu viditeľné pierka, oddeľujúce hlavu. Ak je do začiatku 14. stor. orol dvojhlavý, jeho krk je spoločný obom hlavám, rozdeľuje sa až tesne pod hlavami. V neskorších storočiach už bude mať každá hlava vlastný krk.

Letky, ktoré smerovali spočiatku nadol, sa vejravito roztvárali tak, že v 17. stor. vonkajšie letky smerovali dokonca nahor. Lína krídel, spočiatku ukončená slimákmi, postupne nadobúdala podobu čoraz hlbšieho oblúka.

Nohy, ktoré boli spočiatku spustené, súbežné s osou tela, sa dostali až do vodorovnej polohy. Ich os tvorí v 15. stor. s osou krídel šikmý kríž, typický pre kompozíciu orla. Pazúry sú zreteľné až na samom konci 13. stor. a postupne sú čoraz väčšie.

Celá kompozícia zobrazovania heraldického orla bola do veľkej miery určená tvarom štítu. Kým úzky, štíhly trojuhľý štít 13. stor. nanútil prvým heraldickým orlom ich charakteristickú štíhlu a zovretú siluetu, široký polokruhľý štít 15. stor. umožnil už pohodlnejšiu kresbu zobrazenia heraldického orla.

12. – 13. stor. 13. – začiatok 14. – polovica polovica 15. – 16. – polovica
14. stor. 15. stor. začiatok 17. stor.
16. stor.

Figúra a jej pole

Z povedaného, ale aj z uvedených obrázkov je zrejmé, že orol, ako v podstate každá heraldická figúra, sa svojím tvarom prispôbovala poľu, teda ploche, ktorú mala k dispozícii. Dialo sa to dokonca aj v renesančných štítoch s rôzne vykrajovanými okrajmi, takže sa stávalo, že konkrétny orol mal niektoré perá dlhšie a niektoré kratšie podľa toho, ako to dovoľovala plocha, ktorú mal maliar k dispozícii.

Prvotné príčiny tohto javu sú v jednom, pôvodne stredovekom princípe výtvarnej tvorby zvanom „horror vacui“ – strach z prázdna, ktorý si vyžadoval podľa možnosti celkom vyplniť danú plochu a nenechať v nej voľné miesto. Tento princíp si heraldika osvojila dokonale a stal sa charakteristickou súčasťou jej výtvarného prejavu.

Platí to rovnako pre celý štít, ako aj pre určité pole deleného, štiepeného, či inak členeného štítového poľa – aj tu sa figúra orla prispôbovala ploche, ktorú mala k dispozícii tak, aby ju čo najviac vyplnila a to i za cenu výraznej deformácie figúry, ktorá mohla mať raz priveľké, inokedy primálne krídla a pod.

*V hornej polovici
deleného štítu orol*

*Zo spodného okraja
hornej polovice štítu
vyrastajúci orol*

*V pravej polovici
štiepeného štítu orol*

*Z ľavého okraja
pravej polovice
štiepeného štítu
vyrastajúci orol*

Takéto zobrazenia treba považovať za heraldicky správne, preto sa blazonujú vždy len ako orol, nikdy nie ako orol s dlhými krídlami či orol s krátkymi krídlami a dlhým chvostom a pod.

Ak to presahovalo hranicu únosnosti, figúra sa zobrazila iba z časti, napr. jej horná polovica či pravá polovica, alebo sa celá drobnejšia figúra multiplikovala.

Zbroj

Niektorými všeobecnými otázkami týkajúcimi sa zbroje erbových zvierat sme sa už zaoberali v stati venovanej heraldickému levovi.⁸ Teraz spomenieme niektoré zvláštnosti týkajúce sa orla a heraldického vtáctva vo všeobecnosti.

Zbrojou heraldických vtákov sa nazývajú predovšetkým pazúry a zobák, niekedy aj jazyk. Ak je totiž **jazyk** rovnakej tinktúry ako ostatná zbroj, osobitne sa nehlasí, ak je však inej tinktúry, musí sa v blazone osobitne uviesť. Už pri heraldickom levovi sme spomenuli, že v blazone je obvyklé používať spojené adjektíva typu „zlatojazyký“, „červenojazyký“ a pod. (*fr.*: *langué*, *angl.*: *langued*, *nem.*: *gezung*), dodajme však, že hoci sa vo francúzskej terminológii jazyk heraldických zvierat vo všeobecnosti blazonuje výrazom „*languassé*“, orlí jazyk sa však blazonuje výrazom „*languée*“.

Ak je **oko** inej tinktúry, blazonuje sa (*fr.*: *allumée*, *angl.*: *allume*, *nem.*: *with eyes*, *beaugter*).

Špecifickou súčasťou zbroje vtákov je predovšetkým **zobák**, ktorý sa osobitne blazonuje tiež len vtedy, ak je inej tinktúry ako ostatná zbroj (*fr.*: *becquée*, *angl.*: *beaked*, *nem.*: *beschnabelt*), čo je mimoriadne zriedkavé.

⁸ VRTEL, L.: Heraldický lev, príspevok k heraldickej terminológii. Slovenská archivistika 1/2003, s. 82–83. Tam sme sa zaoberali aj otázkou tinktúry zbroje heraldických zvierat, čo, samozrejme, platí aj na orla.

Určitý špecifický problém predstavujú súčasti zbroje na nohách orla. Paralelou k levím pazúrom by boli iba pazúry orla, no v heraldike sa k nim pridávajú aj prsty s celou neoperenou časťou nohy – behákom a pokiaľ sa osobitne blazonujú, používa sa výraz napr. „zlatonohý“, „červenonohý“, (*fr.*: *membre d'Or*, *angl.*: *membered Or*, *nem.*: *mit goldene Beinen*). Výraz **noha** sa tu používa na označenie neoperenej časti nohy, pretože operená časť nohy má logicky tinktúru orlieho tela.

Spravidla sa však stretáme len s prípadmi, v ktorých je tinktúra zobáka i behákov s prstami a pazúrami rovnaká, a teda sa orol blazonuje jednoducho, napr. ako zlatý orol v striebornej zbroji (*fr.*: *aigle d'Or armée d'Argent*, *angl.*: *eagle Argent armed Or*, *nem.*: *goldbewehrtes goldenes Adler*).

Alerion

Ak bola práve reč o orlovi a jeho zboji, pripomeňme zvláštnu figúru orla bez zbroje zvaného **alerion** (*fr.*: *alérion*, *angl.*: *alerion*, *nem.*: *alerion*).⁹ Je to teda „bezbranný orol“, v českej heraldike nazývaný aj „otesaný orol“. Jeho pôvod treba hľadať v situáciách multiplikovaného orla v pečatiach, v ktorých na detaily nebolo miesta. Osobitne je spätý s erbom Lotrinska, predstavujúceho pôvodne tri orly v pravošikmom brvne. Vo veľkých pečatiach z 13. stor. sú orly ešte kompletne, so zmenšováním pečate sa však zmenšovali aj nohy, až napokon beháky s pazúrami a zobáky celkom zanikli. V 15. stor. dostala figúra definitívnu podobu.

Symbol bezbranného orla si však žiadal určité odôvodnenie a oivenčenie legendou. Tá vznikla na základe fiktívneho Listu kňaza Jána a niektorých stredovekých bestiárov, hovoriacich o obrovskom orlovi avalerionovi, vládcovi všetkého vtáctva,¹⁰ v ktorom najmä v Lotrinsku a celom Francúzsku videli symbol víťazstva nad cudzincami.¹¹ Z bájneho avaleriona sa v lotrinskej heraldike stal alerion, pričom jednotlivé písmená jeho pomenovania sú tie isté ako v názve Lotrinska – Lorraine (Lorraine), len v inom poradí, t.j. anagram Lorraine – Alerion.

Alerion

Erb Lotrinska

⁹ BOOS de, E.: Dictionnaire du blason. Le leopard d'Or. Paris 2001, s. 26.

¹⁰ ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, J.: Slovník symbolů, kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha 1998, s. 175.

¹¹ OSWALD, G.: Lexikon der Heraldik. Leipzig 1984, s. 33.

Perizonium

Perizonium je odborné pomenovanie pre zvláštny, najčastejšie polmesiacovitý predmet, ktorým je preložená hrud' orla. Môže ísť o položený polmesiac, ale aj jednoduchý prehnutý pruh, zriedkavejšie o lomený pruh, prípadne len pruh, ktorý je celkom rovný. Tento polmesiac či pruh býva pomerne často na koncoch ukončený d'atelinkami alebo inými útvarmi, niekedy aj zo stredy jeho horného okraja môže vyrastať krížik, ako je to napríklad v najznámejšom erbe Sliezska.

Štandardné perizonium je súvislé, prechádza cez hrud' orla často až po okraje krídel. Možno sa však stretnúť aj s krátkym perizoniom, ktoré je iba na hrudi a do krídel vôbec nezasahuje, prípadne „dvojdielne“ perizonium, ktoré je iba na krídlach, nie však na hrudi, akoby bolo zasunuté poza telo orla.

Niektoré detaily perizonia je potrebné blazonovať, iné nie. Situácia, v ktorej je perizonium nielen na hrudi, ale pokrýva aj krídla, sa považuje za štandardnú a osobitne sa nehľási. Nie je potrebné zmieňovať sa ani o tom, či je napr. polmesiac plytký alebo hlboký. Ak je však perizonium iba na hrudi orla, alebo iba na jeho krídlach, je vhodné to hlásiť.

Orol s položeným polmesiacom

Orol s položeným polmesiacom

Orol s položeným d'atelinkovitým polmesiacom

Orol s položeným d'atelinkovitým polmesiacom

Orol s položeným krížikovitým polmesiacom

Orol s položeným d'atelinkovitým polmesiacom uprostred s vyrastajúcim krížikom

Orol s položeným šachovaným polmesiacom

Orol s d'atelinkovitou a nadol prehnutou niťou

*Orol na krídlach
s cípami d'atelinkovitého
polmesiaca*

*Orol na krídlach
s d'atelinkovitými
stonkami*

*Orol s lomenou
d'atelinkovitou niťou*

*Orol na hrudi
s položeným
polmesiacom*

Pokiaľ ide o tinktúru perizonia, najčastejšie je v jednej tinktúre, zhodne s tinktúrou zboje orla. Kuriozitou je „šachované“ perizonium v modrom orlovi Kraňska.

Zdá sa, že pojem „**perizonium**“, v súčasnej európskej heraldickej terminológii celkom neznámy, zaviedol do českej heraldickej terminológie V. Král a definoval ho ako „**pásku**“, ktorá mala za úlohu upevniť orla vykrojeného z kože alebo inej látky na štít.¹² Kolář a Sedláček¹³ hovoria o „**pružine**“, resp. „**páske kovovej kosáku podobnej**“.

Na tomto mieste bude vhodné sa pristaviť. Ak sa totiž pokúsime o preklad slova perizonium, dospejeme k vysvetleniu, že ide o textil, ktorým sa ovíja telo. Slovo je odvodené z gréckeho slova „perisoma“, vytvoreného z „peri“ – okolo a „soma“ – telo. Jeden z významov hovorí aj o tom, že ide o **rúšku** či **zásterku** tvoriacu časť výzbroje.¹⁴ Poľské pomenovanie znie „**przepaska**“,¹⁵ čo je spomenutému perizoniu významovo veľmi blízko.

Ak teda slovo perizonium naozaj súvisí s akousi textilnou súčasťou výzbroje, potom je to v rozpore s jeho vysvetľovaním ako nástroja na fixovanie orla na štít. Navyše znehybnenie, umŕtvenie figúry a jej aplikovanie na štíte v situácii pripomínajúcej trofej, ako na to naráža Pastoureau,¹⁶ je ťažko predstaviteľná ako identifikačné znamenie určitej osoby, s ktorou sa táto stotožňuje.

Je isté, že perizoniá nie sú bežné v najstaršej heraldickej vrstve 12.–13. stor., teda v časoch bojovej heraldiky, ale že ich obľuba sa začína v 14. a vrcholí v 15. stor. V tom čase však už nebolo bežné „pribíjanie“ vystrihovaných figúr na štít, ale figúry sa jednoducho maľovali. Navyše pribíjanie vystrihnutej figúry na štít by bolo jedinečné iba pre figúru orla, nie pre žiadnu inú heraldickú figúru, čo, pravdaže, tiež vyvoláva otázku, prečo by sa to dialo iba v prípade orla.

¹² KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: Heraldika. Souhrn pravidel, předpisův a zvyklostí znakových se zvláštním zřetělem ku zemím koruny české. Praha 1900, s. 96.

¹³ KOLÁŘ, M. – SEDLÁČEK, A.: Českomoravská heraldika 2. Praha 1902, s. 179–181.

¹⁴ ...tegumentum, quo aliquid circumcingitur... BARTAL, A.: Glossarium mediaeet infimae latinitatis regni Hungariae. Budapest 1901.

¹⁵ DUDZINSKI, P.: Alfabet heraldyczny. Warszawa 1997. Za upozornenie na viaceré prame-
ne a za cenné konzultácie ďakujem Karlovi Müllerovi.

¹⁶ PASTOUREAU, M.: Tamže.

Možno tiež konštatovať, že kým sa perizonium nefixovalo ako významné rozlišovacie doplnkové znamenie, v niektorom erbe sa niekedy používalo, inokedy nie, ba mohlo mať v rôznych aplikáciách aj rôzny tvar. Ak sa však už raz ustálilo ako súčasť orla, rešpektovalo sa.

Najpravdepodobnejšia odpoveď na pôvod perizonia je v jednoduchšej potrebe odlišenia veľkého počtu týchto figúr na určitom teritóriu, lokalizovanom do stredoeurópskeho, najmä nemeckého priestoru. Tam, kde figúra orla nebola taká početná – napr. vo Francúzsku či Anglicku – sa perizonium neuplatnilo,¹⁷ ba tamojšia heraldická terminológia preň ani nemá termín a v prípade potreby si vypomáha nemeckým „**Kleestengel**“.¹⁸ Zriedkavejšie si pomáha opisom typu „**demi-cercle treflé**“,¹⁹ prípadne si pomáha výrazom „**lié**“, t. j. previazaný.²⁰

Ani v nemeckej heraldickej terminológii sa však dosiaľ neujalo jednotné pomenovanie pre tento doplnok orla.

Najčastejšie sa používa už spomenutý výraz „**Kleestengel**“, t. j. d'atelinová stonka, resp. v plurále Kleestengeln, to však najmä v prípadoch, ak nejde o polmesiacovitý útvar, ale o tenké oblúky prekrývajúce krídla ukončené trojlístkami. Ak ide o polmesiacovitý útvar, používa sa niekedy výraz „**Brustsichel**“, t. j. hrudný, resp. náprsný kosáčik, resp. „**Brustmond**“, čiže náprsný polmesiac. Jednoduchý pruh sa niekedy označuje ako „**Brustspange**“, čiže náprsná spona. Ojedinelo sa, najmä pri priamom perizoniu, vyskytuje tiež termín „**Leiste**“.²¹

V českej heraldickej terminológii sa ujalo označenie **perizonium**, vysvetľované však ako „**pružina**“²² fixujúca orla. Staršia spisba používa aj výraz „**štrych**“,²³ a „**měsíc**“.²⁴ Najčastejšie sa však uplatňovali pojmy perizonium a pružina. Zákon o štátnych symboloch Československej republiky z r. 1920 opisuje napríklad sliezskeho orla „s pružinou na prsiach“, čo zopakoval aj ústavný zákon o štátnych symboloch Českej republiky z r. 1990. V súčasnej odbornej heraldickej terminológii sa však uprednostňuje výraz perizonium.

V blazonoch sa niekedy opisuje ako perizonium **v (!)** orlovi, inokedy ako orol **s (!)** perizoniom, či orol **preložený** perizoniom. V tejto súvislosti možno povedať, že pojem perizonium má v heraldickej terminológii určité svoje opodstatnenie, v samotnej terminológii blazonu ho však možno považovať azda za nadbytočné. Nie je totiž nevyhnutné blazonovať orla „s perizoniom v tvare polože-

¹⁷ Toto konštatovanie spochybňuje teóriu o pôvode perizonia v pribíjaní z kože vyrezanej siluety orla na štít, čo by bolo iba nemeckou, prípadne stredoeurópskou špecialitou.

¹⁸ BOOS de, E.: c. d., s. 90, podobne VOLBORTH von, C.-A.: *Heraldry, Customs, Rules and Styles*. Dorset 1981, s. 40.

¹⁹ GRAAFLAND, J. L. M.: *Encyklopédie Héraldique – Heraldische encyklopedie*. Den Haag 1932.

²⁰ BOOS de, E.: c. d., s. 90 a 92.

²¹ GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: *Lehrbuch der Heraldik*. Battemberg – Verlag, München 1978, obr. 342.

²² SEDLÁČEK, A.: *Atlasy erbů a pečeti české a moravské a středověké šlechty*, sv. 2. Edidit Vladimír Růžek, Praha 2001, s. 385.

²³ Tamže, s. 390.

²⁴ Tamže, s. 399.

ného d'atelinkovitého polmesiaca“, ak možno vystačiť s výrazom orol „s položeným d'atelinkovitým polmesiacom“.

Dodajme, že perizonium sa môže vyskytovať napríklad na samostatnom krídle, či už v štíte alebo v klenote erbu, no možno ho nájsť aj ako samostatnú figúru v štíte.²⁵

Polohy orla

Štandardný orol má hlavu otočenú vždy heraldicky doprava, preto sa táto skutočnosť v blazone nikdy nehľási. Ide o samozrejmosť, ktorá nepatrí medzi regionálne terminologické zvláštnosti, ale je univerzálne platná či už vo francúzskej, anglickej, nemeckej či inej heraldike. Ide o samozrejmosť, podobnú tej, že štandardný lev je otočený heraldicky doprava, že ľalia má tri lupene a ruža päť.

Pokiaľ ide o obráteného orla, ktorého hlava hľadá heraldicky doľava, je veľmi pravdepodobné, že ide o zmenu spôsobenú heraldickou zdvorilosťou, ktorá neskôr z určitých dôvodov „skamenela“, ustálila sa. Je to očividné najmä v prípadoch, keď je prilba s klenotom situovaná heraldicky doprava, no orol v štíte hľadá doľava.²⁶

Tretia, najzriedkavejšia, je figúra semhľadiaceho orla. Najznámejším príkladom použitia semhľadiaceho orla je jeho aplikácia v erbe rodu Raron (Rarogne), na jednom z mála reálne zachovaných rytierskych štítov z 13. stor.²⁷

Orol

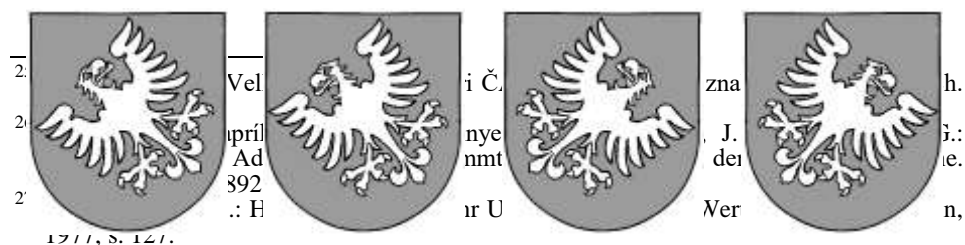

Obrátený orol

Semhľadiaci orol

Absolútna väčšina orlov v erboch je situovaná tak, že ich hlava smeruje k hornému okraju štítu a hľadá k jeho prednému (pravému) okraju. V praxi sa však, podobne ako pri iných heraldických figúrach, možno stretnúť aj s orlom položeným, šikmým či inak situovaným. Jeden príklad sme už uviedli v súvislosti s erbom Lotrinska so šikmým brvnom preloženým troma rovnako situovanými alerionmi.

1711, S. 141.

Pravošíkmy orol

*Pravošíkmy
prevrátený orol*

Lavošíkmy orol

*Lavošíkmy
prevrátený orol*

Odhlíadnuc od umiestnenia orla na heraldickú figúru – najmä na brvno či kôl – keď orol sleduje smer heraldickej figúry, príčina tohto javu mohla napríklad spočívať aj v prvotnom umiestnení položeného orla v zástave, gonfanone, pričom sa pri jeho prenosení na štít poloha orla rešpektovala aj v heraldickej úprave.²⁸

Polozžený orol

*Polozžený prevrátený
orol*

*Polozžený obrátený
orol*

*Polozžený obrátený
a prevrátený orol*

Jedným z najznámejších položených a prevrátených orlov je znamenie v erbe alsaského rodu Eptingen a všetkých z neho vychádzajúcich vetiev.²⁹ Položený a obrátený orol je zasa znamením rodu Röder z Diersburgu.³⁰ Orol pravdaže môže byť aj sklonený, toto situovanie je však typickejšie pre iného vtáka – holubicu – predovšetkým ako symbol zoslaného Ducha svätého vo výjavoch krstu Ježiša Krista či heraldickom symbolizovaní sv. Trojice.³¹

²⁸ O tejto situácii sme sa zmienili v súvislosti so situovaním heraldickej ľalie v jednej z predchádzajúcich štúdií. Pozri k tomu tiež GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: *Lehrbuch der Heraldik*. Battemberg-Verlag, München 1978, s. 254.

²⁹ Tamže, s. 131, tiež s. 238, 239.

³⁰ HILDEBRANDT, A. M.: *Wappenfibel. Handbuch der Heraldik*. Verlag Degener and Co. Neustadt an der Aisch 1991, s. 72.

³¹ V tejto súvislosti upozorňujeme na rôzny význam rôzne situovanej holubice napr. v alchymistickej symbolike.

Dvojojorol a trojojorol

Motív orla s dvoma hlavami je známy od staroveku a zdá sa, že najdôležitejším faktorom vzniku tohto symbolu bola snaha po jeho absolútnej symetrii. Je známy u Chetitov, Asýrčanov aj Egyptanov. V stredoveku sa stal dôležitým symbolom byzantského cisára. V symbolike rímsko-nemeckých cisárov sa sporadicky vyskytoval od začiatku 13. stor. Definitívne sa stal cisárskym symbolom za Žigmunda r. 1434, pričom sa obe hlavy orla obohatili o nimbus.

Odtiaľ siaha tradícia až do rozpadu rímsko-nemeckej ríše na začiatku 19. stor., ba Rakúsko nieslo túto štafetu až do r. 1918.

Tradíciu byzantského cisárskeho dvojojorla však po páde byzantského cisárstva r. 1453 prevzalo aj Rusko, ktoré ho – s výnimkou komunistickej éry – používa dodnes.

Orol s dvoma hlavami sa blazonuje ako **dvojojorol** (fr.: *aigle éployée*, *aigle bicéphale*, angl.: *double-headed eagle displayed*, nem.: *Doppeladler*), orol s tromi hlavami ako **trojojorol** (fr.: *aigle tricéphale*, angl.: *eagle tricéphale displayed*, nem.: *dreiköpfiger Adler*).³² Staršia francúzska heraldická terminológia v 17.–18. stor. používala na blazonovanie dvojhlavého orla aj výraz rozprestretý – *éployée*. Podľa M. Pastoureaua tento omyl má pôvod v 16. stor., keď francúzski heraldici blazonovali ríšskeho dvojojorla, mysliac viac na jeho rozprestreté či rozložené hlavy. Tento omyl sa dostal aj do heraldických príručiek a hlboko sa zakorenil. Súčasní heraldici však pri blazonovaní dvojojorla používajú výraz „*bicéphale*“, teda „dvojhlavý“.³³ Hlavy dvojojorla sú vždy odvrátené, stredná hlava trojojorla hľadá heraldicky doprava, veľmi zriedkavo je semhládiaca.

Dvojojorol

Trojojorol

Ako sme už spomenuli v stati o anatómii orla, do 14. stor. má dvojojorol iba jeden krk, ktorý sa tesne pod hlavami rozdeľuje. Neskôr má už každá hlava samostatný krk.

³² Ako príklad trojojorla pozri napríklad erb Landkreis Waiblingen. ARNDT, J. – SEEGER, W.: *Wappenbilderordnung*. Neustadt an der Aisch 1986, s. 140–141, tiež HILDEBRANDT, A. M.: *Wappenfibel*. Handbuch der Heraldik. Verlag Degener and Co. Neustadt an der Aisch 1991, s. 72–73.

³³ Výraz „*aigle éployée*“ pochádza z pôvodného „*aigle a testes éployées*“, pozri k tomu PASTOUREAU, M.: c. d.

Časti orla

Azda ešte častejšie ako celý orol sa v erboch vyskytujú rôzne časti orla – hlava, noha s pazúrmí, no najmä krídlo. Vďaka jeho nesmiernej obľube najmä vo funkcii klenotu či pomocného klenotu patrí medzi najrozšírenejšie heraldické figúry.

Pero (fr.: *plume d'aigle*, angl.: *feather of eagle*, nem.: *Adler-Feder*), orlie či všeobecne vtáčie, sa vyskytuje v erbe samo či vo vejárovito rozloženej trojici. V našej heraldickej tradícii je však oveľa obľúbenejšie, a teda v erboch sa častejšie vyskytujúce pštrosie pero, pávie pero, a ako symbol vzdelanosti a literárnych ambícií najmä husie písacie brko.

Orlia hlava (fr.: *la tête d'aigle*, angl.: *eagle's head*, nem.: *Adlerkopf*) sa zobrazuje aj s krkom a vyskytuje sa v erboch ako štítové znamenie aj ako samostatný klenot.³⁴ Spravidla je na spodnej časti ukončená pierkami, ak vidno akoby odrezanú časť krku, prípadne aj s kvapkami krvi, takáto zvláštnosť sa osobitne hlási spôsobom, ktorý sme opísali pri blazonovaní levej hlavy.³⁵

Aj oddelená orlia hlava má viditeľný jazyk, čo je pri zobrazeniach orla od 14.–15. stor. štandardné. Môže byť nimbovaná zlatým rondelom alebo prstencom a môže byť tiež korunovaná.

Orlia hlava

Obrátená orlia hlava

Nimbovaná
orlia hlava

Korunovaná
orlia hlava

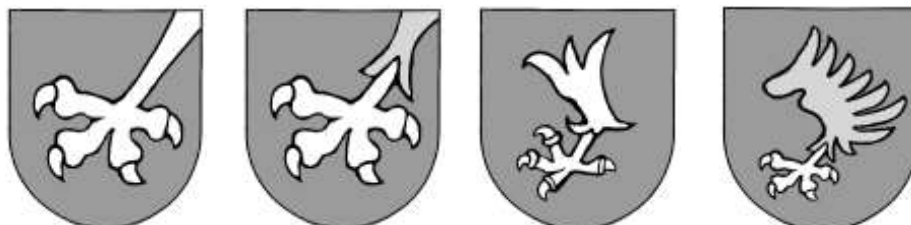
Aj orlia noha sa v erboch vyskytuje ako samostatná heraldická figúra. Najčastejšie ju nájdeme v troch situáciách. Ak sú v erbe zobrazené iba tri orlie pazúry s neopereným behákom, figúra sa blazonuje množným číslom ako **orlie pazúry** (fr.: *griffes*, *serre d'aigle*, angl.: *claw of eagle*, nem.: *Adlerfang*). Tieto sa môžu v erbe vznášať alebo vyrastať z horného rohu štítu či z inej časti jeho okraja.³⁶ V štandardnej situácii smerujú orlie pazúry nadol, ak je táto figúra v erbe aplikovaná dvakrát, blazonuje sa ako **dvoje orliech pazúrov**, prípadne **troje orliech pazúrov**, pričom sa obvyklým spôsobom uvedie ich rozmiestnenie v štíte, teda 2, 1, príp. 1, 2 a pod.

³⁴ Orliu hlavu ako klenot niesol napríklad Guillaume de la Trémoille na konci 14. stor., spomedzi našich rodov je to napríklad známy erb rodu Maršovský.

³⁵ VRTEL, L.: *Heraldický lev...*, s. 98.

³⁶ Napríklad erb mesta Domnau vo východnom Prusku. Pozri ZAPPE, A.: *Grundriss der Heraldik*. C. A. Starke Verlag, Limburg/Lahn 1971, obr. 69.

Orlie pazúry spolu s neoperenou holeňou a to všetko aj s opereným stehnom,³⁷ sa blazonuje ako **orlia noha** (fr.: *patte, membre d'aigle*, angl.: *claw, legg of eagle*, nem.: *Adlerbein*).³⁸

Z ľavého horného
rohu štítu vyrastajúce
orlie pazúry

Z ľavého horného
rohu štítu vyrastajúca
orlia noha

Orlia noha

Okrídlené orlie
pazúry

Zvláštnou heraldickou figúrou sú **okrídlené orlie pazúry**. Majú podobu orlieh pazúrov, pričom holeň neprechádza do opereného stehna, ale do krídla (fr.: *demi-vol avec griffes, main d'aigle*, angl.: *wing and claw conjoined*, nem.: *Klauflügel*). V našom prostredí je najznámejším erbom s touto figúrou erb rodu z Kaniže.³⁹

Už sme spomenuli, že spomedzi častí orla plniacich funkciu samostatnej heraldickej figúry je najčastejšie orlie krídlo vyskytujúce sa buď v páre, alebo samostatne. V dominantných heraldických terminologických systémoch – francúzsko-anglickom a nemeckom – je v tejto súvislosti najvýznamnejší pojem **pár krídel** (fr.: *vol, deux demi vols adossés*, angl.: *leure, vol, two wings conjoined*, nem.: *Flug*), pod ktorým sa, ak sa to osobitne neblazonuje, rozumie vždy **pár orlieh krídel**. Pár krídel môže byť zobrazený tak, že krídla sú k sebe privrátené, no každé je zobrazené v podstate samostatne, alebo tak, že sú spojené do celku – **dvojkridla**. V jednom i druhom prípade rozlišujeme **pravé a ľavé krídlo**. Pár krídel však môže byť zobrazený akoby z profilu, teda tak, že jedno krídlo prekryva druhé, no vždy tak, aby bolo prekryté krídlo aspoň sčasti viditeľné. V tomto prípade rozlišujeme **predné a zadné krídlo**.

Pod pojmom **pár krídel** sa vždy rozumie pár rozprestretých krídel, túto skutočnosť teda nie je potrebné hlásiť. Hlási sa však zložený pár krídel, pokiaľ to však nie je jasné z celkového opisu, keď sa napríklad blazonuje zadné a predné krídlo a pod.

Pri blazonovaní páru krídel pripadajú do úvahy dve možnosti. Prvá, že sa blazonuje najskôr pravé krídlo, potom ľavé, alebo – čo je heraldicky obvyklejšie –

³⁷ Pripomeňme len, že to, čo sa v heraldike volá „stehno“, je anatomicky holeň nohy vtáka.

³⁸ Tri orlie nohy (2, 1) sú erbovým znamením neznámeho johanitu z Rodosu z konca 14. stor. Jéquier, s. 134. Pripomeňme tiež, že Oswald nerobí rozdiel medzi výrazmi „Adlerbein“ a „Adlerfang“. OSWALD, G.: *Lexikon der Heraldik*. Leipzig 1984, pozri príslušné heslá.

³⁹ SIEBMACHER, J. – CSERGHEŐ, G.: *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*. Nurnberg 1885–1892.

že sa blazonuje celý pár krídel alebo dvojkrídlo ako jedna figúra. Blazon: „pár krídel, z ktorých pravé je strieborné a ľavé zlaté“ možno heraldickejšie blazonovať ako „striebro-zlato štiepený pár krídel“. Podobne blazon: „pár krídel, z ktorých pravé je striebro-zlato delené a ľavé zlato-striebro delené“, možno heraldickejšie blazonovať ako „striebro-zlato štvrtený pár krídel“.

Pár orlích krídel

Orlie dvojkrídlo

*Striebro-červeno
štiepený pár krídel*

*Striebro-červeno
štvrtený pár krídel*

*Zložený pár
orlích krídel*

*Zložený a obrátený
pár orlích krídel*

*Červeno-strieborno
štvrtený zložený
pár krídel*

*Striebornó-červeno
štvrtený zložený
pár krídel*

Samostatné krídlo sa vo viacerých terminologických systémoch blazonuje ako „pol dvojice krídel“ (*fr.*: *demi-vol*, *angl.*: *demi-vol*, *nem.*: *Halbflug*). V našej terminológii ho však blazonujeme prirodzene ako **krídlo**, resp. ako **orlie krídlo**. Niekedy, ak je na to dôvod, krídlo sa môže blazonovať aj ako sokolie, jastrabie či dokonca anjelské. Ako dôvod sa rozumie predovšetkým situácia, keď je krídlo derivátom napríklad erbového znamenia so sokolom či anjelom, alebo vtedy, ak ide o erb, ktorý má byť hovoriaci.

Krídlo

Obrátené krídlo

*Položené prevrátené
krídlo*

*Položené obrátené
a prevrátené krídlo*

Štandardná pozícia krídla je taká, akoby kĺb smeroval heraldicky vpravo a letky heraldicky vľavo.⁴⁰ Po ujasnení si štandardnej polohy možno jednoducho blazonovať iné polohy orlieho krídla v štíte.

Orlie krídlo môže byť v štíte samo, no aj vo dvojici či trojici, pričom sa situovanie krídel vždy hlási.⁴¹ Môže však vyrastať z inej figúry, ako napr. z ruže vyrastajúce tri krídla (1, 2) v erbe Jakuba de Laverne.⁴²

Krídlo ako klenot

Azda ešte častejšie ako štítová figúra sa orlie **krídlo** uplatňuje ako klenot a to či už ako pár krídel, alebo ako jedno krídlo. Znovu pripomíname, že ak nie je na to osobitný dôvod, blazonuje sa každé krídlo ako orlie. Vzhľadom na to, že orlie krídlo predstavuje jeden z najstarších klenotov a používa sa aj dnes pri stavbe nových rodových erbov, je jasné, že prekonalo výrazný tvarový vývoj a množstvo variácií. V stredovekých erboch sa napríklad stretáme s krídlami, ktorých letky smerujú výlučne nahor. V nemeckej heraldickej terminológii sa táto figúra blazonuje ako „Bannerflug“ – teda čosi ako „zástavové krídla“,⁴³ v slovenskej heraldickej terminológii **vztýčené krídla**. Inokedy perá ani nie sú súčasťou krídla, ale sú zoskupené do **chochola**, po nemecky zvaného „Federbusch“,⁴⁴ prípadne obopäté širokým pruhom, akoby vsunuté do **tulca pier**, *nem.*: „*Federköcher*“.⁴⁵ Model, ktorý platí pre orlie pero, platí pre perá všeobecne. Osobitne sa blazonujú iba perá, ktoré majú charakteristickú podobu, najmä pštrosie, ktoré sú hrubé, na konci prehnuté, kohútie, tiež na konci prehnuté, no úzke a šablôvité, či pávie s ich charakteristickými okami.

Pár krídel v klenote môže byť otvorený alebo zavretý. Už sme povedali, že v štíte sa za štandardný považuje otvorený pár krídel, čo teda nie je potrebné v blazone hlásiť a uvádza sa iba v situácii, keď sú krídla v erbe zložené. V prípade klenotu je však situácia iná – ten istý pár krídel sa môže zobraziť jednak ako **roztvorený pár krídel** (*nem.*: *ofener Flug*), a jednak ako zdanlivo **zložený pár krídel** (*nem.*: *geschlossener Flug*), a to pri tom istom erbe. Postavenie krídel sa totiž musí bezpodmienečne prispôbiť postaveniu prilby. Teda ak je prilba postavená en face, pár krídel musí byť vždy rozprestretý, ak je prilba postavená z profilu, musí byť aj pár krídel zobrazený z profilu, teda zdanlivo zatvorený. Pri rôznych medzipolohách postavenia prilby, teda pri jej zobrazení z polprofilu či štvrtprofilu alebo trištvrtprofilu, môže byť pár krídel zobrazený, postavený ľubovoľne – teda ako otvorený či zložený. V blazonovaní však rozdiel je, pretože v prvom prípade – ak nehovoríme paušálne o páre krídel – hovoríme o **pra-**

⁴⁰ Podobne sa orientujú aj iné figúry, ktoré sa štandardne situujú akoby proti vetru či proti smeru jazdy rytiera, napríklad zástava, bič, cepy a pod.

⁴¹ Tri obrátené orlie krídla (2, 1) v erbe Jána z Wattenwyl. GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: *Lehrbuch der Heraldik*. Battemberg-Verlag, München 1978. s. 179.

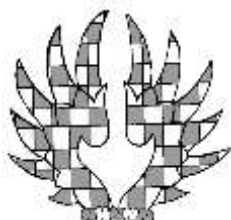
⁴² Tamže, s. 292.

⁴³ OSWALD, G.: c. d.: pozri heslo „Bannerflug“.

⁴⁴ Tamže, s. 126.

⁴⁵ Tamže.

vom krídle a Pavom krídle, v druhom prípade hovoríme o zadnom krídle a prednom krídle.

Striebro-modro šachovaný pár orlích krídel

Čierno-zlato štvrtený zložený pár orlích krídel

Zložený pár orlích krídel preložený striebornou ďatelinovou stonkou

Pár krídel môže byť zobrazený v jednej tinktúre, môže niesť heraldskú figúru, t. j. môže byť delený, štiepený, štvrtený, šachovaný..., môže niesť heraldickú figúru alebo zároveň heraldskú a heraldickú figúru, môže byť jedinou figúrou klenotu alebo len jednou jeho časťou.

Párom orlích krídel obopäté korunou opášané ľaliovité žezlo

Párom orlích krídel obopätá zemeguľa

Orlie krídlo preložené osemspicovým kolesom

Zlato-červeno delené krídlo preložené ľaliou striedavých tinktúr

Šachovaný orol

Ak sme spomenuli situácie, v ktorých krídlo je preložené heraldskou figúrou, platí to, pochopiteľne, aj pre celú figúru orla. Orol môže byť delený, štvrtený, striedavých tinktúr a pod. Najznámejším príkladom orla prekrytého heraldskou figúrou je, pravda, erb Moravy, ktorého obsahom je v modrom štíte strieborno-červeno šachovaný a zlato korunovaný orol v zlatej zbroji, známejší pod českým pomenovaním moravská orlica. Nie je to, pravda, jediný šachovaný orol v európskej heraldike. Ako iný príklad možno spomenúť erb rodu Sagax Conti z Carpentras v juhovýchodnom Francúzsku, ktorý má podobu červeného štítu so zlato-čierno šachovaným orlom.⁴⁶

⁴⁶ GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: c. d., s. 132.

Delený orol

Štvrtený orol

V delenom štíte orol

*V delenom štíte orol
striedavých tinktúr*

Orol môže byť aj preložený heraldickou figúrou a to najmä na hrudi. Popri spomenutom perizoniu to môžu byť najmä rôzne kríže, šerpy a rady. Veľmi často nesie na hrudi srdcový štítok, ktorý sa pri blazonovaní vždy opisuje prednostne. Orol môže byť tiež sprevádzaný inými figúrami alebo sám môže byť sprevádzajúcou figúrou.

*Strieborný orol
s (preložený) červeným
gréckym krížikom*

*Červený srdcový
štítok so zlatým
kolom na hrudi
strieborného orla*

*V červenom štíte orol
sprevádzaný
v bordúre ôsmimi
gréckymi krížikmi –
všetko strieborné*

*V modrom štíte zlatý
heraldský kríž,
sprevádzaný štyrmi
striebornými orlíkmi*

Z častých kompozícií predstavujúcich orla s inou heraldickou figúrou spomeňme tiež orla držiaceho insígnie – zemské jablko, žezlo, kríž, blesky, banicke kladivká, ale tiež korunovaného orla, orla so svätožiarou či orla s prilbicou a pod.

*Orol so zemským
jablkom a mečom*

Korunovaný orol

*Orol držiaci pred
sebou otvorenú knihu*

*Orol v uzatvorenej
turnajovej prilbe*

Orol – orlík

Pri multiplikácii orla sa zvykne v heraldike používať výraz **orlík** alebo **orlíča** vtedy, ak je v štíte zobrazený viac ako trikrát, podľa iných autorov už keď viac ako dvakrát. Francúzska heraldická terminológia blazonujúca heraldického orla – bez ohľadu na to, koľko má hláv – vždy v ženskom rode je dôsledná aj v tomto prípade a multiplikovaného orla označuje nie mužským rodom ako *aiglon* (t. j. orlík), ale ženským rodom ako *aiglette* (t. j. „orlíčka“).⁴⁷

V slovenskej heraldickej terminológii sa zdobneliny používajú vždy podľa danej situácie. Napr., keď je figúr (orlov, ale aj hviezd, ruží a pod.) viac, alebo vtedy, ak sú vo funkcii doplnkových figúr a skutočne sú malé. Vtedy možno použiť výrazy levíča, orlíča, ružička, mesiačik, slniečko, hviezdička, krížik, korunka... To závisí od toho, kto erb blazonuje.

Prirodzený orol

Naturalisticky zobrazený orol sa v heraldike veľmi zhovievavo blazonuje ako **prirodzený orol** (*fr.*: *aigle naturelle*, *angl.*: *eagle close*, *nem.*: *natürlicher Adler*). Sám je v heraldike nevitáný – podobne ako prirodzený lev, prirodzený strom, prirodzená ruža či prirodzená ľalia – no vyskytuje sa tu, a ako taký predstavuje určitý príklad štandardného zobrazovania a blazonovania množstva vtákov vrátane hydiny. Výnimkou je heraldický holub, či holubica, ktorá sa štandardne zobrazuje podľa vzoru „heraldický orol“, teda rozkrídlená so zvislým telom a s hlavou otočenou heraldicky vpravo.

Ak sme prirodzeného orla označili za nepatriaceho do heraldiky, pre objektívnosť uveďme, že už v 14. stor. sa v klenotoch zobrazovali aj orly, ktoré vybočovali z heraldického štandardu. Príčinou bolo, že orly na prilbe stáli, a teda nebolo dost' miesta na zobrazenie ich zvislého chvosta, tento sa vychyľoval a celé telo dostávalo šikmú siluetu prirodzeného orla.

Základnou charakteristikou prirodzeného orla totiž je, že jeho silueta nie je súmerná, telo nie je zvislé, ale šikmé. Štandardný prirodzený orol je zobrazený z profilu, je obrátený heraldicky doprava a krídla má zložené.

Ak telo smeruje doľava, blazonuje sa ako **obrátený**, ak jeho hlava smeruje opačne ako telo, blazonuje sa ako **ohliadajúci sa**. Platí tu teda terminológia, ktorú sme rozobrali pri heraldickom levovi.⁴⁸

⁴⁷ PASTOUREAU, M.: c. d., s. 149. Iní autori poznajú iba výraz orol a to bez ohľadu na to, či sú v erbe zobrazení dvaja, traja či piati orly. ARNDT, J. – SEEGER, W.: Wappenbilderordnung. Neustadt an der Aisch 1986, s. 353.

⁴⁸ VRTEL, L.: Heraldický lev..., s. 84.

Prirodzený orol

Prirodzený obrátený orol

Prirodzený ohliadajúci sa orol

Prirodzený obrátený ohliadajúci sa orol

Ako **stojaci** sa hlási iba ak stojí v niečom, alebo **na** niečom – najčastejšie na konári či v hniezde, na skale, na trojvrší, na streche a pod. Podmienkou, aby ho bolo možné blazonovať ako stojaceho je, že mu vidno nohy – prinajmenšom beháky. Ak tieto nevidno, blazonuje sa ako **sediaci**.

V hniezde stojaci prirodzený orol

Na trojvrší stojaci prirodzený orol

V hniezde sediaci prirodzený orol

Na trojvrší sediaci prirodzený orol

Dosiaľ sme sa zaoberali smerom hlavy a zobrazením nôh, teraz však pár slov o krídlach. Zložené krídla sú štandardné, a teda sa neblazonujú. Ak má však orol krídla za chrbtom rozprestreté, a ak má viditeľné nohy, hlási sa ako **vzlietajúci** (fr.: *essorante*, angl.: *rising*, nem.: *flugbereit*).

Vzlietajúci orol

Obrátený vzlietajúci orol

Z trojvršia vzlietajúci orol

Z hniezda vzlietajúci orol

Inak, ak má rozprestreté krídla po oboch stranách tela, blazonuje sa ako **rozkrídený**, resp. ako rozkrídený vzlietajúci. Podľa kompozície v štíte možno použiť aj výraz **letiaci** (fr.: *volant*, angl.: *volant*, nem.: *fliegend*), napr. ponad kostol letiaci prirodzený orol a pod.

Prirodzený rozkrídený orol

Prirodzený ohliadajúci sa rozkrídený orol

Prirodzený obrátený rozkrídený orol

Prirodzený obrátený ohliadajúci sa rozkrídený orol

Ak teda zhrnieme základné situácie, v ktorých sa môže prirodzený orol zobrazovať, nuž:

1. jeho hlava môže byť situovaná štandardne alebo v protismere,
2. jeho telo môže byť situované štandardne alebo v protismere,
3. jeho nohy môžu byť viditeľné alebo skryté,
4. jeho krídla môžu byť štandardné (zložené), rozprestreté len za telom alebo po oboch stranách tela.

Tieto všetky sa môžu kombinovať a vytvárajú množstvo variácií zobrazenia prirodzeného orla ako jedinej figúry v erbe.

Na trojvrší stojaci rozkrídený prirodzený orol (z trojvršia vzlietajúci rozkrídený prirodzený orol)

V hniezde stojaci ohliadajúci sa rozkrídený prirodzený orol (z hniezda vzlietajúci ohliadajúci sa rozkrídený prirodzený orol)

V hniezde stojaci obrátený ohliadajúci sa rozkrídený prirodzený orol (z hniezda vzlietajúci obrátený ohliadajúci sa rozkrídený prirodzený orol)

V hniezde stojaci prirodzený ohliadajúci sa orol

Ak heraldický orol môže držať rôzne iné figúry, tým viac ich môže držať prirodzený orol. Ako **držiaci** sa hlási vtedy, ak niečo (meč, žezlo, hviezdu, kytiču...) drží pazúrmí. Ak niečo drží zobákom, používa sa výraz **v zobáku s** (v zobáku s vetvičkou, v zobáku s hviezdou a pod.). Ak pazúrmí drží zbraň, blazonuje sa ako mečom **ozbrojený**, šablou **ozbrojený** a pod. Môže byť tiež **nimbovaný**, **korunovaný** a pod.

*Vzlietajúci, obrátený,
ružu držiaci prirodzený
orol*

*Rozkrídlený
obrátený, ohliadajúci
sa, prstencom
nimbovaný
prirodzený orol*

*Rozkrídlený,
prstencom
nimbovaný
prirodzený orol*

*Vzlietajúci, mečom
ozbrojený prirodzený
orol*

Orol, sokol, jastrab

V heraldike sa každý dravý vták – bez ohľadu na to, či je zobrazený heraldicky alebo prirodzene – blazonuje ako orol.⁴⁹ Na druhej strane každý orol, pokiaľ má na nohách rolničky, okolo krku obojok so zvončekom a na hlave čiapočku,⁵⁰ alebo má len jedno zo spomenutých atribútov, sa blazonuje ako **sokol** (*fr.: faucon, faucon de chasse, angl.: falcon, hunting falcon, nem.: Falke*).

Niekedy sa však heraldický alebo aj prirodzený orol blazonuje ako iný dravec, t. j. ako sokol, jastrab, krahulec, sup a pod. Vždy však na to musí byť dôvod – predovšetkým ak ide o hovoriaci erb. Vtedy sa aj orol bez rolničiek môže blazonovať ako sokol. Ako príklad možno uviesť erb rodu Montfalcon (v preklade „sokolia hora“), kde sa orol blazonuje s prihliadnutím na meno rodu ako sokol.⁵¹ Z našich heraldických príkladov možno spomenúť napríklad erb obce Sokol', kde sa rovnako orol blazonuje ako sokol, erb Jastrabej, kde sa orol blazonuje ako jastrab a pod.

⁴⁹ Už Václav Král uvádza, že všade tam, kde sa v staršej literatúre uvádzal sup či supie krídlo, supia hlava a pod., myslel sa tým vždy orol (v Královej terminológii orlica). KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: Heraldika. Souhrn pravidel, předpisův a zvyklostí znakových se zvláštním zřetelem ku zemím koruny české. Praha 1900, s. 96.

⁵⁰ Ú Krála sa sokolia čiapočka blazonuje ako „karkulka“. KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: c. d.

⁵¹ „Falke im Adlerstellung“, čiže „sokol v postavení orla“, tak sa blazonuje orol v erbe rodu Montfalcon (sokolia hora) s prihliadnutím na pomenovanie rodu. GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: Lehrbuch der Heraldik. Battemberg-Verlag München 1978, obr. 312.

Sokol s rolničkami

*Sokol s rolničkami
a čiapočkou*

*Prirodzený
rozkrídený sokol
s rolničkami*

*Prirodzený
rozkrídený sokol
s rolničkam
a čiapočkou*

Záver

Význam terminológie používanej pri blazonovaní heraldického orla je taký, aký je význam tejto erbovej figúry v heraldike vôbec – je jednoducho kľúčový. Veď dominantné heraldické figúry ako lev, orol, ruža, ľalia a niektoré ďalšie, vždy ovplyvňovali tie ostatné a úroveň ich blazonovania sa odzrkadľovala pri blazonovaní tých ostatných. Po preskúmaní jazykových možností slovenčiny pri odbornom opise rôzne situovanej figúry orla a jej častí možno konštatovať, že slovenská heraldická terminológia má k dispozícii systémové jazykové nástroje na heraldický opis – blazon – nielen tejto figúry, ale aj na blazonovanie ostatných príbuzných heraldických figúr v erboch.

THE HERALDIC EAGLE

(A CONTRIBUTION TO THE TERMINOLOGY OF BLAZON)

Ladislav Vrtel

The heraldic eagle appears as one of the most frequent armorial charges, mainly in German heraldry, influencing dominantly the heraldry in Slovakia. Blazoning of the eagle and its parts is important therefore in the Slovak heraldic terminology.

The Author is dealing with problems of blazon of this bird and its parts e. g. of the claws of legs of the eagle. Alerion is treated separately and at this opportunity views are mentioned concerning creation of this specific armorial charge.

The eagle's wing is dealt with separately as it can appear as charge but more often it can be found as the crest where it can be either plain or bear another armorial charge.

When blazoning the eagle the „perizonium“ or „Kleestengel“ may cause problems as this additional charge is known in Central Europe only.

The Author is dealing with the double headed and the three headed (tricephale) eagle as well, and with the natural eagle. The position of the eagle is mentioned separately as the bird can show different positions, e. g. sejant, essorant, volant.

This study is the Author's ninth contribution to specific problems of armorial terminology and especially to the terminology of blazon.

Translated by Zdenko G. Alexy

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

LITERÁRNY ARCHÍV 38/2003. Zostavila Terézia Kaššayová. Martin, Slovenská národná knižnica 2004, 229 s.

Anotované číslo zborníka Literárny archív je po obsahovej stránke veľmi pestré. Popri klasických dvoch stálych rubrikách (materiály – štúdie a recenzie – správy) prináša aj referáty z dvoch vedeckých seminárov.

Zo štúdií by sme radi upozornili na materiálový príspevok Pavla Petrufa *Z listov Jankovi Jesenskému*, ktorý pokračuje v cykle uverejňovania korešpondencie významných predstaviteľov našej literatúry. Výber 30 listov od 22 autorov, resp. inštitúcií (napr. J. Smrek, F. Jesenský, G. Vámoš, R. Brtáň, I. Dérer, Bibliotheka – nakladateľská a kníhkupecká uč. spol.) zachytáva obdobie rokov 1931–1935. Väčšina listov je uložená v Mestskom múzeu v Bratislave vo fonde J. Jesenského, časť sa nachádza aj v Archíve literatúry a umenia v Martine.

V ďalšej časti zborníka sú publikované referáty z vedeckého seminára *Gašparíkovci v slovenskej literatúre a kultúre*, ktorý sa uskutočnil 14. novembra 2001 v Martine pri príležitosti 140. výročia narodenia a 70. výročia úmrtia Jozefa Gašparíka-Leštinského, 105. výročia narodenia Anny Horákovovej-Gašparíkovej a 100. výročia narodenia Želmíry Gašparíkovej. Miroslava Domová vo svojom príspevku predstavila Jozefa Gašparíka-Leštinského ako významného predstaviteľa vydateľskej činnosti a kníhkupeca na Slovensku, Miloš Kovačka ako hymnológa a biblistu, Peter Cabada aj ako humoristu a satirika. Terézia Kaššayová sa zamerala na jeho činnosť v Slovenskom spevokole a na jeho divadelnú prácu. Z ostatných členov rodiny upozornil Zdenko Ďuriška v príspevku nazvanom *Mladší brat* na osobnosť Michala Gašparíka, ktorý zostal v tieni svojho brata Jozefa a nedostal sa do povedomia verejnosti aj napriek tomu, že sa angažoval v národnobuditeľskej práci. Na Bystrici založil dobrovoľný hasičský zbor, pomáhal zakladať zbory aj v ďalších susedných turčianskych obciach, organizoval ich výcvik. Intenzívne sa venoval aj svojmu povolaniu – učiteľskej práci, stal sa členom národnej gardy v Záturčí, bol literárne činný.

Ďalší vedecký seminár sa uskutočnil 19. novembra 2001 pri príležitosti 105. výročia narodenia a 25. výročia úmrtia lekára a spisovateľa Ervína Holéczyho (pseudonym Peter Zván). Za miesto rokovania si organizátori vybrali Novú Baňu – rodisko spisovateľa aj napriek tomu, že korene jeho rodiny siahajú do Liptova. Tieto, ako aj ďalšie genealogické údaje odzneli v príspevku Zdenka Ďuriška *Z histórie rodu Holéczyovcov*. Práve Ervín Holéczy sa z celej rodiny najviac zaujímal o minulosť svojho rodu. Svedčí o tom tzv. Pamätná kniha návštev uložená v osobnom fonde spisovateľa v Archíve literatúry a umenia v Martine. Obsahuje genealogické tabuľky rodu, ako aj ďalšie genealogické úda-

je. Žiaľ, pri tvorbe rodokmeňa sa neopieral vždy o údaje z archívnych prameňov, preto sú častokrát nepresné. Z. Ďuriška upozornil na tieto skutočnosti a vo svojom príspevku sa zamerlal najmä na doplnenie a poopravenie tejto holéčzyovskej genealógie.

Literárna pozostalosť Holéčzyovcov bol názov v poradí ďalšieho príspevku od Emílie Očkovej. Fond rodiny Holéčzyovcov je uložený v Archíve literatúry a umenia SNK v Martine. Podobne ako ostatné osobné fondy v tomto archíve je rozdelený na tri časti a netvorí kompaktný celok. Rodinné fotografie a zábery z lieskovského cintorína sa nachádzajú v oddelení fotodokumentácie, niekoľko autografických záznamov slovenských tancov a zvykov v hudobnom oddelení a najväčšia časť dokumentujúca literárnu a umeleckú činnosť manželov je v oddelení literárnych rukopisov. Všetky archívne dokumenty získal archív vďaka akvizičnej činnosti. Časť odkúpil v roku 1983 od manželky Ervína Holéčzyho Eleny, ďalšiu nadobudol postupne v priebehu rokov 1989–1991 od režiséra Martina Hollého (synovec Holéčzyovcov). Najväčšiu časť fondu tvorí korešpondencia, najmä rodinná, dokumentujúca vzájomný vzťah medzi Elenou a Ervínom. Malú ukážku prináša aj E. Očková. Okrem korešpondencie sú vo fonde zastúpené aj literárne práce, posudky, recenzie, novinové články, plagáty, programy, pozvánky a pod. Časť korešpondencie, ako aj články, prejavy a rozhovory s Elenou Holéčzyovou, sa týkajú jej čipkovej tvorby. Techniku paličkovanej čipky oživila a rozvinula na svetovú úroveň, za čo jej v roku 1976 udelili titul národnej umelkyne.

Záver zborníka už tradične patrí recenziám a správam. Z nich vyberáme príspevok Marcely Füleovej *Pozostalosť Karola Goláňa*, ktorá predstavuje životné osudy popredného slovenského historika českého pôvodu. Archív ju získal v roku 1988, je uložená v 29 archívnych škatuliach. Obsahuje korešpondenciu, práce, excerpty a poznámky, originálne archívne dokumenty, tlače, dokumentárny materiál. Najväčšiu časť fondu tvorí tzv. podkladový materiál (poznámky, výpisy z kroník, matrík, archívov, farských úradov atď.) a vzácné originálne archívne dokumenty (takmer 14 škatúl), ktoré Karol Goláň nazhromaždil pri svojej vedeckej práci. Týkajú sa najmä obdobia slovenského národného obrodzenia a revolučných udalostí rokov 1848–1849, hospodárskych dejín a dejín robotníckeho hnutia na Slovensku. Karol Goláň počas svojho života okrem akademických funkcií zastával aj viaceré významné posty: bol predsedom Slovenskej historickej spoločnosti, podpredsedom Československej historickej spoločnosti, členom Historického odboru Matice slovenskej, čo sa prejavilo najmä v korešpondencii, ktorá má prevažne pracovný charakter.

V poslednom príspevku Magdaléna Brincková predstavuje *Rukopisnú pozostalosť Štefana Drozda*. Predmetom záujmu tohto literárneho historika a cirkevného hodnotára sa stali bernolákovci. Vo svojej tvorbe využíval pramenný materiál najmä z Biskupského archívu v Nitre, kde pôsobil od roku 1950 ako archivár. Vo svojej cirkevnej kariére dosiahol v roku 1977 post veľkoprepošta Sídelskej kapituly v Nitre. Jeho prácu a literárne dielo dokonale vystihujú slová Jozefa Cincíka v liste z 19. januára 1939: „Toho bádania po archívoch a knižniciach sa nevzdajte, to iní nepochopia nikdy, aká je to krása nachodiť a evokovať

podstatu časov a snažení ľudského ducha!“ Súčasťou fondu Štefana Drozda je aj literárne dielo a dokumentárny materiál kňaza, pedagóga, politika a náboženského publicistu Eugena Filkorna. V porovnaní s rozsahom ostatných osobných fondov uložených v Archíve literatúry a umenia patrí fond Štefana Drozda k tým menším, nachádza sa v 12 archívnych škatuliach.

V poradí 38. zväzok zborníka Literárny archív uzatvára menný register.

Júlia Ragačová

KLEIN, B.: *VÝZNAMNÉ MESTÁ SLOVENSKA NA TAJNÝCH MAPÁCH 18. STOROČIA*. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2003, 160 s. + 11 mapových príloh.

Na naše pomery je to zvláštna publikácia – tak svojou formou, skladbou, ako aj obsahom a významom. Vznikala s ťažkosťami, ktoré vyplývali z dostupnosti k mapám a preto vyšla v skutočnosti o rok neskoršie, ako tvrdí údaj o roku vydania. Na jej realizáciu finančne prispeli dve inštitúcie: Spoločnosť autorov vedeckej a odbornej literatúry a medzičasom zaniknutá bratislavská pobočka Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu. Vydanie publikácie sa realizovalo aj s významnou pomocou Slovenského národného múzea – Múzea kultúry karpatských Nemcov v Bratislave.

Publikácia sa skladá zo 160-stranovej textovej časti a z 11 zložených mapových listov kedysi tajných vojenských máp. Všetko je to vložené do laminovaného kartónového obalu, ktorý vyzerá dosť prakticky a pevne, ale napriek tomu si vyžaduje pri vyberaní a vkladaní doň brožovanej textovej publikácie a zložených máp náležitý postup a opatrnosť. Texty sú v dvoch jazykoch: v slovenčine a nemčine. Okrem úvodu (2 s.) je v nej slovenský text s nadpisom „Jozefínske mapovanie“ (8 s.) a jeho nemecký preklad (10 s.). Podstatnú časť publikácie tvorí vojenský (vojensko-geografický) opis topografického obsahu všetkých 11 mapových listov, pričom sa text opisu uvádza po slovensky a po nemecky súbežne v dvoch stĺpcoch.

Opisy sa týkajú každej obce a majú štandardnú úpravu:

- vzdialenosť (v hodinách do iných obcí, pričom je známy prevod časového údaja na vtedy používané dĺžkové miery),
- pevné stavby (kostoly, kaštiele, majere, hostince a iné),
- vodstvo (potoky, rieky a ich ramená, vodné plochy a ostatné hydrografické objekty spolu s ich vlastnosťami o priechodnosti, pitnosti vody ap.),
- lesy (s charakteristikami o druhovom zložení, prechodnosti ap.),
- lúky a močiare (s údajmi o ich zamokrenosti, suchosti, priechodnosti ap.),
- cesty a hradske (s charakteristikami ich povrchu a prejazdnosti pre kone a povozy),

- okolité vrchy (s charakteristikou vyvýšenín, porastu svahov alebo spôsobu ich obrábania),
- ďalšie poznámky, ktoré sa týkajú sezónnych zmien alebo iných špecifických vlastností krajiny z hľadiska realizácie vojenských operácií (povodňovej aktivity, priechodnosti v rôznom počasi ap.).

Za kladné stránky publikácie treba považovať predovšetkým to, že vôbec vyšla, že podala (aj keď stručnú) informáciu o 1. vojenskom mapovaní z druhej polovice 18. storočia (o jeho význame a základných charakteristikách), že konečne priblížila slovenskému odbornému čitateľovi farebné kópie aspoň niekoľkých mapových listov v mierke, ktorá bola na svoju dobu veľmi podrobná (1:28 800). Konečne sa slovenský čitateľ dozvedá o tom, ako vyzerali a aký mali obsah vojenskej opisy území zobrazených na jednotlivých mapových listoch, ktoré sú pozoruhodné nielen z vojenského, ale aj z historicko-geografického hľadiska. Významným prínosom autora k týmto opisom sú jeho poznámky, ktoré vysvetľujú bližšie okolnosti ku konkrétnym údajom – aj takým, ktoré sú nepresné, nesprávne alebo zmätočné. Ďalšou kladnou stránkou publikácie je menný register, ktorý obsahuje abecedný zoznam súčasných názvov sídiel a ich častí, spolu s ich (historickými) názvami na mapových listoch 1. vojenského mapovania (v zátvorkách). Názvu menný register síce väčšina ľudí rozumie, ale je to zaužívaná skratka pre *abecedný zoznam názvov*, resp. pre *register súčasných a historických názvov obcí a ich častí*.

To, čo je v odborných publikáciách dobré, významné, ba až vynikajúce, čitateľ vníma spravidla ako samozrejmú. Pre niekoho, kto je širšie orientovaný, je to vítaná informácia o rozšírení sféry svojich poznatkov, pre iného, kto je užšie odborne orientovaný (historik, geograf, krajinný ekológ, kartograf, hydrológ a pod.) je to vítané doplnenie faktografie.

Väčšie vzrušenie však nastane, ak sa v publikácii nájdú nepresné alebo diskutabilné informácie, fakty. V úvode (s. 9, ale aj na s. 17) sa napríklad uvádza, že územie Slovenska je zobrazené na 210 listoch máp 1. vojenského mapovania. Ľ. V. Prikryl v publikácii *Vývoj mapového zobrazovania Slovenska* (Bratislava, Veda 1977) na s. 214 uvádza, že ich bolo asi 300 a podľa kladu listov, ktorý je uvedený na protititule textovej časti (a z ktorého si to môže každý spočítať) ich vychádza 283. Aj napriek tomu, že je hranica Slovenska na tomto klade mapových listov vyznačená dosť hrubo, údaj o 210 listoch nevyzerá presvedčivo.

Osemstranový text je spracovaný dobre, možno k nemu mať azda jedinú vážnejšiu všeobecnú pripomienku: je príliš stručný. Očakávalo sa od neho, že priblíži slovenskému čitateľovi viac podrobností o 1. vojenskom mapovaní, o situácii okolo jeho organizácie a priebehu, okrem iného napr. aj o tom, aké meračské prístroje a pomôcky boli v tom čase k dispozícii, pretože komplexnejšia a podrobnejšia informácia o 1. vojenskom mapovaní na Slovensku chýba. Aj v publikácii Ľ. V. Prikryla bolo tomuto mapovaniu venovaných 8 strán.

V marci 2005 sa v Slovenskom národnom múzeu uskutočnila vedecká konferencia na tému *Historické mapy*, pri príležitosti ktorej bola inštalovaná výstava *Slovensko na mapách v 16.–20. storočí*, na ktorej sa okrem máp prezentovali aj

ukážky prístrojov a pomôcok, pomocou ktorých sa v minulosti realizovalo mapovanie územia Rakúska-Uhorska. V zborníku referátov, ktorý bol vydaný k tejto konferencii, je referát autora (B. Kleina) s názvom *Technické vybavenie kartografa 18. storočia*, ktorého podstatná časť mohla kľudne rozšíriť a obohatiť textovú časť recenzovanej publikácie.

Súčasný (geografický, krajinársky) výskum nášho územia si vyžaduje poznanie o stave prírodnej krajiny v 16. až 18. storočí, t. j. v období pred priemyselnou revolúciou. Tento stav odráža najmä 1. vojenské mapovanie Rakúska-Uhorska (na našom území v r. 1763–1785), ale jeho ďalší vývoj zaznamenalo aj 2. a 3. vojenské mapovanie (1806–1869, 1869–1887). Tieto mapy boli dlho utajované a nedostali sa na naše územie ani po vzniku Československa (1918). Česká republika si ich zadovážila až celkom nedávno (len zo svojho územia) – ako podklady na revitalizáciu najmä devastovaných území pod Krušnými horami. Na Slovensku tieto mapy chýbajú a ich zadováženie je problematické: naráža na kompetentnosť a financie. Boli by (okrem podkladov na výskum) potrebné aj ako významná položka uvažovanej Slovenskej štátnej mapovej zbierky, o ktorej zriadenie sa naši kartografi a geografi snažia už niekoľko desaťročí (zatiaľ bez efektívnej spolupráce s archívami a knižnicami). Priložené farebné faksimile 11 mapových listov z území v okolíach Bratislavy, Banskej Bystrice, Košíc, Nitry, Prešova, Trenčína, Trnavy a Žiliny treba chápať ako ukážky kvality tohto mapovania. Mimochodom, v úvode B. Klein o nich píše, že ukážky sú farebné xerokópie, ale odborník – kartograf v nich pomocou lupy ľahko odhalí kvalitné výťažky vyhotovené ofsetovou tlačou.

V textovej časti sa nachádza ešte niekoľko problematických výrazov, ktorých chápanie odborníkovi síce nenarobí osobitné ťažkosti, ale širšej (odborne inakšie orientovanej verejnosti) by sa to zišlo podať zrozumiteľnejšie. Napríklad ten istý význam sa nazýva raz „opis“, iný raz „popis“ (v danom prípade je správne „opis“) a namiesto slovného spojenia „mapová sekcia“ je správnejšie používať spojenie „mapový list“. Vonkoncom skomolený je výraz „výškopisný reliéf terénu“ (s. 17) – ide o zemský reliéf (georeliéf). V poslednom odseku na s. 16 chýba odkaz č. 10 (horný index), hoci poznámka s týmto číslom na s. 20 existuje. Autor používa výraz „symbolika mapy“, ale výstižnejší je výraz „znakový systém mapy“. V takejto publikácii by sa tiež nemal vyskytnúť nesprávny názov obce Čunovo (3× je použité Čuňovo s mäkkčnom na písmene „n“). Pre niekoho je to maličkosť, pre iného nie, najmä nie pre každého Čunovčana a odborníka na toponymiu (onomastiku).

Možno uviesť ešte jednu poznámku k výrazu „josefínske mapovanie“, ktorý autor používa nielen v texte, ale aj v nadpise textovej časti. Jazyková poradňa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV obhajuje tvar „josefínsky“, pretože je údajne odvodený od termínu „josefinizmus“, ktorým je pomenované reformné obdobie cisára Jozefa II. (v rámci obdobia osvietenstva). Nazdávame sa, že toto adjektívum je odvodené od pôvodného tvaru „Josephinische“ v nemčine. To ale nevie širšia odborná verejnosť, ktorá sa prirodzene nazdáva, že v zmysle zásad súčasnej slovenčiny adjektívum „josefínsky“ je odvodený od ženského mena Jozefína, a nie od mužského mena Jozef. Ak by sme mali byť jazykovo dôslední,

od mužského mena Jozef adjektívum má tvar „jofefský“. Správne slovné spojenia by teda mali byť „jofefské mapovanie“, „jofefský kataster“ ap. Takéto tvary používal svojho času aj významný český historik – kartograf, prof. Karel Kuchař, napr. v dielach *Naše mapy odedávna do dneška* (Praha, Nakladatelství ČSAV 1958), *Mapování a měření Českých zemí od pol. 18. stol. do počátku 20. stol.* (Praha, Ústřední správa geodézie a kartografie 1961) a v ďalších dielach. Výraz „jofefský kataster“ je použitý aj v nedávno vydanom Terminologickom slovníku geodézie, kartografie a katastra (Bratislava, Úrad geodézie, kartografie a katastra SR a Český úrad zeměměřický a katastrální 1998). Tomu, kto chce byť vzdialený od tohto problému, možno odporučiť namiesto výrazu „jofefské/jofefínske mapovanie“ používať názov 1. vojenské mapovanie, pretože hlavný názov troch Rakúsko-Uhorských vojenských mapovaní je naozaj 1., 2., 3. vojenské mapovanie, pričom to prvé malo prívlastok odvodený od cisára Jozefa II. a druhé malo prívlastok „Františkovo“ podľa cisára Františka I. Tretie mapovanie ostalo bez prívlastku (začalo sa aj 4. vojenské mapovanie, ale sa nedokončilo pre rozpad Rakúsko-Uhorska po 1. svetovej vojne).

Nehľadiac na to treba konštatovať, že táto publikácia B. Kleina je záslužná a užitočná. Možno predpokladať, že takou (ešte podrobnejšou) bude aj jeho ďalšia publikácia, o ktorej sa vie, že ju pripravuje na podobnú tematiku.

Ján Pravda

SEGEŠ, V.: *OD RYTIERSTVA PO ŽOLDNIERSTVO. STREDOVEKÉ VOJENSTVO V UHORSKU SO ZRETELŇOM NA SLOVENSKO*. Bratislava, Ministerstvo obrany Slovenskej republiky 2004, 264 s.

Do posledného decénia 20. storočia slovenské vojenské dejiny, tobôž staršie vojenské dejiny, oficiálne neexistovali. Inštitucionálna vojenská história Slovenska (až na niekoľko zanedbateľných výnimiek) začínala Slovenským národným povstaním. Situácia sa radikálne zmenila po vzniku samostatnej Slovenskej republiky a založením Vojenského historického ústavu Ministerstva obrany SR. Až potom sa otvorili možnosti aj pre bádanie v problematike vojenstva na Slovensku bez chronologického či vecného obmedzenia. Len vďaka tomu mohol PhDr. Vladimír Segeš, PhD., pripraviť, napísať a vydať vôbec prvú knižnú monografiu o dejinách vojenstva na Slovensku v stredoveku. Už tento samotný fakt si zasluhuje zvýšenú pozornosť historickej aj širšej kultúrnej verejnosti.

Uvedené dielo okrem klasického Úvodu a sumarizujúceho Záveru pozostáva zo štyroch ťažiskových kapitol. Súčasťou kritického aparátu je, popri obligátnych citačných poznámkach, nemecké a anglické resumé, zoznam použitých prameňov a literatúry a výberový (!) menný a miestny register. Text je pomerne

bohato ilustrovaný reprodukciami dobových drevorezov a medirytín uhorskej aj cudzej (najmä) nemeckej proveniencie.

Prvá kapitola je venovaná základným fenoménom a činiteľom stredoveku so zreteľom na vojenstvo. S ohľadom na bežné zvyklosti našej historiografie je tento prístup tak trochu netradičný, ale každopádne zaujímavý. Naplno sa prejavuje už v prvej podkapitole, kde sa chvíľami takmer až na filozofickej úrovni analyzujú a v dobových súvislostiach komparujú také pojmy, či lepšie povedané kategórie ako čas, priestor, mobilita, prírodné podmienky. Metodologicky opodstatnená je aj druhá podkapitola. V. Segeš v nej konfrontuje rozličné minulé predstavy a realitu historicko-geografických jednotiek – Uhorska a Slovenska. Priamym úvodom k vlastnej téme monografie je napokon tretia podkapitola, ktorá predstavuje hlavné črty a trendy vojenstva v stredovekej Európe.

Druhá kapitola pristupuje k uhorskému stredovekému vojenstvu na pozadí známych zákonov. Napriek tomu, že autorov zámer bol osvetliť hlavne situáciu v tzv. neskorom stredoveku, teda od 14. storočia do roku 1526, v tomto prípade začína už Arpádovcami (1000–1301). S ohľadom na to, že základy uhorského neskorostredovekého systému vojenstva sa kládli už v období vlády tejto dynastie, hlavne v 13. storočí, bol takýto postup nevyhnutný a teda aj správny. Ďalšie štyri podkapitoly zahŕňajú „vojenskú legislatívu“ v období vlády Anjouovcov (1031–1386), obdobie od Žigmunda Luxemburského po Ladislava Pohrobka (1387–1457), v období vlády Mateja Korvína (1458–1490) a vlády Jagelovcov (1490–1526). Ide naozaj o veľmi dôsledný a detailný komparatívny (!) prehľad relevantných zákonných článkov a ich jednotlivých ustanovení. V snahe o čo ich najvernejšie pretlmočenie sa V. Segeš uchyluje azda až príliš často k citovaniu ich doslovného prekladu. Kým niekde to má určite svoje opodstatnenie, niekde by sa bola v záujme istého „odľahčenia“ textu hodila skôr ich parafráza. Konfrontáciou uhorského stredovekého zákonodarstva týkajúceho sa priority vojenstva s jeho uplatňovaním v praxi, dochádza V. Segeš o. i. k širšie platnému záveru, že totiž v skutočnosti „zákon a práve normy boli len dobovým ideálom, od ktorého sa reálny život spravidla vždy odkláňal“.

Tretia kapitola načiera už takpovediac in medias res. Obsahuje množstvo konkrétnych údajov o ozbrojených silách, brannom systéme a vojenskom umení v stredovekom Uhorsku. V zdanlivom protiklade k týmto „vecným konkrétnostiam“ sa javí jej prvá podkapitola venovaná všeobecným ideálom vojny a mieru v stredoveku. Tento paradox však mizne, len čo si uvedomíme, že práve toto kolektívne, ale s ohľadom na monarchistické usporiadanie feudálnej spoločnosti aj individuálne vedomie bolo vlastne limitujúcim východiskom pre rozhodnutie o začatí či ukončení vojenských podnikov. V druhej podkapitole sú potom zhrnuté hlavné črty stratégie a systém krajinskej obrany Uhorska. Konkrétne naplnenie tejto stratégie približuje tretia podkapitola, v ktorej sa hovorí o organizácii, výzbroji i výstroji uhorských branných síl v 13. a 14. storočí. Na ňu organicky nadväzuje štvrtá podkapitola o druhoch uhorského vojska a ich taktike od 15. storočia do konca stredoveku. Zvyšné dve podkapitoly sa zameriavajú síce na kvantitatívne menšinové, ale inak mimoriadne faktory (najmä z aspektu centrálnej – kráľovskej moci) uhorského stredovekého vojenstva – mestá a rytier-

stvo. Záber týchto dvoch podkapitol pritom viackrát vecne presahuje rámec vojenstva a prináša zaujímavé informácie o mestskom aj rytierskom živle v Uhorsku a na Slovensku v širšom spektre.

Posledná, štvrtá kapitola sa nazýva *Prehľad najvýznamnejších vojnových udalostí na Slovensku v období neskorého stredoveku*. Ide tu však o oveľa viac, než len o obyčajný poradovník vybraných historických dejov. V. Segeš kladie jednotlivé vojenské aktivity do širších politických súvislostí. Nemenej dôležité je, že vo viacerých prípadoch koriguje, či dokonca celkom spochybňuje, vyvracia rozličné legendy a nepravdy, ktoré sa za stáročia nakopili v literatúre i živých tradíciách o niektorých skutkoch (napríklad o význame husitstva na Slovensku, o charaktere bratrického hnutia atď.). Postupuje pritom chronologicky podľa jednotlivých, z hľadiska vojenstva vymedzených období, pre ktoré vyhradzuje štyri podkapitoly. Do prvej zaradil vojenské úsilie kráľa Karola Róberta o potlačenie odbojných oligarchov a za konsolidáciu Uhorského kráľovstva. Druhá je venovaná husitským vpádom, Jiskrovej dominancii a rozmachu bratrického hnutia na Slovensku. V tretej je zhrnuté obdobie centralizovanej vlády Mateja Korvína, likvidácia bratříkov a poľské vpády do Uhorska, osobitne na Slovensko v druhej polovici 15. storočia. Napokon predmetom štvrtej podkapitoly je nárast stavovskej anarchie a ľudové sociálne zápasy obyvateľstva v prvej tretine 16. storočia.

Recenzované dielo má, pochopiteľne, aj niektoré slabšie miesta, respektíve diskutabilné nedostatky. Napríklad poznámkový aparát je číslovaný podľa jednotlivých kapitol, čo však pri práci s touto knihou môže spôsobiť isté komplikácie, lebo to isté číslo poznámky (citácie, komentára ap.) sa tu vyskytuje až štyrikrát! Aj keď V. Segeš v kontexte veľmi dôsledne vysvetľuje všetky neznáme pojmy, možno by nebolo na škodu, keby na konci knihy bol pripojený aj ich malý slovníček (napr. *kopija* – v zmysle vojenská jednotka, *turma*, *portálne vojsko* atď.).

Základom heuristiky V. Segeša pri tvorbe jeho diela sa stali edovaná pramene a cudzojazyčná, osobitne maďarská odborná literatúra. Neobišiel, samozrejme, ani originálne archívne dokumenty. Bádala najmä v bratislavských archívoch, ale sondážne prieskumy urobil aj v oblasti stredoslovenských banských miest (Kremnica), na východnom (Bardejov) aj na západnom (Trenčín) Slovensku. Práve z nich mohol čerpať a vnieŕť nemálo konkrétnych údajov, vďaka ktorým je táto kniha naozaj podaná „so zreteľom na Slovensko“.

Monografia V. Segeša *Od rytierstva po žoldnierstvo* zmapovala doteraz v uvedenom zmysle neprebádaný uhorský, ale zároveň aj nepopierateľne náš slovenský významný úsek stredovekých dejín. Treba si len priať, aby sa čo najskôr objavili podobné práce, ktoré pôjdu tak pod, ako aj nad chronologický rámec tohto diela.

Záverom by som chcel poukázať už iba na jeden veľký nedostatok knihy V. Segeša, a to, že sa nedostala a, žiaľ, asi ani nikdy nedostane na knižný trh. Ale zato jej autor naozaj nemôže!

Leon Sokolovský

STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA IV. K životnému jubileu prof. PhDr. Jozefa Šimončiča, CSc. Trnava, Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity 2004, 340 s.

Pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Jozefa Šimončiča, CSc., jeho 75. narodenín, Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity zorganizovala seminár, na ktorom odznali pozdravy arcibiskupa Bratislavsko-trnavskej arcidiecézy Mons. Jána Sokola, primátora mesta Trnavy Ing. Štefana Bošnáka, rektora Trnavskej univerzity prof. JUDr. Petra Blahu, DrSc., dekanke Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity m. prof. Evy Naništovej, CSc., Dr. h. c. Hadriána Radvániho a prof. Istvána Käfera z Univerzity Petra Pázmaňa v Pilišskej Čabe. Laudáciu predniesla doc. PhDr. M. Dobrotková, CSc., z Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity. Tieto pozdravné príhovory a hodnotenia jubilanta sú v prvej časti zborníka (7–19). Druhú časť zborníka tvoria štúdie od 22 autorov (23–253), tretia časť je publikáciou prameňa k dejinám Trnavy (257–339) a zborník uzatvára zoznam autorov s uvedením ich pracoviska. Zborník prináša nové poznatky najmä z dejín Trnavy a okolia, teda z ťažiskového priestoru pôsobenia jubilanta.

A. Solčanská *Privilégium Bela IV. pre Trnavu z r. 1238 a jeho confirmácie.* (23–38) Toto privilégium je najstaršou v origináli zachovanou mestskou výsadnou listinou v Uhorsku. Ním sa stala Trnava kráľovským mestom, ona i jej obyvatelia získali 21 výsad právneho, hospodárskeho i správneho charakteru. Autorka podáva diplomaticko-paleografický rozbor, vyjadruje stanovisko k falzu datovanému do r. 1267 i ku ôsmim confirmáciám privilégia. J. Lukačka *Majetky šľachticov z Lefantoviec v širšom okolí Trnavy v stredoveku.* (35–49) Erik Fugedi spracoval monografiu rodu Lefantovských. Autor štúdie upozorňuje na svoje výsledky výskumu, ktoré hovoria, že rod Lefantovských je samostatnou vetvou rodu Ludanických. Už v 13. stor. mali rozsiahle majetky pri potoku Parná a v povodí Plevanského potoka. Patril im aj Majcichov a Sokolníky. M. Marek *Poľské osady na Slovensku v stredoveku.* (47–63) Príslušníkov poľského etnika v stredoveku označovali pojmami Polania alebo Ladzania. V Honte, Turci a Nitrianskej stolici poznáme z 11. a 12. stor. Ladzany, Lazany, ale poľská je i podoba Lech, resp. Lach. Najstarší doklad o hromadnom usadení Poliakov v Uhorsku je v Kozmovej kronike, keď uvádza, že české knieža Břetislav po obsadení Moravy 1201 predal do Uhorska stovky zajatých Poliakov, ktorí bojovali na Morave. Autor štúdie však konštatuje, že masové usadzovanie napriek geografickému susedstvu v 11.–14. stor. nie je doložené ani z jednej strany. Problémom goralského osídlenia sa autor nezaobrá. V. Sedlák *Pojmový slovník.* (65–81) Inšpirovaný maďarským vzorom sa autor štúdie zaoberá potrebou pojmového slovníka. Jeho obsah ilustruje na interpretácii pojmov Uhorsko, Veľká Morava, župa, hradné županstvo. Najviac miesta venuje definovaniu pojmu „pristald“. Sám priznáva, že ním vykonaný výskum na definovanie pojmu „pristald“ bol pre navrhovaný pojmový slovník neprimerane podrobný. J. Baďurík *K historickému hodnoteniu osobnosti Ferdinanda I. Habsburského 1503–1564.* (83–90) Päťsté výročie narodenia organizátora európskeho súštátia, mimoriadny nárast významu Trnavy počas jeho vlády, viedli autora k sumarizá-

cii historiografie a jej hodnotenia vlády Ferdinanda I. M. Tomas *Kláštor v Lendaku v 16. storočí. (91–98)* Začiatkom 14. stor. získala poľská rehoľa Strážcov svätého hrobu majetok v Lendaku, na ktorom vybudovala kláštor. O jeho dejinách sa zachovalo len málo prameňov. Pre 16. stor. sa o ňom nájdu údaje ku kongregačným písomnostiam Spišskej župy. M. Mačuha *Najstarší urbáriálny súpis panstiev Sklabiňa a Blatnica z r. 1556. (99–105)* Rodový majetok Révaiovcov v Turčianskej stolici sa v r. 1556 rozdelil medzi synov Františka I. Révaia. Súpis obcí panstiev Sklabiňa a Blatnica zachytáva okrem nehnuteľností aj súpis obyvateľov, ich dobytká, mlynov, rybníkov, pasienkov, ale aj knižnice. R. Marsina *Ján Hmira SJ (1596–1658). (107–116)* Autor informuje o slovenskom pôvode blízkeho spolupracovníka kardinála Petra Pázmaňa, riaditeľa vienského Pázmaňa, rektora bratislavského jezuitského kolégia. Hovorí o bohatšej korešpondencii Jána Hmiru s ostrihomským arcibiskupom Petrom Pázmaňom. Z. Lopatková *Kanonické vizitácie Smolenického dekanátu zo 16. a 17. storočia. (117–136)* V úvodnej časti sa autorka venuje právnym podkladom pre kanonické vizitácie, smerniciam Tridentského koncilu. Pojem „Smolenický dekanát“ je pre 18. stor., ale už od 16. stor. tvorili sledované farnosti jeden vizitovaný celok. Autorka publikuje komentované znenie vizitácií z r. 1561 a 1634. M. Kohútová *Protiturecká obrana a Bratislavská stolica (2. polovica 17. storočia) (137–148)*. Aj keď Bratislavská stolica nebola trvalo obsadená Turkami, vojnová situácia citeľne ovplyvňovala jej život. Šľachta pravidelne „cvičila“ nástup do insurekcie, po území stolice sa ponevierali lúpežné skupiny vojenských dezertérov, tulákov a obťažovali obyvateľstvo, presúvali sa ním vojenské oddiely, ktoré musela stolica vydržiať podľa porciového systému. V kongregačných písomnostiach je množstvo údajov o vyčinení a drancovaní povinne ubytovaného vojska. E. Juríková *Kauza údajnej rituálnej vraždy kresťanského chlapca v Trnave (1494) pripisovanej Židom v Noticiách Mateja Bela. (149–159)* Notície na sto stránkach podávajú dejiny a dobovú súčasnosť Trnavy. Dva paragrafy, v ktorých sa Bel odvoláva na Bonfíniho, sa venujú tejto údajnej rituálnej vražde. Autorka sleduje historiografiu, ktorá sa týmto údajným faktom zaoberá a kriticky vyjadruje svoje stanovisko. I. Chalupecký *K otázke vzniku goralských nárečí na Spiši. (161–173)* Poľský zborník vydaný k 75. výročiu návratu častí Spiša a Oravy do Poľska tvrdí, že v troch okresoch severného Spiša žilo na konci 1. svetovej vojny len 0,7 % Slovákov. Autor vidí príčinu tohoto nepravdivého tvrdenia v existencii goralských nárečí. Zamýšľa sa nad príčinami, ktoré viedli k popoľšteniu týchto nárečí. M. Dobrotková *Úloha a postavenie slovenských žien v USA na konci 19. a na začiatku 20. storočia na príklade osobnosti Pauly Novomeskej. (175–182)* P. Novomeská patrila k najvýznamnejším osobnostiam medzi slovenskými emigrantmi v Amerike. Pôsobila v tamjšej Živene. V roku 1924 bola založená nadácia nesúca jej meno a určená na podporu sirôt amerických Slovákov. J. Coranič *Pokusy o reformu cirkevného liturgického kalendára v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. (183–194)* Je to prehľadne spracovaná problematika zavedenia gregoriánskej reformy kalendára medzi gréckokatolíckymi na východnom Slovensku. D. Škoviera *Prebásnenie 29. žalmu od Mikuláša Ištvánffyho. (195–207)* V slovenských literárnych dejinách sa

temer nespomína po latinsky píšuci humanista, historiograf a básnik Mikuláš Ištvánffy. S Trnavou ho spojila funkcia sekretára u arcibiskupa Mikuláša Oláha. S Trnavou je spojená aj väčšina jeho básní. Básnickú pozostalosť tvorí 2 087 veršov, z nich 1 150 sa spája s Trnavou. Autora zaujalo prebásnenie 29. žalmu Septuaginty, v ktorom kráľ Dávid ďakuje Bohu, lebo ho vyslobodil zo smrteľného nebezpečenstva. Prebásnením sa žalm zmenil na lyrickú poéziu. I. Käfer *Predstavy kresťansko-humanistickej národnej obrany v slovenskej literatúre*. (209–212) Maďarský slovakista sa vyznáva: „Toto slovenské Uhorsko je pre mňa šťastie, lebo Vaši spisovatelia napísali o obrane slovenského národa“ a cituje Bernoláka, Palkoviča, Hollého, Hviezdoslava, Palárika, Kukučina, Mila Urbana, E. B. Lukáča i L. Baleka. H. Radváni *J. Palkovičov Nový zákon bol vydávaný do začiatku 20. storočia*. (213–218) Zaujímavá informácia, že Palkovičov preklad Nového zákona v bernolákovčine vydávala Britská biblická spoločnosť od r. 1891 do r. 1902 päťkrát a používali ho tak katolíci, ako aj evanjelici a. v. M. Katuninec *Karol Sidor a americkí Slováci*. (219–230) Pohľad na vzťahy jedného z popredných politikov medzivojnového obdobia k americkým Slovákom od Pittsburghskej dohody cez diplomatické pôsobenie vo Vatikáne, odsúdenie Národným súdom po účasť na Kongrese Slovenskej ligy v Clevelande v roku 1950. P. Petruf *Proces s Dr. Jozefom Tisom v správe francúzskeho generálneho konzula v Bratislave E. M. Manac'ha*. (231–236) Autor naznačuje, ktorým stránkam politického súdneho procesu s J. Tisom sa prednostne venoval v jednej zo svojich správ (60 stranová správa napísaná 5 mesiacov po vynesení rozsudku Národným súdom) francúzsky generálny konzul v Bratislave. F. Bielik *Osobnosti slovenského politického exilu po r. 1945*. (237–241) Pohľad na osudy a pôsobenie jedného z exulantov, Trnavčana Jozefa Ferkoviča vo Venezuele, USA a v Kanade. I. Popelková *Špecifiká prekladu odborných historických textov*. (243–246) Odborný preklad si od prekladateľa vyžaduje dôkladnú znalosť cudzieho jazyka, hlboké vedomosti z daného odboru a poznanie prekladanej problematiky, pochopenie prekladaného textu a ovládanie odbornej terminológie v oboch jazykoch. Z. Dzurňáková *Partheneia sacra – príklad teologickeo-spirituálnej emblematickej*. (247–253) Angličan Henry Hawkins (1577–1646) je autorom meditatívneho návodu o pravdách viery vyjadrených obrazovou symbolikou a pomerne stručnou slovnou charakteristikou. Autorka podáva obsahový a formálny rozbor diela. Tento druh teologickej literatúry sa používal v 16.–18. storočí.

V časti Pramene publikuje V. Rábik knihu farských účtov trnavského farára Václava z r. 1481 a spracoval k nej menný, miestny a vecný register. (257–339) Podľa patronátneho práva mesta vymedzeného vo výsadnej listine z r. 1238 bol mestský farár povinný predkladať mestu vyúčtovania hospodárenia fary. Publikované účty obsahujú informácie presahujúce teritórium Trnavy.

Zostavovateľka zborníka upozorňuje čitateľa, že v nasledujúcom čísle zborníka bude uverejnený príspevok doc. J. Roháča venovaný menovacím procesom pri obsadzovaní nitrianskeho biskupského stolca.

Jozef Kláčka

Z *MINULOSTI SPIŠA*. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Ročník XI., 2003. Zostavil Ivan Chalupecký. Levoča 2003, 215 s.

Príspevky zborníka sú po prvýkrát rozdelené na rozsiahlejšie (1) štúdie (s pramenným aparátom, nemeckým súhrnom, oponentským posúdením) a kratšie (2) články. Jeden článok je z nového žánru príspevkov – z osobných spomienok na historické osobnosti a udalosti. Informatívnu úlohu spĺňa časť (3) recenzie a bibliografia. (4) Správam zo života SDS je venovaná posledná časť.

V prvej z ôsmich štúdií *Kopijnícke osady z pohľadu archeológie* autor Marián Soják píše, že historicko-archeologické výskumy stredovekých zaniknutých osád na Slovensku sú stále aktuálne. Na Spiši túto problematiku začal skúmať Samuel Weber. Jeho nasledovníci boli spišský historik Jozef Hradzsky, kňaz Jozef Vencko, A. Fekete-Nagy, Vladimír Šmilauer, z pohľadu archeológie hlavne Belo Polla, František Javorský a v súčasnosti autor štúdie Marián Soják. Na Spiši je zaevidovaných 120 lokalít, písomne doložených, ktoré v priebehu 15. st. zanikli. K nim patria aj kopijnícke osady. O nich je ešte veľa otáznikov – o pôvode, poslaní, o období pôsobenia na Spiši. Autor predkladá súpis kopijníckych osád z 13.–14. st., písomne doložených v archívnych dokumentoch, v ktorých je archeologickým výskumom zdokumentované osídlenie pred 12. st. (na Spiši od 8. st. do neskorého stredoveku). Osady boli situované v strede Spiša, a to nepriamo popiera doterajšie tvrdenia, že slúžili len na ochranu okrajových hraníc. Štúdiu recenzoval Peter Roth.

V štúdií *Nálezy mincí na území kopijníckych osád* sa Ján Hunka snažil vyhodnotiť všetky dosiaľ známe nálezy mincí. Pretože ich nie je veľa, nemožno podať ich presný politický a peňažno-ekonomický vývoj. Aby sa dali objavené mince lepšie charakterizovať, autor ich porovnáva s nálezmi mincí z okolia osád, konkrétne zo Spišského hradu, získaných z archeologického výskumu v rokoch 1969–1978, 201 kusov, a z Levoče, z polohy Vojenské cvičisko, nájdené F. Javorským. Najstaršie náleziská mincí sú v kopijníckych osadách v Granč-Petrovciach (rímska minca), v Hôrke-Kišovciach (keltská minca), v Markušovciach (denár Antonina Pia z r. 157). Pri archeologických výskumoch boli nájdené najstaršie platidlá pri Betlanovciach, Vlkovej – poloha Horanské a v Nemešanoch-Zalužanoch. Tu sa našlo 8 dôležitých mincí a jeden žetón. Autor vysvetľuje funkciu žetónu všeobecne, nielen konkrétneho nálezku, ktorý publikoval Belo Polla. Štúdiu recenzoval Gabriel Lukáč.

Eduard Pavlík napísal niekoľko historicky hodnotných prác o svojom rodnom kraji – Zamagurí. Zhromažďovanie podkladov pre napísanie tejto štúdie *Zbojníctvo na Zamagurí* bolo jeho posledným výskumom v Štátnom archíve v Levoči. Vo fonde Spišská župa v kongregačných písomnostiach z konca 16. st. do začiatku 18. st. sa zachovalo dost' dokumentov o zbojníctve ako forme odporu zamagurských poddaných voči vysokej a strednej šľachte. Pre veľmi ťažké hospodárske pomery v obciach v okolí Dunajca, hradov Nedeca a Čorstýn-Lechnica, Osturňa, Spišské Hanušovce, Zálesie, Matiašovce, Lesnica, Veľký Lipník, Veľká Franková, Spišská Stará Ves, zbojníctvo prerástlo v 17. st. do

masového hnutia. Uvedené sú mená zamagurských aj poľských zbojníkov zo susedného Podhalia, ktorých súdila Spišská stolica. Štúdiu recenzoval Ivan Chalupecký.

List vydavateľa kalendárov Dávida Fröhlicha zo 14. septembra 1640 predstavitel'om Svätého Jura je nielen názov štúdie, ale aj skutočným písomným prameňom v Štátnom archíve v Bratislave, pobočky v Modre, vo fonde Magistrát mesta Svätý Jur, na ktorý sa prišlo vďaka dlhodobému nemecko-slovenskému projektu *Deutschsprachige Handschriften und Dokumente des Mittelalters und der Frühen Neuzeit in slovakischen Archiven*, do ktorého je zapojený PhDr. Juraj Spiritza, autor tejto štúdie. Čitateľovi priblížil život a dielo zaujímavej osobnosti, vzdelanca Dávida Fröhlicha, praktického matematika, astronóma a vydavateľa kalendárov v Kežmarku (nar. v Ľubici 1595, zomrel 1648 v Levoči). V kalendároch uverejňoval historické, zemepisné a vedecké poznatky o Slovensku. V 17. st. to boli unikátne práce. V transliterovanej podobe je v štúdiu uvedený list mešťanostovi, richtárovi a členom mestskej rady Svätého Jura, aby mu oznámili „...starožitnosti a pozoruhodné veci o ich chvályhodnom meste, ktoré by mohol včleniť do ním pripravovanej Uhorskej kroniky...“. Štúdiu recenzovala Nora Baráthová.

Miriám Lengová v štúdiu *Cechy v Spišskej Sobote, Poprade, Veľkej, Matejovciach a Strážach pod Tatrami* približuje sumár poznatkov o piatich spišských mestečkách, dnes tvoriacich mesto Poprad. V prvej časti autorka charakterizuje hospodársky život v mestečkách. Predkladá podrobnejší rozbor 24 cechov v menších podkapitolách, 9 cechov je spomenutých v jednej podkapitole. Pre napísanie štúdie bol potrebný výskum hlavne vo fonde Provincie XVI spišských miest a v magistrátoch jednotlivých mestečiek. V jednotlivých častiach chýba chronológia, čo sťažuje sledovanie textu. Štúdiu recenzoval František Žifčák.

Zaujímavým, takmer štatistickým príspevkom k dejinám Levoče v 19. st. je štúdia Lukáša Dzurilla, absolventa Katolíckej univerzity v Ružomberku, *Sčítanie obyvateľstva Levoče 31. októbra 1857*. Objasňuje prvé všeobecné sčítanie ľudu, prvýkrát zahrňujúce aj šľachtické obyvateľstvo po revolúcii 1848–49. Túto štatistiku potreboval nový režim – neoabsolutizmus, na kontrolu všetkých obyvateľov v krajine. Autor zo sčítacích hárkov okrem všeobecných zistení pri sčítaní obyvateľov ako sú zamestnanie, vek, stav, náboženské vyznanie, uvádza zaujímavé skutočnosti z vnútorného života Levoče – o tom, kde bývali remeselníci, obchodníci, umelci, radní páni a iné konkrétne osoby pulzujúceho mestského života, opisuje domy a parcely v pôvodných aj terajších uliciach mesta, komu patrili, kde sídlili, napr. cirkevné úrady, rehole, komu slúžili majetky na predmestí, v ktorých lokalitách začali pôsobiť rôzne podniky. Štúdiu recenzoval Ivan Chalupecký.

Peter Zmátlo nám vo faktografickej štúdiu *Spev, hudba a tanec v medzivojnovom období na Spiši* približuje skúmané oblasti umenia. Na spolkovom živote autor poukazuje na rozvoj kultúrnych aktivít vedúcich osobností. Ani by sa nezdalo, že v kraji, nerozvinutom po hospodársko-ekonomickej stránke, bola taká pestrá činnosť v umení. V mestách i väčších obciach vznikali hudobné skupiny, orchestre, kapely, robotnícke dychovky železničiarov, baníkov, hasičov,

cigánske kapely. Prehľad spevokolov je zachytený v podrobnej tabuľke. Najviac údajov získal autor z dobovej tlače. V štúdiu dodržiava chronológiu v sledovaných oblastiach v rokoch 1918–1938. Pre veľmi veľké množstvo detailov by sa žiadalo zvýrazniť text menším rozdelením do podkapitol, zvýraznením nadpisov a pod. Štúdiu recenzoval Jozef Sulaček.

Známy autor erudovaných historických prác z medzivojnového obdobia Jozef Sulaček prispel do ročenky štúdiou *Židovskí lekári na Spiši*. O židovských lekároch, najpočetnejšej skupine židovskej inteligencie na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia, autor systematicky zhromažďoval údaje vo viacerých archívoch na Slovensku. Z množstva oficiálnych dokumentov a osobným zameraním pre tému zistil takmer presný počet lekárov a ich pôsobenie na Spiši. Jadrom štúdie sú osudy lekárov v rokoch 1939–1944, ktorí sa stali objektom protizidovských perzekúcií. Ich pôsobenie má už vo svojej podstate vysoko humánny cieľ – chrániť človeka, a predsa väčšina z nich neprežila prenasledovanie len preto, lebo boli Židia. Štatistika strašnej genocídy nenechá ľahostajným žiadneho čitateľa pri čítaní osudov obetí v posledných mesiacoch a dňoch 2. svetovej vojny. Autor sledoval osudy 150 lekárov. Medzi obeťami 4 000 Židov zo Spiša bolo 35 lekárov. Štúdiu autor predkladá ako pamiatku na ocenenie humánnej činnosti židovských lekárov a dokreslenie obrazu židovského obyvateľstva v nedávných dejinách Spiša. Štúdiu recenzoval Peter Zmátlo.

Rubriku Články obohatili príspevky členov SDS: Zuzana Lesniaková: Kaštieľ Csákyovcov v Bystranoch, Alica Chovanová: Stoličný dom v Betlanovciach, Štefan Eliáš: Advokát Jakub Horváth, Agnesa Žifčáková: Dvestoročné jubileum Andrea Kučmu, Pavol Kalinay: Osobné spomienky na Dr. Valentína Kalilnaya.

V rubrike Recenzie a bibliografia sú príspevky viažuce sa k regionálnej histórii. Autorkou recenzie Srokovej knihy *Epizódy z dejín Spiša a Šariša v neskorom stredoveku* je Zuzana Kollárová. Spoločenskovedný zborník Katedry histórie Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave *Studia historica Tyrnaviensia I.* (Ed. Jozef Šimončič), rozobral František Žifčák. Recenziu o monografii podtatranskej obce *Veľký Slavkov (750. výročie prvej písomnej zmienky o obci)* autorov V. Langu a F. Šáryho, napísala Alena Kredatusová. O publikácii I. Gablika *Dejiny obce Vikartovce*, vyšla pri príležitosti vydania obecných symbolov, informuje Agnesa Žifčáková. Na vydanie 32 stránkovej monografie pre zahraničnú Maticu slovenskú v Toronte a Zürichu v roku 1994, ktorú napísal Štefan Šmálik pod názvom *Nezvyčajné pohľady do slovenskej histórie*, poukázal Marián Miškovič. Ivan Chalupecký precízne vyhotovil zoznam *Literatúra o Spiši vydaná najmä v rokoch 2001–2003*. Chvályhodne pribudlo 106 nových titulov našich i zahraničných autorov.

Rubrika Zo života SDS obsahuje správu Činnosť SDS v rokoch 2002 a 2003. V roku 2002 medzi hlavné aktivity patrilo 10. valné zhromaždenie, vedecká konferencia – Spiš v 10.–20. storočí, prezentácia ročenky pod názvom Spiš v 10.–20. storočí, venovanej životnému jubileu doc. PhDr. Ivana Chalupeckého, seminár Dni židovskej kultúry v Kežmarku, exkurzia do Egeru, vedecká konferencia Doterajšie výsledky archeologického výskumu na Spiši, medzinárodná konferencia Terra Scepusiensis. V roku 2003 sa konalo 11. valné zhromaždenie,

konferencia O histórii Gelnice, konferencia Stolica X spišských kopijníkov, exkurzia po hradoch a zámkoch (Markušovce, Gelnica, Richnava, Kluknava, Spišský hrad), odborný seminár 120. výročie od založenia Spišského dejepisného spolku. Nasleduje menoslov funkcionárov a výboru SDS. V zozname členov SDS k 31. 12. 2003 je zaevidovaných 250 členov, z toho 19 zahraničných. Záver kapitoly tvoria dve smutné správy. Spomienku na život zosnulého Eduarda Pavlíka (1920–2002), čestného člena SDS, dlhoročného predsedu krúžku historikov Spiša, pedagóga, archivára, príslušníka slovenskej kresťanskej inteligencie, napísal jeho priateľ I. Chalupecký. Bibliografiu jeho prác zostavila A. Žifčáková. Obsahuje archívne inventáre, samostatné tituly, zostavovateľské práce, rukopisné dejiny obcí najmä zo Zamaguria, štúdie, články, preklady a recenzie.

Gabriel Lukáč napísal o úmrtí čestného člena SDS, stavebného inžiniera Ladislava Kiefera z Kežmarku (1912–2003), ktorý mal hlboký vzťah k histórii, pamiatkam, ale predovšetkým k archeológii. Urobil veľa pri záchrane archeologických pamiatok na Spiši.

Každé vydanie ročenky si vyžaduje nemalé úsilie pri jej zostavení, aj keď sa môže zdať, že sa pracuje s materiálmi, ktoré sú zostavovateľovi ľahko dostupné a autori príspevkov sú väčšinou členovia SDS. Len úprimný vzťah k histórii a hlboký záujem o dejiny Spiša pomáhajú prekonať ťažkosti pri jej zrode.

Cieľom tejto ročenky s polytematickým zameraním štúdií a článkov konkrétnych autorov bolo priblížiť čitateľovi skúmané oblasti dejín Spiša. Môžeme konštatovať, že sa im to podarilo. Ročenka SDS sa XI. ročníkom radí ku kvalitným slovenským historickým periodikám.

Agnesa Žifčáková

STÁTNÍ ÚSTŘEDNÍ ARCHIV V PRAZE. PRŮVODCE PO ARCHIVNÍCH FONDECH A SBÍRKÁCH. Díl I. Svazek 1–3. Praha, odbor archivní správy Ministerstva vnitra ČR 1997–2005, 274, 374, 437 s. + obr. přílohy.

V rozmezí téměř osmi let vycházely jednotlivé svazky dlouho připravovaného prvního dílu obsáhlého Průvodce po archivních fondech a sbírkách Státního ústředního archivu v Praze, který doplnil již koncem osmdesátých let 20. století vydané tři svazky dílu druhého (1987, 1988, 1990) a nahradil dnes již antikvované dva svazky průvodce z let 1952 a 1955 (Průvodce po Ústředním archivu ministerstva vnitra, SAP, 2, 1952/2 a Státní ústřední archiv. Průvodce po archivních fondech II. Praha 1955). Dílo, jehož první svazek vyšel v roce 1997 a poslední na začátku roku 2005, je prací kolektivu autorů pod vedením Aleny Pazderové. Počátek roku 2005 také přinesl změnu v názvu archivu – na základě zákona 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a změně některých zákonů, se po padesáti letech stal ze Státního ústředního archivu Národní archiv.

Jednotlivé popisy archivních fondů a sbírek ve všech třech svazcích tohoto prvního dílu mají pevně stanovenou strukturu a obsahují: název fondu, jeho časové rozpětí, krátkou charakteristiku původce a jeho spisové manipulace, ceně informace o dějinách fondu, kvantitativní rozsah, informace o obsahu fondu, event. o jeho částech uložených v jiných archivech, a konečně přehled archivních pomůcek a základní literatury o fondu. Fondy a sbírky jsou průběžně očíslovány. Každý svazek je opatřen českým a cizojazyčným resumé, osobním, zeměpisným a věcným rejstříkem a doplněn obrazovými přílohami.

První svazek průvodce (Praha 1997), který zachycuje stav archivních fondů k 31. prosinci 1996, uvádí – pomineme-li předmluvu a poznámky k vydání – obsáhlá studie o dějinách Státního ústředního archivu a jeho předchůdců – Ústředního archivu ministerstva vnitra, Archivu Země české (s jejich předchůdci) a nejmladšího Československého státního archivu zemědělského (později Ústředního zemědělsko-lesnického archivu). Následující studie je věnována politické správě českého státu od 12. století do roku 1848 a podává základní informace o činnosti ústředních správních orgánů, úřadů a institucí starého českého státu, neboť tento svazek popisuje archivní fondy, které z jejich činnosti v uvedeném období (s přesahy do doby mladší) vznikly. Fondů je celkem 53 a patří k nejvýznamnějším fondům archivu – uveďme namátkou alespoň Archiv České koruny, Starou manipulaci, Českou dvorskou kancelář, Staré české místodržitelství či řadu fondů vzešlých z činnosti českého gubernia.

Obsah druhého svazku (Praha 2000) tvoří popisy celkem 65 archivních fondů (č. 54–118) z oblasti finanční, soudní a horní správy od 13. století do roku 1848 (některé z nich však uvedené časové rozmezí i dosti významně přesahují, v některých případech až do poloviny 20. století). Jeho první část, věnovaná velké skupině fondů finanční správy, správy statků a katastrům (31 fond) je uvozena – stejně jako oddíly další – přehledným správním úvodem. K nejstarším dochovaným archivním fondům uloženým v Národním archivu náleží písemnosti vrcholných soudních institucí. Jim je věnován správní úvod druhé části a popisy 16 fondů vzniklých z jejich činnosti (č. 85–100). Poslední oddíl přináší popisy 18 archivních fondů (č. 101–118) z oblasti horní správy, z nichž některé zde jsou popsány poprvé.

Konečně poslední, třetí svazek průvodce (Praha 2005), obsahuje popisy archivních fondů z oblasti církevní správy a zemské samosprávy, popisy rodinných archivů a sbírek vzniklých činností předchůdců Státního ústředního archivu i archivu samotného. Tak jako v předchozích svazcích předcházejí popisům archivních fondů správní úvody (pokud jde o církevní správu a zemskou samosprávu), úvodní partie najdeme i před popisy rodinných archivů a sbírek. Co do počtu popsáných celků je třetí svazek s popisy celkem 129 archivních fondů a sbírek (č. 119–226) největší. V části věnované církevní správě najdeme 20 fondů vzniklých z činnosti katolických světských církevních institucí (z nich k největším lze počítat archiv pražského arcibiskupství) a jiných církví působících na území českého státu a dalších 20 archivních fondů institucí řeholních (včetně archivů statků institucí jak světských, tak řádových). Do části věnované zemské samosprávě pak byly zařazeny fondy vzniklé z činnosti samosprávných

orgánů a institucí českého státu (celkem 19, č. 157–175), z nichž k nejdůležitějším a nejrozsáhlejším nepochybně náleží archivy českých stavů, českého zemského sněmu a zemského výboru. Mezi osmi rodinnými archivy (č. 176–183) zcela jistě patří k nejvýznamnějším rodinný archiv Metternichů a rodinný archiv toskánských Habsburků. Pokud jde o sbírky, byly sem zařazeny jak celky vzniklé skutečnou sběratelskou činností, tak takové, které vznikaly přímo v Archivu ministerstva vnitra nebo v Archivu Země české z praktických důvodů, bez ohledu na původ dokumentů. Nejpočetnější skupinou z celkového počtu 42 sbírek jsou sbírky genealogické a heraldické. Část věnovanou popisům archivních fondů uzavírají popisy pozůstalostí tří zaniklých soukromých nadací a fondu Vlastenecko-hospodářské společnosti.

Závěr třetího svazku průvodce obsahuje, tak jako ukončení předchozích svazků, velmi užitečné české a německé resumé, rejstříky a obrazové přílohy.

První díl Průvodce po archivních fondech a sbírkách Státního ústředního archivu (dnes Národního archivu) pokračuje v dlouholeté tradici zpřístupňování archivního bohatství českých archivů formou průvodců po fondech. Kvalitativně vyšší formou představuje archivní fondy a sbírky největšího z nich a poskytuje badatelům výborný přehled o jejich obsahu.

Jana Pražáková

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

THE AMERICAN ARCHIVIST, Published semi-annually by the Society of American Archivist, Fall/Winter 2004, Volume 67, No 2.

Číslo 2: James M. O'Toole, *Back to the Future: Ernst Posner's Archives in the Ancient World* (161–175). Úvod ku knihe E. Posnera *Archives in the Ancient World* (Archívy starovekého sveta) vychádzajúcej v edícii „Archívna klasika“. Autor úvodu sa zamýšľa nad jej aktuálnym odkazom pre súčasnosť, pričom poznamenáva, že revolučné zmeny v zaznamenávaní a uschovávaní informácií v modernej dobe, ktoré sa odohrávajú vďaka používaniu IT, majú veľa spoločného so zmenami, ktoré pre antický svet znamenal prechod od orálneho spôsobu zachovávaní informácií k ich spisomnenu. – Elena S. Danielson, *Privacy Rights and the Rights of Political Victims: Implications of the German Experience* (176–193). Keď sa na svetlo sveta vynesú tajné spisy bezpečnostných orgánov, zvyčajne treba počítať so vzájomnou kolíziou troch prvkov: práva na súkromie, práva na zachovanie bezpečnosti štátu a práva na prístup k informáciám. V prípade východonemeckej Stasi sa ich funkcionári bývalého režimu snažili zničiť, západonemeckí archivári a politici zamedziť na desaťročia prístup k nim a bývalí disidenti sa dožadovali prístupu k nim. Špecifické riešenie tohto problému priniesol zákon z roku 1990. S odstupom 15 rokov od pádu Berlínskeho múru hodnotí autorka štúdie spôsob riešenia tohto problému, tzv. Gauckov plán, ktorý sa snažil nájsť rovnováhu medzi všetkými tromi vyššie spomenutými prvkami. – Sara S. Hodson, *In Secret Kept, in Silence Sealed: Privacy in the Papers of Authors and Celebrities* (194–211). Pri spracúvaní súdobých osobných archívnych fondov sa archivár musí zaoberať aj etikou protikladov: práva poskytnúť voľný prístup k dokumentom bez porušenia práva na zachovanie súkromia dotknutých osôb. Štúdia venuje pozornosť otázkam sprístupnenia takých osobných archívnych fondov, ktoré obsahujú dokumenty osobného a dôverného charakteru významných osobností spoločenského života. V súvislosti s právom na súkromie si všíma aj dodržiavanie autorského práva a upozorňuje na skutočnosť, že archívy venujú zvýšenú pozornosť získavaniu osobných fondov ešte žijúcich osobností. – Tamar G. Chute and Ellen D. Swain, *Navigating Ambiguous Waters: Providing Access to Student Records in the University Archives* (212–233). Keďže súkromné právo výrazne obmedzuje prístup k tzv. osobným záznamom študentov sú archivári nútení posúdiť bádateľnosť týchto dokumentov ešte prv, než ich preberú do svojej úschovy. Musia pritom rešpektovať zákon o práve na súkromie a práve na výchovu v rodine (FERPA), ktorý chráni jednotlivé tzv. záznamy študentov pred nepovoleným nazeraním tretích osôb. Autor štúdie v roku 2003 vykonal prieskum v stovke archívov výskumných knižníc USA, aby posúdil účinok FERPA na skartačné konanie a politiku prístupu k tzv. osobným záznamom študentov. Jej výsledkom je návrh smernice na presadzovanie

vanie takej metodiky, ktorá rešpektuje FERPA a na strane druhej zabezpečuje maximálny možný prístup k dokumentom. – Christopher J. Prom, *User Interactions with Electronic Finding Aids in a Controlled Setting* (234–258). Štúdia predstavuje výsledky výskumu zameraného na zistenie a opis interakcie bádateľov pri on-line používaní archívnych pomôcok. Analyzuje odpovede účastníkov, ktorí interaktívne pracovali so 4 charakteristickými archívnymi pomôckami a konštatuje, že dosiahnuté štatistické a kvalitatívne výsledky sú vo vzájomnej korelácii s demografickými údajmi a archívnymi skúsenosťami. Zároveň poskytuje obraz o tom, ako používatelia pracovali s opismi archívnych dokumentov a ako archivári a knihovníci môžu zostaviť taký interfejs, ktorý by uľahčil účinné vyhľadávanie. – Bruce P. Stark, *The Archivist as Detective; or, The Case of Ledyard vs. William Morgan* (269–292). Zistenie pravdepodobnej krádeže dokumentov v Connecticut State Library v roku 2000 nasmerovalo jej vyšetovanie aj do radov archivárov (súčasťou knižnice je aj štátny archív). Publikovaný článok rozoberá jednotlivé kroky vedúce k identifikovaniu pravdepodobne odcudzených dokumentov a prevereniu, či boli tieto pôvodne súčasťou zbierok knižnice. Spolupráca s políciou a ďalšími archívmi viedla nakoniec k opätovnému získaniu stratených dokumentov. – *Reviews* (293–308) – *Society of American Archivists* (309–329) – *Annual Index* (333–337).

Peter Draškaba

ARCHEION CVI. Naczelnia dyrekcja archiwów państwowych. Warszawa 2003.

Roztrúsené dedičstvo

Wojciech Kowalski, *Repatriacja dóbr kultury w sytuacji cesji terytorialnej i rozpadu państw wielonarodowych* (5–37). Autor sa vo svojom príspevku zaoberá repatriáciou kultúrnych cenností v období teritoriálnych pohľadávok a rozpadu mnohonárodnostných štátov. Túto problematiku rozoberá v časovom úseku 150 rokov. Prvým príkladom je rakúsko-talianska dohoda z roku 1866, ďalšími zmluvy o mieri a niektoré dohovory uzavreté po 1. a 2. svetovej vojne. Autor spomína aj politické rozhodnutia 80. a 90. rokov 20. storočia medzi centrálnou a východnou Európou a aj bývalým Zväzom sovietskych socialistických republík. Ich dôsledky sú už citeľné v novovzniknutých štátoch. Základom spomenutých procesov boli ich územné zmeny. Aj keď sa navonok tieto územia zdali autonómne, boli okrem iného svojou kultúrou a spôsobom života prepojené s pôvodným štátom. Kowalski vidí ako jednu z možností spravodlivejšieho rozdelenia majetku, hlavne na poli kultúry, právnu medzinárodnú reguláciu. Tu však vystupuje do popredia teritoriálny princíp a aj časové obdobia, v ktorých je dané

územie súčasťou toho ktorého štátu. Tieto úvahy sa vzťahujú rovnako na repatriáciu písomných archívnych dokumentov vo väčšine povojnových štátov.

Władysław Stępnia k, *Tradycyjne metody rozstrzygania międzynarodowych sporów archiwalnych* (38–46). Autor napísal príspevok pod vplyvom dokumentu prijatého vo Viedni 8. apríla 1983, ktorým prebehol proces kodifikácie medzinárodného verejného práva týkajúceho sa riešenia sporov v súvislosti s archívnymi dokumentmi. Tento bol s nevôľou prijatý Sekretariátom Medzinárodnej rady archívov, čo mu ubralo na význame. Medzinárodná rada aktívnym prístupom presadzuje zosúladené princípy a metódy tradičného riešenia archívnych sporov. Autor ich zhrnul do nasledujúcich bodov: 1. Oficiálne dokumenty v archívoch patria na územie, na ktorom vznikli; 2. V prípade zmeny štátnych hraníc sa archívne materiály stávajú majetkom štátu, do ktorého sídlo, na ktoré sa dokumenty vzťahujú, prináleží. Spisy vzťahujúce sa k územiu na tej istej strane hranice sú vlastníctvom štátu. Preberá ich bez prihliadnutia na sídlo archívu, v ktorom sú archívne dokumenty uložené. Písomnosti nachádzajúce sa na oboch stranách hranice ostávajú v správe štátu, na ktorého území sa archív nachádza. V takýchto prípadoch má susedný štát ničím neohraničené právo využívania dokumentov. Niekedy sa potvrdzuje spoločné vlastníctvo spomenutých písomností. Môžu byť vydané rovnako susednému štátu, ak sa písomnosti týkajú väčšinou územia susedného štátu, ako štátu, na ktorom území sa nachádza sídlo archívu; 3. Povinnosť vrátenia archívnych dokumentov vyvezených v minulosti z územia budúcej pohľadávky; 4. Spisy musia byť vrátené pôvodcovi bez ohľadu na druh písomností tomu, kto ich nadobudol, ak vieme ich pôvod; 5. Uplynutá doba od momentu vzniku vo vlastníctve archívnych dokumentov nemá praktický význam a vplyv na zmenu vlastníka; 6. Archívne dôsledky teritoriálnych zmien medzi štátmi obsahujú svojím obsahom vydeľovanie a odvádzanie spisov centrálnych mocností, ktoré budú zviazané výlučne s územím budúceho predmetu pohľadávky. Dokumenty, ktoré takto vznikli, sú archívnymi fondmi daného územia nezávisle od miesta, na ktorom sa nachádzajú orgány správy.

Patricia Kennedy Grimsted, *Dwukrotnie zrabowane i nadal z dala od Ojczyzny. Losy trzech bibliotek słowiańskich przejętych przez nazistów w Paryżu* (47–84). Príspevok predstavuje osud troch slovanských knižníc v Paríži – Knižnice Turgeneva, Ukrajinskej knižnice a Poľskej knižnice. Tieto začiatkom 2. svetovej vojny odvliekli nacisti, opätovne boli vykradnuté a vrátené do Sovietskeho zväzu. Spomenuté knižnice predstavujú iba nevelké percento ohromného európskeho kultúrneho dedičstva, ktoré sa roztrúsilo počas vojny. Fondy, jednotliviny alebo „trofejné materiály“ (ako ich nazývajú v Rusku) sú v súčasnosti na území bývalého Zväzu sovietskych socialistických republík a vo východnej Európe. Mnohé z nich ešte neboli úplne identifikované a vrátené na svoje pôvodné miesto. Od roku 1991 sa uskutočnili dve reštitúcie knižníc z územia Ruska do Holandska. Prvá obsahovala 600 holandských kníh zo Všeruskej štátnej knižnice zahraničnej literatúry, druhá kolekciu európskej socialistickej literatúry z bývalej knižnice Inštitútu marxizmu-leninizmu. Viaceré iniciatívy UNESCO a Medzinárodnej rady archívov, žiaľ, neumožnia návrat tzv. trofejných kníh a archívnych dokumentov na miesta svojho vzniku.

Ewa Rosowska, *Losy polskich archiwaliów na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1945)* (85–118). Autorka zoznamuje verejnú osudnú polských archívnych dokumentov z východného Poľska počas vojnového obdobia rokov 1939–1945. Vychádza z výskumu zachránených archívnych dokumentov bývalými orgánmi ZSSR. Približuje ich činnosť na území, ktoré bolo v roku 1939 začlenené do ZSSR. Zároveň analyzuje tzv. akciu koncentrácie, zriaďovania sietí štátnych archívov ZSSR na pričlenenom území a poškodzovanie archívnych materiálov počas vojnových udalostí. Na záver zoznamuje čitateľov s osudmi archívnych dokumentov počas nemeckej okupácie v rokoch 1941–1944/1945. Na základe ruských prameňov uvažuje o problémoch porušenia celistvosti fondov vzniknutých z činnosti poľských správnych orgánov, ktoré sa nachádzali v archívoch ZSSR.

Dariusz Matelski, *Straty polskich dóbr kultury w wojnach ze Szwecją w XVII i XVIII wieku oraz próby ich restytucji* (118–138). Problematika príspevku začína momentom získania poľského trónu Žigmundom III. Vazom (1687), synom Kataríny Jagelovskej a Jána III. Vazu. Podľa autora vtedy začali problémy so Švédskom, s ktorým Poľsko susedí. Autor presne špecifikuje, ktoré knižničné fondy a archívne dokumenty boli poškodené počas prvej poľsko-švédskej vojny (1600–1629), druhej (1655–1660) a tretej vojny (1702–1709). Konštatuje, že počas spomenutých udalostí bolo vyvezených 67 knižníc a 16 archívov prevažne z územia Veľkopoľska a niektorých území bývalého Sovietskeho zväzu. Pokusy o reštitúcie týchto knižníc a dokumentov v minulosti boli neúspešné. V 50. rokoch 20. storočia boli v Štokholme vyhotovené mikrofilmy obsahujúce cez 100 tisíc archívnych dokumentov, ktoré sú prínosom aj pre súčasný historický výskum.

Sławomir Filipowicz, *Archiwalia Suwalszczyzny – zasób rozproszony* (139–160). Suwalki – ide o veľmi špecifický región, ktorý vznikol v 19. storočí a zahŕňal približne územie Veľkého litovského kniežatstva. Z obdobia do 19. storočia sa zachovalo len veľmi málo roztrúsených archívnych dokumentov súvisiacich s neskorým osídlením, vojnami, zmenami hraníc a štátnou príslušnosťou. V príspevku autor predstavuje rôzne faktory, ktoré vplývali na zachovanie archívnych dokumentov tohto regiónu. Štátny archív v Suwalkách obnovil svoju činnosť v roku 1955. Spravuje písomnosti od 19. storočia, predovšetkým súdne dokumenty a písomnosti týkajúce sa 2. svetovej vojny.

Władimir P. Kozłow, Natalia S. Lebediewa, *Do historii poszukiwań oryginału „Mazurka Dąbrowskiego“* (161–181). Na jar v roku 1998 sa Ústredné riaditeľstvo štátnych archívov Poľska obrátilo na Rusko, či sa v ich archívoch nenachádza originál hymny Poľska. Túto prosbu podpísal aj prezident Poľska Alexander Kwasniewski a bola odoslaná Inštitútu všeobecnej histórie Ruskej akadémie vied. Autorom hymny z roku 1797 bol Jozef Wybicki. Po autorovej smrti mal jej rukopis rôzne osudy. Bohuslav Kraševsky dal zhotoviť 24 faksimilných vydaní a rozposlal ich po viacerých knižniciach. Originál Piesne poľských légii získal v roku 1929 otec Dombrovského a zároveň aj Národná knižnica vo Varšave. Po potlačení Varšavského povstania sa rukopis spolu s inými cennosťami

mi stratil. Autor prináša informácie o pátraní po tomto veľmi vzácnom archívnom dokumente.

Archívy za hranicami

Irina Matiasz, *Archiwistyka na Ukrainie: nowy etap rozwoju* (183–190). Veda o archívniectve sa začala na Ukrajine rozvíjať v 19. storočí a odvtedy prešla viacerými etapami vývoja. Začiatkom 90. rokov 20. storočia získala nový impulz spojený s demokratizáciou archívneho systému. Zvláštnosťou obdobia bola snaha k objektívizmu, nestrannosti, riešenie v minulosti zamlčaných problémov, prijatie nových vedeckých úloh a špeciálnych vedeckých archívnych riešení a rozšírenie spolupráce medzi archívnu vedou a inými príbuznými vedeckými disciplínami. Pre rozvoj archívniectva malo osobitný význam načrtnutie prioritných úloh archívniectva, aktualizácia pojmov, rozpracovanie archívárskej historiografie a zriadenie špeciálneho vedeckého úradu. V roku 1993 bol prijatý zákon O národnom archívnom fonde a archívnych úradoch. Začiatkom 90. rokov vznikli nové vedecké ústavy, ktorých cieľom bolo zabezpečenie rozvoja napr. archívniectva, medievistiky, kodikológie, kodikografie, diplomatiky a pod. Ich úlohou bolo okrem iného vyhotovenie edícií archívnych prameňov.

Władimir Adamusko, *Organizacja archiwów na Białorusi* (191–206). História bieloruského archívniectva siaha mnoho rokov do minulosti. Už v 15. storočí existoval štátny archív Veľkého litovského kniežatstva – v minulosti štátu Bielorusov, Litovcov a Ukrajincov. Zo 16. storočia sú známe archívy miestnych úradov – zemských podkomorských súdov a pod. Existencia súčasného archívneho systému siaha do roku 1922, keď bolo potvrdené *Postavenie Centrálného archívu v Bielorusku*. V súlade s týmto postavením všetky archívy (štátne, vedecké) tvorili jednotný štátny archívny fond Bieloruska a všetky dokumenty sa stali štátnym vlastníctvom. V súčasnosti sa dianie v štátnych archívoch riadi zákonom *O národnom archívnom fonde a archívoch v Bieloruskej republike*, ktorý bol prijatý v roku 1994 a v doplnenom vydaní v roku 1999. Bieloruské archívy naplňujú očakávania spoločnosti, otvárajú svoje bádateľne, pripravujú vydania edícií archívnych dokumentov, organizujú výstavy a stretnutia v archívoch. Počas rokov 1991–2001 archivári vybavili viac ako 800 tisíc stránok, ktorých žiadosti sa týkali predovšetkým sociálno-právnych požiadaviek, pátrania po vojnových a povojnových osudoch, deportáciách na nútené práce, konfiškácie počas 2. svetovej vojny.

Profesionálna etika

Lajos Körmeny, *Mentalność i tożsamość, archiwa a społeczeństwo – przypadki Europy środkowej* (207–222). Autor sa zamýšľa nad neexistenciou profesionálnej a morálnej charakteristiky archivára v odbornej literatúre. Požiadavky na archivára sa vyvíjajú s prihliadnutím na celospoločenské požiadavky. Veľká záťaž na archívy a archivárov nastala prijatím viacerých zákonov týkajúcich sa reštitúcií, rehabilitácií, genealógií a pod. Západná Európa takúto situáciu

zažila o dvadsať rokov skôr. Archívy boli spoločensky a inštitucionálne postavené na popredné miesta, čo sa však v postavení archivárov neodrazilo.

Poloniká

Roman Stelmach, *Polonika i silesiana w zespole „Archiv České Koruny“ w Státnim Ustřednim Archivie w Pradze* (223–230).

Autor predstavuje archívne dokumenty poľskej a sliezskej proveniencie, ktoré sa nachádzajú v Štátnom ústrednom archíve v Prahe vo fonde Archív českej koruny. Nachádza sa tu niekoľko desiatok pergamenových listín súvisiacich s prechodom sliezskeho kniežatstva pod vládu Luxemburgovcov. Najstarším dokumentom bola listina vydaná pápežom Klementom 20. januára 1268. K mladším dokumentom patrí korešpondencia poľských kráľov so sliezskejšími kniazmi a vroclavským biskupom, ktoré odrážajú česko-poľské vzťahy.

Zuzana Kollárová, *Dokumenty polskiej proveniencji w Państwowym Archiwum Powiatowym w Popradzie z okresu zastawu polskiego w latach 1412–1772* (231–237). Popradská archivárka informuje poľskú historickú a archivársku verejnosť o písomnostiach poľskej proveniencie nachádzajúcich sa v Štátnom archíve v Levoči, pobočka Poprad, z obdobia rokov 1412–1772, keď patrilo 13 spišských miest do poľského zázemiu. Informácie o archívnych dokumentoch sú o to cennejšie, že viaceré listiny poľských panovníkov boli považované za zničené.

Jerzy Gaul, *Polonika z lat 1772–1918 w Krajowym Archiwum Karyntii w Klagenfurcie* (238–248). Autor informuje o rukopisoch z fondu Geschichtsverein für Kärntner, nachádzajúcom sa v Landesarchiv Kärntner v Klagenfurte. Rukopisy sa týkajú histórie Poľska v 18. a 19. storočí. Uvádza aj dokumenty z rodinného archívu grófov Goess, hlavne Petra II., ktorý bol v rokoch 1810–1815 cárskeým gubernátorom Galície.

Recenzje i noty bibliograficzne (249–278). – *Przegląd czasopism* (279–312). – *Kronika* (313–336). – *Jubileusze* (337–338). – *Bibliografie Wydawnictwa Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych* (339–342).

Zuzana Kollárová

DER ARCHIVAR. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen. Herausgegeben vom Landesarchiv Nordrhein-Westfalen. 57. Jahrgang 2004. Heft 3–4.

Zošit 3 – Manfred de Boetticher, *Organisation der Benutzung und Neugestaltung des Benutzersaals im Niedersächsischen Hauptstaatsarchiv Hannover* (199–203). Autor prezentuje spôsob organizácie využívania archívnych fondov v bádateľni Dolnosaského hlavného štátneho archívu v Hannoveri. Archív disponuje archívnu pramennou bázou v rozsahu 36 tisíc bežných metrov listín a spi-

sov z časového obdobia ostatných 1 000 rokov. Bádateľňa archívu prešla rozsiahlymi stavebnými úpravami a dobudovaná bola moderným technickým a informačným zariadením. Pracovníci bádateľne sa prioritne orientujú na pomoc bádateľom, najmä na výber archívnych fondov a konkrétnych archívnych dokumentov k danej téme, resp. požiadavke. Prácu im uľahčuje aj vedecko-informačný aparát archívu. – Michael Klein, *Organisation der Nutzung – Konzeptionen und Erfahrungen* (203–207). Príspevok archivára Krajinského archívu v Berlíne vychádza z dlhoročných skúseností v bádateľni archívu. Osobitnú pozornosť venuje archívny on-line službám a bádateľia majú k dispozícii na internete aj webovú stránku archívu. – www.landesarchiv-berlin. – Kolektív autorov, *Archivpädagogische Perspektiven – eine europäische Bilanz* (208–216) informuje o obsahu prvej európskej konferencie o archívnej pedagogike, archívnej výchovno-vzdelávacej práci v Bocholte 19.–21. júna 2003. Konštatovali rastúci význam archívnej pedagogiky, archívnej „service éducatif“. Posúdili jej obsah a ciele, rámcové podmienky a koncepty archívno-pedagogickej práce, archívnej didaktiky v Európe a perspektívy vytvorenia európskej siete pre túto oblasť. – Hanns Peter Neuheuser, *Schutzmassnahmen bei Tätigkeiten mit mikrobiell kontaminiertem Archivgut* (217–225) komentuje a zverejňuje novovypracované Technické ochranné opatrenia pre biologicky kontaminované archívne dokumenty. – *Archivtheorie und -praxis* (225–255). – *Literaturbericht* (255–266). – *Personalnachrichten* (2–268). – *Nachrufe* (268–269). – *Kurzinformation, Verschiedenes* (269–272). – *Mitteilungen des VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e. V.* (273–274).

Zošit 4 – Uwe Schaper, Michael Scholz und Ilka Stahlberg, „*Das Gesetz ist auf gutem Wege!*“ – *10 Jahre Brandenburgisches Archivgesetz* (283–294) hodnotia Zákon o zabezpečení a využívaní verejných archívnych dokumentov v krajine Brandenburg, prijatý krajinským snemom 24. marca 1994. Všímajú si, ako tento zákon už vyše desať rokov ovplyvňuje archívny rozvoj krajiny, najmä však na úsekoch hodnotenia a preberania archívnych dokumentov, ich využívania. Autori uzatvárajú svoj príspevok konštatovaním, že archívny zákon obstál pri desaťročnom testovaní každodennou praxou. – Wilfried Reininghaus, *Das Landesarchiv Nordrhein-Westfalen* (295–300). 1. januára 2004 vznikol „Landesarchiv Nordrhein-Westfalen“ ako krajinské zariadenie Nordrhein-Westfalen. Tento archív združuje 3 štátne archívy a dva osobné archívy ako odborné oddelenia. Autor sa venuje vzniku krajinského archívu, vnútornej organizácii, úlohám a súčasným cieľom. – Martin Wiech, *Festakt zur Errichtung des Landesarchivs Nordrhein-Westfalen* (301–305) zapísala slávnostný akt zriadenia Krajinského archívu Nordrhein-Westfalen, ktorý sa konal 12. júla 2004 na zámku Augustusburg v Brühli. In extenso sa zverejňuje aj slávnostný prejav prezidenta krajinského archívu prof. Reininghaus. – Helge Kleifeld, *Zur Anwendung repräsentativer Stichproben im Bereich der Bestandserhaltung* (305–309). Náhodnému výberu formou vzorky dokumentov nie pre potreby trvalého archivovania, ale pre zistenie stavu zachovania a fyzického stavu dokumentov z pohľadu ich dlhodobej úschovy sa vari prvýkrát v Nemecku uskutočnil v archív-

nych fondoch Historického archívu Krupp. Takto vybrané dokumenty sa podrobia hromadnej neutralizácii a v prípade potreby aj reštauračných postupom. Ide o heterogénny materiál z ostatných 200 rokov a výber sa vykonal z vyše 300 bežných metrov archívnych dokumentov. Napriek tomu, že išlo o náhodný výber, zistil sa pomerne exaktne skutkový stav zachovania archívnych dokumentov, spoznala sa štruktúra a charakter škôd dokumentov a mohli sa napláňovať ďalšie konzervačné a reštauračné kroky pri ochrane a záchrane archívnych dokumentov v Historickom archíve firmy Krupp. – Archivtheorie und -praxis (309–334). – Auslandsberichterstattung (334–341). – Literaturbericht (341–353). – Personalnachrichten (354–356). – Nachrufe (357–359). – Kurzinformationen, Verschiedenes (359–363). – Gesetzliche Bestimmungen und Verwaltungsvorschriften für das statliche Archivwesen und zur Archivpflege in der Bundesrepublik Deutschland (364–376). Zverejňuje sa prehľad v druhom polroku 2003 vydaných zákonných nariadení a vyhlášok pre krajiny Bayern, Hessen, Nordrhein-Westfalen a Sachsen.

Peter Kartous

ARCHIVNÍ ČASOPIS. Vydáva odbor archívnej správy MV ČR, Praha 2004, roč. 54, č. 1–4.

Číslo 1. Autorom prvého príspevku tohto čísla *Legislativní úprava archivnictví – východiska a cíle* je riaditeľ českej archívnej správy Dr. Václav Babička. Ide nielen o vyčerpávajúci komentár k vládnemu návrhu zákona o archívnictve a spisovej službe, ale aj o jeho obhajobu v čase, keď ho vláda predložila parlamentu na schválenie a práve vtedy sa proti nemu vzniesla vlna kritiky predovšetkým z radov historikov.

Oskar Macek a Michal Wanner sa v príspevku *Co je pravé a autentické? K problému autenticity a integrity dokumentů v digitální podobě* zaoberajú základnými problémami autenticity integrity dokumentov v digitálnej podobe a možnými východiskami pri ich riešení. Zložitosť tohto problému spočíva predovšetkým v samotnej podstate digitálneho záznamu, ktorý je po uplynutí určitého času potrebné z rozličných príčin konvertovať. Vzniknutá kópia je za normálnych podmienok síce identická s originálom, ale v podstate nie je možné zaručiť, že v tejto fáze prevodu nedošlo k úmyselným zmenám.

V rubrike Správy informuje A. Blodigová o archíve českej menšiny v chorvátskom Daruvere. Približuje históriu sťahovania nielen Čechov, ale aj Slovákov do Chorvátska už od čias rozvoja manufaktúr, keď na suroviny bohatému Chorvátsku chýbali odborníci, pokračujúceho v rokoch 1792–1873. O tom, že nezabudli na svoju vlasť, svedčí ich kultúrny a spoločenský život organizovaný v krajan-ských spolkoch. Spolupráca medzi orgánmi českého archívnictva a Zväzom

Čechov v Republike Chorvátsko začala v roku 2001 a je zameraná na pomoc pri usporadúvaní a evidovaní archívnych dokumentov zväzu. Nasleduje prehľad fondov a zbierok archívu zväzu. Ivana Ebelová podáva správu z 22. vedeckého zasadnutia Archívu hl. mesta Prahy 7.–8. októbra 2003: Mesto a voda: Praha, mesto pri vode, na ktorom bola voda predstavená v najrozličnejších podobách ako životodarný zdroj, podmienka a základný predpoklad života. O priebehu rokovania 74. archívneho snemu v Saskej Kamenici, ktorého hlavnou témou boli Nemecké teritória v konečnej fáze Starej ríše, informuje Jindřich Schwippel. S Tretím ročníkom študentskej súťaže v odbore archívniectvo vypísanej Českou archívnu spoločnosťou oboznamuje čitateľov Vladimíra Hradecká. Ad honorem Vladimír Bystrický je príspevok z pera Bořivoja Indru venovaný jednej z popredných osobností českého archívniectva – riaditeľovi Štátneho oblastného archívu v Plzni odchádzajúcemu do dôchodku. V rubrike Literatúra nás zaujala recenzia publikácie Boleslava Lutonského, Lexikon genealoga. Praha, vlastným nákladom 2003. 432 s. – Vademecum genealoga, sv. 7. Recenzentka V. Hradecká hneď na úvod konštatuje, že pre odborníka nie je ľahké hodnotiť dobre mienenú prácu zasväteného laika. Hlavný nedostatok lexikónu podľa nej spočíva v množstve hesiel, z ktorých mnohé majú len veľmi vzdialenú spojitosť s vytyčenou témou a bádateľ si ich ľahko vyhľadá v iných, špecializovaných slovníkoch. Je pre nás potešiteľné, že veľká časť tejto rubriky je venovaná slovenským publikáciám – podrobná informácia o obsahu Slovenskej archivistiky 2/2002 od Zdeňka Šambergera, recenzia Príručky chronológie Juraja Žudela od Jany Pražákovéj aj Heraldickej terminológie I. Ladislava Vrtela od Martiny Jeránkovéj. Posledná je najobsažnejšia, navyše v úvode podáva súhrnný prehľad a informuje o obsahu odborných publikácií zaoberajúcich sa heraldikou, vydaných na Slovensku od roku 1997.

Číslo 2. Michal Wanner v úvodnom príspevku rubriky Články *Evropské iniciativy v oblasti dlhodobého uchovávaní dokumentů v digitální podobě* mapuje vývoj európskych iniciatív súvisiacich s touto problematikou v rámci organizačných štruktúr Európskej únie od roku 1994. Vzhľadom na vstup Českej republiky do Európskej únie predpokladá jej skoré zapojenie do medzinárodnej spolupráce v rámci týchto iniciatív. Ďalším je príspevok od Pavla Holáta *K historii blíže... Kněz František Teplý archivářem v Jindřichově Hradci*. Približuje život a dielo tohto zaujímavého archivára (od r. 1909) a regionálneho historika.

Zo Správ nás zaujala, napriek názvu Několik poznatků ze stáže v Centrálním archívu Rady Evropy a z návštev v Historickém archívu Evropské komise a Archívu rady EU veľmi podrobná a zaujímavá správa M. Wannera. Autor absolvoval spomenutú stáž v novembri 2003 a náštevky vo februári 2004. Ďalšie správy sú venované Vedeckej archívnej rade v roku 2003 (JP), 14. valnému zhromaždeniu Českej archívnej spoločnosti (Jan Kahuda) a Zväzu nútene nasadených a ukončeníu jeho činnosti (Miroslav Eisenhammer). Po viacerých laudáciách a nekrológoch českých archivárov rubriku uzatvára správa o zahraničných cestách v roku 2003 (Lucie Černá).

V ďalšej rubrike je uverejnená veľmi pozitívna recenzia Václava Rameša na Vladimírom Růžkom edované Atlasy erbů a pečeti české a moravské šlechty 1–5 Augusta Sedláčka. (1 – Sedláčkovy atlasy erbů a pečeti, Kritický a ediční aparát: Úvodní studie, soupis pramenů, seznamy a rejstříky. 2 – Atlas erbů. Čechy (1. část). Edice. 3 – Atlas erbů. Čechy (2. část). Edice. 4 – Atlas erbů. Morava. Edice. 5 – Atlas pečeti. Soupisy, rejstřík, faksimile. Edd. *Vladimír Růžek*. Praha, Academia 2001–2003. 638, 502, 245, 382 s. Dielo obsahuje na 8 000 farebných a čiernobielych kresieb erbov a pečatí (dosiaľ neboli publikované) s podrobnými poznámkami a komentárom. Vedecká obec ich dostala do rúk predovšetkým vďaka obrovskej a svedomitej práci V. Růžka. Z Literatúry upozorňujeme ešte na dve recenzované publikácie: Hana Pátková, Ondřej Bastl, *Texty k výuce diplomatiky*. Praha 2003, 175 s., 75 obr. (rec. Ivana Ebelová) a Václav Halásek a kol., *Učebnice čtení starých textů k výuce v kurzech ČGHSP i pro samouky*. Praha, Česká genealogická a heraldická společnost v Praze 2003, 24 s. + 50 ukázek (rec. Ivana Ebelová). Z. Šamberger je autorom podrobnej anotácie Slovenskej archivistiky 1/2003. Číslo uzatvárajú Časopisy a publikácie došlé odboru archívnej správy v prvom štvrtroku 2004.

Číslo 3. Toto číslo otvára slávnostný príhovor Vladimíra Bystrického *Půl století organizovaného českého archivnictví*. Za ním nasleduje druhý článok *Sedmdesát let archivního fondu Edvard Beneš (K 120. výročí narození prezidenta E. Beneše)*, 1. část, ktorý napísal Ivan Šťovíček v spolupráci s Janom Bílkom. Informuje o vzniku, budovaní a zložitých osudoch Benešovho archívu, ktorý je od roku 1990 uložený ako fond Edvard Beneš v Archíve Ústavu T. G. Masaryka spravovanom Masarykovým ústavom Akadémie vied Českej republiky. Fond je svedectvom komplikovanej životnej dráhy nášho bývalého spoločného prezidenta a zároveň aj českých a slovenských dejín v danom období. Miroslav Eisenhammer v článku *Nucené nasazení v západních Čechách z pohledu archiváře* uverejňuje poznatky západočeských archivárov získaných v priebehu rozsiahleho, posledné tri roky trvajúceho vyhľadávania podkladov na doloženie núteného nasadenia.

Rubriku Správy otvára príspevok Jiřího Vichtu informujúci o čiastočnom usporiadaní a počítačovom skatalogizovaní archívnej zbierky jednej z najstarších českých spolkových organizácií – Sokola v New Yorku na jeseň roku 2002. Alena Pazderová v ďalšej správe pripomína 10. výročie činnosti Českého historického ústavu v Ríme. Johana Langerová a Lucie Weberová podávajú podrobnú správu o svojej služobnej ceste z jesene roku 2003 v Škótsku, ktorú absolvovali pri plnení grantovej úlohy Ochrana archívnych materiálov pred živelnými pohromami v sieti archívov Českej republiky. Počas 4 dní navštívili sedem rozličných inštitúcií v Edinburghu a oboznámili sa s ich systémom ochrany archívnych dokumentov aj muzeálnych predmetov. Václav Babička v *In memoriam Pavla Rafaje* približuje osobnosť archivára, zosnulého 15. júla 2004 vo veku nedožitých 61 rokov, s ktorým úzko spolupracovali aj slovenskí archivári.

Najobsiahlejším príspevkom rubriky Literatura je recenzia publikácie Ivana Šarhu *Moravský zemský archiv v Brně 1839–1989. Dějiny archivu*. Moravský

zemský archiv v Brně 2003, 204 s., 12 s. obr. príloh, ktorej autorom je Tomáš Šimek. Ide o veľmi významnú a kvalitnú publikáciu oboznamujúcu nielen s dejinami tohto archívu, ale aj s dejinami a vývojom moravského archívniectva ako takého. Mohla by byť inšpiráciou aj pre slovenských archívárov. Záverečným príspevkom je recenzia Slovenskej archivistiky 2/2003 od Zdeňka Šambergera.

Číslo 4. Autorka úvodného príspevku tohto čísla Eva Drašarová *Historická tradície jako nástroj dalšího rozvoje – padesát let Státního ústředního archivu* približuje vznik, vývoj a činnosť tejto najvýznamnejšej českej archívnej inštitúcie. Nasleduje pokračovanie príspevku z predošlého čísla *AC Šedesát let archivního fondu Edvard Beneš, 2. část* autorov Ivana Šťovíčka a Jana Bílka.

V Správach informujú Filip Paulus o osobnom fonde Bořivoje Čelovského, Václav Babička o 15. medzinárodnom archívnom kongrese vo Viedni, Daniel Doležal o 8. archívnych dňoch v Slovenskej republike. Jindřich Marek informuje o seminári Digitálne sprístupňovanie a edície: služby archívov v informačnom veku konanom 27. októbra 2004 v Spolkovom archíve v Koblenci.

V poslednej rubrike čísla Literatúra predstavuje Jiří Čoupek Sborníky Mikulovských sympozií XXIV–XXVII, na ktorých sa pravidelne zúčastňujú aj slovenskí archívári. Jiří Křest'an tu ďalej publikuje podrobnú informáciu o publikácii *Soupis pramenů k dějinám národů Ruska, Ukrajiny a Běloruska do roku 1945 z archivů České republiky. Díl I: Státní ústřední archiv*. Redakce: Lukáš Babka. Praha, Národní knihovna a archivní správa Ministerstva vnitra České republiky 2002. 454 s. Ide o súpis, ktorého zrod a počiatky siahajú do minulého režimu, do polovice 70. rokov minulého storočia. Mal byť prvým výstupom celoštátnej súpisovej akcie, ktorá mala zmapovať najdôležitejšie pramene k dejinám vtedajšieho Sovietskeho zväzu a postupne aj ďalších štátov socialistického bloku. Rodil sa pomaly a po roku 1989 nebol veľmi aktuálny. Napriek tomu, že pri jeho vzniku išlo predovšetkým o politickú objednávku, poskytol archívárom šancu zhromaždiť a podať historikom kvalitné informácie. Obsahuje tradične spracovaný súpis 2 705 regestov archívnych dokumentov vzťahujúcich sa na danú problematiku. Je chvályhodné, že česká archívna správa nenechala ležať ľadom výsledky dlhoročnej práce archívárov, keďže podľa slov recenzenta ide o edičný počín presahujúci svojím významom obmedzené hranice českej archívárskej aj historickej obce. Zdeněk Kašpar približuje čitateľom aj pre našich archívárov užitočnú publikáciu Hildegardy Bokovej a Libuši Spáčilovej *Stručný raně novohornoněmecký glosář*. Olomouc, Vydavatelství UP 2003. 573 s., na ktorej spracovaní sa významne podieľal o. i. aj emeritný olomoucký archívár PhDr. Vladimír Spáčil. O vydaní ďalšej, pre archívárov veľmi dôležitej publikácii Eckharta Leiseringa *Regesten der Urkunden des Sächsischen Hauptstaatsarchivs Dresden 1351–1365*. Halle/Salle, Mitteldeutscher Verlag 2003. 448 s. informuje vo svojej recenzii Ivan Hlaváček. Anna Kubíková v poslednom príspevku venuje pozornosť práci Isfrieda H. Pichlera, rádového archívára, *Urkundenbuch des Stiftes Schlägl*. Aigen i. M., Stift Schlägl 2003. 847 s., v ktorej autor sprístupnil právne a historické pramene pôvodne cisterciátskeho, neskôr premonštrátskeho kláštora

v Schlägli od jeho počiatku až po rok 1600. Číslo uzatvárajú Časopisy a publikácie došlé odboru archívnej správy v 2. a 3. štvrťroku 2004.

Júlia Hautová

ATLANTI, Number 1–2 (2003), 1–2 (2004) Review for modern archival theory and practice. Revija za sodobno arhivsko teorijo in prakso. University of Maribor, Centre for Interdisciplinary and Multidisciplinary Research Studies, International Institute for Archival Science. Univerza v Mariboru, Center za Interdisciplinarno in Multidisciplinarno Raziskovalne Študije, Mednarodni Inštitut Arhivskih Znanosti. Maribor, Slovenia 2003, 2004.

Číslo 1–2/2003. Toto číslo vychádza prvýkrát len v elektronickej forme na CD. Po jeho otvorení sa objaví obálka ATLANTI, No. 1–2 (2003) a na hornej ponukovej lište nasledujúce menu: O PUBLIKACIJI (po jej otvorení údaje o vydavateľovi a ostatnej administratíve), VSEBINA (po otvorení obsah čísla slovinsky spojený hypertextovými odkazmi, ktoré umožňujú priame otvorenie požadovaného príspevku v časopise), BIBLIOGRAFIJA 1991–2002 (po kliknutí na ňu sa objaví bibliografia ATLANTI z uvedeného obdobia – abecedne podľa autorov), KLUČNE BESEDE ATLANTI (po otvorení kľúčové slová používané v Atlanti v slovinskej, anglickej, nemeckej, francúzskej, španielskej a hebrejskej verzii), ikona na inštaláciu programu Adobe Reader a ikona anglickej vľajky na prepnutie do anglickej verzie uvedeného menu. – Ivan Rozman, *Preface / Uvod* (3–4). – Peter Pavel Klasinc, *Editorial remarks / Besede urednika* (5–6). – LEGAL QUESTIONS/PRAVNA VPRAŠANJA – Helmut Baier, *Compatibility of archival theory and practice in European Union* (7–12) / *Kompatibilität der Archivtheorie und Praxis in der Europäischen Union* (13–18) prezentuje niektoré základné dokumenty týkajúce sa činnosti a cieľov archívnictva v Európskej únii. Súhrn nemecky (18). – Grazia Tatro, *Legal Effectiveness of Dematerialized Materials* (19–24) sa zaoberá problematikou právnej sily elektronických dokumentov a jej riešením v Taliansku. Súhrn nemecky, slovinsky (24). – Karl-Ernst Luprian, *Anforderungen an Metadaten für die Aussonderung und Übernahme Digitaler Akten* (25–37). Metadáta sú jedným z konštitučných prvkov elektronických záznamov a sú nevyhnutné na to, aby zabezpečili obsah, komplexnosť, integritu a autenticitu vytvorených záznamov. Časť týchto metadát sa využíva pri ich archivovaní. Súhrn anglicky, slovinsky (37). – Tom A. Adams, Khamis S. Khamis, *Legal Record Keeping in an African Context – the Rwandan Genocide* (38–47) prezentujú spôsoby uchovávanía dokumentov pri Medzinárodnom súdnom tribunáli pre Rwandu a ich využívania pomocou výpočtovej techniky. Súhrn anglicky, slovinsky (47). – Michail V. Larin, *Die Elektronischen Dokumente im Archivwesen Russlands* (48–53) podáva krátku analýzu

problematiky elektronických dokumentov v Rusku a načrtáva teoretické i praktické otázky, ktoré je potrebné riešiť. *Súhrn* anglicky, slovinsky (53). – Yael Katz-Mastbaum, *On the Computer World, Legislation and Archives* (54–62) poukazuje na skutočnosť, že v modernej spoločnosti, ktorá sa absolútne spolieha na elektronické dátové systémy, sa archívy viac sústreďujú na technické podmienky ich získavania a menej na vytvorenie prísnych pravidiel na zabezpečenie autenticity takto získaných záznamov. *Súhrn* slovinsky (62). – Martin F. Polaschek, „*Quod non est in Actis non est in Mundo*“ *die Rechtliche Gültigkeit Digitaler Dokumente* (63–70). *Súhrn* slovinsky (70). INFORMATIKA IN ARHIVISTIKA / INFORMATICS AND ARCHIVAL SCIENCE – Jozef Hanus, *Archives and Information Science – Archives as an Information Source* (71–78) prezentuje niektoré teoretické aspekty informačnej vedy a možnosti využitia Internetu na informácie o archívoch, ich činnosti, fondoch atď. *Súhrn* slovinsky (78). – Peter Pavel Klasinc, *Compatibility between Archival and Information Science – Let the Archivist be an information worker* (79–83), *Kompatibilnost med Arhivistiko in Informatiko – Ali naj bo arhivist tudi informatik?* (slovinská verzia 84–88). Autor prezentuje a analyzuje situáciu archivára, ktorý už niekoľko rokov využíva pri práci počítač, ako aj záznamy, ktoré existujú už len v elektronickej forme a hľadá styčné body medzi archivárom a informatikom. – Snežana Pejovič, *Information Science and Historical Archives* (89–99) prezentuje skúsenosti Historického archívu v Kotore (Čierna Hora) a jeho úsilie o vytvorenie kultúrno-informačného prostredia zahrňujúceho archívy, knižnice, múzea a súkromných zberateľov kultúrneho dedičstva, ktoré sa realizuje vytváraním spoločných informačných databáz z uvedenej oblasti. *Abstrakt* anglicky, slovinsky, *súhrn* srbsky (99). – Antonio Ratti, *Archives as a Source for Business Communication: the Case of INA* (100–105) poukazuje na využitie archívu v obchodnej komunikácii na príklade Istituto Nazionale delle Assicurazioni. *Súhrn* slovinsky (105). – Ugo Cova, *Archive und Information in Italien. Licht und Schatten auf dem Weg zur Zusammenarbeit* (106–111) zdôrazňuje rôzne vedecké prístupy, výskumné metódy a ciele pri využívaní informácií poskytovaných na jednej strane archivármi, na druhej strane informatikmi s tým, že spojenie práce týchto expertov by mohlo vytvoriť multidisciplinárnu informačnú kultúrnu databázu. *Súhrn* anglicky, slovinsky (110–111). – Francisco Javier Aguado, *Information Retrieval on Newspaper Archives: the Documentary Languages* (112–123) prezentuje princípy systémov na vyhľadávanie informácií v archívoch tlačových médií (noviny). *Súhrn* španielsky, slovinsky (123). RAZLIČNOSTI/MISCELANEA – Maksimiljan Gerkeš, *Electronic Archives of Scientific and Professional Documents* (124–142) predkladá schému tvorby elektronického archívu pre vedecké a profesionálne dokumenty, diskutuje o ich formátoch a technológiách na ich zachovanie a spätné vyhľadávanie. *Súhrn* nemecky, slovinsky (142). – Jennifer Gathings, *What can Archives Learn from Libraries about the Reference Interview?* (143–154) aplikuje skúsenosti z oblasti komunikácie s klientom do činnosti archívu pre používateľov archívnych služieb. *Súhrn* slovinsky (154). – Azem Kožar, *Historijografsko promišljanje arhivistike* (155–163) nemecky, 164–170 bosniánsky sa zamýšľa nad vplyvom

politického systému na historiografiu a archívne služby. *Súhrn* anglicky, slovinsky (170–171). – Josef Riegler, *Digitalisierung Mittelalterlicher Urkunden im Steiermärkischen Landesarchiv* (172–178) informuje o vlastnom digitalizačnom programe využívajúcom skener „CS 145SL 220“ a vytvorení tzv. digitálnej študovne obsahujúcej vyše 60 000 najcennejších dokumentov uložených v Provinčnom archíve Štajerska. *Súhrn* anglicky (178). – Raul Rios, *110 Years – Genealogical Society of Utah* (179–186) informuje o minulých a súčasných aktivitách Genealogickej spoločnosti Utah v oblasti uloženia a uchovávanía archívnych materiálov. *Súhrn* slovinsky (186). SEKCIJA CERKVENIH ARHIVOV IN ARHIVOV VERSKIH SKUPNOSTI PRI MAS /THE SECTION OF ARCHIVES OF CHURCHES AND RELIGIOUS DENOMINATIONS ICA/SKR – Helmut Baier, *Steering Committee of the Section of Archives of Churches and Religious Denominations ICA/SKR* (187–188 nemecky, 188 anglicky, 189 slovinsky). – Herbert W. Wurster, *The Historical Population Data Base of the Catholic Diocese of Passau, Germany* (190–195) informuje o vytvorení sofistikovaného programu na rýchle vkladanie údajov dokumentov z farnosti Passau do databázy. *Súhrn* nemecky (195). – Elisabeth Wittman, *Reflections on American Lutheran Archives Sources Related to Post-World War II Eastern Europe* (196–202) ukazuje históriu a aktivity pri zhromažďovaní dokumentov luteránskej cirkvi vo východnej Európe po 2. svetovej vojne. *Súhrn* slovinsky (202). – Peter Pavel Klasinc, *Vloga in pomen cerkvenih arhivov in arhivov v verskih skupnostih* (203–206 slovinsky, 207–209 anglicky) diskutuje o vzťahu nového slovinského archívneho zákona k cirkviam a význame archívov náboženských komunít. – Jan C. M. van Haastrecht, *Public Records in the Netherlands* (210–214) opisuje činnosť archívára v cirkevných archívoch. *Súhrn* slovinsky (214). – Igor Filipič, *The Roman Catholic Diocesan Archives in Slovenia* (215–218) objasňuje funkciu, stav a podmienky rímsko-katolíckych diecéznych archívov v Slovinsku. *Súhrn* slovinsky (218).

Číslo 1–2/2004. Toto číslo vychádza len v elektronickej forme na CD. Po jeho otvorení sa objaví ATLANTI, No. 1–2 (2004), obsah čísla (slovinsky) prepojený hypertextovými odkazmi z titulov, ktoré umožňujú priame otvorenie požadovaného príspevku v časopise a na hornej ponukovej lište nasledovné menu: O PUBLIKACIJI (po jej otvorení údaje o vydavateľovi a ostatnej administratívne), KLJUČNE BESEDE ATLANTI (po otvorení kľúčové slová používané v Atlanti v slovinskej, anglickej, nemeckej, francúzskej, španielskej a hebrejskej verzii), SPONZORJI (po otvorení sa objaví zoznam 13 sponzorov konferencie a publikácie ATLANTI 2004), ikona na inštaláciu programu Adobe Reader a ikona anglickej vlajky na prepnutie do anglickej verzie uvedeného menu. – PRENOS INFORMACIJ MED ARHIVI IN DRUGIMI ARHIVSKIMI INSTITUCIJAMI/TRANSFER OF INFORMATION BETWEEN ARCHIVES AND OTHER ARCHIVAL INSTITUTIONS – Peter Pavel Klasinc, *Uvodno razmišljanje: ATLANTI 2004 in Mednarodni Inštitut Arhivskih Znanosti* (3–4), *Editorial Remarks: International Institute for Archival Science at the University of Maribor (IIAS/UM)* (5–6). Karl-Ernst Luprian, *Der Archivverbund Ariadne* –

ein Instrument der Informationsvermittlung (7–10). Archívy môžu kombinovať prezentáciu svojich informácií na spoločnej platforme, ktorá je efektívna najmä vtedy, ak poskytuje používateľovi možnosť interaktívneho vyhľadávania informácií z archívnych pomôcok až na úroveň opisných jednotiek. Takúto možnosť poskytuje portál ARIADNE používaný v niektorých nemeckých archívoch a prezentovaný autorom.

Súhrn anglicky, slovensky (10). – Elisabeth Schöggel-Ernst, *Der Beitrag der Archive zur Kulturarbeit des Landes* (11–15). Archívy sa svojim kultúrnym bohatstvom musia predstaviť čo najširšej verejnosti ako kultúrne inštitúcie, ktoré ochraňujú, sprístupňujú a umožňujú využívanie tohto dedičstva. *Súhrn* nemecky (15). – Živana Hedbeli, *Prijenos informacija između arhiva i javnosti u Republici Hrvatskoj* (16–33) sa zaoberá definíciou archívnych dokumentov ako kultúrneho dedičstva Chorvátska, legislatívou v uvedenej oblasti, ako aj prenosom informácií medzi archívmi a verejnosťou. *Súhrn* anglicky (32–33). – Grazia Tato, *The Information System of State Archives: A Challenging Project* (34–39) informuje o projekte Informačného systému štátnych archívov ako časti strategického plánu talianskeho Ministerstva kultúry. *Súhrn* nemecky (39). – Ugo Cova, *Zugang zu Archiven und deren Beständen: Eu-Empfehlungen und Italienische Gesetzgebung* (40–45) sa zaoberá sprístupňovaním a prístupom k archívnych dokumentov z pohľadu skúseností EÚ na jednej strane a talianskej legislatívy na strane druhej. *Súhrn* nemecky (45). – Benjamin Haspel, *From Rucksack Mission to Archival Solidarity, Knowledge Transfer between Archives. An Idea and Its Solution* (46–52) opisuje iniciatívu, ktorá vznikla v IIAS v Maribore, a ktorú realizoval spolu s J. Hanusom zo SNA prednáškovým turné po Litve a Estónsku s plnou podporou MRA. Z tejto iniciatívy vznikol neskôr oficiálny projekt MRA Archívna solidarita. *Súhrn* anglicky (52). – Franc Križnar, *Prenos umetniških, pedagoških in znanstvenih informacij v glasbi* (53–70) prezentuje prenos umeleckých, pedagogických a vedeckých informácií do hudobnej oblasti z pohľadu využívania knižníc, archívov, hudobnej dokumentácie a informačných technológií. *Súhrn* anglicky, slovensky (70). – Dušan Verbič, *Prenosi informacij v upravljanju z znanjem* (71–81) sa zaoberá poznaním ako strategickým činiteľom pre vývoj modernej informačnej spoločnosti a uvažuje o transformácii údajov do informácií a informácií do poznania. *Súhrn* anglicky (80–81). – Jože Urbanija, Matjaž Lulik, *Povezovanje na ravni gradiv in na ravni strokovne komunikacije* (82–87) prezentujú nevyhnutnosť vytvorenia väzieb medzi tvorcom dokumentov a ďalšími relevantnými subjektmi ako procesu globálneho spájania modernej spoločnosti. *Súhrn* anglicky (87). – Francisco Javier Aguado, Mariano Garcia Ruperez, *The Professional Education of Archivists in Spain* (88–108) sa venujú problematike súčasného profesionálneho vzdelávania archivárov v Španielsku a analyzujú oficiálne študijné plány na rôznych univerzitách, ako aj ďalšie formy vzdelávania v tejto oblasti organizované inými inštitúciami. *Súhrn* anglicky (108). – Peter Pavel Klasinc, *Tranzicija v arhivih in arhivskih službah (s posebnim poudarkom na usodni fondov s področja gospodarstva)* (191–205), nemecky *Die Übergangs – oder Transitionsperiode in den Archiven unter Besonderer Berücksichtigung der Bestände der Wirtschafts-*

unternehmen (205–215), zdôrazňuje hodnotu dokumentov a archívov v modernej ekonomike. Otázka prístupu k údajom sa stáva z roka na rok dôležitejšou; preto sa autor venuje otázkam praktickej aplikácie archívnej legislatívy, hodnotenia záznamov, špeciálnych znalostí a v tejto súvislosti aj vzdelávaniu archivárov. *Súhrn* nemecky (215). – Snežana Pejovič, *Ways of information transfer from archival sources to Archival science* (120–135) diskutuje o spôsoboch prenosu informácií z archívnych prameňov širokej verejnosti. Sú to predovšetkým výstavy, prednášky, konferencie a edukatívne programy, cez ktoré rastie popularita archívov vo verejnosti. *Abstrakt* anglicky, slovinsky (120). – Bojan Peče, *Pravna regulativa hrambe in prenosa informacij ter razvoj arhivov po predlogu zdaga* (136–148) diskutuje o dôsledkoch novej archívnej legislatívy v Slovinsku a jej dopade na uloženie a ochranu klasických i elektronických dokumentov v slovinských archívoch. *Súhrn* anglicky (147–148). – Michail V. Larin, *Das Automatisierte Informationssystem der Russischen Archive* (149–155) predstavuje novovytvorený informačný systém Ruského výskumného inštitútu pre archívnu vedu a spisovú službu pre ruské archívy i ďalších používateľov. *Súhrn* anglicky (155). – RAZVOJ ARHIVOV IN ARHIVSKIH SLUŽB/ DEVELOPMENT OF ARCHIVES AND ARCHIVAL SERVICES – Marijan Gerdej, *Transfer and Use of Archival and Documentary Data for Business, Scientific and Research Purposes* (156–161) prezentuje transfer a využívanie údajov z podnikov a iných socialistických združení pre ekonomické, vedecké a výskumné účely. Prístup k týmto údajom môže byť niekedy veľmi komplikovaný a líši sa od prípadu k prípadu. *Súhrn* slovinsky (161). – Jozef Hanus, *Expected Developments within the European Union Concerning the Preservation of Archives and Archival Services* (162–167). Proces rozširovania Európskej únie vzbudzuje nové očakávania, nádeje, ale možno aj starosti s budúcim vývojom. Ochrana archívnych dokumentov vytvára vhodnú oblasť pre úzku spoluprácu nielen v prípade požiarov, prírodných katastrof a podobných udalostí, ale aj v oblasti pravidelnej výmeny výskumných poznatkov, informácií, skúseností, vzdelávania, a dokonca aj pri praktickom konzervovaní a reštaurovaní. *Súhrn* anglicky (167). – Vilibald Premzl, *Vloga in pomen arhivskih zgradb v urbanem okolju* (168–172) sa v súvislosti s adaptáciou starých budov na archívne účely či výstavbou nových účelových budov zamýšľa na ich začlenení – ako významných inštitúcií – do mestských centier medzi najvýznamnejšie kultúrne a administratívne budovy. *Súhrn* anglicky (172). – Peter Wiesflecker, *Zusammenarbeit des Steiermärkischen Landesarchivs mit Südosteuropäischen Archiven* (173–180) poukazuje na možnosti spolupráce Štajerskeho archívu v Grazi s archívmi juhovýchodnej Európy a dosiahnuté výsledky v tejto oblasti. *Súhrn* anglicky (180). – Azem Kožar, *Archivwissen in Ländern, die Sich in einer Übergangsphase Befinden* (181–190) sa zaoberá problémami poznania a prácou archivára v postkomunistických krajinách v prechodnom období. *Súhrn* anglicky (189), bosniansky (190). – Peter Pavel Klasinc, *Tranzicija v arhivih in arhivskih službah (s posebnim poudarkom na usodi fondov s področja gospodarstva)* (191–205); (nemecká verzia 205–215) zdôrazňuje dôležitosť archívnych dokumentov v modernej ekonomike a spôsoby a metódy zabezpečenia prí-

stupu k nim. *Súhrn* nemecky (215). – Raul Rios, *Managing microfilm collections in the age of digital imaging* (216–225) poukazuje na výhody mikrofilmu aj digitálnej informácie a ukazuje možnosti ich využívania v praxi Genealogickej spoločnosti Utah. *Súhrn* slovensky (216). – RAZLIČNOSTI/MISCELLANEOUS – Antonio Ratti, *Relevance today of the historical archives of INA and their supporting role in the current operations of private companies and individuals* (226–232) poukazuje na dôležitosť historického archívu Istituto Nazionale delle Assicurazioni, ktorý sa podľa zákona pretransformoval na akciovú spoločnosť a jeho nenahraditeľnú úlohu v súčasnom fungovaní spoločnosti. *Súhrn* anglicky (232). – Marie-Claude Delmas, *Prévenir les sinistres: Planifier et Coopérer* (233–241) sa zaoberá prípravou plánov na prevenciu a aktivity v prípade nepredvídaných udalostí a katastrof (povodeň, požiar a pod.) a pri odstraňovaní ich následkov. *Súhrn* anglicky (241). – Živana Hedbeli, *Odredovanje arhivskoga gradiva kao kulturne baštine* (242–255) uvádza legislatívne opatrenia a ich praktické aplikácie v súvislosti so situáciou definujúcou archívne dokumenty ako kultúrne dedičstvo Chorvátskej republiky. *Súhrn* anglicky (255–256). – Shaban Sinani, *Footprints of Early Christian Evangelical Speech in the Albanian Bible* (256–264) na základe analýzy rôznych foriem slova JAHVE a symbolov PX z raného kresťanstva, ktoré boli nájdené v albánskych bazilikách, usudzuje, že niektorí šíritelia kresťanstva boli Albánci. *Súhrn* slovensky (264). – Franz Križnar, *Sodobnost in arhaičnost na primeru elektronske baze podatkov o slovenski glasbi* (265–282) informuje o činnosti Slovinského hudobného informačného centra a jeho databázach nových sérií ľudovej hudby, ako aj o ochrane „nepísomného“ kultúrneho dedičstva. *Súhrn* slovensky (281), anglicky (282). – Helmut Baier, *Zum Kulturauftrag der Kirchen und ihrer Archive* (283–293) sa zamýšľa nad kultúrnym poslaním nielen archívnych a knižničných fondov, ale aj nad ďalšími objektmi sekulárnej alebo religióznej povahy či už vo verejných alebo súkromných zbierkach a ich hodnotou ako kultúrnych objektov. *Súhrn* slovensky (293). – Hans-Günther Kessler, *Mündliche Überlieferung in Siebenbürgen* (294–303 nemecky, 304–312 anglicky) diskutuje o orálnej tradícii nemeckej menšiny v rumunskom Sedmohradsku a oboznamuje so svojimi skúsenosťami pri jej zaznamenávaní. *Súhrn* nemecky (303), anglicky (312).

Jozef Hanus

LA GAZETTE DES ARCHIVES. Revue de l'Association des Archivistes Français. No 196, Paris 2004.

Číslo 196. – Gérard Ermisse *La déontologie, l'éthique et les obligations légal et réglementaires des archivistes français* (1–25). Autor sa podrobne zaoberá problémom deontológie archivárov. Značnú časť článku venuje legislatív-

ným predpisom, ktoré vo Francúzsku upravujú pôsobenie funkcionárov štátu. Verejní archivári podliehajú predpisom a záväzkom, ktoré sa dotýkajú všetkých štátnych funkcionárov, preto je potrebné im venovať pozornosť. V úvode sa snaží čo najlepšie vymedziť pojmy etiky a deontológie a určiť, v čom sa od seba líšia. V prvej časti oboznamuje so záväzkami a úlohami štátnych úradníkov, teda aj archivárov. V druhej časti článku venuje osobitnú pozornosť predpisom pre archivárov, ako aj situácii v oblasti deontológie archívov, pričom konštatuje, že napriek prvým pokusom v roku 1992, neurobili sa v príprave vydania etického alebo deontologického kódexu nijaké pokroky, hoci etické a deontologické problémy sú základom praxe a morálneho základu našej činnosti. – Laurent Veysière: *Juillet 2000-juillet 2004: quatre ans de compétence de la CADA en matière d'archives publiques* (27–47). Zákon zo 17. júla 1978 upravil právo na informácie, najmä slobody všeobecného prístupu k administratívnym dokumentom všetkým osobám bez zdôvodňovania ich potreby. Súčasne vytvoril nezávislú komisiu pre prístup k administratívnym dokumentom zv. CADA (Commission d'accès aux documents administratifs), ktorej úlohou bolo zabezpečiť aplikáciu zákona. Autor rozvádza zásady zákona, opisuje zloženie komisie, jej kompetenciu a pôsobenie z hľadiska verejných archívov v rokoch 2000–2004. – Catherine Santschi: *Histoire du secret* (49–58). Venuje pozornosť vývoju zachovávanía tajomstva, najmä štátneho vo Švajčiarsku. Tajomstvo bolo úzko spojené s mocou a ovládaním informácií a je jedným z prvých podmienok výkonu moci. Uvádza zmeny k prístupu utajovania v minulosti a súčasnosti a poukazuje na význam nových technológií, ktoré si vyžadujú nové prístupy k problematike a týkajú sa aj archivárov. – Anna Cantaluppi: *Une exploitation exemplaire des fonds privés dans le respect des individus: la spoliation des biens juifs d'après les archives bancaires de la Compagnies de San Paolo* (59–64). Uvádza svoje skúsenosti týkajúce sa špeciálneho fondu zv. EGELI, ktorý sa nachádza v Historickom archíve Spoločnosti Sao Paulo v Turíne. Jeho pôvodcom je Úrad pre správu a likvidáciu nehnuteľností (Office pour la gestion et liquidation immobilière – EGELI), ktorý bol zriadený v roku 1939, s cieľom získať, spravovať a predat' majetky konfiškované židom a, po vstupe Talianska do vojny, aj občanom nepriateľských krajín. Autorka oboznamuje s cieľom a činnosťou úradu, obsahom, skladbou a množstvom písomnosti a ich využívaním. – Christine Martella: *La délicate gestion des dossiers personnels par l'administration: quelques questions de société* (65–78). Venuje pozornosť tzv. sociálnym spisom, ktorými sú spisy týkajúce sa jednotlivca i rodiny, odkázaných na verejnú sociálnu pomoc. Podáva ich definíciu, všima si ich možnosť poskytovania, ako aj stupeň utajenia jednotlivých druhov písomností, lehoty ich utajovania a uchovávanía. – Bruno Galland: *Quel avenir pour la terminologie archivistique?* (79–93). Podrobne sa zaoberá stavom archívnej terminológie, ktorá je pomocou pre prehĺbenie národnej praxe ako aj pre medzinárodnú spoluprácu. Všima si veľké etapy prác uskutočnených za posledných päťdesiat rokov, od roku 1953, keď vznikol výbor pre terminológiu. Uvádza ťažkosti pri týchto prácach, predkladá niekoľko nedávnych príkladov potvrdzujúcich potrebu medzinárodnej terminológie, informuje o jej nových perspektívach vyplývajúcich z činnosti Medzi-

národnej rady archívov, ako aj prípravu tretieho vydania Slovníka archívnej terminológie v elektronickej forme. – Florence Descamps: *Et si on ajoutait l'image au son? Quelques éléments de réflexion sur les entretiens filmés dans le cadre d'un projet d'archives orales* (95–122). V obsahlom článku venuje pozornosť problematike orálnych archívov, ktoré sa rozvinuli od počiatkov rokov 1980 a boli založené najmä na používaní magnetofónov. V posledných rokoch vznikli nové technológie spájajúce zvuk s obrazom. Vystáva otázka, či nie je čas použiť toto spojenie aj pri orálnych archívoch. Na túto tému sa uskutočnil seminár, na ktorom odznelo viac úvah a diskusií, týkajúcich sa pokroku technologických inovácií. Uvádzajú sa argumenty pre ich použitie, problémy s tým spojené a podmienky, za ktorých ich možno použiť v oblasti orálnych archívov. Úvahy, čo autorka predkladá, majú podľa nej len cenu hypotézy a návrhu do diskusie. – *Tables des matières* (124).

František Palko

JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHIVISTS. Published in association with the Society of Archivists, United Kingdom, Volume 25, No 2, October 2004.

Číslo 2: Helen Forde, *We must remember our past so that we do not repeat it* (117–122). Publikovaný článok je upravenou verziou vystúpenia novej predsedníčky Spoločnosti archivarov na konferencii v roku 2004. Autorka v ňom venuje pozornosť podielu archívov na obhajobe a dodržiavaní ľudských práv, čo bolo aj hlavnou témou 37. zasadnutia konferencie Table ronde des Archives, ktorá sa konala v októbri 2003 v Juhoafrickej republike. Zároveň konštatuje, že vo Veľkej Británii nedochádza k masovému porušovaniu ľudských práv, skôr ide o opakujúce sa porušovanie práv jednotlivých osôb. Kladie si tiež otázku, či prijatie zákona o voľnom prístupe k informáciám je dostatočným opatrením zabraňujúcim porušovaniu ľudských práv. Rastúca vnímavosť tohto problému je prvý krok a aby sme sa vyhli opakovaniu zlyhaní v minulosti, potrebná je väčšia aktivita. – Michael Moss and James Curral, *Digitisation: taking stock* (123–137). Technické aspekty digitalizácie dokumentov sú vo všeobecnosti jasné, avšak v menšej miere je primeraným spôsobom chápaný rozsah problémov, ktoré treba brať do úvahy ešte prv, než sa pustíme do vypracovania projektu digitalizácie, ak sa chceme vyhnúť osudu projektu BBC. Autor príspevku analyzuje širokú škálu problémov súvisiacich s digitalizáciou dokumentov, hľadá odpovede na otázky, prečo treba digitalizovať, čo treba digitalizovať, ako upravovať digitalizovaný materiál a nakoniec ako zabezpečiť trvalú udržateľnosť takéhoto konania. – Amanda Hill, *Serving the Invisible Researcher: meeting the needs of online users* (139–148). Článok venuje pozornosť typickým znakom on-line po-

užívateľov archívnych prameňov a analyzuje špecifické požiadavky rôznych typov používateľov archívnych dokumentov. Ďalej pokračuje v skúmaní zvolených i pripravovaných technických postupov, ktoré by mali zlepšiť prístup k týmto prameňom, najmä pre ťažko definovateľnú skupinu populácie dosiaľ nevyužívajúcej archívne dokumenty. – Ann Chapman, *Collection-level Description: joining up the domains* (149–155). Autorka venuje pozornosť novému nástroju vyhľadávania informácií na úrovni opisu zbierok a fondov. Ten používajú bádatelia vyhľadávajúci konkrétne informačné pramene nachádzajúce sa v archíve, knižnici či v múzeu. Spôsob opisu informačného prameňa sa opiera o Heaneyho model predmetného vzťahu medzi zbierkami. Pri vytváraní štruktúry súvisiacich databáz, ktoré použili ten istý spôsob opisu na úrovni zbierky, je potom možné získať metadáta. Autorka ďalej predkladá príklady opisov zbierok existujúcich databáz. V závere sa zamýšľa, aký význam má pre archívnu komunitu použitie tejto metódy opisu zbierok. – May Cassar and Joel Taylor, *A Cross-disciplinary Approach to the Use of Archives as Evidence of Past Indoor Environments in Historic Buildings* (157–172). Článok predstavuje novú metodológiu vyvinutú v spolupráci s English Heritage a The National Trust and Historic Royal Palaces. Pomocou informácií viacerých vedeckých disciplín odhaľuje súvislosti medzi mikroprostredím historických budov v minulosti a jeho vplyvom na zhoršenie fyzického stavu v nich sa nachádzajúcich predmetov. Navrhnutá metodológia poskytuje možnosť spojiť do jedného celku kvalitatívne a kvantitatívne údaje do neobvyklej simulácie mikroklímy v historickej budove. Jej aplikácia preukázala význam zapojenia rôznych súčastí výskumu venujúcich pozornosť komplexnému problému určovania prirodzeného starnutia historických materiálov. Zvolený prístup poskytuje možnosť lepšie pochopiť, ako mikroklimatické podmienky v minulosti môžu ovplyvniť poškodenie predmetov v budúcnosti. – Nicola Waddington, *The Employment of People with Disabilities as Archivists, Records Managers, Conservators and Assistants* (173–188). Práca v archíve je často fyzicky namáhavá a ako profesia pre zdravotne postihnutých ľudí prakticky nevhodná. V decembri roku 1966 nadobudol účinnosť zákon o diskriminácii hendikepovaných, ktorý ukladá všetkým organizáciám, t. j. aj archívom, povinnosť zamestnávať aj zdravotne postihnutých ľudí. Publikovaný článok poukazuje na povinnosť všetkých archívov prehodnotiť vnútornú organizačnú štruktúru a pracovné náplne zamestnancov s cieľom umožniť obsadenie niektorých pracovných pozícií v archíve hendikepovanými ľuďmi. – Anna Sexton, Geoffrey Yeo, Chris Turner and Susan Hockey, *User Feedback: testing the LEADERS demonstrator application* (189–208). Autori článku informujú o projekte LEADERS a jeho nástrojoch, ktoré archívom poskytujú príležitosť vytvárať on-line aplikácie umožňujúce prezentovať digitalizované archívne dokumenty spolu s relevantnými kontextuálnymi informáciami. Týmto nástrojmi sú XML technológie rešpektujúce tri známe normy kódovania: EAD (Encoded Archival Description), EAC (Encoded Archival Context) a TEI (Text Encoding Initiative). Najdôležitejším aspektom projektu LEADERS je skutočnosť, že používateľ má ako súčasť svojho výskumu a bádania možnosť získať

spätnú väzbu. – *Obituary* (209–210) – *Review article* (211–220) – *Book reviews* (221–235) – *Notices of new publications received* (237–239).

Peter Draškaba

LEVÉLTÁRI SZEMLE. A Magyar Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Országos Levéltár negyedéves folyóirata. LIV. évfolyam 2004/ 1–4. szám.

Číslo 1: Albrechtne Kunszeri Gabriella, Czikkely Tibor, Körmeny Lajos, *A nem hagyományos levéltári anyagok archiválása* (3–38). V 20. st. pribudli k doteraz známym trom kategóriám netradičných archívnych materiálov (mikrofilmy, mapy a plány a pečatidlá) ďalšie skupiny neštandardných nosičov záznamov – 1. fotografie 2. kinematografické filmy, 3. zvukové záznamy, 4. nosiče dát výpočtovej techniky, 5. ostatné nosiče informácií (textílie, maľby, rôzne úžitkové predmety). Autori, pracovníci Maďarského krajinského archívu (MOL), vypracovali zásady na ochranu a archívne spracovanie nosičov údajov na nepapierovom podklade. Škodlivosť vonkajších degradačných činiteľov – slnečné žiarenie, zvýšená relatívna vlhkosť a prašnosť ovzdušia v depotoch – navrhujú znížiť inštalovaním špeciálnych žalúzií a filtrov. Vnútorne degradačné činitele – napr. chemické zloženie filmového pásu – minimalizovať napr. skenovaním fotografií, kopírovaním kinematografických záznamov na magnetické – VHS – alebo digitalizovaním na optické nosiče dát – CD-Rom, DVD. Vyhotovením konzervačnej a študijnej kópie predĺžiť životnosť nosičov záznamov. V MOL je viac ako 100 fondov, z ktorých treba vybrať a osobitne uložiť netradičné materiály. Pri zakladaní takýchto zbierok sa archívár dostáva do dilemy. Dodrží provenienčný princíp a začne ich ukladať spolu s tradičným archívnyim materiálom, tieto materiály si však vyžadujú špeciálnu manipuláciu a ochranu a prídavné zariadenia na dešifrovanie v nich obsiahnutých dát. Vytvorí osobitnú zbierku, čím poruší zásady proveniečného princípu. Autori navrhujú tento problém riešiť tak, že v informačnom systéme archívu k dvom už existujúcim databázam (spisový materiál a mikrofilmy) priradia tretiu databázu pre netradičný archívny materiál. Prechody medzi nimi umožní cieľový softvér. – Bilkei Irén, *Adatok Zala megye 16.századi archontológiájához* (39–57). – Nagy Ferenc, *Egy sajátos kultúrdiplomácia: a Rodostói Rákóczi-ház megmentése* (58–63). Po nadviazaní diplomatických vzťahov medzi Maďarskom a Tureckom začiatkom r. 1923 a otvorení maďarského konzulátu v Istanbule (1924) vyvinula maďarská diplomacia úsilie na záchranu tzv. Rákociho domu v Rodostó (Tekirdagban, Turecko). V ňom prežil roky svojho vyhnanstva (1720–1735) František II. Rákoci. László Tahy, vedúci vyslanectva v Istanbule, zahájil v r. 1924 rokovania o kúpe domu pre Maďarsko s Tevfik Rusdi Beyom, ministrom ZV Turecka. K dohode došlo v r. 1927, keď ho od Turecka odkúpili za 500

tureckých libier. Rekonštrukčné práce začali v r. 1931, v októbri 1933 bol za prítomnosti Gyula Gömbösa, ministerského predsedu Maďarského kráľovstva, dom slávnostne otvorený. – Kubusné Mecsei Éva, Nyíregyháza önkormányzata (1753–1848). Nyíregyháza, 2003. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. 342 s. Rec. Takács Tibor (64–67). Publikácia zachytáva vývin samosprávy a každodenný život mesta Nyíregyházy v rokoch 1753–1848. – Lakos János, *Jelentés a levéltári szakfelügyelet 2003. évi működéséről és ellenőrzési tapasztalatairól* (68–80). Správa odbornej archívnej komisie zriadenej Ministerstvom národného kultúrneho dedičstva (MNKD) o kontrole činnosti 43 verejných a 39 verejných súkromných archívov za r. 2003. Zámerom kontroly jednotlivých archívov bolo preveriť napr: 1. Dodržiavanie bádateľského poriadku a vedenie evidencie bádateľov. 2. Využitie štátnej dotácie na záchranu ohrozených archívnych materiálov. 3. Aplikácia výpočtovej techniky v archívoch. – Gecsényi Lajos, *Beszámoló a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Levéltári Kollégiuma 2003. évi működéséről* (81–83). Správa o činnosti Archívneho kolégia MNKD za r. 2003. – Szegőfi Anna, *Az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa 2003. évi közgyűlése* (84–91). Správa z valného zhromaždenia Rady samosprávnych archívov, ktoré sa konalo v ñoch 2.–3. 10. 2003 v meste Székesfehérvár. Hlavnou témou zasadnutia bola pripravovaná reforma verejnej správy a jej dopad na archívy. – Böör László, *A Magyar Levéltárosok Egyesületének választmányi ülése* (92–93). Informácia zo zasadnutia výboru Spoločnosti maďarských archivárov zo 16. 2. 2003. Jednou z tém rokovania bola aj pripravovaná reorganizácia archívneho oddelenia pri MNKD – Almási Tibor, In memoriam Kristó Gyula (1939–2004) (94–95). Spomienka na akademika Gyula Kristóa, bývalého rektora Szegedi Tudományegyetem, autora 101 publikácií, viac ako 600 štúdií a hlavného redaktora diplomatára Anjou-kori Oklevéltár.

Číslo 2: Gericcs József, Ladányi Erzsébet, *Királyeszmény – Szent István-Európa (Szent István királlyá avatási szertásának honi jelentősége és európai háttere)* (3–14). Rozbor a porovnávanie korunovačných obradov uhorských kráľov Štefana I. a Šalamúna a nemeckých kráľov Ota I. Veľkého, Ota III. a Henricha II. – Bánkiné Molnár Erzsébet, *Jászkun Kerület jogszolgáltatása* (15–33). Súdnictvo a správa dištriktu Jazygov a Kumánov (Jászkun Kerület) v r. 1630–1872. – Glück Jenő, *A gyulaféhevári izraelita hitközség története* (34–44). Dejiny židovskej náboženskej obce Gyulaféheváru (Alba Iulia, Rumunsko), ktorá je najstaršou, do dnešných dní nepretržite pôsobiacou židovskou náboženskou obcou v Sedmohradsku. Prvé autentické údaje o nej sú z r. 1595 a týkajú sa Sefardov, po r. 1700 prichádzajú aškenázski Židia z Čiech a Moravy. – Paksy Zoltán, *Egy zalai képviselőválasztás tanulságai. Alsólendvai választókerület, 1932* (45–50). – Lakatos Andor, *A katolikus levéltárak. Múlt és jelen* (51–59). Prierez štruktúrou archívov katolíckej cirkvi od najstarších čias, druhom a využívaním v nich uložených archívnych dokumentov. „Typológia” začína zriadením diecéz Štefanom I., keď sa vytvorili dva hlavné typy archívov – biskupské (arcibiskupské) a kapitulské – a končí v súčasnosti so 4 skupinami

archívov – (arci)biskupské, kapitulské, farské a mníšskych rádov. Od účinnosti nového archívneho zákona (1995) je v Maďarsku registrovaných 18 katolíckych súkromných verejných archívov (z toho 12 diecéznych a 6 rádových). V roku 2000 bolo v týchto archívoch uložených cca 11 000 bm archívnych dokumentov. – Csala Rita, *A Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár története és mai állapota* (60–66). Dejiny Arcibiskupského a kapitulského archívu v Alba Iulii. – *Baranya emlékszám az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére*. Zost. Lengvári István, Ódor Imre, Pécs 1999. (Baranya, 11–12), 308 s. Rec. Majdán János (67–74). Zborník k dejinám národnooslobodzovacieho boja v r. 1848/49 v župe Baranya. – Balogh István, *II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben* (1703. július–október). Nyíregyháza 2003, (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványi II. Közlemények, 30), 84 s. Rec. Zsoldos Ildikó (81–83). Recenzovaná publikácia vyšla pri príležitosti 300. výročia vypuknutia oslobodzovacieho boja Františka II. Rákócziho. V chronologickom slede zachytáva udalosti od mája 1703 (nepokoje posádok pohraničných hradov) do 15. 10. 1703 (obsadenie hradu Tokaj vojskami Rákócziho) v župe Szabolcs-Szatmár-Bereg. – Vékonyné Kovács Gabriella, *A X. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Napok* (84–86). Informácia o archívnych dňoch župy Szabolcs-Szatmár-Bereg v Nyíregyháze v r. 2003. – Halász Csilla, *A Magyar Levéltárosok Egyesülete szakmai napja* (87–90). Správa o odbornom dni Spoločnosti maďarských archívárov v Budapešti v r. 2004. – Krisch András, *Beszámoló az 1809. évi pozsonyi iratanyag feltárájáról* (91–92). Informácia štípendistu Archívneho kolégia Národného kultúrneho programu o výsledkoch výskumu v Archíve hlavného mesta SR Bratislavy k práci o okupácii dnešného Západného Maďarska francúzskymi vojskami v r. 1809. – Jelentés a levéltárakról, 2003 (Príloha). Štatistika o spracovanosti fondov, ochrane archívnych záznamov, personálnom obsadení, archívnom informačnom systéme, využívaní fondov bádateľmi, publikačnej, vydavateľskej a propagačnej činnosti verejných a súkromných archívov v r. 2003.

Číslo 3: Horváth Richárd, *Újonnan előkerült középkori oklevélszövegek a Győri Egyházmegyei Levéltárban* (Tapasztalatok középkori forrásanyagunk lehetséges kiegészítése terén) (3–13). Informácia o evidencii a prístupňovaní stredovekých listín vo fondoch novozriadeného Biskupského archívu v Győri. – Táncos-Szabó Ágota, *Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának népbírósi fondjai* (14–19). – Farkas József, *A gödöllői koronauradalom felügyelete és igazgatása a dualizmus idején* (20–37). Prehľad o správe majetkov korunného panstva v Gödöllő pod dozorom ministerstva financií (1867–1890) a ministerstva pôdohospodárstva (1890–1918). Panstvo so zámkom, parkom a poľovníckym revírom pôvodne patrilo Grassalkovichovcom, v r. 1867 ho pri príležitosti korunovácie Františka Jozefa I. kúpila uhorská vláda ako sídlo, v ktorom sa zdržiaval panovník počas svojich pobytov v Uhorsku. – Körösmezei András, *Bláthy Ottó Titusz működése a Ganz Villamosági Gyárban* (38–46). Profesionálna kariéra Otta Titusza Bláthyho (1860–1939), inžiniera a vynálezcu Elektrotechnickej továrne Ganz. – Pataky Éva, *A Péti Nitrogénművek Részvénytársaság szervezete, keletkezése a hadiipar tükrében* (47–56). – *A levéltári*

anyag használatának gyakorlati szempontjai (kutatótermi használata stb.). Prel. Szőke Zoltán (57–63). Pracovný materiál predložený Archívnej komisii EÚ zameraný nielen na riešenie tradičných problémov archívov – napr. využívanie archívnych dokumentov bádateľmi, ochrana archívnych dokumentov pred ich od cudzením bádateľmi a pod., ale nastoľuje aj otázky, ktoré prináša moderná telekomunikačná technológia – napr. prezentácia archívov na www. stránkach (piére), virtuálna bádateľňa, on-line kurzy pre záujemcov o dejiny. – *A levéltári szakképzettség elismerése az uniós tagállamokban*. Prel. Szőke Zoltán (64–66). Rozpracovanie predchádzajúceho pracovného materiálu na tému: vzájomné uznanie štúdia archívniectva v krajinách EÚ. Jedna z prekážok ekvivalencie štúdia je aj skutočnosť, že vyžadovaná úroveň vedomostí študenta je viazaná takmer výlučne na poznanie dejín, kultúry, práva a jazyka krajiny udeľujúcej diplom. – Petrikné Vámos Ida, *A Nógrád Megyei Levétár balassagyarmati részlegének létrejötte és működésének első évtizede* (67–70). Informácia o vzniku a činnosti Archívu župy Nógrád, pobočka Balassagyarmat. – Csurgai Horváth József, „...dícsőség helyén emelkedő emlék”. Zost. Csurgai Horváth József, Kovács Eleonóra, Takács Péter. Székesfehérvár, 2003, 156 s. Rec. Polgár Tamás (71–73). Publikácia archívu mesta Székesfehérvár o dejinách mesta a mestského archívu. – Böör László, Egey Tibor, Héjjas Pál, Horváth M. Ferenc, *A Pest megyei Levéltár (Das Komitatsarchiv Pest/Pest County Archives). Levéltár ismertető (Archivführer/Archives Guide)*. Prel. Hamza Bernadett (angl.), Magó Judit (nem.). Budapest 2004, 212 s. Rec. Katona Csaba (74–76). Sprievodca po archívnych fondoch Archívu župy Pest a jej dvoch, v r. 1970 zriadených pobočiek (Nagykőrös a Vác). – Hatte „Janus” eine Chance? Das Ende der DDR und die Sicherung einer Zukunft der Vergangenheit. Referate der Tagung der BstU in Zusammenarbeit mit der Museumstiftung Post und Telekommunikation sowie dem Bundesarchiv vom 27.–29. 11. 2002 in Berlin. Zost. Dagmar Unverhau, LIT Verl. (Archiv zur DDR-Staatssicherheit, Bd. 6), 446 s. Rec. Jobst Ágnes (77–79). Recenzia na zborník príspevkov z konferencie o spisoch mocenského aparátu bývalej NDR konanej v Berlíne v r. 2002. Podľa odhadu niektorých odborníkov spolupracovalo v r. 1950–1989 s Ministerstvom štátnej bezpečnosti NDR až 12 000 občanov SRN. – *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei 1944. december 23 – 1947. május 31.* Red. G. Vass István, zost. Csapó Mária, Haász Réka, Kurecskó Mihály, Szűcs László, G. Vass István. Budapest, 2003 (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11), 448 s. *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei 1947.június 1. – 1950.február 25.* Red. G. Vass István, zost. Csapó Mária, Haász Réka, Kurecskó Mihály, Szűcs László, G. Vass István. Budapest, 2003 (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11/2), 576 s. Rec. Szabó Csaba (80–81). Zoznamy rokovacieho poriadku zo zasadnutí Ministerskej rady Maďarska v r. 1944–1950 – dvojzväzková archívna pomôcka vydaná Maďarským krajiniským archívom. Prílohou recenzovaného sprievodcu je okrem vecného, menného a miestneho registra aj zoznam zákonov a nariadení vydaných Radou ministrov. – *Apró Erzsébet, A Magyar Levéltárosok Egyesülete vajdasági tanulmányútja* (82–87). Informácia o návšteve Spoločnosti maďarských archívárov v r. 2004 v archívoch Vojvodiny (Bela Crkva, Kikinda,

Novi Sad, Pančevo, Senta, Sombor, Sremska Mitrovica, Subotica, Zrenjanin). – Pásztor Cecília, Harmincéves a balassagyarmati levéltár (88–89). Správa z osláv 30. výročia založenia Archívu župy Nógrád pobočka Balassagyarmat v r. 2004, spojenej s konferenciou a výstavou. – Körmendy Lajos, Finnugor levéltáros Konferencia Budapesten (90–91). Informácia z konferencie maďarských, fínskych a estónskych archivárov v Budapešti v r. 2004. Texty prednesených referátov sú prístupné na webstránke MOL-u www.natarch.hu – Link Dóra, Levéltári nap Tolna megyében (92–94). Správa o archívnom dni župy Tolna v Szekszárde v r. 2004. – Héjas Pál, In memoriam Rády Zoltánné Dr. Rác Katalin (95). Spomienka na Katalin Rády (1944–2004), archivárku Archívu župy Pest.

Číslo 4: Thomas Aigner, *A Monasterium projekt (MOM)*, – www.monasterium.net Prel. Ólmosi Zoltán (3–13). Diecézny archív v St. Pöltene (DASP) vyšiel r. 2001 s plánom digitalizácie archívnych dokumentov uložených v cirkevných archívoch. V jednotlivých etapách projektu (2002–2005) naskenujú a sprístupnia bádateľom na internete, CD-rome a DVD asi 20 tis. stredovekých listín z 11 kláštorov Dolného Rakúska a Viedne. Ku každej listine bude vytvorený register s možnosťou vyhľadávania v 6 kategóriách podľa miestneho názvu, mena, predmetu, rádu a kláštora, fary a farského úradu a topografického údaju. – Kis Péter, Petrik István, *Budapest Középkori Történetére vonatkozó levéltári források adatbázisa* (14–25). Informácia o pracovných postupoch – digitalizácia dokumentov na optické nosiče dát – a o zakladaní databázy listín k dejinám Budapešti do r. 1550–1560. Do konca r. 2005 sprístupní Archív hlavného mesta Budapešti listiny do r. 1301 (cca 2 000 záznamov) v hypertextovom formáte na www.stránke a CD-rome. – Molnár Tibor, *A szerbiai levéltár száz éve* (26–31). Prierez dejinami Štátneho archívu (ŠA) v Srbsku (*1900) od prijatia zákona o Štátnom archíve (1898), jeho postavení vo vytvorenej sieti štátnych archívov (1951) až po premenovanie ŠA na Srbský archív (1992). V súčasnosti je v archíve uložených 937 archívnych a 48 zbierkových fondov v rozsahu 10 500 bm. – Trezor 3. – Az átmenet évkönyve 2003. Az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárának Kiadványa. Zost. Gyarmati György. Rec. Táncos Szabó Agota (32–33). Recenzovaná ročenka Historického archívu štátnobezpečnostných služieb je členená na 3 tematické okruhy: 1. Prehľad o činnosti archívu od r. 1997. 2. Štúdie o vojnových zločinoch, revolúcii r. 1956, maďarskej emigrácii, vyradovaní a zničení záznamov štátnej bezpečnosti a pod. 3. Stav spracovania dokumentov do r. 2004. – Szögi László, Takács Edit, *Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2000–2004. évi tevékenységéről* (34–43). Správa o činnosti Spoločnosti maďarských archivárov (SMA) v r. 2000–2004. Na rýchly prenos informácií a kontakt s členmi vytvorila SMA domovskú stránku (www.leveltaros.hu). – Szögi László, Elnöki beszámoló a Magyar Levéltárosok 2000–2004 közötti működéséről (44–48). Referát predsedu SMA prednesený na putovnom zhromaždení spoločnosti v Piliscsabe v r. 2004. – Katona Klára, Oross András, *Könyvtárosok, muzeológusok, levéltárosok tanyulmányútja Münchenben* (49–50). Informácia o študijnej ceste pracovníkov Maďarského krajinského archívu (MKA) v archívoch a múzeách Bavorska (Mníchov, Augsburg) v r. 2004. –

Szabó Csaba, Beszámoló a Magyar Országos Levéltár küldöttségének látogatásáról a Bundesarchivban (51–54). Správa o návšteve pracovníkov MKA v Bundesarchive a knižnice Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv v Berlíne v r. 2004. – Sipos András, Beszámoló a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Szakmai Napjáról (55–57). Informácia o odbornom archívnom dni Archívu župnej samosprávy Komárom-Esztergom v Komárome v r. 2004 na tému holokaust. – Márfi Attila, Beszámoló a Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete c. konferenciáról (58–64). Správa z konferencie organizovanej pri príležitosti 150. výročia úmrtia grófa Kázméra Batthyánya, ministra zahraničných vecí 1. nezávislej uhorskej vlády na hrade Siklós v r. 2004. – Kovács Ilona, Beszámoló a XI. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Nemzetközi Levéltári Napokról (65–70). Informácia o archívnych dňoch župy Szabolcs-Szatmár-Bereg v meste Nyíregyháza v r. 2004. Súčasťou podujatia bola medzinárodná konferencia na tému Vykúpenie miest z poddanstva. – Fábián Edit, Beszámoló a XIX. Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Napokról (71–73). Informácia o archívnych dňoch župy Hajdú-Bihar v Debrecene v r. 2004 spojených s konferenciou k 400. výročiu Bočkajovho povstania. – Halász Csilla, A Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlése Piliscsabán (74–76). Informácia z putovného zasadnutia Spoločnosti maďarských archivárov v Piliscsabe v r. 2004. – Kenyeres Istán, Beszámoló Budapest Főváros Levéltára Levéltári Napjáról (77–79). Správa o archívnom dni Archívu hlavného mesta Budapešť v r. 2004 spojenom s odovzdaním novej budovy archívu. – Hermann István, In memoriam Rajczi Pál (1926–2004). Spomienka na Pála Rajcziho, farára v Ugode (ž. Veszprém) a riaditeľa Veszprémskeho arcibiskupského a kapitúlskeho archívu. – A magyarországi levéltárak kiadványainak 2003. évi bibliográfiája. Zost. Kaszás Marianne (82–93). Bibliografia publikácií maďarských archívov vydaných v r. 2003. – Rudnai és divékújfalusi Rudnay Egyed kamarási ősfája (Príloha). Genealogický rodostrom rodiny Egyeda Rudnaya (1885–?) z Rudnej a Diviackej Novej Vsi. Najznámejší z rodiny je Sándor Rudnay (1760–1831), ostrihomský arcibiskup.

Viliam Csáder

MITTEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG 113/1–2, 2005. Oldenbourg, 258 s.

Na rozdiel od predchádzajúceho jubilejného ročníka MIÖG obsahuje toto dvojčíslo nielen štúdie, ale asi dve pätiny rozsahu je venované recenziám a anotáciám (ako to bolo zvyčajné aj v predchádzajúcich ročníkoch). Zo šiestich štúdií sa štyri venujú problematike stredoveku a dve novoveku.

Martina Hartmann v štúdiu *Sme kráľovné (Reginae sumus)* sa zaoberá osudmi merovejovských kráľovských dcér a ženskými kláštorami v 6. storočí. Konkrétne ukazuje, ako v rámci dynastických bojov museli (prebytočné) kráľovské dcéry z prinútenia vstupovať do kláštorov, aby sa im tým znemožnilo ovplyvňovanie politického života. O dve storočia neskôr, po smrti Karola Veľkého, sa stalo pravidlom, že kráľovské dcéry mali len dve alternatívy: sobáš alebo kláštorový život. Problematiku postavenia žien v stredoveku rieši aj štúdia Petra Dinzelbachera *Cirkevná reforma a život žien vo vrcholnom stredoveku*, pričom vychádza z prameňov strednej a západnej (nie južnej) Európy. Až do 12. storočia väčšinu rehoľníčok a rehoľníkov dali do kláštora rodičia. Mnohí z nich tam boli nešťastní, pri výchove sa používali aj prísne prostriedky. „Náreky“ nešťastných rehoľníčok sa stali literárnym druhom (*Plangit nonna fletibus*). V súvislosti s veľkou náboženskou reformou od 11. storočia, ktorá vyžadovala praktizovanie náboženského presvedčenia osobne, vnútorne aj navonok, aj v rámci ženského náboženského hnutia zosilnela tendencia úteku zo svetského života, čo možno konštatovať zo životopisov svätíc od polovice 11. do polovice 13. storočia (medzi iným aj svätej Alžbety Durynskej či Uhorskej či Bratislavskej). „Pre Krista“ dochádzalo aj ku konfliktom s rodičmi, ba aj k samozmračeniu mladých žien (aby sa nemuseli vydávať). Ospravedlňovalo sa aj opustenie manžela, manželky, aby mohli vstúpiť do kláštora. Tieto názory propagovali vtedajší potulní kazatelia aj vtedajšia literatúra. Podľa sv. Bernarda z Clairvaux bola pekne oblečená žena „diabolskou sieťou na chytenie duší“. Propagovalo sa opovrhovanie svetom (*contemptus mundi*). Podľa vtedajšieho presvedčenia to mali najľahšie vdovy, ktoré mohli úplne prejsť (aj s majetkom) k nábožnému životu do kláštora.

Roman Zehetmayer v štúdiu s priodvážnym názvom *Laikovia ako pisári vo vojvodstvách Korutánsko, Rakúsko a Štajersko do polovice 13. storočia* skúma laickú či klerickú príslušnosť pisárov a notárov. Po dôkladnej analýze mu však vyšlo, že iba troch pisárov či notárov mohol pokladať jednoznačne za laikov. Veľmi poučný (pre nás, čo máme isté problémy s dejinami univerzity Istropolitany) je príspevok Karla Ubla *Nároky a skutočnosť. Začiatky univerzity vo Viedni v 14. storočí*. Hoci rakúsky vojvoda Rudolf IV. vydal 12. marca 1365 dve slávnostne vyhotovené zakladacie listiny (latinskú a nemeckú) Viedenskej univerzity, ktorú spolupodpísalo 163 duchovných a svetských hodnostárov a mala mať štyri fakulty (teologickú, artistickú, právnickú a lekársku), možno pre jeho skorú smrť (27. júla), univerzita nezačala plne pôsobiť. Z prvých štyroch rokov jej existencie sú známi len traja docenti, z rokov 1369–1376 ani jeden. Rudolf IV. zakladal univerzitu aj preto, že chcel dostať Viedeň na úroveň Prahy, kde vládol jeho švagor Karol IV. Pápež odmietol schváliť založenie teologickej fakulty vo Viedni, univerzita bola slabo hospodársky zabezpečená, až roku 1377 sa ako učitelia spomínajú traja kanonici združenej kapituly sv. Štefana; vyučovalo sa v dómskej škole (ktorú od 1296 udržiavalo mesto), od 1376 štyroch učiteľov univerzity platilo mesto Viedeň, kancelárom bol prepošt združenej kapituly sv. Štefana. Celý klérus Rakúska, Štajerska a Korutánska sa vzdelával v biskupských sídlach (Salzburg a Pasov). K zmene došlo, až keď pápež Urban VI.

20. februára 1384 súhlasil so zriadením teologickej fakulty. Napriek týmto ťažkým začiatkom svojej existencie sa Viedenská univerzita stala v 15. storočí najväčšou univerzitou na nemeckom území, bolo na nej imatrikovaných spolu okolo 40 000 študentov.

Joachim Bahlcke v štúdiu *Corona, corpus, constitutio, confederatio. Ústavné idey a politické modely v neskorostredovekých – včasnonovovekých Čechách* vychádza z porovnania knihy Pavla Stránskeho o českom štáte (Leyden 1634) so štúdiom Melchiora Goldasta, napísanou z podnetu českého kráľa Ferdinanda II., usilujúcou sa dokázať legitímnosť nárokov Habsburgovcov na český trón. Koruna (corona) sa chápala ako nadradený pojem nad zem (terra) a kráľovstvo (regnum). V českej právnickej terminológii chýbal termín pre celý zväz (Ríšu), ktorého bolo Česko len subsystémom. Úpadok vážnosti „koruny“ nastal v súvislosti s husitskou revolúciou, ktorá pre Čechy znamenala úpadok aj rozvoj. V nasledujúcom vývoji sa Česko stále viac vzdalovalo od Ríše. K vyvrcholeniu tohto vývoja došlo vyhlásením „Confoederatio Bohemiae“ 31. júla 1619, podľa ktorej boli všetky krajiny Českej koruny zrovnoprávnené a základom tohto konfederatívneho stavovského spojenia boli autonómne krajiny (zeme). Vzhľadom na neskorší vývoj bolo však konfederatívne usporiadanie len krátkou epizódou. Zaujímavé je, že v čase národného obrodzenia a neskôr si českí predstavitelia, prívrženci českého štátneho práva vzali za symbol svojich snáh symbol stredovekého kráľovstva korunu a nie konfederáciu z roku 1619.

Príspevok Anny L. Staudacher *Taussig – Jaussig – Dausek* je pokračovaním z predchádzajúceho ročníka a zaoberá sa vývojom spôsobov písania priezvisk vo viedenských matrikách a iných podobných prameňoch, pričom ide o mená rozličného jazykového pôvodu. V krátkych príspevkoch Norbert Loিদol opisuje červený mramorový epitaf pasovského biskupa Friedricha Mauerkirchera (1420–1488) v Braunau a Friedrich Hennig spomína na svoj jedno-ročný pobyt v Ústave pre rakúske dejepisné bádanie vo Viedni v rokoch 1943–1944.

Recenzná časť obsahuje vyše 40 recenzií a vyše 30 anotácií prevažne nemeckých prác, zväčša zo starších dejín. Povšimnutia hodná je práca Petra Dinzlbachera *Európa vo vrcholnom stredoveku 1050–1250*, ktorá sa zaoberá dejinami kultúry a mentalít; skúma vzťah vtedajšieho človeka k svojmu Ja, k sociálnemu okoliu a k prírodnému okoliu; predkladá základné náhľady na fenomény ako radosť, šťastie, bolesť, estetické cítenie a predovšetkým na religiozitu, ale aj postoj stredovekého človeka k chorobe, smrti, umieraniu, strachu a nádeji, hanbe a pocitom viny (atď.). Dvojzväzková práca Anny Ley Staudacher *Židovskí konvertiti vo Viedni 1782–1868* sa na základe minuciózneho štúdia matrik a podobných prameňov zaoberá konverzitmi zo židovstva, ich vekovou a sociálnou skladbou, ako aj ich pohnútkami ku konverzii. Anotuje sa aj vydanie tretieho a štvrtého zošitu *Českého diplomatára*, ktoré obsahujú falzá a 40 doplnkov listín z rokov 1230–1240, ako aj register a glosár k celému III. dielu (ktorého prvý zošit vyšiel už v roku 1943). Napokon je tu dlhšia anotácia ruského prekladu diela Herwiga Wolframa *Góti* od neb. Alexandra Avenaria; pokladá preklad za vhodný podklad na konfrontáciu doteraz prevažujúcich ruských názorov na túto

problematiku, podľa ktorých proces vzniku rodu, kmeňa, národa závisí v prvom rade od genetických faktorov, teda pôvodu a rečových vzťahov. Naproti tomu H. Wolfram, vychádzajúc z názorov R. Wenskusa, hovorí, že vytváranie včasno-stredovekých gentes (aj Gótov) podliehalo ustavičným zmenám, a bývalo určené celkovou dobou politicko-sociálnou situáciou; gentes sú podľa jeho mienky v prvom rade politicko-vojenskými formáciami, ktoré boli málo ovplyvnené jazykovými a príbuzenskými faktormi.

Richard Marsina

MITTEILUNGEN DES ÖSTERREICHISCHEN STAATSARCHIVS
50/2003. Herausgegeben von der Generaldirektion. Druck und Verlag:
STUDIEN Verlag, Innsbruck-Wien-München-Bozen, A-6010 Innsbruck, Amra-
ser Str. 118, Wien 2003, 308 s.

Päťdesiaty zväzok Správ Rakúskeho štátneho archívu vznikol z príspevkov a štúdií, ktoré odznali na sympóziu venovanom dvestému výročiu existencie Ministerstva zahraničných vecí Ruska (26. 11. 2002). V úvode pripomenul generálny riaditeľ Rakúskeho štátneho archívu Lorenz Mikoletzky aj jubileum samotného zborníka, ktorý vychádza viac alebo menej pravidelne od roku 1949. Mnoho vedcov a archivárov v ňom publikovalo počas 44-ročnej existencie príspevky z rôznych tematických okruhov, zborník si našiel svoje miesto medzi partnerskými publikáciami doma i v zahraničí. To, že sa jubilejný zväzok venuje bilaterálnej tematike, poukazuje tiež na široké spektrum odborných otázok, ktorými sa Správy zaoberajú.

Úvodné prejavy predniesli L. Mikoletzky, veľvyslanec Ruskej federácie v Rakúsku Alexander V. Golovin a Pjotr V. Stegnij. Podujatie sprevádzali aj sprievodné akcie: výstava v priestoroch Rakúskeho štátneho archívu a odhalenie pamätnej tabule pri hrobe známeho ruského diplomata vo Viedni, grófa Andreja Razumovského. Ministerstvo zahraničných vecí Ruska vzniklo 20. 9. (8. 9.) 1802 podľa dekrétu cára Alexandra I., ruského imperátora, podobne ako aj sedem ďalších ministerstiev a ministerský komitét. Tieto inštitúcie sa stali základom vytvorenia jednotného systému exekutívnych orgánov Ruska. Ruská diplomacia už do tohto dátumu prešla obrovský kus cesty. Po období roztrieštenosti sa znovu zjednotené Rusko koncom 15. storočia vrátilo do európskej arény práve vďaka diplomacii. Ivan Hrozný vytvoril v roku 1549 Posol'skij prikaz, ktorý bol kompetentný vybavovať všetky diplomatické záležitosti moskovskej ríše. Reformy Petra I. boli základom budúcej zahraničnopolitickej doktríny Ruska, ktorá dostala konečnú podobu počas vlády Kataríny II. (1762–1796). Po vydaní manifestu v roku 1802 vznikol nový správny systém, v ktorom získalo Ministerstvo zahraničných vecí významné miesto. Šéf ministerstva bol po cárovi druhou

osobou v štátnom aparáte a volali ho kancelár. V období uverejnenia manifestu malo Rusko už 44 zahraničných zastúpení, 2 vyslanectvá, z toho jedno vo Viedni, 18 misií, 14 generálnych konzulátov a 2 vicekonzuláty; začiatkom 1. svetovej vojny udržiavalo Rusko diplomatické styky so 47 krajinami a malo vyše 200 zahraničných zastúpení. Po októbrovej revolúcii vznikol 26. 10. (8. 11.) 1917 ľudový komisariát pre zahraničné (vonkajšie) záležitosti na čele s Levom D. Trockým. V máji ho vystriedal Juraj V. Čičerin, ktorý na konferencii v Janove informoval o Programe všeobecného odzbrojenia. V ťažkých časoch 2. svetovej vojny sa cieľom sovietskej diplomacie stalo vytvorenie a posilnenie antifašistickej aliancie a otvorenie druhého frontu v Európe. Aliancia sa zúčastňovala na vypracovaní a uskutočnení všetkých návrhov riešení spojencov a na príprave znovunastolenia mieru a istoty vo svete ihneď po skončení vojny. Sovietski diplomati zohrali podstatnú úlohu pri založení OSN. V rokoch studenej vojny určovali logiku konania sovietskej diplomacie komplikované reálie bipolárneho sveta. Zahraničná politika na jednej strane podporovala dekolonizáciu krajín tretieho sveta, na strane druhej majú pevné miesto v povojnovej histórii medzinárodných vzťahov obsadenie Československa v roku 1968 a vojna v Afganistane. Po rozpade Sovietskeho zväzu v roku 1991 začala vznikať zahraničná politika Ruskej federácie ako nového demokratického štátu. Rusko sa stalo právnym nástupcom Sovietskeho zväzu, stálym členom bezpečnostnej rady OSN a iniciátorom vytvorenia Spoločenstva nezávislých štátov. Dnes má Rusko diplomatické vzťahy so 178 krajinami, má 12 zastúpení pri medzinárodných organizáciách, 140 vyslanectiev, 76 generálnych konzulátov a 4 konzuláty. Ministerstvo má 3 300 pracovníkov v centrálnom aparáte a 7600 v zahraničných zastúpeniach (z toho 2 600 diplomatov). V súvislosti s dvestoročným jubileom usporiadalo ministerstvo mnoho podujatí, vydalo niekoľko kníh a iniciovalo pamätné akcie pri hrobách bývalých vyslancov, ktoré sa nachádzajú vo viacerých európskych krajinách. Jednou z najdôležitejších udalostí jubilea je trojzväzková publikácia 200 rokov ministerstva zahraničných vecí Ruska, ktorá je završením prvého monografického výskumu dejín zahraničnopolitického úradu Ruska. V treťom zväzku sú presné biografické údaje všetkých šéfov. Súčasne vyšla v reprinte kniha, ktorú ministerstvo vydalo k storočnému jubileu v roku 1902. Skúsenosť minulosti je dnes pri vytváraní zahraničnopolitického smerovania do budúcnosti tak potrebná, ako nikdy predtým. Sila domácej diplomacie je založená na postúpení jej tradícií. Bez toho je ťažké, ba skoro nemožné, predstaviť si proces novej demokratickej sebaidentifikácie Ruska a určenie jeho úlohy v rýchlo sa meniacom modernom svete. V tejto súvislosti je veľmi zaujímavá rakúska skúsenosť, ktorá umožnila úspešnú premenu cisárskej ríše na modernú demokratickú spoločnosť.

Hlavná časť zborníka sa skladá z desiatich príspevkov, týkajúcich sa viacerých aspektov rakúsko-sovietskych zahraničnopolitických vzťahov vrátane rozboru úloh, ktoré zohrali niektorí diplomati pri riešení komplikovaných medzinárodných vzťahov.

Vladimír Zenčev sa venuje počiatkom rusko-rakúskej diplomacie. Prvá zmienka o oficiálnych kontaktoch rakúskeho cisárskeho dvora s dvorom mos-

kovského veľkokniežaťa, zachovaná v ruských archívoch, je z 30. 1. 1489, keď prišiel Mikuláš Poppel ako vyslanec cisára Svätej ríše rímskej Fridricha III. do Moskvy. Vyjednával o nadviazaní priateľských vzťahov, o možnom uzavretí sobáša dcéry moskovského veľkokniežaťa so synovcom cisára, kurfirstom Saska alebo markgrófom brandenburským a navrhol Ivanovi III., aby prijal od cisára kráľovský titul. Vyslanec gréckeho pôvodu Juraj Trachaniot vysvetlil cisárovi, že moskovské knieža je vládcom z božej milosti a nepotrebuje prijímať titul od nikoho iného. Čo sa týka svadby, súhlasil by v prípade, že by ženichom bol syn kráľa (neskôr cisára Maximiliána I.) a nie nejaké malé knieža. V roku 1490 predložil vyslanec Trachaniot návrh zmluvy o priateľských zväzkoch, ktorý druhá strana prijala. Obe strany sa zaviazali k spoločným vystúpeniam proti spoločným nepriateľom, keby chcel Maximilián získať české kráľovstvo a moskovský vládca Kyjev. Podľa nej mohli vyslanci a obchodníci slobodne prekračovať hranice, ruský veľvyslanec mal za úlohu do viesť do Ruska odborníkov na baníctvo, metalurgiu, artileristov, architektov a murárov. Maľ plnú moc uzavrieť s nimi zmluvy a dohodnúť sa na platových podmienkach. Čo sa týka sobášov, nepodarilo sa ich realizovať. Zmluva z roku 1490 nepriniesla v praxi nijaké pozitívne výsledky, pretože Maximilián urobil v roku 1490 v Bratislavskom mieri ústupky českému kráľovi Vladislavovi II. Dňa 4. augusta 1514 podpísal Maximilián I. (už ako cisár) v Ulme ďalšiu zmluvu s moskovským kniežaťom Vasilom III. o večnom priateľstve. Boli v nej skoro tie isté podmienky ako v predošlej zmluve, ale moskovské knieža v nej titulujú cisár – Kaiser. Je to však jediný prípad, keď sa tak stalo. V ruskej diplomacii však viackrát použili túto listinu, ktorú spečatili zlatou pečaťou, ako argument v súvislosti s rovnoprávnym postavením ruského cára a európskych monarchov. Po tom, čo sa Rusko stalo následkom reforiem Petra I. uznávanou európskou veľmocou, rozposlal v roku 1718 cár preklad Maximiliánovej listiny všetkým v Rusku akreditovaným zahraničným diplomatom ako dôkaz, že ruský vládca bol už dlho označovaný ako cisár. Rakúsky diplomat a spisovateľ Žigmund von Herberstein, ktorý žil v rokoch 1517–1526 v Moskve a naučil sa po rusky, píše v knihe *Rerum moscoviticarum commentarii...*, že titul nikdy nebol oficiálne udelený, ale nespochybňuje titulovanie v listine z roku 1514. Spisovateľ bol vynikajúci pozorovateľ a jeho opisy obsahujú početné objektívne informácie o štátnom systéme, vnútornej a zahraničnej politike moskovského štátu, o jeho hospodárskej situácii, o charaktere, o živote počas všedných dní, o náboženstve a kultúre ľudu. Herberstein si všimol, že určité politické úlohy sa v ríši a v Rusku riešia podobným spôsobom. Bohatstvo informácií a dôveryhodnosť správ spôsobili zmenu v predstavách západoeurópanov o Rusku. Toto dielo potvrdilo Európe, že ríša správne volila pri výbere nádejného partnera. Meno Herberstein má pevné miesto v dejinách a jeho práca je významným osobným svedectvom, ktoré sa stalo dôležitým historickým prameňom. Koncom 16. storočia sa dominantnou myšlienkou vo vzťahoch medzi Ruskom a ríšou stalo zjednotenie všetkých kresťanských štátov proti Osmanom a krymským Tatárom. Panovníci uzatvárali až do čias Petra I. Veľkého medzinárodné zmluvy s podobným obsahom. Ruskí vládcovia, najmä Ivan Hrozný, sledovali však v súvislosti so susednými krajinami aj vlastné záuj-

my, s ktorými sa cisári nie vždy stotožnili, čo bránilo uzavretiu niektorých čiastkových dohôd napr. v hospodárskej oblasti (v roku 1580 cisár Rudolf II. prakticky odmietol návrh Ivana Hrozného o zrušenie zákazu obchodovať s Ruskom s vojenskou výzbrojou a strategickým materiálom – olovo, zinok, meď atď.). Rokovania o protitureckej koalícii boli tiež neúspešné. Na jednej strane boli pápež a Španieli proti zväzku s Ruskom, na druhej strane vstúpilo Rusko do veľmi ťažkej fázy politického neporiadku (smutnoe vremja), čoho následkom bolo obmedzenie intenzity rusko-rakúskych vzťahov. Zaujímavou kapitolou sú aj zvláštne vzťahy medzi Moskvou a rakúskymi veľkovojsvodami.

Diplomatickými vzťahmi Rakúska a Ruska v druhej polovici 17. storočia sa zaoberá Iskra Schwarz. V roku 1654 (po 37 rokoch) sa obnovili diplomatické vzťahy medzi Ruskom a Svätou ríšou rímskou. V historiografii existuje veľa publikácií o jednotlivých diplomatických misiách (napr. o pobyte Petra Veľkého vo Viedni), ale chýba základný výskum tohto obdobia. Pramennú základňu tvoria spisy a diplomatické správy v Domácom, dvorskom a štátnom archíve vo Viedni a v Archíve drevnich aktov (RGADA) v Moskve. Autorka podrobne opisuje jednotlivé misie, ich zámery, úlohy a aktérov. Išlo väčšinou o sprostredkovateľské misie v súvislosti s nárokmi Ruska a Švédska na Poľsko v úsilí predísť vojenským zásahom. S Poliakmi sa v tomto období vojensky spájali aj krymskí Tatári. Novým fenoménom, ktorý sa do tohto diania zapojil, boli kozáci na Ukrajine, ktorí sa po Chmeľníckeho povstaní proti Poliakom stali spojencami cára. Na znovuoživenie vzťahov museli obidve strany vynaložiť veľa úsilia. V rokoch 1654–1699 vykonali 24 ruských a 11 cisárskych misií. U vyslancov poznáme tri kategórie: 1. posol – gonec, 2. vyslanec, malý vyslanec – poslannik, 3. veľvyslanec, legát, veľký legát – posol. Rusko nemalo až do začiatku 18. storočia diplomatov, ktorí zostali dlhší čas v inej krajine. Výnimku tvorili zástupcovia vo Švédsku (od 1634) a v Poľsku (od 1673). S postupným začleňovaním sa do európskeho systému prevzalo Rusko časť diplomatických zásad západoeurópskych krajín a tak v roku 1699 bolo založené diplomatické zastúpenie v Holandsku, 1700 v Dánsku, 1701 vo Viedni a v Istanbule, 1702 vo Francúzsku a 1706 v Anglicku. Prvým ruským zástupcom vo Viedni bolo knieža P. A. Golycyn a rakúskym v Moskve O. A. Pleyer. Tým začala nová kapitola diplomatických vzťahov medzi oboma štátmi. Hlavné princípy diplomatických vzťahov boli nasledujúce: 1. Iniciatíva nadviazať také vzťahy ako v 50. rokoch prišla z ruskej strany. Moskva sa usilovala dostať za každú cenu zo zahraničnopolitickej izolácie a pritom mala zohrať dôležitú úlohu cisárska sprostredkovateľská politika. 2. Cisárski politici sa pokúsili o konzekventné sprostredkovanie, aby z poľsko-ruskej a švédsko-ruskej rivality vyťažili niečo aj pre seba. 3. Osmanské nebezpečenstvo prinieslo priblíženie záujmov a po druhom obliehaní Viedne prijatie Ruska do antiosmanskej Svätej ligy (1686–1699). Vytvorenie stáleho cisárskeho zastúpenia v Rusku a ruského vo Viedni bolo podstatným výsledkom diplomatických vzťahov týchto čias. Prílohou štúdie je podrobný chronologický a menný zoznam týkajúci sa ruských a rakúskych diplomatických misií v druhej polovici 17. storočia v tabuľkovej forme.

Činnosť a pôsobenie ruského veľvyslanectva vo Viedni v roku 1687, keď ho viedol Boris Petrovič Šeremetev, analyzuje Krištof Augustinovič. Predstavuje ho v kontexte s geopolitickou situáciou v strednej a východnej Európe a v súvislosti s konkrétnymi politickými problémami medzi cárom a cisárom. Zaoberá sa nielen činnosťou, ale zdôrazňuje najmä pôsobenie vyslanectva. Popri politickom pôsobení poukazuje na ceremoniálne a organizačné ťažkosti, ktoré bádatelia označujú ako „kultúrne nedorozumenia“. Súviseli s inými návykmi, ktoré v západnej Európe označovali aj slovom barbarské. Autor rozoberá tri témy: 1. Mierovú dohodu z Moskvy z roku 1686 a mocenské vzťahy vo východnej Európe; 2. Činnosť a pôsobenie moskovského vyslanectva vo Viedni v roku 1687 z hľadiska diplomaticko-politického, vojenského, ceremoniálno-politického, organizačného a finančného; 3. Následky moskovskej diplomatickej iniciatívy 1686/87.

Nová orientácia ruskej zahraničnej politiky sa stala zjavnou počas pôsobenia regentky Sofie Alexejevny (1682–1689) a jej kroky súviseli s postupným obsadzovaním Európy Turkami. V roku 1684 vznikla Svätá liga, ktorej členmi boli cisár Leopold I., pápež Inocent XI., Poľsko-litovský štát a Benátky. Ruská zahraničná politika sa na ňu orientovala v súvislosti s odporom voči krymskému chanátu a Osmanom, preto prehodnotila svoju politiku k Poľsku – Litve. Oba štáty podpísali 6. 5. 1686 mierovú dohodu, ktorej súčasťou boli viaceré teritoriálne ústupky a vojenská povinnosť kozákov proti Osmanskej ríši.

O niektorých aspektoch prvých tristo rokov rakúsko-ruských vzťahov informuje Walter Leitsch. V prvých rokoch obojstranných kontaktov vystúpila do popredia otázka, v akej reči vyjednávať. V moskovskom štáte boli až od polovice 17. storočia školy, v ktorých sa vyučovala latinčina, dovtedy ovládal túto reč len málokto. V správnom centre štátu boli obdobia, keď neovládal latinčinu ani pasívne nijaký úradník. Cisár v tomto období využíval ako vyslancov alebo poslov šľachticov zo slovanského prostredia. Určité rečové problémy pretrvávali však až do začiatku 18. storočia. V moskovskom štáte existoval od čias Ivana Hrozného (r. 1549) Posolskij prikaz, úrad, ktorý bol poverený starostlivosťou o vzťahy s inými krajinami. K jeho úlohám patrilo aj umožniť rozhovory s tlmočníkmi. Na cisárskom dvore v tomto období takýto úrad nebol, zahraničná politika bola až do roku 1620, keď cisár vytvoril dvorskú kanceláriu, úlohou vicekancelára. Odvtedy boli kancelári dvaja, vznikla medzi nimi rivalita a vyslanci informovali oboch. V habsburskej monarchii nebol až do konca jej trvania minister zahraničných vecí vo vlastnom zmysle slova, pretože každý z nich bol predovšetkým ministrom cisárskeho dvora. V Moskve a v Petrohrade bola v tomto smere situácia priaznivejšia. Komunikácia s Moskvou bola ťažká aj kvôli veľkej vzdialenosti. Cesta do Moskvy bola dlhá a náročná (vo vzduchu je to 1 600 km, po dnešných cestách 1 900 km).

Zahraniční vyslanci mali spočiatku problémy aj s titulovaním moskovských a ruských vládcov, čo sa vyriešilo v roku 1547, keď Ivan IV. prijal titul cár, ktorý nebol v žiadnom vzťahu so šľachtickými titulmi v západnej Európe. Problém vznikol 22. 10. 1721, keď si Peter Veľký v slávnostnom spise týkajúcom sa úspešného zavŕšenia vojny so Švédskom dal napísať titul Imperator Vserossij-

skij, čím sa prihlásil „o miesto v prvom rade“. Až v nasledujúcom storočí si Európa zvykla na rozšírenie počtu nových cisárov. O vzťahoch medzi cisárskym dvorom a moskovským štátom, poľahky Ruskom, sme dobre informovaní. Spisy sa v Moskve a v Petrohrade zachovali udivujúco kontinuálne a až do konca 17. storočia sú publikované. V Rakúsku sa spisového materiálu zachovalo tiež veľa, ale publikované boli len príležitostne jednotlivé kusy. Hlavnými témami rusko-rakúskych diplomatických vzťahov boli prevažne ich spoloční susedia Poľsko a Osmanská ríša.

Pôsobením ruského vyslanca v Rakúsku Andreja Razumovského, ktorý prežil s malými prestávkami v službách Ruska vo Viedni takmer celý život, sa zaoberá Viktor Iščenko. A. Razumovskij sa narodil v roku 1752 v malom ukrajinskom meste Gluchov, v rodine posledného ukrajinského hajtmana a neskôr významného dvorana Kataríny II. Vychovávali ho v Petrohrade, kde sa skamarátil s Pavlom Petrovičom, neskorším cárom Pavlom I. Vo svojom 85-ročnom živote prežil regentstvo viacerých ruských monarchov: Kataríny II., Pavla I., Alexandra I. a Nikolaja I. V A. Razumovskom získala ruská diplomacia človeka známeho v celej Európe a Rakúsko markantnú osobnosť, ktorá hrala dôležitú úlohu v politickom a kultúrnom živote rakúskeho hlavného mesta. Jeho život zostal naviždy spätý s touto krajinou. A. Razumovskij bol gróf, neskôr knieža. Od sedemnástich rokov bol činný v námorníctve, neskôr v pozemnom vojsku, v dvadsiatich troch rokoch sa stal generálmajorom ruskej armády. V roku 1772 sa stal dvoranom a dôverníkom následníka trónu Pavla Petroviča.

Ten ho poveril misiou, ktorej cieľom bolo priviesť do Petrohradu jeho nevestu, princeznú Vilhelmínu von Hessen-Darmstadt, neskoršiu veľkvojvodkyňu Natáliu Alexejevnu. Úlohu splnil, ale po jej predčasnej smrti v apríli 1766 upadol do nemilosti cárovnej Kataríny II. Verzií o príčinách bolo niekoľko. Vo vyhnanstve na Ukrajine bol až do 1. 1. 1777, keď ho panovníčka vymenovala za splnomocneného ministra a vyslanca v Benátkach, čo bolo počiatkom jeho diplomatickej kariéry. Čakajúc na vstupné povolenie do Neapola strávil A. Razumovskij dva roky vo Viedni. Tamojšia šľachta ním bola nadšená. Súčasníci ho opisovali ako rytiera „ohne Fehl und Tadel“, dobre stavaného a pekného a pre dámy neodolateľného. Vtedajší ruský vyslanec ho predstavil v spoločnosti. Predstavil ho aj rodine grófa Thun Hohenstein, ktorá patrila k najstarším šľachtickým rodom a vlastnila rozsiahle pozemky v Rakúsku a v Čechách. O jedenásť rokov, v roku 1788, sa najstaršia dcéra grófa Thun Alžbeta zaňho vydala. V rokoch 1784–86 bol A. Razumovskij vyslancom v Dánsku, v rokoch 1786–88 vo Švédsku. Dňa 30. 9. 1790 ho cárovná poslala do Viedne, na dvor maďarsko-českého kráľa. Po odstúpení ruského vyslanca pri cisárskom dvore Golicyna ho 23. 4. 1792 vymenovala za mimoriadneho a splnomocneného vyslanca pri Viedenskom dvore. Jeho prvým úspechom bola zmluva o obojstrannej pomoci medzi Ruskom a Rakúskom z 3. 7. 1792, ktorá mala v nestabilnej Európe pre obe strany veľký význam. A. Razumovskij pracoval aktívne ďalej. Patril k typickým zástancam európskeho konzervativizmu v tradičnom poňatí, ktorý vznikol v Európe začiatkom 19. storočia ako odpoveď na francúzsku revolúciu. Slová sloboda a revolúcia mu naháňali strach. Cár Pavol I. mu po nástupe na trón

ponúkol funkciu viceprezidenta admirality. Po Razumovského odmietnutí ho odsúdil na nútený pobyt na Ukrajine. Až nový cár Alexander I. ho 10. 5. 1801 povolal späť na miesto vyslanca vo Viedni, z ktorého sám odstúpil po smrti manželky v roku 1806. Cár však naďalej využíval jeho jedinečné skúsenosti týkajúce sa európskej politiky. Okrem iného ho v roku 1814 vymenoval za splnomocnenca a za jedného z vedúcich ruskej misie na mierové rokovania Viedenského kongresu 1814–15. Udelil mu kniežací titul, ponúkol mu miesto kancelára, ktoré neprijal. Na konci života prestúpil pod vplyvom rodiny druhej manželky grófky Konštantíny Türheim na katolícku vieru, čím si vyslúžil hnev cára Nikolaja I. Zomrel 11. 9. 1836. Jeho hrob v mestečku Schwertberg neďaleko Linza v Rakúsku vypátrali až 166 rokov po jeho smrti v súvislosti so sympóziom 200 rokov ruského ministerstva zahraničných vecí.

P. V. Stegnij v príspevku *Grécky projekt Kataríny II.* podrobne opisuje medzinárodnú situáciu v druhej polovici jej vlády, keď dostala jasné kontúry nová zahraničnopolitická doktrína Ruska. Jej základom sa stal obranný zväz, o ktorom Rusko uzavrelo dohodu s Rakúskom v roku 1781, počas panovania cisára Jozefa II. Rokovania predchádzajúce uzavretiu tohto zväzku boli ťažké a zdĺhavé. Vedúcu úlohu pri nich zohral kancelár Alexander Bezborodko. Rakúsko-ruská zmluva o obrane bola uzavretá po ťažkých päťmesačných rokovaníach v dňoch 21. a 24. 5. 1781. Stalo sa tak po výmene osobných listov panovníkov. Kladný výsledok bol dosiahnutý najmä vďaka súhlasu Ruska garantovať a zaistiť na základe Pragmatickej sankcie Karola VI. (1713) Habsburgovcom ich dedičné dŕžavy v rozličných častiach strednej Európy a Talianska. Na druhej strane rakúsky vládca uznal v mene svojom i svojich potomkov teritoriálne zisky Ruska v rozsahu Küçük-Kajnardžiskej zmluvy. Zároveň sa zaviazal v prípade vyhlásenia vojny Osmanskou ríšou Rusku vyjednávať proti Osmanom spolu s Rusmi. Zaviazal sa aj postaviť sa na stranu Ruska v prípade, ak by bolo napadnuté iným štátom. Hlavným cieľom tohto zväzku bolo poraziť Turkov a rozdeliť si ich územia najmä v južnej Európe. Francúzsko a Prusko vystúpili proti nemu, reakcie v Európe boli celkovo negatívne. Katarína II. navrhla Jozefovi II., aby na troskách Tureckej ríše vznikol nový štát, ktorý by sa volal Dácia, Dákia a skladal by sa z Moldavska, Valašska a Besarábie. Trón tejto Gréckej (Starogréckej) ríše by prijal Konštantín, vnuk cárovnej, ktorý by sa zároveň vzdal dedičských nárokov na ruskú korunu. Štát by zostal nezávislý, veľkvojvoda Pavel Petrovič a jeho syn Alexander by prisahali, že nikdy nebudú mať nároky na konštantinopolský trón. Tento pôvodný „Grécky projekt“ prešiel mnohými zmenami, napriek tomu zostal celý rad jeho aspektov nejasný. V ďalšej časti príspevku autor podrobne rozoberá dva doteraz neznáme a nepublikované dokumenty z fondu Tajné zásady kolégia pre zahraničné záležitosti v zahraničnopolitickom archíve ruského impéria (AVPRI). Ide o kópiu tajnej správy rakúskeho vyslanca v Petrohrade, grófa Cobenzla z roku 1782 a o memorandum A. A. Bezborodkova ku gréckemu projektu pre Katarínu II., ktoré bolo pripravené v súvislosti s otázkami Cobenzla v prvom dokumente. Autor sa v súvislosti s gréckym projektom zaoberá aj názormi ďalších významných európskych štátnikov a politikov, ktorí upozorňovali najmä na možnosť prílišnej územnej expanzie Ruska.

Osud ruského vyslanca vo Viedni počas Krymskej vojny (1854–56), neskôr ministra zahraničných vecí kniežaťa Alexandra Gorčakova (1798–1883), nám približuje Elena Kotova. Pochádzal zo staroruskej šľachtickej rodiny, mal vynikajúce vzdelanie, od mladosti sa pripravoval na diplomatickú kariéru. Upozornil na seba vedomosťami, literárnym nadaním a usilovnosťou. Alexander I. mu umožnil zúčastniť sa na kongresoch Svätej aliancie, čo mu umožnilo spoznať nielen vedúcich politikov Európy, medzi nimi Clemensa L. Metternicha, ale aj orientovať sa v celej európskej politike. V roku 1822 bol vyslancom v Londýne, potom zastával diplomatické posty v Ríme, Berlíne a vo Florencii, v novembri 1833 bol vymenovaný za 1. radcu ruského vyslanectva vo Viedni. Bolo to dôležité miesto. Veľvyslanec D. P. Tatiščev bol veľmi zaneprázdnený, Gorčakov musel plniť aj úlohy, ktoré presahovali jeho kompetencie. Zblízka sledoval a spoznával štátnopolitické dianie v Rakúsku, jeho predstaviteľov a bol zočivoči konfrontovaný s kniežaťom Metternichom, rakúskym kancelárom. Opisoval ho takto: Metternicha považuje Európa za najdôležitejšiu prekážku revolučnej vlny a aj on sám sa tak vníma. Na dosiahnutie politického cieľa – návrat najkrajších dní monarchie – používal rozličné prostriedky. Bol to človek bez vášne. Gorčakov nezdieľal názor ruského ministra zahraničných vecí K. V. Nesselrodeho, že rakúska vláda bude podporovať Rusko v boji proti Turkom. Varoval, že podpora Rakúska bude vždy skôr zdanlivá ako skutočná. Za svoju hlavnú úlohu považoval zabrániť zblíženiu Ruska s Anglickom. Gorčakov bol hrdý a nezávislý v názoroch, jeho vzťahy s veľvyslancom Tatiščevom, ktorý zabránil aj jeho svadbe so svojou neterou, grófkou A. A. Mussin-Puškin, boli komplikované. V roku 1838 bol z úradu 1. radcu veľvyslanectva uvoľnený a čoskoro odstúpil. Niekoľko rokov bol mimo štátnej služby. V decembri roku 1841 ho vymenovali za mimoriadneho vyslanca v Stuttgarte, čo mu umožnilo pozorne sledovať situáciu v nemeckom zväze. Do Petrohradu posielal mimoriadne obsažné informácie o vnútornej a zahraničnej politike a o dejinách nemeckých štátov. V januári 1850 bol vymenovaný za mimoriadneho vyslanca pri Nemeckom zväze vo Frankfurte n. Mohanom. Tam spoznal Otta von Bismarcka, ktorý ho nazval svojím učiteľom na poli diplomacie. Aktívnou činnosťou, zastupovaním a zastávaním záujmov Ruska si získal dôveru Nikolaja I., ktorý chválil jeho diplomatickú činnosť najmä počas revolúcie 1848–49, keď ho podrobne informoval o vnútornej situácii v Uhorsku. 5. 7. 1854 začal svoju vyslaneckú činnosť vo Viedni, kde nahradil P. K. Meyendorffa. V období Krymskej vojny sa tak pre Rusko stal jedným z najdôležitejších ľudí. Množstvo medzinárodných rokovaní a aj intríg na najvyššej úrovni striedali vojenské zásahy. Rakúsko sa však nikdy skutočne nepostavilo na stranu aliancie Anglicka, Francúzska a Nemecka. 1. 2. 1856 bol v Paríži podpísaný mierový protokol. Parížsky kongres ukončil vojnu, ktorá v skutočnosti zničila európsky systém, založený na viedenských zmluvách z roku 1815. V kriticknej situácii, v ktorej sa Rusko po vojne ocitlo, vymenoval cár Alexander II. Gorčakova za ministra zahraničných vecí. Ocenil tým jeho skúsenosť, diplomatický talent a jeho oddanosť veci a krajine, ktorej slúžil. Gorčakovi sa pomerne rýchlo podarilo obnoviť vážnosť Ruska vo svete.

Posledné tri príspevky, ktorých autormi sú A. M. Filitov, W. Mueller a O. Rathkolb, sa zaoberajú udalosťami rakúsko-sovietskych vzťahov počas a po 2. svetovej vojne: nemeckou otázkou v Rakúsku v súvislosti so sovietskou diplomaciou v 40.–50. rokoch 20. storočia, obsadením krajiny sovietskimi, národným frontom, sovietsko-rakúskym plánovaním 1945–1955 a začiatkom diplomatických vzťahov medzi Rakúskom a Sovietskym zväzom v rokoch 1945–1947.

Zborník je dvojjazyčný, nemecko-ruský, príspevky sú okrem jedného, ktorý v ruskej verzii nevyšiel (P. V. Stegnij: Grécky projekt Kataríny II.), identické.

Anna Buzinkayová

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ АРХИВЫ, Moskva 2004, No. 4–5. Vychádza od r. 1923.

Z ruského odborného časopisu vychádzajúceho šesťkrát ročne máme za rok 2004 k dispozícii len dve čísla.

Úvod štvrtého čísla je venovaný príprave ruskej delegácie na *XV. medzinárodný archívny kongres* v auguste 2004 vo Viedni (3–4). Organizátori kongresu chcú k ústrednej téme Archívy a veda uskutočniť minimum plenárnych zasadnutí, ktoré majú len uviesť početné odborné semináre. Na nich sa rozdiskutujú konkrétne problémy. Ruská 40-členná delegácia prichádza s dvomi projektmi: 1. Počítačové spracovanie archívu Kominterny a 2. Komplexné spracovanie fondov Sovietskej vojenskej správy v Nemecku. Prvý projekt vzala pod svoju záštitu Rada Európy a s ruskými archívármi spolupracovali národné archívy Nemecka, Švajčiarska, Švédska, Francúzska, archívy Ministerstva kultúry Talianska a Španielska, knižnica Kongresu USA a archív Otvorenej spoločnosti. Druhý projekt je rusko-nemecký, vznikol v r. 1995 a získal partnera z USA.

Článok E. I. Gribanovovej *Vo glave archivnogo stroitel'stva Kazachstana* (13–25) upozorňuje na úlohu jednotlivca vo výučbe archívniectva. História archívniectva sa v sovietskom období prednášala bez hodnotenia prínosu významných osobností, a až po roku 1990 sa objavujú prvé práce o úlohe osobnosti v archívniectve.

Zmeny v politických a sociálno-ekonomických vzťahoch v ruskej spoločnosti a s tým aj zmenené právne podmienky v oblasti vedy a techniky si všíma A. G. Čerešnja v článku *O nekotorych pravovykh problemakh raboty s naučno-techničeskimi dokumentami* (26–37). V časti Občianskeho kódexu Ruskej federácie z r. 1996 o vykonávaní vedeckovýskumných, skúšobno-konštrukčných a technologických prác bol prvýkrát uzákonený status individuálnych podnikateľov oprávnených vykonávať vedecko-technické práce (bez špeciálneho vzdelania). Z tejto skutočnosti vyplývajú problémy s ochranou a využitím vznikajúcej vedecko-technickej dokumentácie. Zavedenie pojmu „intelektuálne vlastníctvo“ skomplikovalo preberanie vedecko-technickej dokumentácie do archívov.

M. P. Žukovová v článku *Ekspertiza cennosti dokumentov i komplektovani-je archivov – včera, segodnja i zaŭtra* (37–44) porovnáva kritériá pre vyrad'ovanie písomností v minulosti a súčasnosti. Zákonné normy o tvorbe fondov modifikovala vždy prax. Do konca 90. rokov sa kládol hlavný dôraz na dokumenty vládnych orgánov a štátneho sektoru ekonomiky na úkor kultúrnej sféry a občianskych aktivít. Súčasný zmeny v spoločnosti priniesli rozdelenie Archivneho fondu Ruskej federácie podľa pôvodu písomností na dve časti: štátnu a neštátnu. Zdôraznenie princípov historizmu, systémovosti a úplnosti spolu s novými technológiami práce ovplyvňujú ich skladbu.

O. G. Leontievová, D. A. Jefremov: *Projekt tverskich archivistov – Blokadnyj Leningrad glazami detej* (45–51). Autori sa zaoberajú „orálnou históriou“, ktorá sa už pevne udomácnila. Ruskí historici prijali závery amerických vedcov skúmajúcich rozmach používania tejto historickej metódy bádania. Za rozhodujúce určili dve základné zmeny v sociálnom živote spoločnosti: zdokonalenie technických spôsobov komunikácie (rádio, telefón, televízia) a zrod „demokratickej“ kultúry (hlasovacie právo pre všetky sociálne skupiny). Orálna história nahrádza „historické mlčanie“ ohromnej masy obyvateľstva. Nevyužívanie tejto metódy zachovania svedectva o historických udalostiach u značnej časti spoločnosti poukazuje na kontrolu „sociálnej pamäti“ zo strany vládnucej triedy. V roku 2004 vznikol projekt archívov tverskej oblasti „Blokáda Leningradu očami detí“. Jeho cieľom bolo vytvoriť súbor spomienok pamätníkov na jednu z najtragickejších stránok Veľkej vlasteneckej vojny. Súbor sa stal časťou iného širšie koncipovaného projektu „Náš život poznačila vojna“. Obsahuje spomienky detí a mládeže, ktorí prežili vojnu v tyle, vo frontových pásmach, v koncentračných táboroch, na okupovaných územiach a nútených prácach. Archivári pri tejto práci riešili množstvo problémov od právnych vzťahov s pôvodcami fondov až po vyhl'adávací systém k audiovizuálnym dokumentom.

Progresívnu metódu zhromažďovania fondov ponúka I. E. Petrovskaja: *Iniciativnoje dokumentirovanije istoričeskich sobytij CDNI Tambovskoj oblasti* (51–54). V roku 1991 z bývalého stranického archívu vzniklo Centrum dokumentácie najnovšej histórie Tambovskej oblasti. Stalo sa na tomto teritóriu organizačno-metodickým strediskom politických strán, hnutí a spoločenských združení pre vedenie úradnej agendy, ochranu písomností, ich usporiadanie a odozvdanie na trvalú úschovu. Skúsenosti ukazujú, že Centrum urýchľuje budovanie široko-tematických komplexov písomností a umožňuje ich operatívne využívanie.

Aj u nás aktuálnej otázke autorského práva na literárne dielo sa venuje E. N. Malyševová *Avtorskoje pravo na literaturnyje proizvedenija* (56–61). Autorské právo nevyžaduje registráciu ani iné špeciálne formality. Definuje sa ako súbor právomocí autora, súhrn jeho majetkových i osobných nemajetkových práv vo vzťahu k jeho dielu. Zabezpečenie ich ochrany je povinnosťou štátu. Autorka upozorňuje na určité medzery až protirečenia súčasnej legislatívy v tejto oblasti, ktoré spôsobujú archívom problémy. A. B. Konovarov otvoril zaujímavú tému *Archivnyje istočnikidlja izučenija biografij regional'nych rukovoditelej VKP(b)–KPSS* (68–74). Nielen súčasná ruská historiografia sa zaujíma o pr-

vých vedúcich činiteľov komunistickej strany regionálneho formátu. Vznikom „novej triedy“ sa zaoberajú aj zahraniční bádatelia, ktorí pôvodne zaviedli aj originálny pojem „nomenklatura“. Záujemcom odporúča ako najvhodnejšie archívne pramene regionálne encyklopédie, biografické príručky, matriky, osobné spisy komsomolcov, materiály o vstupe do komunistickej strany.

T. V. Belovová v článku *Infrastruktura archivov Avstrijskej Republiky* (95–101) hodnotí archívny systém v Rakúsku.

Piate číslo Otečestvennych archivov sa vracia k priebehu XV. medzinárodného archívneho kongresu v auguste 2004 vo Viedni (3–7). T. I. Bondarevová pozitívne hodnotí jeho novú formu: minimum plenárnych zasadaní a početné diskusie so špecifickými témami. Verejné zasadnutie Medzinárodnej rady archivov stanovilo štyri priority činnosti: propaganda, elektronická dokumentácia a automatizácia, zabezpečenie ochrany dokumentačných materiálov, vzdelanie a odborná pripravenosť. Zvláštnosťou kongresu bol Archívny salón využívaný na neformálne stretnutia a výstavy literárnych noviniek. Tá istá autorka T. I. Bondarevová v správe *Rosarchiv i administrativnaja reforma* (7–9) informuje o neúspešnej prvej etape administratívnej reformy Ruskej archívnej správy a hovorí o ďalších krokoch.

M. A. Orešinová v článku *Vyjavlenije i sochranenije istoričeskich istočnikov v Vologodskoj guberniji v 1910-gg.* (13–25) na príklade vedeckej archívnej komisie vo Vologde a Vologdskej spoločnosti pre výskum Severného kraja vysvetľuje význam guberniálnych archívnych komisií. Ich fondy poskytujú bohaté pramene o úlohe komisií pri budovaní archivov a múzeí, pri záchrane písomností verejných inštitúcií, o ich vydavateľskej činnosti, o spolupráci s vedeckými spoločnosťami v kraji a pod. O ich využívaní svedčí množstvo dizertačných prác a vedeckých podujatí venovaných tejto téme.

So skutočne originálnou témou prichádza E. V. Starostin: *Tajnopis – čto polezno znať archivistu* (26–33). Kryptografiou sa zaoberajú iba kriminalisti, v teórii a metodike vedy o archívnictve ostáva táto téma otvorená, poznatky o nej chýbajú tak teoretikom, ako aj praktikom. Tento mimoriadny druh archívnych prameňov, akým sú šifrované listy, depeše, plány, posolstvá a iné sa zriedkakedy zachová. Autor sa zaoberá históriou kryptografie vo všeobecnosti, v Rusku od čias Kyjevskej Rusi, cez epochu Petra Veľkého, po korešpondenciu revolucionárov – od dekabristov po bolševikov (mimoriadne majstrovstvo dosiahli menševici). Zachované šifrované písomnosti štátnych inštitúcií tvoria zanedbateľné percento, viac sa zachovalo v občianskej sfére, napríklad množstvo korešpondencie, ktorá sa z pôšt dostala do policajných hlásení. Pri analýze šifrovaných textov treba brať do úvahy ich fragmentovanosť, pôvodnosť sa musí potvrdiť aj z iných prameňov, zložitá je aj úloha určenia autorstva, dáta a miesta vzniku textu. Článok by mohol inšpirovať aj slovenské archívárske kruhy.

V poslednom desaťročí rastie aj záujem o významné osobnosti vo vysokých verejných funkciách v predrevolučnom Rusku. Tento trend sleduje aj článok V. M. Marasanovovej *Admirál I. S. Unkovskij – jaroslavský gubernátor* (42–48).

Popredný ruský historik a archivár 19. storočia G. V. Jesipov na svojich zahraničných služobných cestách zbieral poznatky z tamojších archívov, najmä pruských. Jeho osobný fond v Štátnom archíve Ruskej federácie predstavuje E. A. Kitlovová v stati *G. V. Jesipov o vyjaveníi dokumentov po istoriji Rossiji v nemeckich archivach v 1866–1876 gg.* (49–54). Zaujímavé sú výpisky o prusko-ruských vzťahoch, listy B. Godunova markgrófovi Brandenburskému s návrhmi na spojenectvo proti Poľsku, korešpondencia Petra Veľkého s Fridrichom I. a iné. A. S. Ilizarov, T. M. Gorjajevová, T. V. Batajevová, M. V. Larin: *Podgotovka istorikov – archivistov* (55–72) – diskusia publikovaná pri príležitosti vydania metodickej smernice o výchove archivárov. Skúsení pedagógovia v nej vyjadrujú svoje názory na organizáciu výučby archivárov, na prednosti i nedostatky študijných programov. Medzi nedostatkami uvádzajú napríklad: historické disciplíny sa podávajú ako hotové výsledky historického procesu a nie ako dynamický proces, medzi jednotlivými disciplínami chýba vnútorná spojitosť, nedostatok informácií o súčasnom stave a činnosti archívov.

Igumen Damaskin (Orlovskij) recenzuje zborník dokumentov Pravoslavnaja Moskva v 1917–1921 godach: *Sbornik dokumental'nych materialov* (117–120). Práca zachytáva obdobie rozpadu ruského impéria a Občianskej vojny. K ucelenému pohľadu na toto zlomové obdobie prispieva úvod a úvodné state ku každej časti vyznačujúce sa objektívnou interpretáciou historických faktov.

Čitateľa upúta aj S. D. Trifonov: *Rossijsko-poľskije memorial'nyje meroprijatija na Novgorodskoj zemle* (126–127). Informuje o pamätnom stretnutí vo Veľkom Novgorode a Borovičiach k 60. výročiu internácie poľských vojakov Armii Krajowej do tábora NKVD. Hlavným programom poľsko-ruského stretnutia veteránov a historikov bola vedecká konferencia pod názvom *Na pamiatku – na výstrahu*. Je sympatické, že sa ruskí archivári zaoberajú touto citlivou témou, ďaleko presahujúcou odborné hranice.

V záverečnej časti *Otečestvennych archivov* Tlačový odbor Ruskej archívnej správy zverejňuje prípad krádeže archívnych dokumentov. Viac než 100 pohľadníc a listov zo začiatku 20. storočia zmizlo v novembri 2003 z fotolaboratória Ruského štátneho archívu sociálno-politickej histórie. Aj pomocou kópií stratených kusov bol usvedčený pracovník laboratória. Ku krádeži napomohla aj nedostatočná kontrola. Obvinený bol odsúdený na šesť rokov podmienčne.

Lýdia Kamencová

SBORNÍK ARCHIVNÍCH PRACÍ. Vydáva odbor archivní správy MV v Tiskárně Ministerstva vnitra, p. o., Praha 2004, ročník LIV, číslo 1, 2.

Číslo 1: Tomáš Baletka, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků* (3–236 + 8 obr. přílo-

ha). Dvor olomouckých biskupov bol od polovice 13. storočia dôležitým článkom medzi dvorskými štruktúrami Moravského markgrófstva, ale koncom 15. storočia jeho stav už poznačila dlhodobá kríza. Väčšina biskupských majetkov bola daná do zálohu, čo potom zapríčinilo veľký úbytok jeho príjmov. Úpadok nastal hlavne v dôsledku sporov o obsadzovanie biskupského stolca na základe práva slobodnej voľby biskupa olomouckou kapitulou, čo vyústilo do jeho neobsadzovania a od roku 1482 spravovania biskupstva len administrátormi. Do tohto sporu sa zapojil aj Stanislav Turzo (1470–1540), ktorý jednal rokovania v Ríme, ale aj ktorého napokon kanonici olomouckej kapituly riadne zvolili za biskupa. Jeho zvolenie schválil a bulou potvrdil pápež Alexander VI. 30. januára 1497. S nástupom S. Turzu na olomoucký biskupský stolec sa začala nová éra v dejinách nielen diecéznych, ale aj krajinských (zemských). Nový, mladý biskup sa príkladným spôsobom zapojil do politického a spoločenského života; vykúpil zo zálohu biskupský majetok, obnovil činnosť manského súdu, položil základy modernej biskupskej kancelárie. Významné bolo Turzovo pôsobenie politického charakteru, ktoré organicky vyplývalo z jeho postavenia v rámci stavovských štruktúr Moravského markgrófstva, pretože olomoucký biskup okrem toho, že bol najvyšším predstaviteľom cirkevnej správy, sa stal v neskorom stredoveku aj formálnou hlavou moravskej stavovskej obce. Biskupa S. Turza veľmi zamestnávala aj otázka cirkevnej správy, sledoval náboženskú situáciu a snažil sa zasiahnuť najprv proti kacírom a neskôr potom proti reformácii. Olomoucký biskup bol tiež prirodzenou oporou panovníka a aj kráľovská kancelária mu zverovala úlohy, takže jeho kroměřížska rezidencia sa stala kľúčovým bodom informačnej siete panovníckej administratívy (hlavné sídlo olomouckého biskupa sa od polovice 13. storočia programovo budovalo v Kroměříži, lebo mesto Olomouc nepatrilo biskupom). Zároveň sa však zodpovedne staral aj o správu biskupského panstva a vykonával vrchný dohľad nad biskupským lénom, pretože vnútorným výrazom politického vplyvu olomouckého biskupa bola sústava lénnych majetkov. Lénnici biskupa tvorili prirodzený mocenský potenciál olomouckých biskupov a zhromaždenie manskej šľachty bolo základom lénneho dvora. Popri lénnom dvore, čiže dvore v širšom slova zmysle, ktorý bol súčasťou zemskej politiky, pôsobil aj biskupský dvor v užšom slova zmysle skladajúci sa zo stabilnej skupiny osôb trvalo sa zdržujúcich pri biskupovi vrátane aj osôb duchovného stavu. Oproti lénnemu dvoru sa tento užší dvor líšil predovšetkým sociálnym a stavovským postavením jej členov. Analýza činnosti a personálneho zloženia oboch dvorov za štyridsaťtri ročného pôsobenia S. Turzu na olomouckom biskupskom stolci, diplomatickej produkcie biskupskej kancelárie, ako aj správy rozsiahleho biskupského majetku je predmetom výskumu autora štúdie, ktorá je ešte doplnená aj katalógom biskupských lén a prosopografickým prehľadom osôb uvedených v biskupských listinách. Poznámame, že v obrazovej prílohe sa nachádzajú aj odtlačky prsteňového pečatidla na listoch biskupa S. Turzu z fondu Magistrát mesta Banská Bystrica (Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica) – RECENZE (237–314) – V rámci tejto časti je uvedená recenzia Ivana Hlaváčka najnovších publikácií zaoberajúcich sa problematikou verejnonotárskeho inštitúcií v stredovekom Taliansku

od autorov: Silio P. P. Scalfati, Andreas Meyer, Irmgard Fees, Petra Schulte (237–248) a potom rozsiahla úvaha Františka Hoffmanna, *Kodikologie a elektronicko-digitální zpracování rukopisů* (249–314). Tento príspevok sa svojím rozsahom vymyká z rámca bežných recenzií, pretože je vlastne komentovaním obsahu publikácie Zdenka Uhlířa, *Teorie a metodologie elektronicko-digitálního zpracování rukopisů a hybridní knihovna* (Národní knihovna ČR, Praha 2002, 324 s.). Uvedená publikácia, ktorá sa len na prvý pohľad dotýka otázok štúdia literárnych rukopisov, v skutočnosti však zahŕňa aj ďalšie pomocné vedy historické a v podstate aj pohľad na archívniectvo a historiografiu. Štruktúra Uhlířovej práce je nasledujúca: 1. Predpoklady, 2. Faksimile a elektronicko-digitálny dokument, 3. Katalóg a sémantická redukcia, 4. Publikológia a komunikačná rekonštrukcia, 5. Hybridná knižnica, 6. Dekonstrukcia a metóda: Komparatívna typológia a synchronná história, 7. Záver. Dielo je písané bez poznámkového aparátu, len so zoznamom literatúry.

Číslo 2: Aleš Stejskal, *Prosopografická analýza rožmberského a švamberského úradníctva (1550–1616). Model jeho fungování* (323–458) Analýza biografických údajov 429 osôb úradníckeho aparátu na rožmberskom (neskôr švamberskom) panstve v druhej polovici 16. storočia a prvej štvrtine 17. storočia, ktorej zámer spočíva v preverení modelovej predstavy o patrimoniálnom úradníkovi v konkrétnych miestnych a časových podmienkach. Autor sleduje stavovskú charakteristiku pôvodu úradníckeho aparátu, jeho sociálnu mobilitu, charakter zastávaných funkcií, príbuzenské vzťahy, typológiu profesijných kariér, kariérny postup, dobu služby, flexibilitu úradníkov a jeho príčiny. Výsledky výskumu zapracoval do 55 štatistických tabuliek a v závere sa pokúsil zodpovedať na okruh základných otázok vzťahu patrimoniálneho úradu a jeho úradníkov vrátane ich postavenia. – Petr Gajdošík, *Českolipské purkmistrovské rejstříky 1576–1617* (459–565). Cieľom štúdie bolo získanie základného prehľadu o mestskom hospodárení a vôbec prehľade vedenia mestských kníh finančného charakteru. Mestské knihy Českej Lípy sa doteraz využívali predovšetkým ako historický prameň, neboli však predmetom diplomatickej analýzy. Obdobie počiatku vedenia mestských kníh nie je presnejšie určené, ale možno predpokladať, že na konci 14. storočia, keď je písomne doložená existencia purkmistra (mešťanostu) a rady, ako aj mestskej pečate, boli pre správu mesta v mestskej kancelárii vedené aj mestské knihy. Do skupiny kníh mestskej správy patria aj purkmistrovské registre (registre mešťanostu). Tieto registre sa viedli rovnakým spôsobom v rokoch 1576–1691, od roku 1693 sa delia na dve skupiny: na vyúčtovanie výdavkov purkmistra (mešťanostu) a na vlastné obecné počty. Predmetom výskumu autora boli prvé štyri registre z rokov 1576–1581, 1581–1588, 1589–1600, 1601–1617. V prvom rade vykonal ich diplomatický a paleografický rozbor, ďalej venoval pozornosť ich pisárom, za tým nasleduje rozbor a kategorizácia záznamov. Možno konštatovať, že purkmistrovské registre (registre mešťanostu) boli vedené v súlade s funkčným obdobím mestskej rady, ktoré bolo jednoročné, začínajúce v mesiaci septembri. Mestský pisár v každom účtovnom roku zapisoval okrem úvodného prehlásenia o preberaní správy a fi-

nancií mesta novým purkmistrom (mešťanostom) a zoznamu členov mestskej rady aj všetky príjmy a výdavky, ktoré rozdeľoval podľa typu položiek. Presnosť a spôsob členenia boli však vecou samotného mestského pisára, pretože registre sa nevedli priebežne, ale až na záver každého účtovného roku sa zapisovali príjmy a výdavky do registra. To potom nevyhnutne predpokladá existenciu pomocnej hospodárskej agendy, ktorá priebežne počas roka zachytávala príjmy a výdavky mesta. Treba ešte poznamenať, že okrem týchto registrov viedli v meste Česká Lípa aj zvlášť evidenciu pri pomocných mestských úradoch, ktorej výsledky sa však nepremietli v plnom rozsahu do purkmistrovských registrov (registrov mešťanostu). Autor štúdie vypracoval aj vlastnú schému príjmov a výdavkov, ktorá bola základom ich štatistického spracovania (Príjmy: Riadne príjmy – riadne trvalé príjmy a riadne meniace sa príjmy; Mimoriadne príjmy. Výdavky: Pravidelné výdavky – pravidelné trvalé výdavky a pravidelné meniace sa výdavky; Nepravidelné výdavky). – Dagmar Hájková – Ivan Šťovíček – Helena Nováčková, *Edvard Beneš a M. R. Štefánik – svědectví jejich dopisů* (567–655). Eduard Beneš a Milan Rastislav Štefánik, hoci sa nevyhli aj konfliktom a nedorozumeniam, predsa mali veľa spoločného: spojili svoje sily v období prvej svetovej vojny a vytvorili pre T. G. Masaryka zázemie tak, aby napokon spolu vstúpili do dejín ako tvorcovia Československej republiky. Vývoj vzťahu E. Beneša a M. R. Štefánika naznačuje ich zachovaná vzájomná korešpondencia od konca roku 1915, keď sa začala ich spolupráca, až do začiatku roku 1919. Za toto obdobie si vymenili bezmála sedemdesiat listov a telegramov, z ktorých sa však všetky nezachovali v origináli (k dispozícii však boli kópie, fotokópie alebo prepisy). Autori na základe archívneho výskumu v troch inštitúciách – Masarykův ústav Akademie věd ČR (fond E. Beneš IV.), Vojenský historický archiv (fond Československá národní rada), ako aj Slovenský národný archív (osobný fond M. R. Štefánika) prezentujú šesťdesiatšesť dokumentov od 18. decembra 1915 do 27. februára 1919, ktoré odzrkadľujú situáciu zrodu spoločného štátu Čechov a Slovákov, zákulisie politických rokovaní, vnútorné rozpory československého zahraničného odboja, ale súčasne napomáhajú aj porozumeniu osobného života a motivácii činov hlavných protagonistov. – Rudolf Sander, *Události v českém pohraničí v roku 1938 podle dokumentů československé armády* (657–720). Československí občania nemeckej národnosti, ktorí po roku 1918 prijali označenie „sudetskí Nemci“ a v druhej polovici tridsiatych rokov sa väčšinou prihlásili k nacionalistickému prúdu reprezentovaného Henleinovou Sudetonemeckou stranou, na jeseň roku 1938 za výdatnej pomoci nacistického Nemecka vystupňovali svoje úsilie na dosiahnutie separatistického cieľa: oddelenie pohraničného územia Československej republiky a jeho pripojenie k Nemecku. Na dosiahnutie tohto cieľa vyvinula Sudetonemecká strana veľkú aktivitu a po vzore nacistických branných zväzov v Nemecku organizovala poriadkové oddiely a oddiely dobrovoľnej nemeckej ochranej služby. Súčasne sa aj v Nemecku formovali z československých utečencov nemeckej národnosti polovojenské jednotky, ktoré mali byť použité pri napadnutí Československej republiky. Československé štátne orgány tiež reagovali na vzniknutú situáciu a vykonali potrebné opatrenia proti vonkajšiemu i vnútornému ohrozeniu republiky. Pro-

stredníctvom vojenskej spravodajskej služby intenzívne sledovali pohraničie a činnosť Sudetonemeckej strany. Predmetom edície Štyridsaťpäť dokumentov z Vojenského historického archívu v Prahe z fondu Velitelství 1. divize sú Súhrnné správy Velitelstva I. zboru o činnosti Sudetonemeckej strany a potom Denné prehľady správ zo septembra 1938, ktoré vypracovalo 2. oddelenie veliteľstva I. zboru z uvedených súhrnných správ. Dokumenty podávajú svedectvo nielen o protištátnych akciách príslušníkov Sudetonemeckej strany, ale aj o zá-krokoch československých štátnych orgánov a ozbrojených síl proti nim, ako aj o účasti týchto orgánov na likvidovaní nepokojov v pohraničí z obdobia od vypuknutia sudetonemeckého puču až po Mníchovský diktát. – *Recenzie*: Eduard Maur, Zamyšlení nad dosavadními výsledky evidence urbářů v České republice (721–735). Pohľad na problematiku evidence urbářov na pozadí recenzie publikácie Jana Rezníčka, Moravské a slezské urbáře. Katalog. Praha 2002.

Mária Stieberová

SPRÁVY

EVIDENCIA ARCHÍVNEHO DEDIČSTVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY K 31. 12. 2004

Zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov, ako aj vyhláška Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 628/2002 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov, kladú dôraz na Archívny informačný systém. Definujú ho ako súbor informácií o archívnych dokumentoch zapísaných v evidencii archívneho dedičstva, o ich uložení, obsahu a prístupe k nim. Podľa zákona má každý právo na prístup k archívnym dokumentom uloženým v archíve a k archívnemu informačnému systému, ak tento zákon neustanovuje inak. Paragraf 11 uvedeného zákona hovorí, že

1. Archívny informačný systém tvoria:
 - a) evidencia archívneho dedičstva,
 - b) archívne pomôcky (sprievodca, inventár, katalóg a register).
2. Archívny informačný systém vedú štátne ústredné archívy, štátne archívy s regionálnou územnou pôsobnosťou a ministerstvo.

Na archívny informačný systém sa vzťahuje zákon o štátnom informačnom systéme s výnimkou ustanovení o povinnostiach ústredných štátnych orgánov a projektoch.

Evidencia archívneho dedičstva sa vedie v písomnej forme a elektronickej forme. Obsahuje podrobné údaje o identifikácii súboru archívnych dokumentov, a to názov archívu, názov súboru archívnych dokumentov, názov ich pôvodcu, časový rozsah vzniku a ich množstvo, vlastníctvo, zloženie súboru archívnych dokumentov, ich fyzický stav, sprístupnenie, dátum prevzatia do archívu a poradové číslo prírastku. V elektronickej forme databáza obsahuje sumarizáciu podkladov zo všetkých štátnych archívov na Slovensku. V tejto forme je udržiavaná od roku 1996 a v súčasnosti sa k 1. januáru t. r. údaje upresňovali tretíkrát. Do sumarizácie bol opätovne zaradený aj Archív mesta Košíc napriek tomu, že nepatrí medzi štátne archívy. Keďže sa evidencia archívneho dedičstva pripravuje do skúšobnej prevádzky na internete, sme presvedčení, že pre najširšiu verejnosť bude prínosom, ak budú prístupné aj informácie o fondoch a zbierkach uložených v Archíve mesta Košíc.

V štátnych archívoch Slovenskej republiky (vrátane AMK) sa nachádza 25 254 evidenčných listov o archívnych fondoch a zbierkach, čo predstavuje celkom 175 831,63 bm uložených archívnych dokumentov. Celkový prírastok za štyri roky predstavuje 1 726 evidenčných listov (v máji 2001 to bolo 23 528), pričom v niektorých archívoch pribudlo aj viac ako sto archívnych fondov.

Archív	Rozsah v bm	Názov archívu	Počet evidenčných listov
1111	31 232.87 bm	Slovenský národný archív	998
1112	6 159.38 bm	Štátny ústredný banský archív	308
1120	4 005.39 bm	Archív hlavného mesta SR Bratislavy	518
1130	6 783.14 bm	Štátny archív v Banskej Bystrici	678
1131	5 337.09 bm	Štátny archív v B. Bystrici, pob. B. Bystrica	308
1132	1 192.65 bm	Štátny archív v B. Bystrici, pob. B. Štiavnica	144
1133	2 484.21 bm	Štátny archív v B. Bystrici, pob. Kremnica	388
1134	775.35 bm	Štátny archív v B. Bystrici, pob. Lučenec	226
1135	1 464.36 bm	Štátny archív v B. Bystrici, pob. R. Sobota	477
1136	1 718.69 bm	Štátny archív v B. Bystrici, pob. Veľký Krtíš	423
1137	2 066.87 bm	Štátny archív v B. Bystrici, pobočka Zvolen	461
1140	6 466.12 bm	Štátny archív v Bratislave	1 401
1141	4 190.61 bm	Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra	881
1142	1 982.61 bm	Štátny archív v Bratislave, pobočka Skalica	507
1143	4 494.84 bm	Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa	624
1144	4 292.66 bm	Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín	577
1145	3 180.55 bm	Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava	708
1150	6 040.14 bm	Štátny archív v Bytči	607
1151	1 455.73 bm	Štátny archív v Bytči, pobočka Čadca	284
1152	4 505.72 bm	Štátny archív v Bytči, pobočka Dolný Kubín	757
1153	2 733.75 bm	Štátny archív v Bytči, pobočka Lipt. Mikuláš	711
1154	2 246.46 bm	Štátny archív v Bytči, pobočka Martin	395
1155	3 248.53 bm	Štátny archív v Bytči, pob. Pov. Bystrica	598
1156	2 448.32 bm	Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina	517
1160	5 425.54 bm	Štátny archív v Košiciach	421
1161	2 842.49 bm	Štátny archív v Košiciach, pobočka Košice	725
1162	2 659.08 bm	Štátny archív v Košiciach, pob. Michalovce	505
1163	2 462.69 bm	Štátny archív v Košiciach, pob. Rožňava	298
1164	2 184.45 bm	Štátny archív v Košiciach, pobočka Trebišov	564
1170	3 892.50 bm	Štátny archív v Levoči	469
1171	1 184.50 bm	Štátny archív v Levoči, pobočka Levoča	72
1172	2 420.69 bm	Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad	438
1173	1 443.90 bm	Štátny archív v Levoči, pob. Spišská N. Ves	127
1174	1 559.18 bm	Štátny archív v Levoči, pob. Stará Ľubovňa	385
1180	7 189.18 bm	Štátny archív v Nitre	651
1181	3 462.99 bm	Štátny archív v Nitre, pobočka Nitra	830
1182	2 296.88 bm	Štátny archív v Nitre, pobočka Bojnice	704
1183	3 274.22 bm	Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno	432
1184	4 138.93 bm	Štátny archív v Nitre, pobočka Levice	837

Archív	Rozsah v bm	Názov archívu	Počet evidenčných listov
1185	2 780.18 bm	Štátny archív v Nitre, pobočka Nové Zámky	583
1186	3 035.36 bm	Štátny archív v Nitre, pobočka Topoľčany	917
1190	2 937.23 bm	Štátny archív v Prešove	257
1191	1 584.28 bm	Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov	511
1192	1 347.53 bm	Štátny archív v Prešove, pobočka Bardejov	437
1193	2 308.18 bm	Štátny archív v Prešove, pobočka Humenné	627
1194	1 300.73 bm	Štátny archív v Prešove, pobočka Svidník	385
1195	1 099.63 bm	Štátny archív v Prešove, pob. Vranov n. T.	501
1310	2 495.25 bm	Archív mesta Košíc	82

Celkom: 175 831.63 bm

25 254

(V r. 2001 celkom 166 214,06 bm.)

Zloženie fondov v štátnych archívoch:

Listiny do roku 1526	45 425 ks
Listiny po roku 1526	118 304 ks
Úradné knihy	988 824 ks
Registratúrne pomôcky	183 765 ks
Spisy – škatule	859 235 ks
Spisy – balíky	169 362 ks
Spisy – fascikle	145 547 ks
Mapy a plány	166 620 ks
Technická dokumentácia	30 151 ks
Negatívy sklenené	34 422 ks
Iné negatívy	43 512 ks
Filmy	1 733 ks
Videozáznamy	139 ks
Fotografie	127 450 ks
Letáky a plagáty	64 675 ks
Pohľadnice	11 555 ks
Iné obrazové dokumenty	43 794 ks
Gramoplatne	133 ks
Magnetofónové pásky	252 ks
Iné zvukové dokumenty	10 ks
Strojom čitateľné záznamy	303 ks
Typária	24 689 ks
Samostatné pečate	7 183 ks
Iné archívne dokumenty	382 ks

Podľa klasifikačnej schémy archívnych fondov a zbierok sa v štátnych archívoch nachádzajú v jednotlivých oblastiach a odvetviach archívne dokumenty v nasledujúcom rozsahu:

Úsek, odvetvie	počet evidenčných listov	bm
A. Štátna moc, správa a samospráva	7 471	102 408,77
B. Justícia	974	15 320,39
C. Armáda a bezpečnosť	877	951,37
D. Finančníctvo	241	670,10
E. Hospodárstvo	2 355	21 079,98
F. Družstevníctvo	2 161	3 685,16
G. Politické strany, orgány a spol. organ. nár. frontu	1 520	9 336,52
H. Veda, kultúra a osвета	504	1 515,54
I. Školstvo	5 153	6 182,06
J. Sociálna starostlivosť	403	1 114,35
K. Náboženské organizácie	219	809,39
L. Rody a panstvá	392	3 547,51
M. Rodiny a osoby	838	1 026,92
N. Cechy, spolky a záujmové organizácie	1 617	1 751,15
O. Zbierky	453	1 649,27
P. Iné archívne fondy	76	4 783,15
S p o l u :	25 254	175 831,63

Podrobnú evidenciu na internete budú dopĺňať archívne pomôcky – predovšetkým inventár, katalóg a register, ktoré poskytujú informácie o spracovaní jednotlivých fondov a zbierok. Budú to najmä tie, ktoré sú už v štátnych archívoch vypracované v klasickej podobe a postupne sa budú pre tento účel konvertovať do podoby databázovej. V budúcnosti nárast poznatkov o archívnych dokumentoch zabezpečí tiež samotné digitalizovanie archívnych dokumentov, ktoré je súčasťou širšieho digitalizačného projektu a samotnej ochrany dokumentov.

Dagmar Šmýkalová

9. ARCHÍVNE DNI NA SLOVENSKU NA TÉMU ARCHÍVNY MANAŽMENT

Archívne dni sa počas uplynulých rokov stali najväčším odborným podujatím archivárov zo všetkých archívov na Slovensku. Tento rok sa uskutočnili v Koši-

ciach v dňoch 6.–9. júna. Podujatie organizačne zabezpečil Archív mesta Košíc, ktorý napriek tomu, že počtom pracovníkov patrí medzi najmenšie, zvládol organizačné práce na vysokej úrovni a pripravil príjemné prostredie pre 158 účastníkov. Spoluorganizátormi podujatia boli okrem Spoločnosti slovenských archivárov aj odbor archivov a registratúr MV SR a Sekcia archivnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti. Zahraničných účastníkov, predstaviteľov spoločnosti, odboru archivov a registratúr, ako aj Katedry archivnictva a pomocných vied historických na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave prijal pred oficiálnym zahájením v reprezentačných priestoroch radnice Zdenko Trebuľa, primátor mesta Košíc. Vo svojom príhovore vysoko ocenil prácu archivárov a poukázal na významnú úlohu a podiel Archívu mesta Košíc na reprezentovaní mesta.

Archívne dni sa začali v predpoludňajších hodinách v spoločensko-kultúrnom centre Južan. Po privítaní všetkých hostí a členov spoločnosti predsedníčkou spoločnosti predniesol primátor mesta pozdravný príhovor. Vyzdvihol význam Archívu mesta Košíc a vyjadril svoje potešenie, že Košice ako jediné mesto na Slovensku majú svoj komunálny archív. Pozdravný príhovor v mene generálneho riaditeľa Sekcie verejnej správy MV a v mene spoluorganizátora podujatia – odboru archivov a registratúr predniesol jeho riaditeľ Peter Kartous. Po prednesení pozdravného príhovoru odovzdal riaditeľovi Archívu mesta Košíc pri príležitosti jeho životného jubilea pamätnú medailu Františka Sasinka za zásluhy o rozvoj v oblasti archivnictva. Po tomto slávnostnom úvode a uctení si pamiatky čestného predsedu Spoločnosti Jána Milana Dubovského minútu ticha, otvoril odborné rokovanie príspevkom *Imidž archivov* Jozef KIRST. Hovoril o vnímaní archivov verejnosťou a vyjadril svoje presvedčenie, že mnohí občania o archívoch vôbec nevedia a neprišli s nimi do kontaktu. Verejnosť, občania, dostávajú základné informácie prostredníctvom zmyslových orgánov. K vytváraniu predstavy, obrazu, imidžu najviac prispieva zážitok získaný vizuálnym kontaktom. Za najvhodnejší prostriedok tvorby imidžu práve z tohto dôvodu považuje organizovanie výstav archívnych dokumentov. V minulosti sa aspoň sporadicky organizovali takéto podujatia, no v súčasnosti chýbajú celoslovenské výstavy archívnych dokumentov. Autor príspevku v záujme zlepšenia imidžu archivov navrhoval pôsobiť na jeho pozitívne vytváranie prostredníctvom výstav archívnych dokumentov.

Veronika NOVÁKOVÁ sa zaoberala archívnym manažmentom, pod ktorým je potrebné rozumieť proces určujúci ciele, priority a úlohy archivov, ako aj cestu a prostriedky na ich dosiahnutie. Vývoj archivov od roku 1990 ukázal, že aj v zdanlivo takých „konzervatívnych“ inštitúciách ako sú archívy, je v záujme dosiahnutia cieľov archivov a archivárov nevyhnutné uplatňovať poznatky nových teórií v oblasti manažmentu a moderného riadenia. Aj v archívoch sa využívajú mnohé prvky vedenia ľudí, ktoré sú rozvinuté v teóriách riadenia. Tieto archivári často používajú inštinktívne, na základe praxe, bez teoretických vedomostí z oblasti manažmentu. Vedomé využívanie teórie manažmentu môže viesť k zlepšeniu riadiacej práce a tým aj k zlepšeniu celkovej práce archivov. Vedomé využívanie poznatkov z marketingu môže tiež prispieť k zlepšeniu imidžu

archívov. Uvedomením si významnej úlohy kontaktných ľudí, teda pracovníkov prichádzajúcich do styku s bádateľmi či stránkami, môžu zlepšiť imidž archívu, naopak, v prípade neovládania základných princípov práce s ľuďmi práve kontaktní ľudia môžu zapríčiniť pokles imidžu, a tým aj pokles spoločenského uznania archívov. Archívy, keďže vykonávajú určité činnosti z oblasti „služieb“, musia venovať plánovaniu a riadeniu práce v oblasti bádateľskej agendy viac pozornosti, pričom sa môžu oprieť o poznatky všeobecných zásad moderného marketingu. Dôležitú úlohu zohráva v práci manažéra, riadiaceho pracovníka, okrem mnohých iných prvkov aj motivovanie členov kolektívu. Je dôležité, aby pracovníci archívov mali totožné ciele s archívom, v ktorom pôsobia. Je veľmi dôležité, aby archivári na svojich pracoviskách mali možnosť seberealizácie.

Príspevok na tému *Kultúrno-osvetová činnosť v ŠÚBA – Spontánnosť alebo uplatnenie poznatkov marketingu* predniesla Elena Kašiarová. Hovorila o množstve úspešných podujatí, ktoré organizuje archív v spolupráci s miestnymi kultúrnymi a odbornými inštitúciami. Bez toho, že by si to uvedomili, využívajú niektoré poznatky z oblasti marketingu. Archív aj vďaka kultúrno-osvetovej činnosti patrí medzi kultúrne inštitúcie regiónu a v tomto duchu ho vníma aj jeho okolie.

Nad problematikou *Archívy a ich práca v regiónoch* sa zamýšľala vo svojom referáte Oľga Kvasnicová. Pripomenula, že po roku 1990 nastali výrazné zmeny v práci archívov, a zmeny priniesla aj nová právna úprava archívov a registratúr. Hovorila o tom, ako sa archívy vysporiadali s úlohami súvisiacimi s vybavovaním reštitučných žiadostí, a ako zvládajú v súčasnosti schvaľovanie registratúrnych poriadkov a s tým súvisiacu agendu. Ľudia v regióne aj pod vplyvom týchto skutočností získali nové informácie o archíve, a archívy patria dnes dozaista medzi všeobecne známe inštitúcie. Archív úspešne vykonáva prácu aj v oblasti regionálneho historického výskumu a na viacerých výstavách organizovaných s ostatnými kultúrnymi inštitúciami, najmä s múzeom, úspešne prezentoval archívne dokumenty.

Milan Mišovič sa v príspevku *Hodnotenie dokumentov, význam pre tvorbu archívneho fondu* stručne zaoberal hodnotením ako procesom vo svetle legislatívnych úprav. Hodnotenie patrí medzi základné odborné práce archivárov, ktorá určuje informačnú sýtosť fondu.

V úvode druhého rokovacieho dňa vystúpila Jana Kubíková, ktorá svoj príspevok nazvala *Z pivnice na hrad*. Prezentovala vznik a počiatkový vývoj parlamentného archívu. Pomocou obrázkov ukázala a vysvetlila nielen usporádacie práce, ale aj cestu parlamentného archívu z pôvodného umiestnenia, z pivnice, do priestorov na Bratislavskom hrade. Kým archív v počiatkoch vzbudzoval skôr dojem skladu nepotrebného papiera, a každý mal obavy odovzdať niečo do týchto priestorov, dnes je archív miestom návštev zahraničných parlamentných delegácií a má pevné miesto v informačnej štruktúre zákonodarného zboru.

Jozef Hanus v príspevku *Manažment vyhotovovania konzervačných a študijných kópií z archívnych dokumentov* poukázal na legislatívne úpravy súvisiace s mikrofilmovaním, najmä na problémy. Prezentoval výsledky mikrofilmovania

listinného materiálu komárňanskej pobočky Štátneho archívu v Nitre. Oddelenie ochrany Slovenského národného archívu vyhotovilo z týchto dokumentov mikrofilmy a v digitálnej podobe ich pripravilo na bádateľské účely. Jednotlivé dokumenty sa po ukončení prác uložili do špeciálnych obalov, ktoré vytvárajú priaznivé podmienky pre ich ďalšiu úschovu. Plánuje sa takýto postup aj pre mikrofilmovanie dokumentov spred roku 1526.

Príspevok Martiny Orosovej *Vedomostný manažment* sa zaoberal problematikou odbornosti archivárov. Moderný archív sa v informačnej spoločnosti musí neustále zdokonaľovať. Musí sa stať učiacim sa archívom, ktorý pracuje na základe spoločnej vízie a rozvíja osobné majstrovstvo a mimoriadnu úroveň znalostí každého archivára. To si vyžaduje rozvíjanie systémového myslenia a cieľavedomú inováciu pracovných postupov. Jednoducho povedané, aj archívy musia do svojej práce zapojiť vedomostný manažment.

Elena Koterbová vo svojom referáte na tému *Časový manažment* upozornila na dôležitosť plánovania využívania pracovného času. Aj keď univerzálny návod ani v tejto sfére neexistuje, je veľmi dôležité rozlišovať priority, ktorým je potrebné sa venovať v maximálnej miere. Ďalšie úlohy, menej dôležité, by mali byť druhoradé a len málo času by sme mali ponechať na nepodstatné veci. Vyvarovať by sme sa mali aj ľudom, ktorí nás zbytočne oberajú o čas.

Ján Lukačka vo svojom vystúpení pod názvom *Archívy a bádanie – problémy manažovania bádateľskej agendy* sa z pohľadu bádateľa venoval službám poskytovaným archívami na Slovensku. Ocenil súčasnou legislatívou dané možnosti v tejto oblasti, najmä možnosť bádania bez časového obmedzenia. Kritické slová adresoval najmä do oblasti poskytovania archívnych dokumentov na štúdium do bádateľne. Problémom je aj skutočnosť, že nie všetky archívy môžu poskytnúť dokumenty spred roku 1526 na kópiách, ako to ustanovuje legislatíva, a preto sa stáva, že niektoré archívy tieto dokumenty neposkytujú bádateľom podľa ich požiadaviek. V niektorých archívoch obsluhu bádateľa nepovažujú za súčasť povinností a služieb, čo si vyžaduje nápravu.

Tretí rokovací deň otvorili pracovníci Slovenského národného archívu. Eva Vrabcová v príspevku *Správna agenda po roku 1989 – pozitíva a negatíva a jej vplyv na tvorbu imidžu archívu* – poukázala na problémy súvisiace s vybavovaním správnej agendy, ktorá zmenila doterajší život archívu. Správna agenda prispela v značnej miere k jeho zviditeľneniu. Žiadosti súvisiace s nápravou majetkových krívd občanov SR prispeli k tomu, že archív sa začal vnímať nielen ako inštitúcia, ale aj ako úrad, čo samozrejme má nielen pozitívne, ale aj negatívne dopady na jeho prácu.

Slovenský národný archív a bádatelia bola téma referátu Boženy Slezákovvej. Podala pohľad archivárov na túto problematiku. V archívoch od roku 1990 zaznamenali nielen nárast bádateľskej návštevnosti, ale aj nárast bádateľov bez skúsenosti, bez všeobecného prehľadu o problematike a s tým často súvisiace neoprávnené očakávania od archivára. Preto, často ani pri maximálnej snahe archivára, nie je možné vyhovieť bádateľovi v plnej miere. Negatívne vplýva na túto agendu aj nedostatok pracovníkov v bádateľniach archívov.

Už niekoľko rokov patrí genealogické bádanie v archívoch medzi najčastejšie. Príspevok Mileny Ostroluckej prezentoval skúsenosti archivarov v tejto oblasti. Matriky ako základné pramene pre túto agendu zatiaľ nie sú všade nafotené na mikrofilm, čo spôsobuje problémy pri ich štúdiu, ale aj pri vyhotovení kópií z jednotlivých záznamov. Aj tam, kde používajú na štúdium mikrofilmy, majú problémy s vyhotovením ich kópií, keďže v súčasnosti len niektoré štátne archívy disponujú prístrojom, čítačkou, ktorá vyhotovuje aj kópie.

Problematike štúdia genealogických prameňov sa venoval vo svojom krátkom vystúpení aj Vladimír Bohinc. Keďže okrem Slovenska študoval v archívoch v Slovinsku, Rakúsku, Poľsku a Česku, predniesol svoje skúsenosti pod názvom *Genealogické bádanie v archívoch – skúsenosti z domácich a zahraničných archívov*. Podľa jeho slov nemá rovnaké skúsenosti ani s našimi archívmi. Kritizoval najmä nejednotný postup archívov pri vyberaní poplatkov za štúdium matrik, ako aj určitú benevolenciu pri vyberaní poplatku. Nejednotný postup, ale miestami aj neochota, nepôsobí dobrým dojmom na bádateľa a neprispieva k zlepšeniu imidžu archívov.

V diskusii hovoril Milan Antonič o práci Archívu Slovenskej televízie. Na jeho činnosť mala negatívny dopad informácia, ktorá sa dostala do médií ohľadne nevhodných úložných priestorov. Spôsobila pokles ich imidžu, a napriek tomu, že v ich práci zaznamenali mnohé úspechy, náprava krívd spôsobených touto informáciou bude trvať veľmi dlho.

Leon Sokolovský vo svojom krátkom diskusnom príspevku upozornil na v poslednom období sa rozmáhajúci negatívny jav, že niektoré archívy sa správajú nie ako kultúrne inštitúcie, ale ako úrady.

Na záver rokovania 9. archívnych dní prítomní členovia spoločnosti jednotomyselne schválili vyhlásenie predložené výborom Spoločnosti slovenských archivarov vo veci mediálnej kampane proti zákonu SNR č. 395/2002 Zb. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. Vyhlásenie aj na základe návrhu členov bolo zaslané všetkým poslancom Slovenskej národnej rady a čelným predstaviteľom politického života. Archivári v ňom upozorňujú na nebezpečie, ktoré v sebe skrývajú neuvážené a populistické kroky niektorých poslancov Národnej rady pre zásadnú zmenu tohto zákona. Takýto krok môže negatívne vplývať nielen na zachovanie archívnych dokumentov z hospodárskej sféry, ale môže vážne škodiť aj záujmom občanov.

Archívne dni aj v roku 2005 poskytli priestor na výmenu názorov vo všetkých odborných otázkach. Organizátori pre účastníkov pripravili množstvo príjemných podujatí. Prvý večer zorganizovali posedenie, pri ktorom prítomných zabával svojim hudobným umením Pavol Šalamon a jeho skupina. Popoludnie druhého rokovacieho dňa bolo vyhradené na prehliadku najdôležitejších a najzaujímavejších pamiatok mesta Košíc. Po prehliadke Archeologického komplexu Dolná brána si účastníci archívnych dní prezreli Dóm Svätej Alžbety, Múzeum voskových figurín, budovu divadla, Historickú sálu Starej radnice, dnes reprezentatívne priestory magistrátu, kde sa nachádzajú aj niekdajšie priestory mestského archívu. Po prehliadke súčasných priestorov archívu nasledovala prehliadka Mikušovej väznice a Múzea Rodosto, ktoré je venované pamiatke Františka II. Rákoci-

ho. Na nádvorí múzea si mali možnosť archivári vyraziť mincu na averze s erbom mesta Košíc z roku 1502 a na reverze s logom 9. archívnych dní technológiou používanou v 18. storočí.

Hlavní organizátori – pracovníci Archívu mesta Košíc – pripravili hodnotné a nezabudnuteľné podujatie. Archivári, ktorí sa z celého Slovenska schádzajú na už tradičných archívnych dňoch, aj tento rok odchádzali nielen s novými odbornými poznatkami, ale s príjemným pocitom z dobre využitého pobytu v Košiciach.

Veronika Nováková

VYHOTOVOVANIE KONZERVAČNÝCH KÓPIÍ A ŠTUDIJNÝCH KÓPIÍ ARCHÍVNÝCH DOKUMENTOV

Úvod

V súvislosti s plnením ustanovení zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov a vyhlášky Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 628/2002 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov, ako aj prípravou Koncepcie rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra SR podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov do roku 2010 (s výhľadom do roku 2015) bolo potrebné vypracovať koncepciu komplexnej ochrany archívnych dokumentov v Slovenskej republike. Predmetný materiál sa stal východiskom vypracovania príslušných častí uznesením č. 1201/2003 schválenej koncepcie rozvoja štátnych archívov. Uznesenie vlády SR v bode C.2.c. súčasne uložilo ministrovi vnútra vypracovať projekt vyhotovovania konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov.

Projekt vyhotovovania konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov sa skladá z týchto častí:

1. Zásady koncepcie komplexnej ochrany archívnych dokumentov v Slovenskej republike,
2. Zákon č. 395/2002 Z. z. a jeho aplikácia v oblasti ochrany archívnych dokumentov,
3. Vyhotovovanie konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov a prístup k archívnym dokumentom,
4. Záver.

Nevyhnutným predpokladom pre splnenie úloh projektu vyhotovovania konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov je vytvorenie pracovnej skupiny s koordinátorom zodpovedným za jeho plnenie.

1. Zásady koncepcie komplexnej ochrany archívnych dokumentov v Slovenskej republike

Projekt vyhotovovania konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov je súčasťou novej koncepcie komplexnej ochrany archívnych dokumentov v Slovenskej republike, ktorá vychádza z ustanovení zákona č. 395/2002 Z. z. a vyhlášky č. 628/2002 Z. z. Koncepcia sa týka predovšetkým nasledujúcich základných okruhov problémov:

1. *Prístup k archívnym dokumentom*
vypracovanie projektu vyhotovovania konzervačných a študijných kópií; posúdenie a vyhodnotenie situácie z hľadiska technického a personálneho vybavenia a potrieb archívov, možností a potrieb evidencie a prístupu k uvedeným informáciám; bezpečné a vhodné uloženie konzervačných mikrofilmových kópií; posúdenie možností, potrieb a podmienok vyhotovovania konzervačných a študijných kópií na pracoviskách archívu alebo formou služieb;
2. *Preventívna ochrana a priestorové podmienky,*
ich posudzovanie v jednotlivých archívoch a registratúrnych strediskách, meranie a vyhodnocovanie príslušných parametrov podľa vyhlášky, ako aj vypracúvanie opatrení na nápravu v prípade nedodržovania týchto parametrov;
3. *Ochrana archívnych dokumentov pred degradačnými činiteľmi a pri vystavovaní,*
4. *posudzovanie, vyhodnocovanie a zabezpečovanie podmienok v jednotlivých archívoch v zmysle príslušných legislatívnych ustanovení;*
5. *Konzervovanie a reštaurovanie archívnych dokumentov,*
vypracovanie koncepcie z celoslovenského pohľadu, určenie priorít konzervovania z hľadiska významu dokumentov a ich fyzického stavu, zmapovanie reálneho stavu a potrieb z hľadiska konzervovania a reštaurovania, ako aj technického a personálneho vybavenia archívov; možnosti a podmienky konzervovania a reštaurovania na pracoviskách archívov a/alebo formou služieb.

2. Zákon č. 395/2002 Z. z. a jeho aplikácia v oblasti ochrany archívnych dokumentov

Zákon č. 395/2002 Z. z. rieši komplexne problematiku ochrany archívnych dokumentov. Definuje archív ako pracovisko, ktoré ochraňuje archívne dokumenty (§ 2 ods. 1); v odseku 8 § 1 uvádza definíciu pojmu ochrany archívnych dokumentov ako súhrnu odborných činností na ich zachovanie a ochranu pred odcudzením a poškodením. Zavádza do praxe aj definície konzervačnej kópie a archívneho informačného systému. V základných ustanoveniach § 8 uvádza

inštitút povinnosti zachovania archívneho dedičstva a inštitút verejného záujmu ochrany archívnych dokumentov.

V § 7, ktorý upravuje povinnosti archívu, je zaradená aj povinnosť ochraňovať archívne dokumenty; ďalej umožňovať prístup k nim, vypracúvať program vyhotovovania konzervačných kópií a o programe informovať Slovenský národný archív, ako aj zabezpečovať a zasielať jedno vyhotovenie konzervačnej kópie najvýznamnejších archívnych dokumentov Slovenskému národnému archívu.

V § 11 sa definuje obsah archívneho informačného systému a v § 12 podmienky prístupu k archívnym dokumentom.

Z hľadiska ochrany archívnych dokumentov je dôležité ustanovenie odseku 3 § 12, ktoré upravuje predkladanie archívnych dokumentov: Archív predkladá na štúdium originál archívneho dokumentu iba výnimočne; kópiu archívneho dokumentu predkladá vždy, ak:

- a) ide o archívny dokument, ktorý vznikol pred rokom 1526,
- b) obsahuje informácie, ku ktorým je obmedzený prístup,
- c) by pri štúdiu mohlo dôjsť k jeho poškodeniu alebo možnosti jeho poškodenia.

Archív obmedzí podľa § 13 ods. 1 písm. d) prístup k archívnym dokumentom, ak by tým mohlo dôjsť k ich poškodeniu alebo možnosti ich poškodenia.

3. Vyhotovovanie konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov a prístup k archívnym dokumentom

Projekt vyhotovovania konzervačných a študijných kópií archívnych dokumentov veľmi úzko súvisí s úlohami a povinnosťami archívov v oblasti sprístupňovania a umožňovania prístupu k archívnym dokumentom a zároveň povinnosťami archívov zabezpečiť ich ochranu.

Projekt vychádza z ustanovení § 7 o povinnostiach archívu:

- g) umožňovať prístup k archívnym dokumentom, archívnym pomôckam a k evidencii archívnych dokumentov, ktoré prebral,
- h) vypracúvať program vyhotovovania konzervačných kópií a o programe informovať Slovenský národný archív,
- i) zabezpečovať a zasielať jedno vyhotovenie konzervačnej kópie najvýznamnejších archívnych dokumentov Slovenskému národnému archívu.

Základom pre vyhotovovanie kópií vo vzťahu k prístupu je ustanovenie ods. 3 § 12:

„Archív predkladá na štúdium originál archívneho dokumentu iba výnimočne; kópiu archívneho dokumentu predkladá vždy, ak

- (a) ide o archívny dokument, ktorý vznikol pred rokom 1526,
- (b) obsahuje informácie, ku ktorým je obmedzený prístup,
- (c) by pri štúdiu mohlo dôjsť k jeho poškodeniu alebo možnosti jeho poškodenia.

Aby štátne archívy mohli dodržiavať citované ustanovenie – t. j. najmä predkladať vždy kópiu archívneho dokumentu, ktorý vznikol pred rokom 1526 – na riešenie tohto problému a zároveň potreby projektu vyhotovovania konzervačných a študijných kópií archívnych dokumentov je nevyhnutné:

1. na základe súčasných vlastných poznatkov i skúseností svetového archívnicstva prijať jednoznačné rozhodnutie pre slovenské archívnicstvo, na aký typ a druh materiálu a akou technikou sa budú vyhotovovať konzervačné kópie a študijné kópie archívnych dokumentov,
2. kvantifikovať množstvo, formát a druh dokumentov do roku 1526 vo všetkých štátnych archívoch na Slovensku a sústrediť získané informácie u koordinátora projektu,
3. na základe zistených údajov špecifikovať množstvo a typ konzervačných kópií, napríklad:
 - a) množstvo záberov na mikrofilme,
 - b) množstvo záberov na plochý film 6×9 (9×12) cm a pod. – čierne-biely,
 - c) iné médiá,
 - d) iná technika.
4. zistiť a podrobne špecifikovať súčasné personálne a technické vybavenie, možnosti a kapacitu pracovísk schopných podieľať sa na vyhotovovaní konzervačných a duplikačných kópií archívnych dokumentov,
5. vypracovať časový harmonogram vyhotovovania konzervačných kópií archívnych dokumentov do roku 1526 v sieti slovenských štátnych archívov a stanoviť časový horizont ukončenia vyhotovenia konzervačných kópií za súčasných personálnych a technických kapacít,
6. na základe údajov o množstve a type konzervačných kópií rozhodnúť o médiách a technikách, na ktoré a ktorými sa budú vyhotovovať duplikačné kópie archívnych dokumentov,
7. vypracovať časový harmonogram vyhotovovania duplikačných kópií archívnych dokumentov do roku 1526 v sieti slovenských štátnych archívov a stanoviť časový horizont ukončenia ich vyhotovenia za súčasných personálnych a technických kapacít,
8. vypracovať návrh na inováciu, technické i personálne dobudovanie súčasných pracovísk, či vytvorenie nových za účelom plnenia úloh v tejto oblasti, ktoré ukladá príslušný zákon č. 395/2002 Z. z.,
9. zmapovať, špecifikovať a kvantifikovať pripravenosť všetkých ostatných archívnych fondov a zbierok v štátnych archívoch SR na vyhotovovanie konzervačných kópií,
10. zostaviť hierarchiu priorít vyhotovovania konzervačných kópií archívnych dokumentov (na základe analýzy ich využívania, ohrozenia, poškodenia, atď..., resp. kritérií vytvorených archivármi špeciálne pre tieto účely), rozdelenie ich spracovávania v súčasných podmienkach archívov a začať ich okamžite spracovávať tak, aby sa systematicky vyhotovovali z nich konzervačné kópie a zároveň študijné kópie, ktoré by sa vždy

- poskytovali žiadateľovi na štúdium, resp. z ktorých by sa vyhotovovali kópie požadovaných dokumentov,
11. zabezpečiť uloženie konzervačných kópií v špeciálnych priestoroch určených na takéto účely,
 12. zabezpečiť vyhotovenie študijných kópií zo všetkých konzervačných kópií nachádzajúcich sa v štátnych archívoch na Slovensku tak, aby mohli byť využívané pre užívateľské účely,
 13. v súvislosti s centrálnou historickou filmotékou v Slovenskom národnom archíve doriešiť dlhodobé problémy centrálnej evidencie a získania informácií o mikrofilmoch nachádzajúcich sa v relevantných inštitúciách,
 14. na základe analýzy využívania archívnych dokumentov a získaných relevantných údajov o požiadavkách na využívanie uvedených dokumentov, ako aj s ohľadom na intranetové prepojenie všetkých štátnych archívov a možnosti výmeny informácií elektronickou formou, určiť podobu študijných kópií,
 15. v prípade využívania mikrofilmu počítať s maximálnym využitím dostupnej mikrosnímkovacej a kopírovacej fotografickej techniky v archívoch a zároveň brať do úvahy i možnosti využívania dodávky uvedených prác v rámci služieb za presne stanovených podmienok a kritérií,
 16. v súvislosti s poskytovaním študijných mikrofilmov riešiť situáciu vybavenia študovni čítačkami na mikrofilmy tak, aby v každom archíve bolo možné študovať mikrofilmy namiesto originálnych dokumentov,
 17. zároveň je potrebné postupné vybavovanie študovni čítacími zariadeniami spojenými s možnosťou okamžitého vyhotovenie kópií z mikrofilmov na normálnom papieri formátu A4 suchou cestou (reader-printer); tieto zariadenia by mali byť vybavené samoobslužným zariadením na vyhotovovanie kópií (automat na mince alebo kartu, ktorú by bolo možné zakúpiť v príslušnom archíve). Týmto spôsobom by sa podstatne odbremenila obslužná činnosť archivárov (fotografov), ktorí by sa mohli venovať inej činnosti,
 18. pre potreby archívov by mali byť k dispozícii aj zariadenia na mikrofilm – čítačka (skener), tlačiareň,
 19. revidovať a v prípade potreby inovovať uloženie mikrofilmov do vhodných obalov podľa najnovších poznatkov a uložiť konzervačné kópie vo vhodných podmienkach.

V súčasnosti sa popri mikrofilmovej technike stále viac presadzuje technika elektronická. Základná myšlienka jej využitia je práca v reálnom čase znamenajúca prakticky okamžitý prístup k danej informácii, ďalej simultánna práca umožňujúca paralelný prístup viacerých používateľov naraz, doplnená o prácu v počítačových sieťach s možnosťou prístupu z rôznych lokalít či hraníc bez bariér. Sumárne teda môžeme hovoriť o operatívnom prístupe k informáciám.

Významným pokrokom je dobudovanie elektronického spojenia celej archívnej siete, ktoré umožní využívať každému archívu už dostupné informácie

v elektronickej podobe a komunikovať formou elektronickej pošty, ktorá sa stáva nevyhnutnou súčasťou modernej celosvetovej komunikácie.

Z doterajšieho pohľadu svetového archívnictva na problematiku mikrofilmovania a digitalizácie prevláda názor, že nejde o technológie alternatívne, ale o technológie paralelné. Dnešná výpočtová technika (ani médiá ani zariadenia) nedokážu bez patričnej inovácie a updatovania zabezpečiť dlhodobé uchovávanie informácií (napr. 100 rokov a viac), čo je prednosťou mikrofilmovej technológie. Svedčí o tom aj informácia o konverzii elektronickej formy údajov zo sčítania ľudu v USA na mikrofilm, ktorý sa bude do elektronickej podoby konvertovať po uplynutí príslušnej časovej lehoty vyše 70 rokov (pozri Fórum archivárov, roč. 13, č. 3, marec 2001, s. 13–15, Hanus, J.: Blíži sa sčítanie ľudu – čo na to hovoria archivári?). Odborníci na svete sa dnes zhodujú v názore, že mikrofilmové médiá sa uplatňujú tam, kde sa kladie dôraz na dlhodobé uchovanie informácií na nich uložených.

Projekt vyhotovovania konzervačných a študijných kópií musí byť preto veľmi úzko prepojený s projektom implementácie informačných a komunikačných technológií v slovenskom archívnictve. Najmä v tejto súvislosti s vyhotovovaním študijných kópií je potrebné rozhodnúť sa pre technológiu ich vyhotovovania (mikrofilm, digitalizácia), a s tým spojených nárokov na technické, personálne, hardvérové i softvérové vybavenie, zabezpečenie systému, ukladania a vyhľadávania informácií atď.

Vyhotovovať nové pomôcky k archívnym dokumentom elektronickej formou tak, aby bolo možné uvedené údaje okamžite použiť na sprístupnenie elektronickej formou a vyhľadávať v nich relevantné údaje (prepojenie s projektom na využitie informačných a komunikačných technológií v archívnictve).

Súčasne s týmto procesom by mal prebiehať aj proces postupného sprístupňovania vybraných údajov z kariet ELAF a archívnych pomôcok sústredených pre celé Slovensko na odbore archívov a registratúr MV SR k archívnym dokumentom elektronickej formou tak, aby inventáre zo všetkých štátnych slovenských archívov boli časom dostupné pre záujemcov na internetovej sieti interaktívnou formou s možnosťou vyhľadávania požadovaných informácií. Táto problematika by mala byť riešená buď formou ďalšieho projektu ako stavebnicová stavba, alebo v rámci jedného projektu riešenia vyhotovovania a poskytovania konzervačných a študijných kópií. Táto etapa musí riešiť aj elektronickej prepojenie študovných archívov a ich technického vybavenia tak, aby na každom mieste bolo možné dostať sa k tým informáciám celoslovenského charakteru, ktoré sú už dostupné v elektronickej forme v hociktorom archíve.

Zároveň riešiť vzájomné prepojenie informácií o kultúrnom dedičstve SR najmä s rezortom kultúry, ale aj zapájania sa SR do spoločných projektov s ČR, Maďarskom, Rakúskom a Poľskom pri sprístupňovaní a ochrane dokumentov nadnárodného významu.

Je len logické, že v tejto súvislosti s týmito aktivitami bude treba prehodnotiť a riešiť aj situáciu v potrebe personálneho zabezpečenia tejto oblasti odborníkmi špecializujúcimi sa na horeuvedené činnosti.

4. Záver

Rozpracovanie uvedených námetov komplexnej ochrany archívnych dokumentov v Slovenskej republike (KOKOCAD) sa musí stať nevyhnutne predmetom tímovej práce niekoľkých pracovných skupín odborníkov z oblasti ochrany archívnych dokumentov, expertov z oblasti informačných a reprografických technológií, ale aj ekonomických a právnych poradcov pre uvedenú oblasť. Len spojeným úsilím všetkých zúčastnených bude možné predložiť reálne a odborne fundované projekty a kvalifikovane argumentovať ich potrebu a realizáciu v slovenskom archívniectve.

Sú to práve tie legislatívne opatrenia, ktoré si predsavzala vypracovať a predložiť na schválenie predovšetkým samotná archívna komunita preto, aby mohla účinnéjšie a kvalitnejšie presadzovať svoje zámery a plnenie základných povinností – preberať, evidovať, ochraňovať a sprístupňovať archívne dokumenty ako súčasť národného kultúrneho dedičstva a bohatstva.

Jozef Hanus

VÝSTAVA SLOVENSKO NA MAPÁCH V 16.–20. STOROČÍ

V priestoroch Slovenského národného múzea v Bratislave sa 17. marca 2005 konala medzinárodná vedecká konferencia pod názvom Historické mapy. Ide už o pravidelné odborné podujatie, na ktorom sa zvyčajne v štvorročných intervaloch schádzajú odborníci z oblasti geodézie, kartografie, archívniectva, muzeológie, etnografie, histórie a ďalších vedných disciplín, aby prezentovali najnovšie výsledky svojich výskumov a zaoberali sa historickými mapami ako súčasťou nášho kultúrneho dedičstva. Na príprave konferencie sa podieľali Kartografická spoločnosť SR, Slovenské národné múzeum, Ministerstvo vnútra SR - odbor archívov a registratúr v spolupráci s Geodetickým a kartografickým ústavom, Geografickým ústavom SAV a Sekciou archívniectva a PVH Slovenskej historickej spoločnosti. Tohtoročné rokovanie sa nieslo v duchu motto: „Poznávajme dejiny národov a krajín z mapových faktov!“ Referáty odzneli v troch blokoch – využitie historických máp v súčasnosti, informácie o historických mapách a mapových zbierkach a rôzne aspekty súvisiace s historickými mapami. Všetky príspevky, teda aj tie, ktoré priamo na konferencii neodznali pre neúčast' prihlásených a z časových dôvodov, sú obsiahnuté v zborníku, ktorý obdržal každý účastník konferencie.

V predvečer konania konferencie, 16. marca 2005, bola vo výstavných priestoroch Slovenského národného múzea v Bratislave na Vajanského nábřeží slávnostne otvorená výstava pod názvom *Slovensko na mapách v 16.–20. storočí*. Výstava širokej verejnosti predstavila územie dnešného Slovenska na zväčša úplne neznámych kartografických dokumentoch. Na jej realizácii sa okrem Slo-

venského národného múzea podieľalo Ministerstvo vnútra SR (odbor správy štátnych hraníc, odbor archívov a registratúr) a Geodetický a kartografický ústav Bratislava. Exponáty na výstavu, kópie i originály, zapožičali zo svojich zbierok *štátne archívy* (Slovenský národný archív, Štátny ústredný banský archív, Archív hlavného mesta SR Bratislavy, Štátny archív v Levoči), *špecializované verejné archívy* (Archív SNM, Archív Múzea SNP, Ústredný archív geodézie a kartografie, Archív Ústavu pamäti národa), *múzeá* (SNM – Historické múzeum, Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Knížnica SNM, Slovenské banské múzeum, Slovenské technické múzeum v Košiciach, Múzeum Janka Kráľa v L. Mikuláši), *d'alsie inštitúcie* (MV SR – odbor správy štátnych hraníc, Topografický ústav ozbrojených síl SR v B. Bystrici, Vojenský historický inštitút a múzeum – oddelenie historických máp v Budapešti).

Výstava sa svojou koncepciou snažila pomocou kombinácie archívnych dokumentov a trojrozmerných predmetov priblížiť verejnosti vývoj mapového zobrazovania nášho územia od 16. až po 20. storočie, aj keď územie Slovenska sa prvýkrát objavilo už na kruhových mapách starých Grékov v 6. storočí pred n. l.

Chronologicky bola výstava rozdelená na tri časti. Prvá sa venovala najstaršiemu obdobiu – mapovaniu v 16.–17. storočí v Uhorsku, ktoré bolo silne poznačené tureckou expanziou. Väčšina vystavených máp z tohto obdobia niesla stopy tohto zápasu. Mapy bývali obohatené aj o rytiny zobrazujúce obliehanie pevností (napr. obliehanie Nových Zámkov a Bratislavy). Z vystavených exponátov verejnosť nepochybne zaujala mapa, ktorá je dielom významného humanistu Jana Sambuca, pôvodcom z Trnavy, z roku 1579 alebo Lazarova mapa Uhorska z roku 1528.

Druhý celok na výstave tvorili mapy 18. storočia, ktoré reprezentovali už novú etapu dejín Uhorska. Mapa v tomto období nadobudla aj významné hospodárske a právne funkcie. Uhorsko sa v tomto období mohlo popýšiť aj vynikajúcimi kartografmi. Z nich vynikol priekopník vedy a techniky slovenského pôvodu Samuel Míkovíni, ktorého tvorba mala zastúpenie aj na tejto výstave. Na základe svojich astronomických meraní vytýčil základný poludník prechádzajúci severovýchodnou vežou Bratislavského hradu, nazývaný tiež meridianus Posoniensis (alebo tiež bratislavský poludník), ktorý použil aj pri spracovávaní stoličných máp publikovaných v diele Mateja Bela *Notitiae Hungariae*. Vyvrcholením kartografického zobrazovania celého územia Slovenska v 18. storočí boli mapy prvého vojenského mapovania (1769–1785), ktoré boli vyhotovené v jednotnej mierke 1:28 800. Tieto mapy boli do roku 1918 utajené a až doposiaľ slovenskej verejnosti málo prístupné. Vystavená bola aj celá séria máp rôznych mierok dokumentujúcich hranice medzi obcami, mestami či hradnými panstvami. Hlavné rukopisné mapy z tohto obdobia možno vo viacerých prípadoch označiť svojím spôsobom aj za umelecké diela. Napríklad mapa chotárov miest Smolníka, Švedlára a Štósu z roku 1763 zo zbierok Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici má na svojej ploche perokresbu zachytávajúcu hutnícke výrobné objekty a efektný kolorovaný štátny znak.

Poslednú časť výstavy tvorili mapy 19.–20. storočia. Charakterizuje ich čoraz väčšia presnosť zobrazenia mapového terénu krajiny. Mapy zo začiatku 19. sto-

ročia sú dielom ďalšieho významného kartografa slovenského pôvodu Jána Lipského. Viaceré rukopisné mapy z polovice 19. storočia sú katastrálne. Návštevníkov výstavy nepochybne zaujal mapový list z katastrálnej mapy spišskej obce Žehra so zaujímavou kresbou Spišského hradu alebo mapa F. Zimpela z roku 1858 zachytávajúca železničnú sieť Uhorska. Mapy 20. storočia sú zväčša zaujímavé len svojím obsahom. Ich výtvarná stránka je už silno potlačená a plne podriadená funkčnosti diela. Spomedzi vystavených exponátov možno medzi unikáty zaradiť viacero originálnych návrhov rozhraničovacej komisie s pečiatkami jednotlivých delegácií na úpravy častí hraničnej čiary Československa s Maďarskom z prvej polovice 20. rokov 20. storočia či slepeckú mapu Európy zo 60. rokov 20. storočia.

K celkovému obohateniu a spestreniu výstavy dozaista prispeli aj trojrozmerné muzeálne exponáty – meracie prístroje a pomôcky. Pomohli návštevníkovi pochopiť proces samotného vyhotovovania máp v jednotlivých etapách kartografického vývoja. Svoje zastúpenie tu mali kružidlá (sčítacie, redukčné, univerzálne), buzoly, meračské reťaze, ďalekohľady, slnečné hodiny, astroláby, svahomer atď. Spolu s glóbusmi a atlasmi dodávali výstave autentickosť a dotvárali celkovú atmosféru výstavy.

Okrem výstavy si návštevníci mohli pozrieť aj počítačovú prezentáciu CD – Katastrálne mapy z Ústredného archívu geodézie a kartografie v Bratislave a CD – Vývoj toku Dunaja na československom území od roku 1765–1965 z produkcie Múzea maďarskej kultúry a Podunajska v Komárne, ako aj súbor mapových diel s názvom Vývoj mapového zobrazenia Moravy od 16. do 20. storočia a krátky film – video o živote a diele S. Mikovíniho.

Mapy patrili a stále patria k jedinečným a významným prameňom histórie územia dnešného Slovenska a strednej Európy vôbec. Svojou historickou, faktografickou výpovednou hodnotou a estetickou a dekoračnou pôsobivosťou vždy dokážu zaujať odbornú, ale aj najširšiu verejnosť. Nebolo tomu inak ani v prípade výstavy *Slovensko na mapách v 16.–20. storočí*, ktorej trvanie usporiadatelia museli pre veľký záujem verejnosti predĺžiť o ďalší mesiac. K úspešnosti výstavy iste prispela aj originalita vystavených máp. Výstava splnila svoj hlavný cieľ – ukázala, že aj výstavy historických archívnych dokumentov môžu byť a stále sú pre verejnosť veľmi prítlačlivé. Ostáva len dúfať, že nebudú, ako doteraz v slovenských pomeroch, len ojedinelými podujatiami niekoľkých nadšencov, ale stanú sa pravidelnou súčasťou prezentácie slovenských archívov.

Elena Machajdíková – Júlia Ragačová

PROJEKT VIRTUÁLNEHO ARCHÍVU STREDOEURÓPSKÝCH ŠTÁTOV

Dňa 24. júna 2005 sa konalo pracovné stretnutie k digitalizácii kultúrneho dedičstva v rámci aktivít, ktoré vyvíja pracovná skupina pod názvom *Virtuálny*

dom stredoeurópskych dejín (Projekt Monasterium.Net, Diecézny archív v St. Pölten, Katedra archívniectva a PVH v Bratislave, Univerzitná knižnica v Bratislave, Katedra pomocných vied historických a archívneho studia KU v Prahe). Cieľom skupiny je zlepšovať informovanosť odbornej verejnosti o mimoriadne aktuálnom probléme digitalizácie archívov, knižníc a príbuzných inštitúcií.

Stretnutie otvoril Ing. Alojz Androvič (Univerzitná knižnica v Bratislave) podčiarkujúc jeho multidisciplinárny charakter. Dr. Zdeněk Uhlíř (Národní knihovna v Praze) predstavil projekt Manuscriptorium (www.manuscriptorium.cz), ktorý doteraz elektronicky spracoval vyše 1 600 kódexov, pričom celkový objem spravovaných dát dosahuje zatiaľ 700 terabajtov (!). Doteraz rukopisne orientovaný projekt sa do budúcnosti pripravuje na vytvorenie širšej stredoeurópskej databázy, kde by svoje miesto našli aj archívne či galerijné dokumenty. Dr. Z. Uhlíř ponúkol možnosť participovať na databáze. Ponuka je vzhľadom na slovenské špecifikum (väčšina kódexov je v archívoch a nie v knižniciach) relevantná aj pre naše archívy.

Ing. Stanislav Psohlavec (AiP Beroun) predviedol technické možnosti centra AiP Beroun, ktoré sa technicky podieľa na budovaní databázy Manuscriptoria. V možnostiach firmy je poskytnúť prípadným záujemcom tak jednoduchšie prístroje, ako aj špičkovú techniku. Zdôraznil, že dáta a softvérové inštrumenty by nemali byť navzájom previazané, aby bol ľahšie možný transfer dát.

Ing. Jozef Hanus (SNA) predstavil východiská pre digitalizáciu archívnych dokumentov v SR. Tá v zásade vychádza z archívneho zákona. Ten ustanovuje, že materiály do roku 1526 nemajú byť predkladané v origináli. Situácia implikuje vytvorenie študijnej kópie ku každému archívne dokumentu do roku 1526 (a perspektívne zrejme aj k mladším). Vzhľadom na zahraničné skúsenosti sa aj u nás uvažuje o digitálnej forme študijnej kópie a mikrofilmovej podobe konzervačnej kópie. Celkovo je podľa prieskumu na Slovensku menej ako 30 000 stredovekých listín.

Mgr. Krasimír J. Damjanov (firma Bach) predstavil firemnú aplikáciu „Archivní VadeMeCum“, ktorú Archiv hl. m. Prahy ponúka bádateľom na svojej domovskej stránke (<http://vademeccum.ahmp.cz/>). Elektronicky prístupné sú nielen základné údaje k archívnym dokumentom, ale v mnohých prípadoch aj plné texty (elektronické edície) sprevádzané obrazovou kópiou dokumentu. *Informácie smú byť využívané v súlade s citačnými pravidlami na privátne (bádateľské) účely, komerčne iba v prípade dohovoru s archívom.*

V rámci diskusie vystúpila Ing. Dagmar Šmýkalová (odbor archívov a registratúr MV SR), ktorá informovala o internetovom prístupe k archívom v SR (www.civil.gov.sk/archivy.htm), o poverení MV SR vytvoriť do konca roka koncepciu digitalizácie pre obdobie do 2015 a o vyčlenení prostriedkov na vybudovanie digitalizačného strediska v Levoči a Banskej Štiavnici. Dr. Marta Melníková (Slovenský národný archív) vystúpila s myšlienkou, že pri digitalizácii by mala byť zachovaná príslušnosť daného dokumentu k archívne fondu, čo elektronizácia plne podporuje. Mgr. Peter Vígláš (AMB) oboznámil s digitalizačnými aktivitami Archívu hl. mesta Bratislavy. V AMB vzniká databáza, ktorá

je primárne v podobe obrazu (scanu) sprevádzaného zatiaľ len najnevyhnutnejším popisom.

Širšia diskusia sa rozvinula k otázke, ako postupovať pri digitalizácii – či plošne a rýchlo alebo detailne a pomaly. Druhá možnosť predpokladá okrem digitálneho obrazu listiny aj elektronicky spracované kompletne údaje o nej – počnúc údajmi ako signatúra, rozmery a pod., cez krátky regist, až po full-text. Spracovanie našich cca. 30 000 listín takýmto spôsobom by bolo zrejme neúmerne dlhé a vyžadovalo by si vysoké ľudské nasadenie. Iná cesta predpokladá digitálnu (obrazovú) kópiu dokumentu sprevádzanú základnými identifikačnými údajmi (minimálne signatúra). Ďalšie údaje majú odborníci už dnes voľne k dispozícii na CD-Rome k uhorským listinám, ktorý vydal MOL a firma Arcanum – pozri www.natarch.hu). Plošná a rýchla digitalizácia stredovekých listín zo slovenských archívov by sprístupnila veľmi efektívnu databázu so základnými elektronickými informáciami, ktoré by sa podľa ľudských a finančných zdrojov dali postupne dopĺňať. Takto už pracuje Monasterium.Net a takýto postup zvažuje aj Manuscriptorium, pričom základnou filozofiou je diferencovaný prístup k dokumentom. „Menej dôležité“ sú sprevádzané iba základnými identifikačnými údajmi a ďalšie vrstvy dát dopĺňajú externí (zväčša dobrovoľní) spolupracovníci.

Dr. Thomas Aigner predstavil sieť Monasterium.Net (pozri www.monasterium.net). Ide o pôvodne rakúsky projekt digitalizácie stredovekých cirkevných archívov. V prvej fáze (2 a pol roka) spracúvali cca. 20 000 listín z územia Dolného Rakúska. V súčasnosti pracujú na digitalizácii cca. 40 000 listín z Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Už v súčasnosti digitalizuje Monasterium.Net aj cirkevné dokumenty z fondov maďarských archívov (doteraz Veszprém, Šoproň, Ostrihom, prebiehajú rozhovory s Maďarským krajinským archívom), českých (zatiaľ Břevnov) a nemeckých (Passau). Cieľom projektu je vytvoriť „federatívne“ štruktúrovaný medzinárodný archívny portál, ktorý by umožnil vyhľadávať dokumenty v celej stredoeurópskej databáze. *Na ilustráciu sa priamo na stretnutí pomocou už existujúcej databázy z dolnorakúskych kláštorov podarilo nájsť doteraz neznámu najstaršiu listinu bratislavského meštana (uloženú v kláštore v Heiligenkreuz).* Prínos pre bádateľov je už dnes obrovský, čo dokladajú počty virtuálnych návštev databázy.

Dr. Juraj Šedivý (FiF UK) sa zamyslel nad možnosťami, ktoré Monasterium.Net ponúka našim archívom. Projekt predpokladá vytvorenie stredoeurópskeho „konzorcium“ archívov z Nemecka (resp. Bavorska), Rakúska, ČR, SR, Maďarska a Slovinska, ktoré by intenzívnejšie spolupracovali a prípadne podali aj spoločný EÚ-projekt. Prítomný rakúsky poradca pre EÚ-projekty (Dr. Klaus Behrbohm) v popoludňajšej diskusii vysvetlil šance a možné ciele (Kultur 2000, EContent...). Už v súčasnosti Monasterium.Net *prostredníctvom svojho hlavného koordinátora Dr. Thomasa Aignera* ponúka slovenským archívom digitalizáciu ich stredovekých (najmä cirkevnými inštitúciami vydaných) listín zadarmo (so zachovaním plných autorských práv v prospech slovenských archívov). Rakúske Ministerstvo pre vedu a výskum je ochotné na tento účel (podobne ako v prípade maďarských archívov) vyčleniť finančné prostriedky. Dr. J. Šedivý zároveň ponúkol pomoc zo strany Katedry archívniectva a PVH, ktorá má špecialis-

tov (napr. diplomatikov na vytváranie registov), a ako súčasť UK je aj vedeckou inštitúciou, ktorá je oprávnená podávať vedecké projekty.

Časť prítomných využila možnosť prehliadnúť si digitalizačné stredisko v Univerzitnej knižnici (sprevádzal Ing. A. Androvič), ďalšia časť pokračovala v diskusii o možnostiach spoločného projektu. Prítomný poradca pre EÚ-projekty Dr. K. Behrbohm konštatoval, že pri v súčasnosti už štandardnej kvalite projektov rozhoduje okrem iného aj množstvo „národných participientov“. Vysokú šancu majú podľa neho najmä projekty, ktoré sa realizujú postupne aj bez ohľadu na finančné zdroje EÚ, pričom finančne „silnejší“ partner môže pomôcť „slabšiemu“.

Medzinárodná spolupráca ponúka možnosť byť súčasťou veľkých info-sietí, ktoré budú bádateľmi v budúcnosti jednoznačne preferované na úkor malých národných, či dokonca regionálnych databáz. Obrovská návštevnosť „mega-sietí“ ponúka vysokú spoločenskú prestíž a európske (ko)financovanie poskytuje príležitosť ušetriť financie z „národného mešca“, ponechávajúc si zároveň (vzhľadom na „federatívne“ štrukturovanie sietí) plnú možnosť vytvárať národné časti v rámci nadnárodných portálov.

Juraj Šedivý

EDIČNÝ PROGRAM FIRMY ARCANUM ADATBÁZIS (POMOCNÉ HISTORICKÉ VEDY A SLOVENSKO)

V slovenskej heraldickej a genealogickej literatúre bývali často práce z uhorského obdobia dotýkajúce sa tejto problematiky označované ako „staršia literatúra“ a historici venujúci sa tejto problematike na Slovensku sa dali pomerne jednoznačne rozdeliť na dve skupiny. Na tých „šťastnejších“, ktorých inštitúcie tieto publikácie vlastnili (a nebolo ich príliš veľa a neboli ani príliš kompletne), prípadne im ležali na policiach priamo v pracovniach a na tých „ostatných“, pre ktorých bolo ich zháňanie nočnou morou.

Edičný program firmy Arcanum Adatbázis Kft. z Budapešti je aspoň pre druhú z týchto skupín vyslovene požehnaním. V prípade tohto zamyslenia nejde o jeho prezentáciu, skôr o komentovanú ukážku z ponuky firmy.¹ Popri reedícii trojice „klasických“, všeobecne známych uhorských genealogicko-heraldických diel, prác Kempelena, Nagya a Csergheöa (každé na jednom CD-Rome), vyšla v troch častiach séria župných monografií *Magyarország vármegyéi és városai* (ed. Borovszky) a doplnená práca Evy Nyulásziné-Straub o armálesoch v zbier-

¹ Kompletne si možno edičný program firmy prezrieť a konkrétnejšie údaje získať na firemnej webovej stránke <http://www.arcanum.hu/>.

kach Maďarského krajinského archívu v Budapešti (ďalej len MOL).² Okrem nich vyšla na CD nosiči v troch dieloch aj reedícia významného genealogického časopisu Turul (roky 1883–1950). Z ďalších významných edičných počínov firmy v oblasti genealógie a heraldiky spomenieme spracovanie zbierky – „*Illésy gyűjtemény*“, ktorá vznikla v prostredí archívu Uhorskej kancelárie a obsahuje asi 30 000 záznamov o uhorských šľachtických rodoch. Vyšla aj archontologická práca Pála Engela o uhorských hodnostároch v stredoveku a genealógiách niektorých uhorských rodov, ktorá zachytáva obdobie rokov 1301–1457. Záujemcov isto poteší aj ďalšia práca venovaná archontológii a genealógii stredovekej Zalskej stolice. Pre komunálnu heraldiku je veľmi zaujímavá edícia návrhov nových mestských a obecných pečatí z konca 19. storočia.³

Všetky uvedené elektronické vydania majú pohodlné indexové vyhľadávanie. Ďalším krokom firmy bolo vydanie celých tematických sérií týchto istých monografií, edícií a časopisov na DVD-nosičoch. Na trh sa už dostal aj DVD-nosič venovaný genealógii a heraldike a uhorskému miestopisu.⁴

Edície stredovekých listín zastupuje už doplnený registár časti listín uložených v zbierkach MOL obsahujúci asi 50 000 registov. V elektronickej forme vyšli aj staršie edície (*Arpád-kori Új Okmánytár*, *Fejérov Codex Diplomaticus Hungariae*). V oblasti edícií novovekých archívnych dokumentov je pre dejiny Slovenska veľmi významná edícia kráľovských kníh (*Libri regii*, *Királyi könyvek*) z archívu Uhorskej kancelárie mapujúca prostredníctvom registov a naskenovaných originálnych textov panovnícke listiny vydané od roku 1526 až po polovicu 18. storočia. Sériu má doposiaľ už spolu 5 dielov.⁵ Rovnako, ak nie ešte viac, je pre dejiny Slovenska významné aspoň obsahové sprístupnenie významnej zbierky „*Urbaria et Conscriptiones*“ uloženej v MOL, ktorá obsahuje dokumenty z obdobia rokov 1527 – pol. 19. storočia. Spracované boli aj katalógy rukopisov uložených v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti, viaceré encyklopedické práce (*Pallas nagy lexikona*, *Magyar írók élete és munkái*, *Magyar életrajzi lexikon*), časopisy *Századok* 1867–1883, 1994–2000, *Hadtörténelmi Közlemények* a mnohé ďalšie staršie historické práce.

Z noviniek spomenieme napríklad vydanie celokrajinského súpisu z roku 1715 (2 DVD), edíciu máp 1. vojenského mapovania (2 DVD) a Lipszkého atlasu Uhorska.

² Obsahuje údaje o 1 246 erbových listinách s prekreslenými erbami a asi stovku publikovaných miniatúr, hlavne zo staršieho obdobia.

³ Práca bola už na stránkach Slovenskej archivistiky anotovaná. Pozri recenziu autora KOLLEGA, TARSOLY, I. (ed): Településeink címeres pecsétjei a Magyar Országos Levéltárban. In: Slovenská archivistika, č. 2, 2002, s. 183–184. Ide o kolekciu asi 1 100 návrhov mestských a obecných pečatí z obdobia rokov 1898–1912 uložených aj s príslušnými podkladovými materiálmi v MOL pod sign. V-5.

⁴ V ponuke je označený ako „Arcanum DVD könyvtár IV. – Családtörténet, heraldika, helyismeret“, ktorý obsahuje spolu až niekoľko desiatok diel z uvedených troch oblastí.

⁵ Až do druhej polovice 17. storočia tvorilo územie Slovenska jadro Turkami neobsadenej časti Uhorska, čomu zodpovedajú aj stovky registov týkajúcich sa jednotlivých stolíc z jeho územia. Vyšla aj analogická trojzväzková edícia kráľovských kníh zo Sedmohradska. Všetko je uložené v MOL.

Podotýkame, že firma Arcanum Adatbázis spolupracuje s maďarskými archívami a knižnicami s podporou viacerých maďarských štátnych grantových programov. Prezentované množstvo reedovaných, ale aj novovytvorených prác budí zaslúžený obdiv aj u nezainteresovaných, a o to smutnejšie je však pomyselné vykročenie za slovenskou realitou. Výčitky smerujú hlavne voči Slovenskému národnému archívu, ktorý je podľa slov svojho vedenia „...hlavným vedecko-výskumným a školiacim pracoviskom v odbore archívniectva...“ a tiež „...jediným prameňom nášho kultúrneho dedičstva...“ a má zároveň vo svojich archívnych fondoch archívne dokumenty nepochybne svojím historickým významom porovnateľné s tými, o edíciách ktorých boli predchádzajúce riadky.⁶ Ostáva len veriť, že podobne orientované firmy budú pribúdať aj na Slovensku a postupne prelomia hlboko zakódovanú nechuť archívárov k spolupráci s inými inštitúciami a aj so súkromným sektorom pri prezentácii nášho, i z týchto príčin málo známeho, kultúrneho dedičstva uloženého v archívoch.

Radoslav Ragač

PORADA VEDÚCICH PREDSTAVITEĽOV ARCHÍVNICTVA ČLENSKÝCH KRAJÍN EURÓPSKEJ ÚNIE V LUXEMBURGU

Prvá porada riadiacich orgánov archívniectva členských krajín Európskej únie sa v roku 2005 uskutočnila v Luxemburskom vojvodstve, ktoré v tomto čase plní funkciu predsedníckej krajiny únie. Predmetom rokovania konferencie boli otázky dohodnutia spoločného postupu krajín vo vybraných oblastiach archívniectva a prezentácia archívniectva hostiteľskej krajiny vo vybraných oblastiach. Okrem vedúcich predstaviteľov archívniectva (archívnych správ a národných archívov) členských krajín a prizvaných krajín sa na konferencii opäť zúčastnili aj funkcionári riadiacich orgánov MRA, zástupca Rady Európy a predstaviteľ MRA pri EÚ.

Poradu v starobyľých priestoroch zrekonštruovaného neumünsterského opátstva otvorila riaditeľka Národného archívu Luxemburského vojvodstva Josée Kirpsová. Účastníkov porady pozdravil minister kultúry Francois Biltgen. Upozornil ich na súčasný stav výstavby novej účelovej budovy Národného archívu, ktorá by sa mala odovzdať do užívania v roku 2006.

Prvým bodom programu porady bola prezentácia „*Virtuálneho strediska vedomostí o Európe*“. Stredisko predstavili jeho riaditeľka Marianne Backes a Etienne Deschamps. Databáza obsahuje viac ako 7 000 dokumentov, písomných, obrazových a zvukových, obsahujúcich informácie o budovaní novej spoločnej Európy od roku 1945 do súčasnosti. Je to program výchovno-vzdelá-

⁶ KOL.: Slovenský národný archív. Bratislava 2004 (3. upravené vydanie), s. 3, 5.

vací, nie komerčný; ide o otvorenú databázu, ktorá predpokladá jej ďalšie dopĺňovanie prísny výberom, tak aby každý členský štát EÚ mal v databáze svoje zastúpenie. Databáza je vlastne vizualizáciou dejín európskej integrácie za ostatných 50 rokov. Posledným krokom by malo byť jej doplnenie o dokumenty z obdobia medzi dvomi svetovými vojnami. Databáza v anglickom a francúzskom jazyku je k dispozícii na CD-rome aj na internetovej stránke www.ena.lu.

Ďalším bodom programu bola informácia Francúzska o budovaní databázy archívnej legislatívy vrátane právnych textov o správe registratúr a ochrane osobných údajov; táto je aj jednou zo základných úloh regionálneho združenia MRA EURBICA. Obsahom informácie boli aj doterajšie výsledky prípravy projektu – prototypu vypracovaného Francúzskom, Veľkou Britániou, Švajčiarskom a Fínskom. Ďalším krokom je rozšírenie spracovateľov projektu pri prototypu č. 2 o ďalšie 4 krajiny, medzi ktoré si Francúzsko vybralo aj SR. Pre SR – MV SR – OAR a SNA to znamená zabezpečiť podľa požiadaviek Francúzska doplnenie údajov slovenskej relevantnej legislatívy, príslušných komentárov a indexov v termínoch do konca mája a polovice novembra t. r. Z uvedeného dôvodu OAR zadal aj preklad vyhlášky č. 628/2002 Z. z. Francúzsko potvrdilo aj termín – 9. jún 2005 – zasadnutia regionálneho združenia EURBICA v Paríži, ktorého hlavným bodom bude práve spracovanie databázy právnych predpisov.

Na porade sa prerokoval postup plnenia rezolúcie prijatej ministrami kultúry členských krajín EÚ zo 6. 5. 2003, osobitne jej bodu 8 týkajúceho sa schválenia a vydania novej správy o archívoch v EÚ; informáciu za Európsku komisiu poskytol Frank Brady. Správa je v schvaľovacom pokračovaní; očakávanie, že počas luxemburského predsedníctva sa prijme odporúčanie pre členské krajiny, sa nenaplnilo. O ďalšom postupe bude zástupca EK EBNU informovať na londýnskej porade počas predsedníctva Veľkej Británie v druhom polroku 2005. MV SR splnilo svoje povinnosti a o ukončení prác na správe a zapojení SR do jej prípravy informovalo ministra vnútra. Vzhľadom na to, že prerokovanie správy patrí do pôsobnosti Rady EÚ pre školstvo, mládež a kultúru, minister vnútra SR požiadal listom ministra kultúry o podporné stanovisko pri jej prerokovaní a prijímaní odporúčania k nej.

V rámci protokolárnych bodov rokovania sa schválil záznam z predchádzajúceho zasadnutia EBNA (Haag 21.–22. 10. 2004). Upresnilo a doplnilo sa zloženie štyroch pracovných skupín pre spracovanie legislatívnej databázy (Francúzsko), prípravu archívneho portálu (Veľká Británia), krádeže archívnych dokumentov (Švédsko), prevenciu pred katastrofami (Nemecko). Pracovné skupiny sa skladajú z 3–4 štátov, ktoré sú otvorené a výsledky ich činnosti budú k dispozícii všetkým členským štátom EÚ.

Fínsko nastolilo problematiku budúcnosti zasadnutí EBNA vzhľadom na zrušenie rotačného systému predsedníctva EÚ v roku 2007 (posledné je Fínsko). Dohodlo sa, že pokiaľ ide o frekvenciu zasadnutí EBNA, budú sa konať raz ročne. Vývoj jej kompetencií závisí od ďalšieho politického vývoja EÚ. Na londýnske zasadnutie preto Veľká Británia pripraví dokument o budúcnosti EBNA.

Poľsko informovalo o príprave VII. európskej konferencie archívov (18.–20. 5. 2006, Varšava) s hlavnou témou Archivár: profesia budúcnosti v Európe.

Luxembursko predstavilo účastníkom Národné stredisko audiovizie, ktoré plní funkciu archívu pre videozáznamy, filmové záznamy, zvukové záznamy a obrazové záznamy. Jean B a c k, riaditeľ strediska, informoval o jeho základných úlohách: ochrane, sprístupňovaní a prístupe k videozáznamom (15 tis. hodín záznamu), zvukom (6 tis. hodín), 250 tis. fotografiám. Generálny tajomník Medzinárodnej rady archívov Joan van Al b a d a oboznámil účastníkov s činnosťou Medzinárodného výboru „Modrého štítu“, ktorý je ekvivalentom Červeného kríža pre oblasť ochrany kultúrneho dedičstva v čase vojnových konfliktov a prírodných katastrof. Zničenie týmto znakom označeného objektu sa zaraďuje medzi vojnové zločiny. Generálny tajomník pripomenul možnosť až potrebu vytvoriť národné výbory Medzinárodného výboru Modrého štítu.

Posledným bodom rokovania bola problematika priemyselných archívov v Luxembursku s osobitným dôrazom na archívne dokumenty k dejinám hutníctva a železiarstva vzhľadom na dominantnosť tohto druhu priemyslu v krajine. Základným problémom pri sprístupňovaní tohto druhu archívnych dokumentov je podľa Charlesa B a r t h e l a, reprezentanta Európskeho centra pre výskum Roberta Schumanna, nedostatočná kvalifikovanosť archívára v zmysle základného technického vzdelania a absencia osobitných archívnych pomôcok, akými sú špecializované rešerše.

Veľká Británia pozvala účastníkov na novembrové zasadnutie EBNA, ktoré sa uskutoční v Londýne. Počas porady sa uskutočnilo aj niekoľko bilaterálnych rokovaní.

S generálnym riaditeľom Rakúskych štátnych archívov a súčasne aj prezidentom Medzinárodnej rady archívov sa dohodlo, že termín jeho návštevy Slovenska sa upresní v septembri t. r.

S riaditeľom Archívu Slovinskej republiky Draganom M a t i č o m sa prerokovala možnosť usporiadania – inštalácie výstavy „Slovinské mestá v toku času“ v roku 2006 aj v Bratislave v priestoroch Slovenského národného archívu. Generálny riaditeľ Maďarského krajinského archívu Lajos G e c s é n y i požiadal o slávnostný príspevok na konferenciu k 250. výročiu tohto archívu, ktorá sa uskutoční 1. 3. 2006 v Budapešti.

Zástupca generálneho riaditeľa archívnej správy Litvy Viktoras D o m a r k a s požiadal o zaslanie informácií o ochrane osobnosti v slovenskej legislatíve vo vzťahu k umožňovaniu prístupu archívnych dokumentov týkajúcich sa štúdia najnovších dejín.

Nemecká strana, prezident Spolkového archívu v Koblenzi, potvrdila svoju pripravenosť prijať zástupcu Slovenska, ktorý bude pokračovať vo výskume a súpise archívnych dokumentov v Politickom archíve Ministerstva zahraničných vecí Spolkovej republiky Nemecko.

Peter Kartous

VPLYV REFORIEM VEREJNEJ SPRÁVY
NA KVALITU SPRÁVY REGISTRATÚRY
V ORGÁNOCH MIESTNEJ ŠTÁTNEJ SPRÁVY NA SLOVENSKU

Jedným z rysov charakterizujúcich rozvoj modernej spoločnosti je rýchlo stúpajúci rozsah písomnej dokumentácie. Za hlavnú príčinu tohto stavu v oblasti verejnej správy považujeme jej stále väčšiu zložitosť, zvyšujúcu sa potrebu operatívneho a rýchleho rozhodovania, potrebu súčasnej informovanosti väčšieho počtu zamestnancov a stupňov riadenia, ako aj zdokonaľovanie reprodukčnej techniky.

Správu registratúry definuje zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o archívoch a registratúrach“) ako zabezpečovanie evidovania, tvorby, ukladania, ochrany registratúrnych záznamov, prístupu k nim a zabezpečovanie ich vyradovania.

Správa registratúry pôvodcu sa skladá z normatívneho, organizačného, odborného, personálneho, priestorového a materiálno-technického zabezpečenia získavania a spracúvania registratúrnych záznamov. Správu registratúry považujeme celkom oprávnené za základ informačného systému akéhokoľvek subjektu, ktorý pracuje (vytvára alebo prijíma) s registratúrными záznamami.

Registratúrny záznam je informácia evidovaná pôvodcom. Logicky tak môžeme správu registratúry ako celok považovať za samostatný informačný systém. A to i napriek tomu, že správa registratúry je stále vnímaná ako záležitosť papierových registratúrnych záznamov, z čoho následne vyplýva mylná predstava, že nemôže byť informačným systémom. Navyše správa registratúry nebola nikdy žiadnou právnou normou ako informačný systém definovaná. Rovnako však nemá oporu v žiadnej právnej norme ani definícii názor, že informačný systém môžeme vytvárať iba za pomoci výpočtovej techniky.

Informačný systém definujeme ako funkčný celok zabezpečujúci cieľavedomé a systematické zhromažďovanie, spracovávanie, uchovávanie a sprístupňovanie informácií. Skutočnosťou teda je, že ak sú registratúrne záznamy, v akejkoľvek podobe, nosičom informácie, je tiež systém, ktorý ich spravuje informačným systémom. Správa registratúry je informačný systém.

Predmetom správy registratúry je u pôvodcov v Slovenskej republike zabezpečenie manipulácie s registratúrными záznamami, komplexná starostlivosť o ich uloženie a ochranu do uplynutia ich prevádzkovej potreby pre pôvodcu.

Všeobecne záväzným právnym predpisom pre správu registratúry v Slovenskej republike je zákon o archívoch a registratúrach. Citovaný zákon ukladá pôvodcom registratúry, ktorými sú všetky právnické osoby a fyzické osoby z činnosti ktorých vzniká registratúra, povinnosť zabezpečovať odbornú správu záznamov, ktoré pochádzajú z ich činnosti alebo z činnosti ich predchodcov. Ukladá im povinnosť zabezpečiť:

- riadnu evidenciu záznamov (vedenie úplnej a presnej evidencie záznamov v registratúrnom denníku, vedenie registrov a indexov),

- účelné a bezpečné uloženie registratúrnych záznamov (vypracovanie interných smerníc registratúrneho poriadku a registratúrneho plánu, ktoré upravujú zabezpečenie náležitej správy registratúr organizačných útvarov, ako aj činnosti registratúrneho strediska tak, aby nedošlo k poškodeniu, zničeniu, strate alebo neoprávnenému použitiu registratúrnych záznamov),
- trvanlivosť registratúrnych záznamov,
- adekvátne personálne obsadenie úseku správy registratúry osobami s najmenej úplným stredným vzdelaním,
- riadne vyrad'ovanie registratúrnych záznamov (spisov) – zabezpečenie plánovitého vyrad'ovania registratúrnych záznamov (spisov), ktoré nie sú potrebné pre ďalšiu činnosť organizácie a uplynuli lehoty ich uloženia. Rozhodnutie o vyradení vydáva príslušný archívny orgán na základe návrhu organizácie po posúdení dokumentárnej hodnoty a po vykonaní odbornej archívnej prehliadky,
- zabezpečiť registratúru v prípade ich likvidácie alebo zániku či už s právnym nástupcom alebo bez neho.

Oblasť vyrad'ovania registratúrnych záznamov (spisov) upravuje zákon o archívoch a registratúrach a podrobnejšie vyhláška Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 628/2002 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov (ďalej len „vyhláška MV SR“).

Správu registratúry, resp. postup pôvodcu pri výkone vlastnej činnosti upravujú aj ustanovenia ďalších všeobecne záväzných právnych predpisov (napr. zákon o účtovníctve, zákon na ochranu osobných údajov, vyhláška o administratívnej bezpečnosti a pod.).

U pôvodcov, ktorí doteraz nezabezpečovali správu registratúry je prvým krokom k dosiahnutiu cieľa vypracovanie interných noriem pre manipuláciu s registratúrными záznamami – registratúrny poriadok a registratúrny plán. Tieto záväzné interné normy upravujú jednotnú a racionálnu správu registratúry, stanovujú povinnosti jednotlivých zamestnancov organizácie. Je preto nevyhnutné, aby zodpovedný zamestnanec organizácie – správca registratúry – oboznámil s ich obsahom a rozsahom povinností, ktoré treba dodržiavať, každého novoprijatého zamestnanca. Povinnosti zamestnancov vo vzťahu k správe registratúry spravidla upravujú aj ďalšie interné predpisy organizácie, napr. organizačný poriadok, ktorý určuje organizačné začlenenie a štruktúru aj útvarov zabezpečujúcich výkon správy registratúry. Za optimálne sa považuje zveriť riadenie správy registratúry jednému organizačnému útvaru, ktorý zodpovedá za chod organizácie ako celku. Môže ním byť sekretariát vedúceho organizácie, útvar pre styk s verejnosťou a pod. V súčasnosti sa za výhodné považuje organizačné spojenie úseku správy registratúry s útvarom zabezpečujúcim celý informačný systém organizácie, resp. vytvorenie samostatného organizačného útvaru, ktorý by zabezpečoval chod podateľne, informačnej kancelárie, registratúrneho strediska a odbornej knižnice.

Druhým nevyhnutným predpokladom správy registratúry je obsadenie všetkých funkčných miest bezprostredne zabezpečujúcich jednotlivé úkony správy registratúry odborne kvalifikovanými zamestnancami; priebežne zabezpečovať zamestnancom podateľne, organizačných útvarov a registratúrneho strediska ďalší odborný rast. V prípade registratúrneho strediska je potrebné obsadiť ho zamestnancami, ktorí sú schopní odborne ho viesť, metodicky usmerňovať manipuláciu so záznamami v organizácii a pripravovať vyradovanie registratúrnych záznamov (spisov). Výber týchto zamestnancov by sa mal orientovať na osoby s dosiahnutým úplným stredoškolským vzdelaním, doplneným o absolvovanie niektorého zo špecializovaných kurzov. V prípade personálneho obsadenia registratúrneho strediska sa za optimum považuje absolvent špecializovaného vysokoškolského štúdia archívniectva alebo príbuzných disciplín. Navyše pri súčasnom trende postupnej automatizácie administratívnych činností je žiaduce, aby aj zamestnanci poverení jednotlivými úkonmi na úseku správy registratúry mali základné vedomosti z oblasti informatiky.

Po tretie si správa registratúry vyžaduje zabezpečenie vyhovujúcich priestorov pre registratúry organizačných útvarov pôvodcu, ako aj pre jeho registratúrne stredisko. Registratúry organizačných útvarov musia byť uložené a spravované tak, aby nedošlo k ich poškodeniu, zničeniu, strate alebo neoprávnenému použitiu. Registratúrne stredisko pôvodcu registratúry musí svojou úložnou kapacitou spĺňať podmienky prehľadného ukladania spisov, aby ich bolo možné spracúvať, rýchle vyhľadávať, evidovať a kontrolovať. Musí tiež svojím technickým vybavením a fyzikálnymi podmienkami spĺňať kritériá stanovené vyhláškou MV SR.

Ministerstvo vnútra SR je v súlade so zákonom č. 575/2001 Z. z. o činnosti vlády a ústredných orgánov štátnej správy najvyšším kompetentným orgánom v oblasti archívov a registratúr v Slovenskej republike. V súlade so zákonom o archívoch a registratúrach zabezpečuje na úrovni registratúr vypracúvanie koncepcie správy registratúry, koordinuje postup ústredných štátnych orgánov pri správe ich registratúry a riadi a kontroluje správu registratúry na krajských úradoch a obvodných úradoch.

Riadenie orgánov miestnej štátnej správy na úseku správy registratúry usku-točňuje prostredníctvom metodických pokynov a vzorových predpisov na správu registratúry publikovaných spravidla vo Vestníku vlády SR. Zároveň koordinuje postup týchto orgánov v oblasti správy registratúry vydávaním odborných usmernení, ktoré sa viažu k riešeniu konkrétnych problémov, resp. udalostí. Medzi takéto patrí aj realizácia reformy verejnej správy.

Na území dnešnej Slovenskej republiky sa v priebehu ostatných sto rokov uskutočnilo 13 reforiem verejnej správy. Každá z nich zanechala, žiaľ skôr v negatívnom slova zmysle, nezmazateľnú stopu aj na kvalite a komplexnosti registratúry a prenesene tak i archívneho fondu príslušného pôvodcu registratúry – orgánu miestnej štátnej správy.

Hodnotenie uskutočnených reforiem verejnej správy ponecháme dejinám správy. Pre orientáciu prinášame iba ich stručný prehľad. V roku 1867 sa päťsto-ročný systém stolíc zmenil na župnú správu, systém 16 žúp prečkal aj rozpad Rakúsko-Uhorska. V roku 1922 sa Slovensko začalo spravovať ako 6 veľkých

žúp. V roku 1928 sa na Slovensku zaviedlo krajské zriadenie a štátna správa sa na miestnej úrovni začala vykonávať prostredníctvom 77 menších celkov. V priebehu rokov 1938–1945 sa oklieštené územie Slovenska najskôr spravovalo v šiestich župách, neskôr sa začal vytvárať systém národných výborov. Tieto orgány postupne prevzali v rokoch 1949–1960 okrem tzv. silových rezortov všetky oblasti verejnej správy. V tomto období boli okresy združené do 6 krajov. Počet krajov sa v rokoch 1960–1990 zmenil na tri plus Bratislava. V období rokov 1990–1996 získala na úrovni obcí samospráva (asi 2 800 miestnych úradov) nezávislosť od štátnej správy. Štátna správa sa uskutočňovala prostredníctvom 38 okresov, v rámci ktorých bolo vytvorených 121 obvodných úradov. Niektoré rezorty ako životné prostredie, školská správa či justícia používali osobitné členenie územia. Po reforme verejnej správy uskutočnenej v júli roku 1996 sa na Slovensku zriadilo 8 krajov a 79 okresných úradov, ktoré v sebe zahŕňali popri klasických činnostiach, akými sú všeobecná vnútorná správa, živnostenské podnikanie, pôdohospodárstvo a pod. aj činnosti značne nesúrodé, ako veterinárna starostlivosť, odbory požiarnej ochrany či katastrálny úrad. Po posilnení úrovne samosprávnych orgánov zriadením úradov samosprávnych krajov v roku 2001 dochádza k postupnému presunu niektorých kompetencií na orgány miestnej samosprávy, resp. vznikajú na okresnej úrovni pre jednotlivé špecifické disciplíny tzv. špecializované úrady miestnej štátnej správy (úrady pre verejné obstarávanie, školské inšpekčné centrá, správa katastra, riaditeľstvá hasičského a záchranného zboru a pod.). Ostatná, a podľa nášho názoru určite v tomto desaťročí nie posledná, reforma verejnej správy sa uskutočnila postupným prijímaním jednotlivých zákonov v priebehu roku 2003 s účinnosťou od 1. januára 2004. Slovensko sa z časti vrátilo k modelu usporiadania orgánov miestnej štátnej správy z roku 1991, zriadili sa krajské úrady a obvodné úrady pre kompetencie zverené rezortu ministerstva vnútra a zároveň bola vytvorená sieť tzv. špecializovaných úradov miestnej štátnej správy, ktoré vznikli spravidla na krajskej aj obvodnej úrovni v gescii jednotlivých rezortov (spolu 312 nových úradov verejnej správy).

Žiadna z ostatných reforiem verejnej správy neriešila, napriek upozorneniam ministerstva vnútra, už v koncepcnej rovine, ako aj v rovine jej prípravy a realizácie ďalšiu starostlivosť o registratúrne záznamy (dokumenty) vzniknuté z činnosti zanikajúcich, resp. transformujúcich sa orgánov miestnej štátnej správy, a to i napriek skutočnosti, že samotnou podstatou existencie týchto úradov je vydávanie rozhodnutí, osvedčení, informácií, správ atď. pre občanov, ako i iné orgány a organizácie, teda prenesene tvorba registratúrnych záznamov spravidla v papierovej podobe.

Žiaden z novovzniknutých úradov nebol zriadený de iure ako právny nástupca úradu zrušeného, čo značne komplikuje spisovú rozluku takýchto úradov, možné priorovanie spisov a v konečnom dôsledku, aplikovaním provenienčného princípu, aj tvorbu budúceho archívneho fondu. Zároveň so sebou prináša aj záťaž pre štátne archívy, keďže je nutné v takomto prípade v súlade s ustanovením § 16 zákona o archívoch a registratúrach, ktorý stanovuje povinnosť zanikajúcemu pôvodcovi odovzdať registratúrne záznamy s trvalou dokumentárnou hodnotou

buď právnenému nástupcovi, alebo v prípade jeho zániku bez právneho nástupcu, bez ohľadu na ich lehoty uloženia, príslušnému štátnemu archívu.

Toto ustanovenie zákona o archívoch a registratúrach sa však v praxi aplikuje nedostatočne, čoho dôkazom je fakt, že krajské úrady a obvodné úrady ako orgány ministerstva vnútra na miestnej úrovni v súčasnosti spravujú 38 783 bm registratúry, ktorá pochádza z činnosti krajských úradov a okresných úradov z rokov 1996 až 2003, ako aj z činnosti ich tzv. predchodcov v časovom rozpätí rokov (1880) 1927 až 1996.

Dokumentovaním skutočnosti, že koncepcia reformy verejnej správy akosi pozabudla na ďalšiu správu takéhoto množstva registratúrnych záznamov je tiež fakt, že krajské úrady a obvodné úrady zabezpečujú správu registratúry vlastnej i zverenej so značne poddimenzovaným personálnym obsadením, spravidla jedným zamestnancom, na 14 úradoch dokonca v kumulácii s inou funkciou. Táto skutočnosť je zarážajúca o to viac, že úlohou tohto zamestnanca – správcu registratúry – je kvalifikovane zabezpečovať správu registratúry vlastného úradu, zabezpečovať správu registratúry vzniknutú z činnosti okresných úradov v rokoch 1996 až 2003, zabezpečovať správu registratúry vzniknutú z činnosti predchodcov bývalých okresných úradov z rokov 1991 až 1996, zabezpečovať tzv. výpočítový servis vo vzťahu k špecializovanej miestnej štátnej správe, pripravovať podklady pre poskytovanie informácií občanom, ako aj podklady pre rozhodnutia, zabezpečovať správu registratúry detašovaných pracovísk obvodného úradu (vrátane predchodcov), zabezpečovať funkciu vecného správcu automatizovaného systému (napr. správa a úpravy všetkých číselníkov, tlač výstupných zostáv) atď.

Rovnako nedostatočná pozornosť bola venovaná aj potrebe vytvorenia vhodných priestorových a materiálno-technických podmienok pre úschovu týchto registratúrnych záznamov, z ktorých má cca 20 % (teda približne 7 600 bm) trvalú dokumentárnu hodnotu.

Samotnú spisovú rozluku v rámci uskutočňovania reformy verejnej správy usmerňuje a koordinuje odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy ministerstva vnútra. Vo svojich usmerneniach stanovil jednoznačný postup delimitácie vrátane vzorov delimitačných protokolov, ako aj postup pri ďalšej správe delimitovaných registratúrnych záznamov. Realizáciu podrobne mapuje prostredníctvom vykonaných kontrol, ako aj formou rôznych dotazníkov a štatistík. Žiaľ, práve akýsi predreformný chaos veľakrát spôsobuje, že postupy stanovené v usmerneniach nie sú aplikované dôsledne, resp. zodpovednosť kompetentných zamestnancov, ktorí sú už spravidla informovaní o termíne ukončenia svojho pracovného pomeru, nedosahuje žiadajú úroveň a ich prístup k plneniu pracovných povinností je značne laxný zvlášť vo vzťahu k registratúrnych záznamom.

Odbor archívov a registratúr tiež metodicky usmerňuje príslušné štátne archívy vo vzťahu k vykonaniu prednostného vyradovacieho konania. Problémom však naďalej zostáva preberanie tých registratúrnych záznamov, ktoré budú v rámci vyradovacieho konania posúdené ako archívne dokumenty do trvalej archívnej starostlivosti až u 24 najmä pobočiek štátnych archívov, ktoré zápasia s nedostatočným priestorovým vybavením. Túto skutočnosť podrobne popisuje

aj Koncepcia rozvoja štátnych archívov do roku 2010 s výhľadom do roku 2015, ktorá bola schválená uznesením vlády SR č. 1201 zo 17. decembra 2003. Riešením je prechod týchto archívnych dokumentov po vykonanom vyrad'ovacom konaní do správy príslušného štátneho archívu s pôvodným priestorovým uložením, resp. s urýchleným zabezpečením dostatočných finančných prostriedkov na zabezpečenie archívnych depotov a ich materiálo-technického vybavenia.

Ministerstvo vnútra po uskutočnení každej reformy verejnej správy vydáva vzorový registratúrny poriadok a registratúrny plán pre orgány miestnej štátnej správy zriadené v jeho gescii. Zároveň v prípade potreby upravuje centrálné používaný automatizovaný systém správy registratúry týchto úradov. Koordinuje tiež postup príslušných rezortných ministerstiev, ktoré môžu vydať vzorové smernice pre správu registratúry novozriadených úradov špecializovanej miestnej štátnej správy iba po posúdení a vydaní súhlasu ministerstva vnútra.

Na záver musíme konštatovať, že časté zmeny na úrovni miestnej štátnej správy nesú so sebou obrovské riziko, straty, poškodenia alebo zničenia registratúrnych záznamov. Vynútené delimitácie a priorovanie, provizórne deponovanie a tzv. mimoriadne vyrad'ovacie konania, to všetko sú indície pre torzovitost' a nekvalitu budúcich archívnych fondov. Musíme preto dúfať, že nastúpený trend v rýchlosti uskutočňovania reforiem verejnej správy v Slovenskej republike sa minimálne spomalí a že budúce koncepcie reforiem verejnej správy už nebudú zabúdať na potrebnú starostlivosť o dokumenty vzniknuté z činnosti zaničajúcich alebo transformujúcich sa orgánov.

Mária Mrižová

20. MEDZINÁRODNÝ KONGRES HISTORICKÝCH VIED V SYDNEY

20. medzinárodný kongres historických vied sa uskutočnil v dňoch 3.–9. júla 2005 v austrálskom Sydney. Mesto s takmer štyrmi miliónmi obyvateľov s pozoruhodnou multikultúrou, ktorej súčasťou sa stala i pôvodná domorodá kultúra.

Kongres sa konal v priestoroch Univerzity Nový Južný Wales, jednej z piatich veľkých austrálskych univerzít situovaných v predmestiach tohto veľkomesta. V poradí už 20. kongres, ktorý sa koná raz za 5 rokov, sa po prvý raz uskutočnil mimo severnej hemisféry, a len tretíkrát v priebehu storočia mimo Európy. Od ráža to snahu neustále rozširovať medzinárodné spoločenstvo historikov. Na konferencii sa ich zúčastnilo vyše 1 500, zväčša univerzitných pedagógov z vyše 70 krajín celého sveta. Hostiteľskú krajinu zastupovalo 350 historikov. Zo Slovenska boli prítomní Dušan Kováč, Peter Kartous a Jozef Rynik, mladý historik, v tom čase s dlhodobým pobytom v Austrálii.

Tematická štruktúra aj tohto kongresu sledovala už zabehnutý systém rokovania. Trom hlavným témam boli zasvätené referáty, ktoré trvali vždy celý deň. Nasledovalo 26 špecializovaných tém a 20 prednáškových cyklov za okrúhlym stolom. Počas kongresu zasadali aj medzinárodné organizmy pridružené ku kongresu (24), rovnako ako aj 16 medzinárodných komisií vrátane Austrálskej historickej spoločnosti. Súčasťou kongresu aj vďaka finančnej podpore boli už tradičné zasadnutia univerzitných študentov – mladých historikov. V priebehu kongresu sa uskutočnili aj dve zasadnutia Valného zhromaždenia Medzinárodného výboru pre historické vedy, na ktorých sa zvolil nový výbor, nový prezident, určilo sa miesto budúceho kongresu, ako aj iné akcie a podujatia.

V úvodný deň sa kongres začal otváracou ceremóniou. Delegátov pozdravil predseda organizačného výboru kongresu prof. Martyn Lyons, ďalej prezident Austrálskej historickej spoločnosti prof. Ros Pesman, premiér Nového Južného Walesu a ďalšie univerzitné osobnosti Austrálie a UNESCO. K hlavnej téme otváracieho zasadnutia pod názvom *Globalizácia histórie a jej hranice* vystúpili prof. Jürgen Kocka, prezident CISH a prof. Natalia Z. Davis z Toronta.

V rámci hlavných tém prvá mala názov *Ludstvo a príroda v dejinách*. Odznali tri referáty o ekohistórii, o prírodných katastrofách a ich dôsledkoch a o prírodných vedách, dejinách a obraze človeka. Druhou témou boli *Mýty a dejiny*. Sprevádzali ju vystúpenia *Vznik mýtov v dejinách* a *Konštrukcia identít*, ďalej *Mýty, moc a zodpovednosť historika* a *Utópia a dejiny*. Posledná hlavná téma sa venovala vojne, mieru, spoločnosti a medzinárodnému poriadku v dejinách. Koreferáty sa zaoberali témou *Spravodlivé vojny a nespravodlivý mier*, koncepciami mieru, vojnami, násilím.

Ďalším, najpočetnejším blokom kongresu boli špecializované témy. V rámci nich odznelo mnoho zaujímavých prednášok zo svetových dejín, starých i nových: *Dejiny Afriky v komparatívnej perspektíve*, *Čína a svet v modernej a súčasnej dobe*, *Kristianizácia: adaptácia a prisvojovanie si antiky 21. storočím*, *Šok kultúr a identít: osadníci a domorodé obyvateľstvo*, *Kolonializmus a postkolonializmus*, *Globalizácia ekonomiky*, *Diskusia okolo tradície a moderny*, *historické a transkultúrne perspektívy*, *Ríše Blízkeho východu a v Stredomorí*, *Obraz Tichomoria*, *Neformálne vzťahy v dejinách – rodinné, pracovné, priateľské a sociálne siete*, *Masmédiá a transformácia verejnej sféry*, *Úloha expanzie cukrovej trstiny na piatich kontinentoch*, *História pocitov*, *Európske osvietenecko a jeho rozširovanie*, *Konštrukcia, dekonštrukcia národných štátov – prípad Balkánu*, *Vzťahy islamu a kresťanstva v dejinách*, *Hromadné vysťahovalectvá a ich ekonomické, politické a kultúrne dôsledky*, *Pohľad stredovekej Európy na Orient*, *Náboženstvo a verejný priestor*, *Správa miest v dejinách*, *Revolúcie 20. storočia*, *Šport, politika a obchod*.

Jednou zo špecializovaných tém bola *Politická kultúra v strednej Európe v európskych a medzinárodných kontextoch*. Popri prevažne historikoch strednej Európy a USA na zasadnutí vystúpil aj D. Kováč s referátom *Nacionalizmus a politická kultúra v Rakúsko – Uhorsku v období dualizmu*.

Okrúhle stoly svojím obsahom mali výsostne ľudskú dimenziu. Rokovalo sa na témy: *Detstvo a vojna*, *Občianska spoločnosť a verejná sféra*, *Nespravodli-*

vosť, Pamäť a politika, Práva človeka, Staroba a smrť, Historici a ich čitatelia, Medzi spoločenskými vedami a literatúrou, Dejiny, antropológia a archeológia, Historické slovníky a encyklopédie, Národnostná otázka v integrácii a dezintegrácii Sovietskeho zväzu, Dejiny a múzea, Cudzinec v antickom svete, Terorizmus ako historický fenomén, Život robotníkov a dejiny práce, Európa a Ázia – kultúrny transfer v r. 1400–1900, Spomienka na veľkú vojnu, bližiac sa Storočnica 1. svetovej vojny.

Ďalším podujatím bolo 6 workshopov UNESCO s témami – Miesto strednej Európy medzi Východom a Západom počas tisícročia (1000–2000), Zmeny v arabskom a moslimskom svete, Latinská Amerika – demokracia a nové politické dejiny, Dejiny a modernosť vo východnej Ázii, Karibská oblasť – multikulturalizmus a diaspóra, Dialóg kultúr: byť historikom zajtrajška. Na prvom workshope vystúpil aj D. Kováč s referátom *Habsburská duálna ríša a jej národy v napätí medzi Východom a Západom*.

Zasadnutia poslucháčov histórie sa využili na prezentáciu projektov k týmto piatim témam: Ekologické dejiny, Mýty, dejiny a identity, Vojna, mier a medzinárodný poriadok, Ríše, štáty a globalizácia, Sociálne dejiny a história práce.

Záverečné zasadnutie sa uskutočnilo v reprezentačných priestoroch historickej budovy Mestskej radnice. Uviedol ho prof. Martyn Lyons a s prednáškou na tému *Románopisec, médiá a dejiny* vystúpil úspešný austrálsky spisovateľ Thomas Kenneally. Prof. Jürgen Kocka, odstupujúci prezident CISH zhodnotil priebeh kongresu ako veľmi úspešný. Predstavil novozvoleného prezidenta CISH Španiela Josého Luisa Peseta. Ďalší medzinárodný kongres historických vied sa opäť uskutoční v Európe, a to v roku 2010 v holandskom Amsterdame.

Peter Kartous

KRONIKA

ŽIVOTNÉ JUBILEUM PhDr. PETRA DRAŠKABU

Zrelosť ducha aj pôsobenia v profesii a v živote, tak možno charakterizovať osobnosť PhDr. Petra Draškabu, riaditeľa Slovenského národného archívu, priateľa a kolegu, čerstvého jubilanta. Číslo šesťdesiat znamená v metrológii, náuke o mierach a váhach, kopu. Aj šesťdesiat rokov je kopa. Kopa nielen rokov, ale pri našom jubilantovi aj kopa práce, ktorú vykonal počas svojej profesijnej kariéry. Rád sa o tejto kope zmienim pre pripomenutie i inšpiráciu.

Osobnosť jubilanta, absolventa odboru histórie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v roku 1968, sa formovala a sformovala počas jeho dlhodobého pôsobenia v archívnom odvetví. Prácu archivára, súčasne aj historika a dokumentaristu, si osvojil už na Fakulte architektúry Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave, kde v rokoch 1968–1972 pôsobil ako odborný asistent na Katedre dejín architektúry, kreslenia a modelovania. V roku 1972 nastúpil na Archívnu správu Ministerstva vnútra SR. Postupne, počas takmer dvoch decénií, sa venoval problematike predarchívnej starostlivosti a najmä metodickému usmerňovaniu vtedajších štátnych okresných archívov. Popri presadzovaní kvality archívnej práce systematickú pozornosť venoval najmä priestorovým, technickým a personálnym otázkam tejto najpočetnejšej skupiny štátnych archívov. Vtedajší funkcionári štátnej moci a správy v ňom mali zdatného protihráča, oponenta i obhajcu záujmov okresných archivárov. Neustále si dopĺňal špecializované archívne vzdelanie, najmä štúdiom zahraničnej – anglickej a talianskej archívnej literatúry a v roku 1980 absolvoval aj medzinárodnú archívnu stáž v Paríži.

Do Štátneho archívu v Bratislave vo funkcii jej riaditeľa nastúpil v roku 1988. Vyše desať rokov usmerňoval a skvalitňoval činnosť tohto najväčšieho štátneho archívu s regionálnou územnou pôsobnosťou na Slovensku. Podieľal sa tiež na zabezpečení rekonštrukcie kaštieľa v Plaveckom Podhradí, patriaceho archívu, ako aj vyriešení nedostatku jeho úložných priestorov vybudovaním veľkého archívneho depotu vo východnom krídle kaštieľa.

Život je zmena a jubilant v roku 1999 nastúpil do funkcie riaditeľa našej najväčšej archívnej inštitúcie – Slovenského národného archívu, kde pôsobí dodnes. Aj v nej, či už v podmienkach samostatnej rozpočtovej organizácie, alebo odborného zariadenia Ministerstva vnútra SR, robil a robí všetko pre jej rozvoj, pre zabezpečenie jej chodu, dostatku techniky i odborníkov pre plnenie úloh archívu pri správe archívneho kultúrneho dedičstva a bohatstva.

Profesionalita Petra Draškabu sa odráža aj v ďalších oblastiach jeho pôsobnosti. Bol a je spoluvorcom všetkých významných analytických a koncepčných materiálov k rôznym aspektom archívneho systému, bol členom autorského kolektívu zákona o archívnictve (1975), jeho novely (1990) a zákona o archívoch a registratúrach a naň nadväzujúcej vyhlášky (1998–2002), ďalej členom autor-

ského kolektívu slovníka slovenskej archívnej terminológie (1999–2005). Je autorom množstva odborných článkov v periodickej a odbornej tlači, prednášateľom na vedeckých a odborných sympóziách a seminároch. Jeho odbornosť a erudovanosť valorizujú pôsobenie odborných orgánov, ktorých je členom, ako napríklad vedeckej rady Slovenskej národnej knižnice, kuratória Slovenského národného múzea a i. Oceňujeme najmä jeho podiel na činnosti Vedeckej archívnej rady, Zmiešanej vládnej komisie na zisťovanie možností odškodnenia židovských obetí holokaustu SR a redakčnej rady Slovenskej archivistiky. Záslužná je jeho spolupráca s rôznymi vydavateľstvami pri odborných prekladoch z angličtiny spolu s manželkou, reprezentačných publikácií a encyklopedických diel s historickou tematikou. Spomenúť môžeme Dejiny sveta, Veľké bitky slávnych vojvodcov, Veľké udalosti biblických čias, Pád ríšskeho orla, Prečo Nemci prehrávali vojnu, Svetové dejiny v kocke, Veľká všeobecná encyklopédia, Najkrajšie antické báje, Prooctvá a predpovede.

Je len prirodzené, že jubilant je nositeľom viacerých vyznamenaní a ocenení za zásluhy a rozvoj slovenského archívnictva a čerstvým držiteľom rezortnej pamätnej medaily Františka Víťazoslava Sasinka.

Je toho vskutku kopa, čo náš priateľ urobil, čomu sa venoval, venuje a bude venovať. Jeho činy a prácu však vždy možno poznať podľa pre neho vlastnej precíznosti, dôslednosti, náročnosti na kvalitu, koncepčného a systémového myslenia, definovania priorít. Poučná je aj rekapitulácia jeho profesijnej kariéry. Všetci sme presvedčení, že pred Dr. Petrom Draškabom stojí ešte kopa rokov. Rokov úspešných, krásnych a bohatých na spokojnosť z vykonanej práce, pocit spoluúčasti na vyprofilovaní efektívne fungujúceho archívnictva a osobitne Slovenského národného archívu. Do tejto kopy rokov sa zmestia aj pokojné dni, strávené v prekrásnom prostredí pod Poľanou na Snohách. A boli by sme radi, keby v tejto kope boli aj dni, ktoré jubilant strávi spolu s nami, archivármi. A nech určite prežije kopy príjemných chvíľ v kruhu svojej rodiny, manželky a dvoch úspešných synov.

Nakoniec malý vínš: my – spolupracovníci, kolegovia, pánovi riaditeľovi úprimne želáme veľa šťastia a zdravia do rokov budúcich. Kiež sa skutkom stanú všetky jeho pracovné a osobné sny, túžby a ciele, pretože, ako hovorí stará Ciceronova veštba, neexistuje nič, čo by nebolo možné dosiahnuť v toku času.

Ad multos Annos!

Peter Kartous

ZOMREL PhDr. JÁN MILAN DUBOVSKÝ

Medzi výrazných predstaviteľov slovenského archívnictva patrí PhDr. Ján Milan Dubovský, ktorý po ťažkej chorobe zomrel 1. apríla 2005. Posledná rozlúčka na šenkvičskom cintoríne sa konala 4. apríla 2005 za prítomnosti mnohých

archivárov, historikov, múzejníkov, ako aj predstaviteľov samospráv. My, jeho kolegovia, ako aj primátori a starostovia z okolitých miest a obcí, sme mu prišli naposledy poďakovať za jeho nezištnú pomoc, za jeho prácu, ktorú vykonal v prospech nás všetkých.

Pochádzal z Dechtíc, z roľníckej rodiny. Narodil sa 7. júna 1933 v Trnave. Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Šaštíne, Galante, Senci a v Trnave. Po maturite pôsobil ako učiteľ na Osemročnej strednej škole v Seredi, odkiaľ po roku odišiel študovať na Cyrilometodskú bohosloveckú fakultu v Bratislave. Z politických a zdravotných dôvodov po dvoch rokoch prestúpil na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, kde študoval klasickú filológiu a dejiny. Štúdium ukončil v roku 1960. Už v roku 1959 nastúpil do Okresného archívu v Pezinku – dnešného Štátneho archívu v Bratislave pobočka Modra, kde pôsobil 40 rokov ako riaditeľ archívu až do roku 2000. Svojou húževnatou prácou a vynikajúcimi organizačnými schopnosťami sa mu podarilo vybudovať z archívu materiálne, ale aj odborne dobre zabezpečené pracovisko. Vďaka jeho zanietosti a pracovitosti dosiahol archív vynikajúce meno v celom regióne. PhDr. Ján Milan Dubovský svoju vedeckú kariéru začal tiež v tomto archíve. V šesťdesiatych rokoch vypracoval niekoľko smerníc na spracovanie kmeňových fondov okresných archívov, ktoré sa dodnes používajú. Problematike spracovania archívnych fondov okresných úradov venoval aj svoje prvé odborné štúdie, ktoré vyšli v Archívnom časopise v rokoch 1961 a 1962. Svoje hlboké poznatky o archívnych fondoch uložených v okresnom archíve sústredil do Sprievodcu po fondoch Štátneho okresného archívu Bratislava – vidiek, ktorý je dodnes základnou archívnu pomôckou pre bádateľov, ale zároveň aj príručkou dejín správy. Ako archivár dôverne poznal dokumenty k dejinám regiónu, v ktorom pôsobil. Svoju prvú rozsiahlejšiu prácu historika venoval svojmu bydlisku Šenkvičiam: 400 rokov Šenkvic (1966). K ich dejinám sa vrátil v osobitnej monografii Šenkvice (1994). Svoju pozornosť, okrem rodiska, zamerával aj na ďalšie malokarpatské mestá, o napísanie dejín ktorých sa taktiež zaslúžil. Jeho práce z tejto oblasti vyšli ako samostatné tituly, ako súčasť monografií, alebo ako štúdie, prípadne články (Okres Bratislava – vidiek, 1983; 825 rokov Modry; 775 rokov Svätého Jura; Vištuk, 1994; Modra, 2004 atď.). V roku 1997 vydal pod názvom Peripetie slobody zbierku 127 článkov, uverejnených v rôznych regionálnych časopisoch od roku 1994, viažucich sa k dejinám Pezinka. Na základe štúdia archívnych dokumentov vydal v roku 1986 samostatnú knihu pod názvom Proti fašizmu. Zaoberal sa aj dejinami Trnavy a to v štúdiu Začiatky Trnavy podľa dvoch eposov (1988) a v článkoch k dejinám Trnavskej univerzity 1980 a Matej Bel o Trnavskej univerzite 1986. Osobitnú pozornosť venoval aj osobnostiam regiónu, okrem štúdií venovaných Gabrielovi Kolínovičovi Šenkvickejmu vydal aj samostatnú monografiu pri príležitosti 300-ročnice jeho narodenia. Štúdie a články napísal aj o Jurajovi Fándlym, Jurajovi Palkovičovi, Matejovi Belovi a Ľudovítovi Holubym. Lektoroval a posudzoval, ale aj pomáhal pri vzniku niekoľkých desiatok prác z regiónu. Venoval sa aj recenziám – Symbolika obcí okresu Trnava, Dejiny Trnavy, Trnavské vlastivedné semináre, Annatae a regno Hungariae provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536 atď. Z pomocných vied

historických sa zaoberal najmä heraldikou a sfragistikou. Napísal odbornú štúdiu o pezinskom erbe (1995) a pravidelne publikoval články k obecným erbom miest a obcí v okresných a miestnych časopisoch. Po roku 1989 sa intenzívnejšie venoval cirkevným dejinám. Bol externým spolupracovníkom Pápežskej Komisie pre kultúrne dedičstvo Cirkvi. Bol členom a koordinátorom tímu archivárov zo Slovenska, ktorí študovali vo Vatikánskom archíve v Ríme. Štúdie venované výsledkom výskumov boli viackrát publikované v Slovenskej archivistike.

Cirkevným dejinám sa venoval aj ako učiteľ, prednášal na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v rokoch 1991–1992 a na Trnavskej univerzite v rokoch 1993–1994. Na základe štúdia archívnych dokumentov a na základe osobných skúseností napísal samostatnú publikáciu *Akcia kláštory*, ktorá mala pokračovanie v diele *Akcia kláštory II. Kým v prvej sa venoval likvidovaniu kláštorov mužských reholí na Slovensku v rokoch 1949–1952, v druhej sa venoval likvidácii ženských kláštorov*. Osobitnú pozornosť si zasluhujú aj jeho preklady z latinčiny, tlačou mu vyšli preklady Mateja Bela *O Trnavskej univerzite*, *Jakobínske katechizmy*, *Bratislavský a Devínsky hrad u Mateja Bela*, *Práca Samuela Timona*, *Obraz Starého Uhorska a Juraja Fándlyho*, *Historická rozprava o Dolanoch*, kniha J. J. Schreiberera o Modre. Nezištne pomáhal aj mnohým historikom pri preklade prameňov z latinského jazyka k dejinám mestského práva, k dejinám obcí, najmä listín a kanonických vizitácií. Latinský jazyk vyučoval na viacerých gymnáziách a v rokoch 1994–1996 viedol dvojročný kurz latinského jazyka pre slovenských archivárov. Do oblasti literárnej histórie prenikol štúdiami *Pamätnica Ústavu slovenského 1842* (1980, 1988), *Pramene k životopisu a dielu Juraja Fándlyho* (1991), *Juraj Fándly, priateľské posedenie* (1990).

O živote Jána Milana Dubovského vyšla z pera jeho sestry osobitná publikácia pod názvom *Laudáció historika*.

Vymenovať celoživotnú púť a dotknúť sa všetkých prác, ktoré vyšli z pera nášho kolegu Jána Milana Dubovského je takmer nemožné (bibliografia jeho prác vyšla v diele Mária Semešová: *Laudáció historika Jána Milana Dubovského*, s. 225–236). Všetci sme ho poznali ako človeka, ktorý žije svojou prácou a má ju nesmierne rád. Pôsobil v mnohých odborných komisiách. Bol čestným predsedom Spoločnosti slovenských archivárov, členom Vedeckej archívnej rady, ako aj členom redakčnej rady Slovenskej archivistiky. Svojou prácou v regióne prispel k zviditeľneniu archívnictva na Slovensku. Jeho práca bola ocenená viacerými vyznamenaniami. Medzi najvýznamnejšie patril Rad Ľudovíta Štúra, ktorý mu odovzdal prezident Slovenskej republiky 2. septembra 2002, pri príležitosti štátneho sviatku Dňa ústavy Slovenskej republiky. Bratislavský samosprávny kraj mu udelil in memoriam v júni 2005 cenu Samuela Zocha za výrazný príspevok k rozvoju a reprezentácii samosprávneho kraja doma i v zahraničí.

Predčasným odchodom kolegu Jána Milana Dubovského zostali niektoré jeho práce nedokončené. Chcel ešte veľa napísať. Pre slovenské archívnictvo znamená jeho odchod veľkú stratu. Patrí do generácie, ktorá položila základy archívnictva na Slovensku. Zaslúžil sa o vytvorenie pozitívneho obrazu archívov ako kultúrnych inštitúcií, ako strážcov kultúrneho dedičstva Slovenskej republiky. Výrazným svedectvom tejto skutočnosti boli aj slová rozlúčky primátorov miest

Modry, Pezinka a starostov Šenkvič, Blatnej na Ostrove a ďalších. Nám archivárom bude náš drahý kolega Ján Milan Dubovský veľmi chýbať. Bol totiž človekom, ktorý bol ochotný podať hocikedy svoju pomocnú ruku a povzbudiť svojimi radami tých, ktorí to potrebovali. Budeme naňho dlho spomínať.

Veronika Nováková

ZA FRANTIŠKOM VICIANOM

Dňa 28. júna 2003, iba dva dni pred svojimi 93. narodeninami, tíško odišiel z našich radov František Vician, dlhoročný pracovník popradského archívu. Bol pravdepodobne najstarším archivárom na Slovensku.

František Vician sa narodil 30. júna 1912 v Krompachoch. Po absolvovaní štyroch tried meštianskej školy pracoval v rokoch 1928–1951 ako predavač v rôznych firmách, v rokoch 1951–1954 na ONV v Poprade, v rokoch 1955–1958 vo Vagónke Poprad. V roku 1958 bol menovaný za vedúceho Okresného archívu v Poprade. Od roku 1960 pracoval ako odborný archivár až do 31. januára 1979.

Jeho prvé archivárske roky boli rokmi zachraňovania cenných archívnych fondov od 13. storočia a sústreďovania archívneho materiálu do vhodných priestorov. Mal vzťah najmä k novodobým dejinám. Vyhotoval viacero archívnych pomôcok na vysokej odbornej a kvalitatívnej úrovni. Získané poznatky využil aj pri publikovaní príspevkov v regionálnej tlači. Veľmi rád chodil do škôl na prednášky a besedy s mládežou, kde ich oboznamoval s históriou ukrytou v archíve, ale aj s osobnými spomienkami na 2. svetovú vojnu. Bol členom Slovenskej historickej spoločnosti, Spišského dejepisného spolku a dlhoročným členom SZPB.

Aj napriek vysokému veku jeho kroky často smerovali do archívu, kde si zapomínal na svoje začiatky, na zatopené sklady a večné sťahovanie. Preto mu najväčšiu radosť urobili krásne priestory dvoch meštianskych domov, do ktorých sa archív presťahoval v roku 1995. Skončila sa éra „archívu na kolesách“.

Pri príležitosti jeho 90. narodenín mu riaditeľ odboru archívov a registratúr MV SR PhDr. Peter Kartous, CSc., odovzdal Sasinkovu medailu za dlhoročné pôsobenie v archíve a nezmazateľnú stopu, ktorú zanechal pri záchrane archívneho bohatstva z regiónu Spiša. Františkovi Vicianovi bola udelená prvá „archivárska“ Križkova medaila v roku 1992 pri príležitosti jeho 80. narodenín.

František Vician miloval „svoj“ archív a tento vzťah prenášal aj na nás, archivárky. Hovoril, že chodí do archívu omladnúť. Jeho návštevy sa s pribúdajúcim vekom stávali zriedkavejšie, ale o to srdečnejšie. Mala som česť s ním krátku dobu pracovať, preto bol náš vzťah veľmi blízky. Jeho milý úsmev, radosť z každého stretnutia nám bude určite chýbať.

Milý pán Vician, česť Vašej pamiatke.

Božena Malovcová

SPOMIENKA NA PETRA ŠTIBRANÉHO

Dňa 3. júla 2005 uplynulo 95 rokov od narodenia a 12. júla dvadsať rokov od úmrtia Petra Štibraného, kedysi známeho trenčianskeho archivára. Možno tí, čo ho poznali, už na neho aj trocha pozabudli, preto si dovoľíme toto krátke obzretie za jeho prácou a pôsobením v archíve.

Peter Štibraný pochádzal z Lošonca v okrese Trnava. Vyučil sa za krajčira, avšak tejto profesii nezostal verný. Zmaturoval na gymnáziu v Trnave a na FF UK v Bratislave vyštudoval dejepis a nemecký jazyk. Určitý čas potom vyučoval na stredných školách. V roku 1945 bol služobne pridelený do Vojenského historického ústavu v Prahe. Od mája 1946 pracoval ako redaktor denníka ČAS, neskôr pôsobil v časopise Slovenský svet a v Katolíckych novinách. Od októbra 1949 do júla 1951 bol jazykovým redaktorom vo Vydavateľstve SAV v Bratislave. Na trenčiansku archivársku dráhu nastúpil 1. februára 1954, keď bol prijatý do služieb štátu ako mestský archivár pri MNV v Trenčíne. Od roku 1961 ako vedúci okresný archivár viedol Okresný archív v Trenčíne a o sedem rokov neskôr sa stal jeho riaditeľom. Túto funkciu vykonával až do konca marca 1974, keď odišiel do dôchodku. Zomrel krátko po svojich 75. narodeninách, 12. júla 1985 a je pochovaný v Trenčíne.

Ako každý iný archivár, aj Peter Štibraný pracoval na sprístupňovaní archívnych dokumentov, vykonával kontroly správy registratúry, vyradovanie registratúrnych záznamov, preberanie archívnych dokumentov. Tiež vybavoval požiadavky verejnosti, najmä bádateľskej. V rámci sprístupňovania sa podieľal na usporiadaní písomností Magistrátu mesta Trenčína, k tomuto fondu vyhotovil aj inventár listín. Viaceré archívne pomôcky, ktoré vytvoril buď sám (napr. inventár Mestského úradu v Trenčíne) alebo sa na nich podieľal spoluautorsky (napr. inventár Okresného úradu v Novom Meste n. V.), slúžia dodnes.

Značnú časť pracovného, ale aj mimopracovného času venoval P. Štibraný v rokoch 1966–1970 spoločnému dielu troch archívov s názvom Sprievodca po fondoch okresného archívu v Senici, Trenčíne a Trnave. Každý z riaditeľov zúčastnených archívov bol zodpovedný za texty zo svojho archívu. P. Štibraný bol tiež poverený korektúrou rukopisov. Tie sa viackrát opravovali. Nakoniec však táto pomôcka vôbec neuzrela svetlo sveta. A tak, i napriek tomu, že sa tvorbe tohto diela venovalo veľké množstvo času i síl, je dnes iba internou syntetickou archívnu pomôckou s dokumentárnou hodnotou.

Práca v archíve umožňovala P. Štibranému nájsť pri spracovávaní fondov rôzne zaujímavé údaje, ktoré boli námetmi neskorších príspevkov. Zvyčajne to neboli rozsiahle práce, zachytávali väčšinou jednu alebo viacero udalostí, ktoré ho zaujali a snažil sa ich prezentovať na verejnosti. V hojnej miere využíval doslovné citácie prameňov, niekedy iba mierne upravil objavené údaje. Jeho články a príspevky vychádzali v rôznych zborníkoch, časopisoch a novinách (Agrikultúra, Historické štúdie, Slavín, Trenčín – vlastivedný zborník Trenčianskeho múzea v Trenčíne, Vlastivedný zborník Považia, Historický časopis, Krásky Slovenska, Vlastivedný časopis, Vlastivedný obzor Trenčín, Roľnícke noviny, Trenčianske noviny a i.).

Ako dlhoročný člen Slovenskej historickej spoločnosti sa na minulosť Trenčína a jeho regiónu orientoval aj v početných prednáškach. Vykonaval tiež funkciu predsedu, neskôr tajomníka krúžku historikov v Trenčíne. Často zastával aj post tlmočníka a sprievodcu po meste Trenčíne a Trenčianskom hrade, mestským kronikárom bol do roku 1972.

Peter Štibraný prešiel počas dvadsaťročného pôsobenia v trenčianskom archíve viacerými úlohami a funkciami, sprístupnil najžiadanejšie fondy pre bádateľov, venoval sa historickej a vlastivednej práci. Svojou činnosťou sa podieľal na pozdvihnutí úrovne práce archivára a celkovej prezentácii archívu.

Radka Mináriková

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Babička, Václav: Slovenské archivnictví v letech 1919–1939 z pohledu Ministerstva školství a národní osvěty v Praze	3
Marsina, Richard: Najstaršie mestské privilégium Banskej Štiavnice	39
Malovcová, Božena: Spišskopodhradská synoda a jej význam pre vývoj evanjelickej cirkevnej správy na Spiši	50
Liptáková, Helena: Štátne zastupiteľstvo na Spiši v rokoch 1850–1861	63
Vrteľ, Ladislav: Orol v heraldike (Príspevok k heraldickej terminológii)	76

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Literárny archív 38/2003 (Júlia Ragačová)	99
Klein, B.: Významné mestá Slovenska na tajných mapách 18. storočia (Ján Pravda)	101
Segeš, V.: Od rytierstva po žoldnierstvo (Leon Sokolovský)	104
Studia historica Tyrnaviensia IV. (Jozef Klačka)	107
Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči XI, 2003 (Agnesa Žifčáková)	110
Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách (Jana Pražáková)	113

Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík

The American Archivist 2004/2 (Peter Draškaba)	116
Archeion CVI/2003 (Zuzana Kollárová)	117
Der Archivar 2004/3, 4 (Peter Kartous)	121
Archivní časopis 2004/1–4 (Júlia Hautová)	123
Atlanti 2003/1–2, 2004/1–2 (Jozef Hanus)	127
La Gazette des Archives 196/2004 (František Palko)	132
Journal of the Society of Archivists 2004/2 (Peter Draškaba)	134
Levéltári Szemle 2004/1–4 (Viliam Csáder)	136
Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 113/1–2, 2005 (Richard Marsina)	141
Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 50/2003 (Anna Buzinkayová)	144
Otečestvennyje archivy 2004/4–5 (Lýdia Kamencová)	152
Sborník archivních prací 2004/1, 2 (Mária Stieberová)	155

SPRÁVY

Evidencia archívneho dedičstva Slovenskej republiky k 31. 12. 2004 (Dagmar Šmýkalová)	160
9. archívne dni na Slovensku na tému archívny manažment (Veronika Nováková)	163
Vyhотовovanie konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov (Jozef Hanus)	168
Výstava Slovensko na mapách v 16.–20. storočí (Elena Machajdíková – Júlia Ragačová)	174
Projekt virtuálneho archívu stredoeurópskych štátov (Juraj Šedivý)	176
Edičný program firmy Arcanum adatabázis (Pomocné historické vedy a Slovensko) (Radoslav Ragač)	179
Porada vedúcich predstaviteľov archívniectva členských krajín Európskej únie v Luxemburgu (Peter Kartous)	181
Vplyv reforiem verejnej správy na kvalitu správy registratúry v orgánoch miestnej štátnej správy na Slovensku (Mária Mrižová)	184
20. medzinárodný kongres historických vied v Sydney (Peter Kartous) ...	189

KRONIKA

Životné jubileum PhDr. Petra Draškabu (Peter Kartous)	192
Zomrel PhDr. Ján Milan Dubovský (Veronika Nováková)	193
Za Františkom Vicianom (Božena Malovcová)	196
Spomienka na Petra Štibraného (Radka Mináriková)	197

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XL – Číslo 2 – 2005

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 34.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v júli 2005, vytlačené
v novembri 2005.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk